

ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

11

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΤΣΑΜΗ

Η ΤΕΛΕΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΤΑ ΝΙΚΗΤΑΝ ΤΟΝ ΣΤΗΘΑΤΟΝ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΙΑΡΥΜΑ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1971

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΒΑΛΤΑΣΩΝ

11

Η ΤΕΛΕΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΚΑΤΑ ΝΙΚΗΤΑΝ ΤΟΝ ΣΤΗΘΑΤΟΝ
Η ΕΛΛΗΝΙΣΣΑ ΤΟΥ ΒΑΛΤΑΣΩΝ
ΚΑΤΑ ΝΙΚΗΤΑΝ ΤΟΝ ΣΤΗΘΑΤΟΝ

ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

11

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΤΣΑΜΗ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΣΙΝΑΙΟΥ ΚΑΙ
ΚΟΤΑΝΙΤΟΣ ΤΟΥ ΧΑΙΝΑΙΟΥ ΛΑΓΑ

Η ΤΕΛΕΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΚΑΤΑ ΝΙΚΗΤΑΝ ΤΟΝ ΣΤΗΘΑΤΟΝ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΙΑΡΥΜΑ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1971

ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΑ ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΠΙΑΣΤ Σ ΚΟΡΙΤΣΙΝΗ

ΥΠΟΨΕΥΧΑ ΗΟΤ ΖΕΙΩΝΤΕΣ ΕΙ
ΖΩΤΑΘΗΤΩΝ ΗΟΤ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΛ

ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

EDITED BY

PANAYOTIS C. CHRISTOV

11

DEMETRIOS G. TSAMIS, The Perfection of Man according
to Niketas Stethatos.

Copyright : Patriarchal Institute for Patristic Studies

Thessaloniki 1971

*Eἰς μνήμην
τοῦ πατρός μου Γεωργίου*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

‘Ο πλοῦτος τῆς ὁρθοδόξου πνευματικότητος, ως ἐβιώθη καὶ ἐκηρύχθη ὑπὸ τῶν Πατέρων καὶ τῶν συγγραφέων τῆς Ἐκκλησίας, ίδιᾳ ἀπὸ τοῦ η' αἰώνος καὶ ἐντεῦθεν, παραμένει οὐσιαστικῶς ἄγνωστος.

‘Η μετὰ χεῖρας διατριβὴ ἔξετάζουσα τὴν περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν Νικήτα τοῦ Στηθάτου ἀποτελεῖ προσπάθειαν ἀξιοποιήσεως καὶ προβολῆς μικροῦ μόνον μέρους τοῦ ἐν λόγῳ παραδοθέντος πλούτου. ‘Η περὶ τελειώσεως διδασκαλία Νικήτα τοῦ Στηθάτου ἀποτελοῦσα ἀριστον ὑπόδειγμα ἀρμονικῆς συνθέσεως δόγματος καὶ προσωπικοῦ βιώματος βοηθεῖ τὸν σύγχρονον ἀνθρωπον νὰ ἐννοήσῃ ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς ἀποκαλύψεως, ἦτοι ἡ ζῶσα παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας, είναι πηγὴ λυτρώσεως καὶ ὁδὸς σωτηρίας, δύναται δὲ νὰ ὀδηγήσῃ τὸν πιστὸν πρὸς τὰ ὑψη τῆς κατὰ Χριστὸν τελειώσεως.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΤΣΑΜΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Η ΚΑΤΑ ΦΥΣΙΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

1. 'Η δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου	23
2. Εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις	28
3. 'Η ψυχοσωματική δομὴ τοῦ ἀνθρώπου	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Η ΠΑΡΑ ΦΥΣΙΝ ΤΡΟΠΗ

1. 'Η διαστροφή τοῦ κατὰ φύσιν εἰς παρὰ φύσιν	41
2. Τὸ κακόν	45
3. 'Η πτῶσις	47

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΑΙ ΒΑΘΜΙΔΕΣ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΤΕΛΕΙΩΣΕΩΣ

1. Διαχύρφωσις τῶν βαθμίδων τῆς πνευματικῆς τελειώσεως	61
2. Αἱ βαθμίδες τῆς πνευματικῆς τελειώσεως κατὰ Νικήταν τὸν Στηθάτον	64
α) Αἱ τάξεις καὶ οἱ βαθμοὶ τῆς πνευματικῆς προόδου	67
β) Αἱ πνευματικὲ μεθηλικιώσεις τῶν πιστῶν	69

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Η ΑΣΚΗΣΙΣ

1. 'Ο σκοπὸς τῆς ἀσκήσεως	75
2. Τὰ μέσα τῆς ἀσκήσεως	77

3. Ἡ βίωσις τῆς ἀσκήσεως	80
4. Ἡ κάθαρσις τῆς ψυχῆς καὶ ἡ νέκρωσις τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος	85
5. Ἡ πρώτη ἀπάθεια	92

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'
Η ΦΥΣΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

1. Γενικά	95
2. Ἡ φυσικὴ θεωρία κατὰ τὸν Νικήταν	98
3. Ἡ γνῶσις τῶν ὄντων	102
4. Ἡ παγκόσμιος αἰσθησις καὶ ἡ δευτέρα ἀπάθεια	104

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'
Η ΘΕΩΣΙΣ

1. Γενικά	109
2. Ὁρισμὸς καὶ ἔννοια τῆς θεώσεως	113
3. Αἴσθησις τῶν ὄντολογικῶν συνεπειῶν τῆς θεώσεως	117
4. Γνῶσις Θεοῦ	122
5. Θεωρία Θεοῦ	127
ΕΠΙΧΑΙΡΟΓΟΣ	139
SUMMARY	141
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	147
ΕΤΡΕΤΗΡΙΟΝ	157

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ἐργανον Νικήτα τοῦ Στηθάτου¹

Bίος Συμεὼν	Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐρ ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Συμεὼν τοῦ νέον Θεολόγου, πρεσβυτέρου καὶ ἡγονομένου τῆς μονῆς τοῦ ἀγίου Μάμαντος τῆς Ξηροκέρδου.
Ἐξ τὴν βίβλου τῶν θείων ὅμιλων	Ἐξ τὴν βίβλου τῶν θείων ὅμιλων τοῦ ὄσιου πατρὸς ἡμῶν Συμεὼν.
Ἐκατοντάς 1	Πρωτικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάς πρώτη.
Ἐκατοντάς 2	Δευτέρα φυσικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάς περὶ τῆς τοῦ τοῦ καθάρσεως.
Ἐκατοντάς 3	Τρίτη γνωστικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάς περὶ ἀγάπης καὶ τελειώσεως βίου.
Κατὰ Ἰουδαίων	Ἄργος κατὰ Ἰουδαίων καὶ ἔλεγχος ἐκ προοιμίου τῆς ἀπειθείας καὶ ἀποστίας αὐτῶν.
Περὶ ἱεραρχίας	Ἐξ τὴν οὐδαίων ἱεραρχίαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὥστας ἱεραρχίαν.
Περὶ ψυχῆς	Ἄργος περὶ ψυχῆς.

2. Ἐκδόσεων, ἐγκυκλοπαιδειῶν καὶ περιοδικῶν

BZ	Byzantinische Zeitschrift, Leipzig - München 1892 ἐ.
CSEL	Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Wien 1886.
DARROUZÈS	Nicétas Stéthatos, <i>Opuscules et Lettres</i> . Introduction, texte critique traduction et notes par J. DARROUZÈS, (SC 81), Paris 1961.
DOP	Dumbarton Oaks Papers, Cambridge, Mass.
DS	Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique, Paris 1937 ἐ.
DTS	Dictionnaire de Théologie Catholique, Paris 1909 - 1950.
EO	Echos d'orient, Paris 1897 ἐ.
GCS	Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, Berlin - Leipzig 1897.

1. Οι τίτλοι τῶν ὑπόλοιπων ἔργων Νικήτα τοῦ Στηθάτου παρατίθενται αὐτούς.

HAUSHERR	<i>Un grand mystique Byzantin. Vie de Syméon le Nouveau théologien par Nicetas Stethatos.</i> Texte grec inédit (publié avec introduction et notes critiques) par le P. IRÉNÉE HAUSHERR S. J. (et traduction française en collaboration avec le) P. GABRIEL HORN S. J., (<i>OC</i> 12, 45), Roma 1928.
KODER	<i>Syméon le Nouveau Théologien, Hymnes 1 - 15.</i> Introduction, texte critique et notes par JOHANNES KODER, traduction par JOSEPH PARAMELLE (<i>SC</i> 156), Paris 1969.
NCE	<i>New Catholic Encyclopedia</i> , Washington 1967.
OC	<i>Orientalia Christiana</i> , Roma.
OCP	<i>Orientalia Christiana Periodica</i> , Roma.
PG	<i>Patrologia Graeca</i> , ἔκδ. J. P. MIGNE, Paris 1857 ἐτ.
PL	<i>Patrologia Latina</i> , ἔκδ. J. P. MIGNE, Paris 1844 ἐτ.
RAM	<i>Revue d'ascétisme et de mystique</i> , Toulouse.
RHR	<i>Revue de l'histoire des religions</i> , Paris.
RSR	<i>Recherches de science religieuse</i> , Paris.
SC	<i>Sources chrétiennes</i> , Paris.
SP	<i>Studia Patristica</i> , Berlin.
TU	<i>Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur</i> , Leipzig - Berlin 1883 ἐτ.
ΘΗΕ	<i>Θορηκεντική καὶ Ἡθικὴ Εγκυκλοπαιδεία</i> , 'Αθῆναι, 1962 - 1968.
VS	<i>La vie spirituelle</i> , Paris.
ΧΡΗΣΤΟΥ	<i>Νικήτα Στηθάτου, Μυστικά συγγράμματα</i> (Εἰσαγωγὴ - κείμενον ἀνέκδοτον - σχόλια), ὑπὸ Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, συνεργάσιᾳ Σ. ΣΑΚΚΟΥ καὶ Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. 'Υποστηρίζεται συνήθως ότι τὸ ἔργον Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀποτελεῖ τὴν σφραγίδα καὶ τὴν τελευταίαν ἀναλαμπήν τῆς πατερικῆς θεολογίας εἰς τὸν δρθόδοξον ἀνατολικὸν χῶρον, καὶ ότι ἡ προσωπικότης αὐτοῦ ἔσταται εἰς τὸ τέλος τῆς μεγάλης σειρᾶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν μορφῶν, αἱ ὅποιαι ἐλάμπτρουν τὴν Ἐκκλησίαν. "Εκτοτε, λέγουν οἱ ὑποστηρικταὶ τῆς ἀπόφεως ταύτης, ἐνῷ εἰς τὴν Δύσιν ἀναφαίνονται νέαι ἔξεχουσαι μορφαὶ καὶ συγγράφονται μνημειώδη ἔργα, εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἔνεκα στείρας προσκολλήσεως εἰς τὰς αὐθεντίας τοῦ παρελθόντος καὶ ποικίλων ἴστορικῶν λόγων, παρατηρεῖται προσοῦσα κατάπτωσις, ἡ ὅποια κορυφοῦται ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

'Η εἰκὼν αὕτη περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας οὔτε δικαία οὔτε δρθή είναι, ἐδημιουργήθη δὲ ἐν πολλοῖς λόγω τῆς ἐκ τοῦ σχήματος προελθούσης ἀρνητικῆς στάσεως τῆς δυτικῆς θεολογικῆς σκέψεως ἐναντὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Μόλις δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα ἐτη ἐσυνειδητοποιήθη ἡ ἐν λόγῳ ἀδικίᾳ καὶ ἡρχισε νὰ ἐμφανίζεται ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν θεολογικὴν παράδοσιν τῆς Ἀνατολῆς. Οὐτως ἐπὶ παραδείγματι εἰδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐκδόσεις τῶν μέχρι τοῦδε ἀνεκδότων ἔργων Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου, Νικήτα τοῦ Στηθάτου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ κ.ά., ὡς καὶ σχετικαὶ ἐπιστημονικαὶ μελέται.

Βεβαίως, ὡς γνωστόν, ἡ θεολογικὴ σκέψις Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ συνεκίνησε τὴν σύγχρονον θεολογικὴν σκέψιν πολὺ περισσότερον παρ' ὅσον ἡ τοῦ Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Φρονοῦμεν δμως ὅτι τὸ ἄλμα ἐκ τοῦ Δαμασκηνοῦ πρὸς τὸν Παλαμᾶν δὲν είναι ἀμοιρὸν ὥρισμένων μειονεκτημάτων, δεδομένου ὅτι ἡ ἀναγέννησις τῆς Ὁρθοδόξου πνευματικότητος κατὰ τὸν ιδ' αἰῶνα φαίνεται ὅτι ἔχει βαθείας τὰς ρίζας τῆς εἰς τὸν ια' αἰῶνα. 'Ως ἐκ τούτου είναι λίαν ἐπιτακτικὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα ἡ ἔρευνα τῆς παλαμικῆς σκέψεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ια' αἰῶνος.

'Οι ια' αἰῶνι χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς ἀφυπνίσεως καὶ ἀνανεώσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ θέματα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ίδιᾳ δὲ διὰ τὴν δυνατότητα ἐμπειρικῆς προγεύσεως τῶν κεκρυμμένων μυστηρίων τῆς οὐρα-

νίου βασιλείας. Ή διαπίστωσις δὲ αὐτῇ ἀφορᾶ ἐξ ἕσου εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Οὕτως εἰς μὲν τὸν ὄρθροῦ χῶρον δεσπόζουν αἱ προσωπικότητες Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου καὶ Νικήτα τοῦ Στηθάτου, εἰς δὲ τὴν Δύσιν ἐμφανίζονται ἔξεχοντες διδάσκαλοι τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, ὡς ὁ Ἰωάννης τοῦ Fécamp, ὁ Βερνάρδος τοῦ Clairvaux, ὁ Γουλιέλμος τοῦ Saint - Thierry, καὶ πνευματικαὶ κινήσεις ὡς τὸ τάγμα τῶν Κιστερκιανῶν καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Μπροῦνο ἴδρυθὲν τάγμα τῶν Καρθουσιανῶν.

Εἰδικώτερον δῆμος εἰς τὸ Βυζάντιον οἱ κατὰ τὸν ια' αἰώνα προαναφερόμεντες κύριοι ἐκπρόσωποι τῆς ὄρθροῦ πνευματικότητος καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν δὲν εἶχον νὰ παλαίσουν μόνον πρὸς τὴν ἀκαμψίαν ἐκκλησιαστικῶν τινων ταχῶν, οἱ ὅποιοι ἔβλεπον μετὰ καχυποφίας τὰς ἐνθουσιαστικὰς αὐτῶν τάσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἀναγέννησιν, τῆς ὅποιας προτίσταντο Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός. Καὶ ἡ μὲν ἀντίδρασις τῶν πρώτων εἶχεν ὡς συνέπειαν τοὺς διωγμούς, τοὺς ὅποιους ὑπέστησαν ὁ Συμεὼν καὶ ὁ Νικῆτας, ἡ δὲ τῶν δευτέρων ὑπεβοήθησεν αὐτοὺς ἀφ' ἐνδεικόντων δὲν νὰ ἀπαγγιστρώσουν τὴν ὄρθροῦ πνευματικότητα ἐκ τοῦ ἀναγκαλισμοῦ μετὰ τῆς φιλοσοφίας¹, ἡ ὅποια κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν δεικνύει τάσιν ἀποσπάσεως ἐκ τῆς θεολογίας καὶ ἀπόκτησιν αὐτονομίας², ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀναβαπτίσουν τὸ

1. Ὑπὸ τοῦ κύκλου Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου, δπως ἀργότερον καὶ ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἐθεωρεῖτο ἡ γνῶσις τῆς θύραθεν σοφίας ὡς ἀσχετος πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ τελείωσιν. Βλ. π.χ. ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Ἐπιστολὴ πρὸς μοναχόν, HAUSHERR LXV: «...τὸ Πνεῦμα τὸ πανάγιον...ἀπεστάλη...οὐ τοῖς δήτοροι οὐδὲ τοῖς φιλοσόφοις, οὐ τοῖς μαθοῦσι συγγραφὰς τῶν Ἐλλήνων, οὐ τοῖς ἀναγνώσσοι γραφὰς τῶν ἔξω... οὐ τοῖς λαλοῦσι τορνευτῶς καὶ πλουσίως, οὐ τοῖς λαχοῦσι μεγάλων δνομάτων». Βλ. ἐπίσης ΝΙΚΗΤΑ ΣΤΗΘΑΤΟΥ, Ἐκατοντάς 3,66, PG 120, 989A: «...οἱ ἀσθίοντες τρυφάς τῆς κοσμικῆς γνώσεως ἥφαντίσθησαν ἐν ταῖς ἔξδοις τοῦ Πνεύματος: οἱ τιθηνόμενοι ἐπὶ κοκκινῷ σοφίας Ἐλλήνων κοπρίαν ἀγνωσίας περιεβάλλοντο... καὶ ἀπεκωφάθησαν, ἐπει τὴν δντως σοφίαν καὶ γνῶσιν τοῦ θείου ἀπεδοκίμασαν Πνεύματος, μὴ διὰ πόνων ταῦτην λαβεῖν ἐθελήσαντες, ὡς καὶ Ἐκατοντάς 1,58, PG 120, 877 BC: Βίος Συμεὼν 20, HAUSHERR 30: Εἰς τὴν βίβλον τῶν θείων ὑμρων, KODEX 116 καὶ 122. Πρβλ. ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, HAUSHERR XLVI: «Θεὸν κτῆσαι καὶ οὐ δεηθῆσῃ βιβλίων...».

2. Αναφορικῶς πρὸς τὰς ἀπόψεις Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 70.

2. Βλ. ἀνδεικτικῶς Μ. ΨΕΛΛΟΥ, Χρονογραφία 40, RENAUD (É. RENAUD, Michel Psellos Chronographie, τόμ. 1, Paris 1926) 136: «Ἐπεὶ δὲ τῶν τελεωτέρων ἡκηρέειν φιλοσόφων, διὰ ἐστι τις καὶ ὑπὲρ τὴν ἀπόδειξιν σοφία, ἢν μόνος εἰδεν ὁ σωφρόνως ἐνθουσιάζων νοῦς, οὐδὲ ταῦτην παρέδραμον, ἀλλὰ τισι βιβλίοις

ὄρθροῦξον πνευματικὸν βίωμα εἰς τὸ φῶς τῆς Πεντηκοστῆς καὶ νὰ ἀνανεώσουν τὸν σύνδεσμον αὐτοῦ μετὰ τῆς παυλείου θεολογίας περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ διευκρινηθῇ καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ὄρου πνευματικότητος. "Ηδη ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐσκεμμένως ἀπεφεύχθη ἡ ἀπόδοσις τοῦ ὄρου μαστικὸς εἰς τὸν Συμεὼν καὶ τὸν Νικῆταν καὶ δὲν ἐγένετο λόγος ὡς εἴθισται περὶ μαστικισμοῦ, ἀλλὰ περὶ πνευματικότητος. Βεβαίως δὲν ἀρνούμεθα τὴν ὑπαρξιν τοῦ μαστικοῦ στοιχείου, οὗτε οἱ σχετικοὶ χαρακτηρισμοὶ τοῦ Συμεὼν καὶ τοῦ Νικῆτα ὡς μαστικῶν εἰναι ἐσφαλμένοι, ἀλλὰ φρονοῦμεν διὰ τούτων ἀποδίδεται μέρος τῆς ἀληθείας. Κατὰ τὴν ὄρθροῦξον παράδοσιν τὸ μαστικὸν στοιχεῖον ἡ καλλίτερον ἡ μαστικὴ θεολογίας ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν ὑψηστην βαθμίδα τῆς πνευματικῆς τελειώσεως τοῦ πιστοῦ, κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ τελειωθεὶς δέχεται τὰς ἐλλάμψεις τοῦ Ἄγιου Πνεύματος καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν θεωρεῖ καὶ γνωρίζει τὸν Θεόν. Η βαθμὸς δῆμος αὐτῇ οὐδέποτε ἡννοήθη ὡς αὐτόνομος, διότι εἰναι ἀρρήτως συνδεδεμένη μετὰ τῶν προκαταρκτικῶν βαθμίδων, κατὰ τὰς ὅποιας ἐπιτελεῖται ἡ ἀσκησις καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐν Χριστῷ ζωοποιὸς νέκρωσις τοῦ πιστοῦ καὶ ἡ ἀπάθεια. Τὸ μαστικὸν λοιπὸν στοιχεῖον, ὡς ἰδιαιτέρως ἐπιμένει καὶ ὁ Νικῆτας, δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀσκητικοῦ. Οὗτος, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐκτενέστερον κατωτέρω, νοεῖ τὴν πνευματικὴν τελείωσιν ὡς συνεχῆ ἀνοδικὴν πορείαν διὰ τῶν βαθμίδων τῆς ἀσκήσεως, τῆς φυσικῆς θεωρίας καὶ τῆς μαστικῆς θεολογίας. Διὰ τοῦτο, προκειμένου νὰ ἀποφευχθοῦν ἀλλοιώσεις τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως, προτιμῶμεν τὴν χρῆσιν τοῦ ὄρου πνευματικότητος, διὰ τοῦ ὅποιου σήμερον ἐν τῇ θεολογικῇ γλώσσῃ νοεῖται ἡ συνύπαρξις καὶ ἡ περιγράφησις τοῦ ἀσκητικοῦ καὶ τοῦ μαστικοῦ στοιχείου καὶ ἀποφεύγεται ὁ ὑπερτονισμὸς τοῦ ἐνδεικόντος τοῦ βάρος τοῦ ἄλλου.

Πρέπει δὲ ἐπίσης νὰ σημειωθῇ διὰ ἡ ἀρμονικὴ συνύπαρξις τοῦ ἀσκητικοῦ μετὰ τοῦ μαστικοῦ στοιχείου οὐδέποτε κατ' οὐσίαν διεταράχθη εἰς τὴν ὄρθροῦξον παράδοσιν. Αὕτη διετηρήθη καὶ εἰς τὴν Δύσιν

ἀρρήτοις ἐντευχηκώς, ὅποσον εἰκός καὶ ἡ φύσις μοι ἔρρωτο, καὶ ταῦτ' εἰσεδεξάμην. Τὸ γάρ δι' ἀκριβείας ταῦτα εἰδέναι, οὔτ' ἀν αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ σεμνολογήσαιμι, οὔτ' ἀλλῷ πιστεύσαμι λέγοντι..., καὶ αὐτόθι 42,137. Αναφορικῶς πρὸς τὰς σχετικὰς ἀντιλήψεις Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ καὶ τὴν καταδίκην αὐτῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, βλ. Συνοδικόν, USPENSKY (Th. USPENSKY, Zapiski imperatorskogo novorossiyskogo universiteta, τόμ. 59, Odessa 1893) 422 ἐ. Πρβλ. J. M. HUSSEY, Church and Learning in the Byzantine Empire 867-1185, Oxford 1937, σ. 37-102.

μέχρι τοῦ ιζ' - ιη' αἰώνος, ὅπότε ἡ θεολογία τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς διεκρίθη εἰς ἀσκητικὴν καὶ μυστικήν¹. "Ηδη δὲ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας παρατηρεῖται ἐγκατάλειψις τῆς ἐν λόγῳ διακρίσεως καὶ ἐπιστροφὴ πρὸς τὴν παραδοσιακὴν θεώρησιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Προτιθέμενοι λοιπὸν καὶ ἡμεῖς νὰ ἔξετάσωμεν τὴν καθόλου πνευματικὴν πρόοδον τοῦ πιστοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διδασκαλίας Νικήτα τοῦ Στηθάτου προετιμήσαμεν τὸν δρόν τελείωσις, ὡς καλλίτερον ἀνταποκρινόμενον εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς παρούσης διατριβῆς, ἀντὶ τοῦ δρού θέωσις. Τοῦτο δὲ διότι ἡ καθόλου πρόοδος τοῦ πιστοῦ διακρίνεται γενικῶς ὑπὸ τοῦ Νικήτα εἰς δύο φάσεις. Κατὰ μὲν τὴν πρώτην συντελεῖται ἐν Χριστῷ ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ παρὰ φύσιν τῆς μεταπτωτικῆς καταστάσεως εἰς τὸ κατὰ φύσιν τῆς παραδεισίου ζωῆς, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν πραγματοῦται προοδευτικῶς ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις, τουτέστιν ἡ θέωσις. Οὕτω διὰ τοῦ δρού τελείωσις παρέχεται εὐρύτερον πεδίον ἐρεύνης καὶ δυνατότης ἔξετάσεως πασῶν τῶν βαθμίδων τῆς πνευματικῆς ζωῆς συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὑψίστης βαθμίδος, κατὰ τὴν ὁποίαν πραγματοποιεῖται ἡ θέωσις.

Πρέπει δῆμως ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Νικήτα ἀπευθύνεται εἰς δώριμους πιστούς. "Η ἐν λόγῳ διδασκαλία τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως δὲν ἔχει κατηχητικὸν χαρακτῆρα καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ξενίσῃ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀναπτύσσονται ἐκτενῶς θεμελιώδη τινὰ θέματα τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τὰ περὶ τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας. 'Αλλ' ὅπως ὁ μελετῶν ἐγχειρίδιον περὶ ἀνωτέρων μαθηματικῶν οὐδὲν θὰ εὑρῃ περὶ τῶν τεσσάρων πράξεων τῆς ἀριθμητικῆς, αἱ ὅποιαι δῆμως προϋποτίθενται ἀνὰ πᾶσαν σελίδα, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ ἐγκύπτων εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Νικήτα δὲν πρέπει νὰ ἀπογοητεύθῃ, ἐὰν δὲν ἀνεύρῃ ἀμέσους ἀναφορὰς εἰς βασικάς τινας προϋποθέσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς, αἱ ὅποιαι δῆμως διαποτίζουν καὶ συνέχουν τὴν σκέψιν τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως.

2. "Ο Νικήτας, ὡς συγγραφεὺς, διακρίνεται διὰ τὴν σαφήνειαν τῆς σκέψεως του, ὡς καὶ διὰ τὴν χρῆσιν ἀνεπιτηδεύτου καὶ ἀπλῆς γλώσσης, πλὴν τῶν περιπτώσεων ἐκείνων, κατὰ τὰς ὅποιας δέχεται ἔντονον

τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων.

"Ο ἡμέτερος πάντως συγγραφεὺς — ὅπως καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν μυστικῶν — δὲν δύναται τελικῶς νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἐπαναλήψεις καὶ τὴν χρῆσιν σωρείας εἰκόνων καὶ μεταφορῶν εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐκφράσῃ τὰ βιώματά του. 'Ενταῦθα προφανῶς ὑστερεῖ τοῦ διδασκάλου του Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου, τὰ συγγράμματα τοῦ ὅποιου χαρακτηρίζονται διὰ τὸ αὐθόρυμητον, τὸ πηγαῖον, τὸν πλοῦτον τοῦ συναισθήματος, τὴν διάχυτον χάριν, τὸ συναρπαστικὸν τῆς φαντασίας καὶ τὸν θερμὸν ἔξομολογητικὸν τόνον. Παρὰ ταῦτα ὁ Νικήτας ἔχει ὡς ἀναμφισβήτητον προσὸν τὸν ἀρμονικώτερον σύνδεσμον μετὰ τῆς παραδόσεως. Τοῦτο ὑποβοηθούμενον καὶ ἐκ τῆς ἰδιοσυγκρασίας του τιθασεύει τὸ ὑποκειμενικὸν τοῦ βιώματος καὶ περιορίζει αὐτὸν ἐντὸς τῶν αὐστηρῶν πλαισίων τοῦ ὄρθιοδόξου δόγματος. 'Εντεῦθεν παρατηροῦνται εἰς τὸν Νικήταν δύο σαφεῖς τάσεις. 'Η πρώτη, ἡ ὅποια ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς τὴν ἐκ τῶν μοναστηριακῶν σχολῶν μόρφωσίν του, ὡθεῖ αὐτὸν εἰς σχολαστικάς πως διατυπώσεις τῶν ίδεων του διὰ τῆς χρήσεως τῶν κανόνων τῆς συμμετρίας εἰς τὴν δομὴν τῶν προτάσεών του, διὰ τῆς εύρεσεως ἀντιστοιχιῶν κ.τ.τ. 'Η δευτέρα τάσις, ἡ ὅποια ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ διδασκάλου του, ἔχει ὑπαρξιακὸν χαρακτῆρα, ἀναφαίνεται δέ, ἵδια ὁσάκις ὀμιλεῖ περὶ τῆς οὐσίας τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐμπειρίας ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίᾳ. Αἱ δύο αὗται τάσεις συνυπάρχουν εἰς πλεῖστα ἐκ τῶν συγγραμμάτων του. Φρονοῦμεν δῆμως διότι γενικῶς ἡ πρώτη εἶναι ἐπικρατεστέρα τῆς δευτέρας, ἡ δὲ ἐπὶ τοῦ Νικήτα ἐπίδρασις τοῦ Συμεὼν δὲν εἶναι τόση, δῆση θὰ ἀναμένετο διὰ «γνήσιον μαθητήν»¹.

"Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Νικήτα αἱ τρεῖς Ἐκατοντάδες κεφαλαίων ἀποτελοῦν τὸ βασικώτερον ἔργον του, δῆσον ἀφορᾶτε εἰς τὴν περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν, ἡ δὲ σπουδαιότης αὐτοῦ διὰ τὴν ὄρθιοδόξον πνευματικότητα καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ διότι συμπεριελήφθη εἰς τὴν Φιλοκαλίαν. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Στηθᾶτος ἀκολουθεῖ τὴν ὑπὸ Εὐαγγέλου τοῦ Ποντικοῦ τὸ πρῶτον ἐγκαίνιασθεῖσαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν συγγραφὴν ἔργων ἀπαρτιζομένων ἐκ βραχέων κεφαλαίων. Τὸ φιλολογικὸν τοῦτο εἶδος, τοῦ ὅποιου ἡ γένεσις ἀνάγεται εἰς θύραθεν πρότυπα, ἀπέβη ἰδιαιτέρως προσφιλές εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς τῶν βυζαντινῶν χρόνων τῇ ἐπιδράσει Μα-

1. Βλ. ἐπὶ παραδείγματι τὰ συγγράμματα τοῦ G. B. SCARAMELLI, *Direttorio Ascetico*, Venezia 1754 καὶ *Direttorio Mistico*, Venezia 1754. Πρβλ. T. A. PORTER, «Spiritual Theology», ἐν NCE 13,589.

1. Βλ. *Bios Συμεὼν* 149, HAUSHERR 220. Γενικώτερον περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Συμεὼν ἐπὶ τοῦ Νικήτα, βλ. DARROUZÈS, σ. 34 ἄετ.

ξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Ὁ γνωμικὸς καὶ ἀποφθεγματικὸς χαρακτήρ τῶν κεφαλαίων ἔξυπηρέτει ὡρισμένους πρακτικούς σκοπούς, ίδιᾳ τὴν εὔκολον ἀπομνημόνευσιν καὶ τὸ δυνατὸν τῆς εἰς εὑκαιρον χρόνον ἐμβαθύνσεως τοῦ πιστοῦ εἰς τὴν βραχέως διατυπωθεῖσαν ἀλήθειαν. Τέλος ἡ διὰ κεφαλαίων συγγραφὴ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν ἔφεσιν τῶν βυζαντινῶν δι' ἀπανθίσματα καὶ συλλογάς¹.

Αἱ τρεῖς Ἐκατοντάδες κεφαλαίων τοῦ Νικήτα ἐκδιπλοῦνται κατὰ ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰς τρεῖς βαθμίδας τῆς πνευματικῆς πορείας τοῦ τελειουμένου πιστοῦ, ἥτοι τὴν ἀσκησιν, τὴν φυσικὴν θεωρίαν καὶ τὴν μυστικὴν θεολογίαν. Τὰ ἐπὶ μέρους ὅμως κεφάλαια ἑκάστης Ἐκατοντάδος—ίδιᾳ τῆς δευτέρας—δὲν ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς βαθμίδος τὴν ὁποίαν ἀναπτύσσουν, ἀλλὰ διαλαμβάνουν καὶ θέματα τῶν ἄλλων βαθμίδων. Πάντως παρὰ τὴν παρατηρουμένην ἔλλειψιν αὐστηρᾶς συστηματοποιήσεως κατὰ τὴν οκτάταξιν τῶν κεφαλαίων καὶ παρὰ τὰς ἀναποφεύκτους ἐπαναλήψεις αἱ τρεῖς Ἐκατοντάδες δύνανται νὰ διακριθοῦν κυρίως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐμφάσεως εἰς τὸ γενικώτερον θέμα, τὸ ὅποιον ἀναφέρεται εἰς μίαν ἐκ τῶν τριῶν μνημονεύθεισῶν βαθμίδων τῆς πνευματικῆς προόδου.

Τὰ αὐτὰ περίπου γαρακτηριστικὰ παρουσιάζουν καὶ ἔτερα ἔργα τοῦ Νικήτα, εἰς τὰ ὅποια ἔξετάζονται θέματα τῆς πνευματικῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τὰ *Περὶ ψυχῆς* καὶ *Θεωρία* εἰς τὸν *Παράδεισον*.

3. Ἡ μετὰ χεῖρας διατριβὴ διαιρεῖται εἰς ἕξ κεφάλαια. Τὰ δύο πρῶτα ἔξετάζουν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα περὶ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον διευκρινίζεται ἡ περίπλοκος ὄρολογία καὶ τὸ ἀστρεῖς ἐνίστε περιεχόμενον τῶν βαθμίδων τῆς πνευματικῆς τελειώσεως. Τέλος εἰς τὰ τελευταῖα τρία κεφάλαια παρακολουθεῖται ἡ πρόδος τοῦ τελειουμένου πιστοῦ, καθὼς οὕτος ἐπείγεται πρὸς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν διὰ τῶν βαθμίδων τῆς ἀσκήσεως, τῆς φυσικῆς θεωρίας καὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας.

Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων καὶ προβλημάτων ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ ἀπεφεύχθησαν αἱ μακραὶ ἴστορικαι ἀναδρομαι εἰς πράγματα ἥδη γνωστά, ἐπλαισιώθη δὲ ἡ σκέψις τοῦ Νικήτα κυρίως διὰ τῶν ὑπὸ αὐτοῦ χρησιμοποιουμένων πηγῶν κατονομαζομένων καὶ μή.

1. Bk. I. HAUSHERR, «Centuries», ἐν *DS* 2, 416-418; J. QUASTEN, *Patrology*, τόμ. 3, Utrecht - Antwerp 1960, σ. 170 καὶ 174.

Ἐπίσης πρὸς ἀποφυγὴν περιττῶν παρεκβάσεων, αἱ ὅποιαι θὰ διέκοπτον τὴν συνοχὴν τοῦ κειμένου, παρετέθησαν σχετικαὶ διαφωτιστικαὶ μελέται εἰς τὰς ὑποσημειώσεις. Πρὸς τούτοις ἔθεωρήθη σκόπιμον νὰ διατηρηθοῦν αὐτούσιοι ὡρισμένοι ὄροι χρησιμοποιούμενοι ὑπὸ τοῦ Νικήτα, ὡς «δευτέρα ἀπάθεια», «λόγοι τῶν δντῶν», «παγκόσμιος αἴσθησις» κ.ἄ., διότι ἡ ἀπόδοσις αὐτῶν θὰ ἀπέβαινε εἰς βάρος τῆς σαφηνείας.

Τέλος ἐπεχειρήθη κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ διατήρησις τοῦ ἐποικοδομητικοῦ χαρακτῆρος τῆς διδασκαλίας τοῦ Νικήτα. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ δὲν ἔγραφησαν πρὸς ἵκανοποίησιν θεολογικῆς περιεργείας, ἀλλ᾽ ἀποτελοῦν προϊὸν τῆς «έπικειμένης ἀνάγκης» τοῦ λαβύριντος τὸ τάλαντον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, διόπει μεταδώσῃ αὐτὸν εἰς τοὺς συνανθρώπους του. Ἡ ἀνάγκη αὗτη ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀπαθείας τοῦ εἰσελθόντος εἰς τὸν γνόφον τῆς θεολογίας, τῆς καθαρότητος τοῦ νοὸς καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἐνοικήσεως τῆς Ἀγίας Τριάδος—ἐκ τῆς ὅποιας εἰς ἔκαστον τῶν καθαιρομένων σημειοῦνται αἱ φωτοχυτίαι τοῦ Ἀγίου Πνεύματος εἰς φανέρωσιν τῶν μυστηρίων τῆς οὐρανίου βασιλείας καὶ εἰς ἀνακάλυψιν τῶν κεκρυμμένων ἐν τῇ ψυχῇ θησαυρῶν τοῦ Θεοῦ—, συνιστοῦν διὰ τὸν Νικήταν τὰς αἰτίας, αἱ ὅποιαι παρακινοῦν εἰς συγγραφὴν τὸν «πρὸς τὴν τράπα τῆς μυστικῆς ἐφθακότα θεολογίας»¹. Οὕτως, δταν ὁ ἀναγινώσκων τὰ συγγράμματα τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως δυνηθῇ νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸν φραγμὸν τῆς λεκτικῆς διατυπώσεως, ἡ ὅποια συμπτύγει τὸ σφρῆγον τοῦ βιώματος, θὰ κατορθώσῃ νὰ γνωρίσῃ βαθύτερον τὸν Νικήταν, καθὼς οὗτος φωτιζόμενος ὑπὸ τῶν ἐλλάμψεων τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐμπιστεύεται εἰς ἡμᾶς τὰς ὑπὸ αὐτοῦ βιωθείσας ἀληθείας ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς ἀγιαζομένης καρδίας του.

1. Ἐκατοντάς 1,1, PG 120, 852A - 853A.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Η ΚΑΤΑ ΦΥΣΙΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ἡ περὶ δημιουργίας καὶ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Νικήτα τοῦ Στηθάτου δὲν εἶναι καθ' ὄλοκληρίαν πρωτότυπος, ἀλλ' ἀπηχεῖ συγχάκις τὰς σχετικὰς θέσεις τῶν προγενεστέρων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ίδικ δὲ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ ἐν πολλοῖς ἀκολουθοῦντος αὐτὸν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ¹. Παρὰ ταῦτα τὸ ἀνθρωπολογικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ Νικήτα εἶναι μέγα, δεδομένου ὅτι δι' αὐτὸν τὸ ἔργον τῆς πνευματικῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖται: κατ' ἀρχὴν διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐκτροχιασθεισῶν ψυχικῶν δυνάμεων εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατάστασιν, ἥτοι εἰς τὴν «παλαιὰν εὐγένειαν» καὶ τὴν κατὰ φύσιν ἐνέργειαν αὐτῶν². Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν κλεῖδα πρὸς δρθῆν κατανόησιν τῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας τοῦ Νικήτα, δεδομένου ὅτι ἀνευ τῆς κατὰ τὸ δυνατὸν διεξοδικωτέρας κατανοήσεως τῆς ἀρχεγόνου καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται προβληματικὴ ἡ δρθῆ ἐρμηνεία τῶν ἐσχάτων. Ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὅψιν ὅτι, δοάκις οὗτος ὅμιλει περὶ δημιουργίας καὶ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς συγκρότησιν ἀνθρωπολογικῆς διδασκαλίας, ἀλλ' εἰς δημιουργίαν εὑρείας βάσεως πρὸς οἰκοδομὴν τῆς περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας του, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα καὶ κατέχει τὸ κέντρον τῆς σκέψεώς του. Ὑπὸ τὸ πρᾶσμα λοιπὸν τοῦτο πρέπει νὰ ἰδω-

1. Βλ. π.χ. (*Περὶ ψυχῆς* 3 ἔ., Χρηστοῦ 90 ἔ., DARROUZÉS 66 ἔ.: ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 38,9, PG 36, 320· ΙΩ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, "Ἐκθεσὶς ὁρθοδόξου πίστεως 17, PG 94, 865 ἔ.": (*Περὶ ψυχῆς* 8-18, Χρηστοῦ 91-96, DARROUZÉS 70-80· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 38,11, PG 36, 324A· ΙΩ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, "Ἐκθεσὶς ὁρθοδόξου πίστεως 19-20, PG 94, 880-884 καὶ αὐτόθι 26, 921A—924A": (*Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον* 3, Χρηστοῦ 130, DARROUZÉS 158· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 38,11, PG 36, 324A· ΙΩ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, "Ἐκθεσὶς ὁρθοδόξου πίστεως 26, PG 94, 921A ἔ.]). Βλ. καὶ Index II (*des auteurs cités*) ἐν DARROUZÉS, σ. 522-523.

2. Ἐκατοντάς 1,72, PG 120, 884C.

μεν τὴν ἀνθρωπολογίαν τοῦ Νικήτα καὶ νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν εἰς αὐτὸν ἐνίστε διαφαινομένην ἀνυπομονησίαν, ὅπως προχωρήσῃ τὸ ταχύτερον δυνατὸν ἐκ τῶν περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ προσφύλη εἰς αὐτὸν θέματα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τελειουμένου πιστοῦ. Ἡ ἀνυπομονησία δὲ αὗτη ἐκδηλοῦται ἐμμέσως διὰ τῆς ἐν συντομίᾳ διατυπώσεως τῆς περὶ τὴν δημιουργίαν καὶ πτῶσιν τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τῆς ἀνευ ἐπεξεργασίας παραθέσεως αὐτούσιων σχετικῶν χωρίων προγενεστέρων Πατέρων¹, χαρακτηριστικὰ μὴ ἀπαντῶντα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπόψεων του.

Ἐπίσης δέον νὰ ἔχωμεν σοβαρῶς ὑπ’ ὅψιν ὅτι ἡ θεώρησις τῆς ἀνθρωπολογίας ὑπὸ τὸ πρᾶσμα τῆς τελειώσεως καθιστᾷ ἔξοχως στενὴν τὴν σχέσιν χριστολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας. Ὁ Νικήτας, ὡς θὰ ἰδωμεν ἐκτενέστερον κατωτέρω, διατυπώνει τὴν ἀνθρωπολογίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χριστολογίας καὶ οὐχὶ ἀντιθέτως. Βεβαίως ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία καὶ ἡ χριστολογία δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν κεχωρισμένως, ἀλλ’ ἐνῷ εἰς τὴν προγενεστέραν θεολογικὴν σκέψιν ἡ χριστολογικὴ διδασκαλία ἐμορφοῦτο λαμβάνουσα στοιχεῖα ἐκ τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, ἵδιᾳ ἀπὸ Λέοντος τοῦ Βυζαντίου καὶ Μαξίμου τοῦ Ὄμολογητοῦ² παρατηρεῖται ἡ ἀνάπτυξις ἀντιστρόφου τάσεως, διὰ τῆς ὅποιας προβάλλεται ἡ προτεραιότης καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς χριστολογίας. Τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐν λόγῳ τάσεως καθίσταται ἐκδηλον ἐις τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ Νικήτα, ὁ ὅποιος μετὰ ἴδιαζούσης ἐπικονῆς ἐπιχειρεῖ πάντοτε νὰ παραληγῇ καὶ νὰ συγχειτῇ τὴν ἀνθρωπολογίαν πρὸς τὴν χριστολογίαν.

1. Ἐπὶ παραδείγματι βλ. *Περὶ ψυχῆς* 24, Χρηστοῦ 98, DARROUZÈS 86·
In. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, "Ἐκθεσις ὁρθοδόξου πίστεως" 26, PG 94, 924B· Ἐπιστολὴ 4,5, Χρηστοῦ 168, DARROUZÈS 242: «καθὼ καὶ τῷ σοφῷ δοκεῖ Ἰωάννη τῷ Δαμασκηνῷ ἐν τῷ περὶ παραδείσου κεφαλαιώφ», ἥτοι "Ἐκθεσις ὁρθοδόξου πίστεως" 26, PG 94, 921A· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 33, Χρηστοῦ 144, DARROUZÈS 194: «... καθὼ καὶ τῷ θείῳ δοκεῖ Γρηγορίῳ ...». βλ. ἐπίσης *Περὶ ψυχῆς* 37, Χρηστοῦ 105, DARROUZÈS 100· αὐτόθι 16, 95-96, 78-80 κ.ο.κ. ὡς ἐπίσης καὶ ἀνωτέρω σελ. 21, σημ. 1.

2. βλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Μαρίνον* 13, PG 91, 145A ἐ. καὶ Ἐπιστολὴ 13, PG 91, 521D ἐ.τ., ἔνθα αἱ δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ παραβάλλονται πρὸς τὴν ψυχοσωματικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ πλείονα βλ. P. SHERWOOD, *St. Maximus the Confessor: The Ascetic Life; The Four Centuries on Charity*, London 1955, σ. 45 καὶ 52· II. Χρηστοῦ, σ. 36.

1. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

‘Ως ἡδη ἐλέγθη ἀνωτέρω, ἡ περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Νικήτα δὲν παρουσιάζει καθὼ ἔκυπτην πρωτοτυπίαν, συνίσταται δὲ κατὰ μέγα μέρος ἐκ συρραφῆς σχετικῶν ἀπόψεων προγενεστέρων Πατέρων, ίδιᾳ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Διὰ τοῦτο προκειμένου νὰ ἀποφύγωμεν ἐνταῦθα ἐπαναλήψεις γνωστῶν πραγμάτων, θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Νικήτα ἐντόνως προβαλλομένας ἀνθρωπολογικὰς θέσεις, αἱ ὅποιαι θὰ ἀποτελέσουν τὸ θεμέλιον τῆς περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας του.

‘Ο ἀνθρωπὸς κατὰ τὸν Νικήταν είναι προὶὸν παραδόξου τινὸς ἐράνου, διότι ἐδημιουργήθη διὰ τῆς ἐν αὐτῷ συγκεντρώσεως πασῶν τῶν «φύσεων», τῶν «λόγων» καὶ «κινήσεων» τῶν πρὸ αὐτοῦ δημιουργημάτων. Οὕτως, ὅπως ὁ Θεὸς ὡς βασιλεὺς τῶν αἰώνων καὶ παντογνώστης, είχεν ἐν ἔκυπτῳ καὶ πρὸ τῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίας τῶν πάντων τὴν γνῶσιν, τὰς φύσεις καὶ τοὺς λόγους πάντων τῶν δυτῶν, οὕτω κατὰ παρόμοιόν πως τρόπον καὶ ὁ κατ’ εἰκόνα Θεοῦ δημιουργηθεὶς ἀνθρωπὸς, ὡς βασιλεὺς τῆς κτίσεως, ἐπλάσθη ἔχων ἐν ἔκυπτῳ τὴν γνῶσιν, τὰς φύσεις καὶ τοὺς λόγους πάντων τῶν δυτῶν. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Νικήτας χρησιμοποιῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους συστηματοποιηθεῖσαν γνωστὴν θεωρίαν περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων λέγει ἀναφορικῶς πρὸς τὴν πλάσιν τοῦ ἀνθρώπου ὅτι τὸ ἔντελον καὶ ψυχρὸν τῆς μελαίνης χολῆς ὀφείλεται εἰς τὴν γῆν, τὸ θερμὸν καὶ ὑγρὸν τοῦ αἵματος εἰς τὸν ἀέρα, τὸ ἔντελον καὶ θερμὸν τῆς ξανθῆς χολῆς εἰς τὸ πῦρ, καὶ τέλος τὸ ὑγρὸν καὶ ψυχρὸν τοῦ φλέγματος εἰς τὸ ὄδωρ. Ἐπὶ πλέον ὁ ἀνθρωπὸς ἔλαβεν ἐκ τῶν φυτῶν τὸ αὐξητικόν, τὸ θρεπτικόν καὶ τὸ γεννητικόν, ὅμοιως ἐκ τῶν ἀλόγων ζώων τὸ αἰσθητικόν, τὸ παθητικόν καὶ τὸ μεταβατικόν, ἐκ τῆς ἀναισθήτου ὑλῆς τῶν λίθων τὸ στεγανὸν καὶ συνεχές τῶν μελῶν, καὶ ἐκ τῶν ἀγγέλων τὸ ἀνώλεθρον, τὸ λογικόν καὶ νοερόν. Τέλος ὁ ἀνθρωπὸς ἔλαβε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν πνοήν, ἥτοι κατὰ τὸν Νικήταν τὴν ἐκ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἄσλον, λογικὴν καὶ ἀθάνατον ψυχήν¹. Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ κατ’ ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἐκ τεσσά-

1. Ἐκαντάς 3,10, PG 120, 957D-960A· *Περὶ ψυχῆς* 18, Χρηστοῦ 96, DARROUZÈS 80-82· αὐτόθι 76,13· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 3, Χρηστοῦ 130, DARROUZÈS 156. Πρβλ. ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, "Ἐκαντάς 2,23 DARROUZÈS (J. DARROUZÈS, *Syméon le Nouveau Théologien*, Chapitres théolo-

ρων στοιχείων συσταθὲν σῶμα ἐκτίσθη ἐκ τῶν τεσσάρων ἀρετῶν, ἡτοι τῆς φρονήσεως, τῆς ἀνδρείας, τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς δικαιοσύνης¹.

Δικαίως δύμας τὰ ἀνωτέρω δύνανται νὰ ξενίσουν τὸν σύγχρονον πιστὸν καὶ νὰ ἔγειρουν εὐλόγους ἀπορίας. Ποίαν θέσιν ἐπὶ παραδείγματι δύνανται νὰ ἔχῃ ἡ ἀριστοτελικὴ κοσμολογία ἢ ἡ πλατωνικὴ διδασκαλία περὶ τεσσάρων ἀρετῶν εἰς τὴν σκέψιν ἐνδὲ μυστικοῦ θεολόγου, ὡς ὁ Νικήτας, ὁ ὄποιος γενικώτερον δὲν διετίθετο εὔνοϊκῶς ἔναντι τῆς θύραθεν σοφίας; Τί εἶναι εἰς θέσιν νὰ ὑποστηρίξῃ διὰ τούτων; Πῶς δύνανται τοιαῦται φιλοσοφικαὶ ἀπόψεις νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὴν συγκρότησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας;

Κατ' ὄρχην ἡ περὶ τεσσάρων στοιχείων θεωρία καὶ ἡ περὶ τεσσάρων ἀρετῶν διδασκαλία δὲν χρησιμοποιοῦνται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Νικήτα. Αὗται, ὡς γνωστόν, ἀπαντοῦν εἰς τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς καὶ τοὺς Καππαδόκας θεολόγους, διὰ δὲ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ² υἱοθετήθησαν ὑπὸ τῶν περισσοτέρων μεταγενεστέρων μυστικῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Οὕτω καὶ ὁ Νικήτας παρέλαβε καὶ ἔχρησιμοποίησε ταῦτας, δεδομένου δὲ προσέλαβον—ἴδιῃ ἡ περὶ τεσσάρων ἀρετῶν πλατωνικὴ διδασκαλία—νέον περιεχόμενον καὶ προσηγορίσθησαν εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ἀσκητικοῦ βίου³.

Διὰ τῶν δύο τούτων θεωριῶν, τὰς ὄποιας ὁ Νικήτας συγχετίζει πρὸς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐπιχειρεῖται νὰ προσδοθῇ εἰς τὴν σχετικὴν διήγησην τῆς Γενέσεως φιλοσοφικὴ τις χροιά, ἀλλὰ καταβάλλεται προσπάθεια, δπως θεμελιωθοῦν καὶ τονισθοῦν αἱ ἔξης δύο ἀ-

giques, gnostiques et pratiques, SC 51, Paris 1957) 78.

1. Περὶ ψυχῆς 13, Χρηστοῦ 94, DARROUZÈS 76. Διὰ πλείονα περὶ τῆς πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας ἀναφορικῶν πρὸς τὰς τέσσαρας ἀρετὰς καὶ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα βλ. W. JAEGER, Aristotle: Fundamentals of the History of His Development, Oxford 1948, σ. 43, 44, 85, 94, 143 ἐξ., 191 καὶ 278· J. CALLAHAN, «Greek Philosophy and the Cappadocian Cosmology», ἐν DOP 12 (1958) 40-48.

2. Βλ. π.χ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, «Ἐκατοντάς 4,2, PG 90, 1048BC» αὐτόθι, «Ἐκατοντάς 2,79,1009B» αὐτόθι, «Ἐκατοντάς 3,30, 1025D-1028A.

3. Βλ. ἐνδεικτικῶς Περὶ ψυχῆς 27, Χρηστοῦ 99-100, DARROUZÈS 88-90, ἐνθα ὡς φρόνησις παρουσιάζεται τὸ πῦρ τοῦ πνευματικοῦ πόθου καὶ ὡς φωτισμὸς ἐκ τῆς γνώσεως τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὡς δικαιοσύνη οἱ καρποὶ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας, ὡς σωφροσύνη τὸ καθαρόν πνεῦμα καὶ ἡ καταστολὴ τῶν ἐπαναστάσεων τῶν πεθῶν, ὡς ἀνδρεῖα δὲ ἡ νίκη κατὰ τῆς ἀμαρτίας.

λήθειαι, αἱ ὄποιαι ἀφοροῦν ἀμέσως εἰς τὸ ἔργον τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου:

α) 'Ο ἀνθρωπὸς δύναται νὰ κοινωνῇ μετὰ πάντων τῶν εἰς τὸν κόσμον ὑπαρχόντων διὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἐμπειριχομένων φύσεων καὶ αἰτίων τῶν ὄντων. Οὕτως ὁ ἀνθρωπὸς δύναται νὰ κοινωνῇ μετὰ τῆς ἀψύχου ὄλης, μετὰ τοῦ ἀλόγου ζωϊκοῦ βασιλείου καὶ μετὰ τοῦ κόσμου τῶν ἀγγέλων, ἀνοιῶν ἔκαστα καὶ κρίνων καὶ μεταδιώκων τὰς ἀρετὰς καὶ μὴ πρὸς τὸ φαινόμενον, ἀλλὰ πρὸς τὸ νοούμενον βλέπων¹. 'Ἐν τῇ κοινωνίᾳ λοιπὸν τῆς ὄλης καὶ παρὰ τὰς ἔξωτερικὰς διαφορὰς παρέχεται εἰς τὸν ἀνθρωπὸν ἡ δυνατότης νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ δοξάζῃ τὸν Θεόν². Τοιουτορόπως δύμας δημιουργεῖται εἰς αὐτὸν καὶ αὐξάνει προοδευτικῶς ὁ πόθος τῆς τελειώσεως. 'Ο ἀνθρωπὸς πλασθεῖς κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὅμοιωσιν Θεοῦ δύναται νὰ ἔξετάξῃ τὰς φύσεις τῶν ὄντων, δταν ἔχῃ ὑγιῆ περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν καὶ δταν ἀνεπισφαλῶς διακρίνῃ τὸ καλὸν ἀπὸ τοῦ χειρονος καὶ ἀκολουθῆ ἀυτό. 'Εντεῦθεν ἔξαπτται ἡ ἐπιθυμία τούτου διὰ τὰ ἐστῶτα καὶ αἰώνια ἀγαθὰ τοῦ Θεοῦ, πείθεται δὲ νὰ ὀδεύσῃ τὴν κατὰ φύσιν ὄδὸν τῆς ἀρετῆς ὑποτάσσων τὸ ἀλογώτερον καὶ θνητὸν μέρος τῆς ψυχῆς εἰς τὸ λογικόν³.

β) 'Η κοινωνία αὐτῆ τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς καθόλου δημιουργίας πιστοποιεῖ τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίαν του, δεδομένου δὲ ὁ μὲν Θεὸς εἶχεν ἐν ἔχατῷ καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας τὴν γνῶσιν, τὰς φύσεις καὶ τοὺς λόγους πάντων τῶν ὄντων, ὁ δὲ ἀνθρωπὸς ὅμοιως ἐδημιουργήθη ἔχων τὰ αὐτὰ ἐν ἔχατῷ⁴. 'Ως ἐκ τούτου ὁ ἀνθρωπὸς, ὃν θέσει θεός, δύναται διὰ τῆς φυσικῆς θεωρίας νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τελειώσιν του ἀναγόμενος εἰς τὸ στάδιον τῆς μυστικῆς θεωρίας ἡ τῆς θεολογίας.

'Η τοιαύτη λοιπὸν κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀσυγχύτου ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων, ἡτοι τοῦ νοητοῦ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ αἰσθητοῦ τοῦ ἐκ διαφόρων στοιχείων συντεθέντος σώματος, εἰς μίαν ὑπόστασιν, καθιστᾶ ἀυτὸν ὃν μεθόριον καὶ μέσον. Πράγματι δὲ ὁ ἀνθρωπὸς μετέχει τῆς ἀλόγου καὶ τῆς λογικῆς φύσεως καὶ συνάπτει, ὡς παρατηρεῖ ὁ Νικήτας, τὰ ἔναντια ταῦτα «τῇ πρὸς ἔκατερα συγγενεῖς καὶ οἰκειότητι». Τοιουτορόπως ἡ ἀνθρωπίνη ὑπόστασις δημιουργηθεῖσα διὰ τῆς

1. Περὶ ψυχῆς 32, Χρηστοῦ 103, DARROUZÈS 94. Βλ. καὶ ΙΩ. ΔΑΛΑΣΚΗΝΟΥ, «Ἐκθεσις ὁρθοδόξου πίστεως 26, PG 94, 925C.

2. Περὶ δρων ζωῆς 25, DARROUZÈS 390.

3. Περὶ ψυχῆς 33, Χρηστοῦ 103 ἐ., DARROUZÈS 96· Ἐκατοντάς 3,18, PG 120, 961C.

4. Αὐτόθι 10, 957D-960A. Περὶ ψυχῆς 15, Χρηστοῦ 95, DARROUZÈS 78.

ἐν ταυτῷ συγκεντρώσεως τῶν ἐναντίων καθιστᾶ δυνατὴν τὴν ἔνωσιν τῶν φυσικῶν πόρρωθεν ἀπ' ἀλλήλων μεμακρυσμένων¹.

'Ως ἐκ τούτου ὁ δημιουργηθεὶς ἄνθρωπος κατὰ τὸν Νικήταν, ὁ ὅποιος ἐν προκειμένῳ ἀκολουθεῖ Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, εἰναι «κόσμος ἔτερος κρείττων καὶ ὑψηλότερος» τοῦ ὄρατοῦ. Ἐνταῦθα ὁ Νικήτας προτιμᾷ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὄρου μικρόκοσμος εἰς τὸν ὑλικὸν ἀλογον κόσμον. Οὕτω καὶ πάλιν ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς φέρει ἔντονον τὴν ἐπιδρασιν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, δεδομένου ὅτι καὶ οὗτος ἔθεώρει τὸν ἄνθρωπον ὡς «ἐν μικρῷ» μέγαν κόσμον, ἐνῷ βραδύτερον Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἔξελάμβανε τὸν ἄνθρωπον ὡς «ἐν μεγάλῳ μικρόν»². Βεβαίως ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ οὐσιαστικῆς διαφορᾶς, διότι ὁ μὲν Γρηγόριος νοεῖ τὸν ὄρον πνευματικῶς, ὁ δὲ Δαμασκηνὸς φυσικῶς. 'Ο Νικήτας, λόγῳ τῶν γενικωτέρων καὶ σαφῶς πνευματικῶν ἐνδιαφερόντων του, προτιμᾷ τὴν πνευματικὴν ἔρμηνείαν τοῦ Γρηγορίου ἀπὸ τῆς κοσμολογικῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπικαλούμενος τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλάσιν τοῦ ἀνθρώπου³.

'Ο Θεὸς ἐδημιούργησε λοιπὸν τὸν ἄνθρωπον ἐκ δύο φύσεων· ἐκ τοῦ ταπεινοῦ, ὄρατοῦ καὶ αἰσθητοῦ σώματος, καὶ ἐκ τῆς θείας, ἀράτου καὶ νοούμενης ψυχῆς. Λόγῳ δὲ τοῦ διπλοῦ τῶν φύσεων τούτου ἐδημιούργησε πάλιν ὁ Θεὸς ἀντιστοίχως καὶ τὸ κατάλληλον ἐνδικίτημα τῶν δύο φύσεων, ἥτοι ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸν αἰσθητὸν καὶ ὄρατὸν παράδεισον, ἀφ' ἔτερου δὲ τὸν νοούμενον καὶ ἀόρατον⁴.

1. Αὐτόθι 1, 89-90, 64-66.

2. Αὐτόθι 27, 99, 88· αὐτόθι 16, 95, 78· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 3, Χρηστοῦ 130, DARROUZÈS 158· Τὶς ὁ καιρὸς οὐρανὸς 2, DARROUZÈS 508-510. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 38,11, PG 36, 324Α· Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, "Ἐκθεσις ὀρθοδόξου πίστεως" 26, PG 94, 921Α. Βλ. ἐπίσης Κ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗ, "Ορθοδοξία καὶ εἰκαστικαὶ τέχναι, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 15 ἐ· Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, μν. ἔργ., σ. 25 καὶ Δ. ΤΣΑΜΗ, "Ἡ διαλεκτικὴ φύσις τῆς διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 123 ἐ· Γενικώτερον περὶ τῶν ὄρων τούτων βλ. P. G. CONGER, *Theories of Macrocosmos and Microcosm in the History of Philosophy*, New York 1922· R. A. NORRIS, *Manhood and Christ, A Study in the Christology of Theodore of Mopsuestia*, Oxford 1963, σ. 146-148.

3. Βλ. Περὶ ὄρων ζωῆς 25, DARROUZÈS 388-390: «Ἡ οὐχὶ ὁ μὲν κόσμος οὗτος μικρὸς δρᾶται τῷ τῆς θεολογίας αὐλῷ Γρηγορίῳ, καθά καὶ ἡμῖν μετὰ τῆς ἀληθείας δοκεῖ, ἡμεῖς δὲ μέγας ἐν τούτῳ, οἱ Θεοῦ κατ' εἰκόνα κτισθέντες ἐσμέν;». Πρβλ. DARROUZÈS, μν. ἔργ., σ. 88-89, σημ. 1.

4. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 32, Χρηστοῦ 144, DARROUZÈS 194· αὐτόθι 3, 130, 156. Κατὰ τὸν Νικήταν καὶ δι μετὰ τὴν πτῶσιν κόσμος ἀποτελεῖ παράδεισον, οὐχὶ βεβαίως ἀνώτερον τοῦ πρώτου ὡς πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῆς χάριτος, ἀλλ' ἐν τού-

βεβαίως, ὡς εἴπομεν, ὁ Νικήτας θεωρεῖ τὴν ἀνθρωπολογίαν μέσω τῆς χριστολογίας. Τὸ διπλοῦν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀναλογεῖ τρόπον τινὰ πρὸς τὰς δύο φύσεις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο τονίζεται ὅτι τὰ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐναντία ἀπετέλεσαν διὰ παραδόξου τινὸς κράσεως ἀσύγχυτον μῖξιν. 'Η «παλάμη τοῦ θείου Λόγου» ξενότροπος πλάσις τοῦ ἀνθρώπου ἡγωσεν ἀσυγχύτως τὴν νοητὴν φύσιν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν αἰσθητὴν τοῦ σώματος εἰς μίαν ὑπόστασιν. Οὕτως ὁ Θεὸς «ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ» καὶ ἐν «τῇ αὐτῇ ῥοπῇ τῆς γενέσεως» ἐδημιούργησεν ἐν πρόσωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὅμοιωσιν αὐτοῦ¹.

Τὸ διπλοῦν ὅμως τοῦ ἀνθρώπου δὲν περιορίζεται εἰς τὴν σύστασιν του, ἀλλ' ὡς ίδιαιτέρως ἐπιμένει ὁ Νικήτας ἀφορᾶς καὶ εἰς τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Τοῦτο δὲ συνάγει ἐκ τῶν δύο φράσεων τῆς Γενέσεως 2,16 ἐ·: «ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῆ» καὶ «ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γιγνώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν οὐ φάγεσθε ἀπὸ αὐτοῦ». Τὸ πρῶτον χωρίον κατὰ τὸν Νικήταν, διατυπωθὲν εἰς τὸν ὑλικὸν ἀριθμόν, ἐρμηνεύεται ὡς πρόσκλησις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον νὰ μεταλάβῃ τῆς θείας γνώσεως ἀπὸ πάσης φύσεως τῶν ὄντων δι' ἀκραιφνοῦς θεωρίας. 'Επειδὴ δὲ ἡ πρόσκλησις αὕτη ἀπευθύνεται ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸ λογιστικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ ὅποιον μόνον εἰναι «τῆς κρείττονος μοίρας», διατυποῦται εἰς ἑνικὸν ἀριθμόν. Τὸ δεύτερον χωρίον ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Νικήτα ως ἀπαγορευτικὴ προσταγὴ τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐν τῇ αἰσθήσει πείρας καὶ γνώσεως τῶν καρπῶν τοῦ «φυτοῦ» τῆς αἰσθήσεως, ἥτοι τῆς ἡδονῆς καὶ δόδυνης. 'Εκ τῆς εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν διατυπώσεως τοῦ δευτέρου τούτου χωρίου συμπεραίνει ὁ Νικήτας ὅτι αὐτὸς ἀφορᾶς εἰς τὸν θυμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν, ἥτοι εἰς τὸ ἀλογώτερον μέρος τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦ ὅποιου εὐκόλως παρασύρεται ἡ διάνοια πρὸς τὸ κακόν².

τοις «θεωρίαις . . . πάσῃς, ναὶ δὴ καὶ τρυφῆς ἐμπλεον, ὡς ἀν δηλῶν ὄντων ἀπλῆ καὶ ἡ πανδαισία ἡμῖν ἐξ αὐτοῦ γίνηται, αἰσθητῶς τε ἀμα καὶ νοητῶς» (αὐτόθι 8,132,162). 'Ο Θεὸς ἔκτισε μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου τὸν κατ' ἀνατολάς παράδεισον, ἐπειδὴ ὡς προγνώστης ἐγνώριζε τὴν παράβασιν τοῦ 'Αδάμ «καὶ ὅτι κλεισθήσεται αὐτῷ ἐκεῖθεν ἐξορισθέντι ὁ θεῖος παράδεισος, προητομάσατο, οἷον καὶ ἡμῖν εἰς παιδισίαν ἀδάπανον τοῖς γεννηθῆναι μέλλουσιν ἐξ αὐτοῦ, τὸν ὄρωμενον τοῦτον κόσμον ὡς δεύτερον ἀλλον παράδεισον», αὐτόθι.

1. Περὶ φυχῆς 14, Χρηστοῦ 95, DARROUZÈS 76-78· Ἐκατοντάς 3,90, PG 120, 1004Β. Πρβλ. Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, "Ἐκθεσις ὀρθοδόξου πίστεως" 26, PG 94, 921AB.

2. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 26-27, Χρηστοῦ 141-142, DARROUZÈS 186-188.

2. ΕΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΜΟΙΩΣΙΣ

Έαν ή περὶ συστάσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Νικήτα ἔχῃ ἀναλογίας πρὸς τὴν χριστολογίαν, ή περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνος τοῦ Θεοῦ ἀντίληψίς του παρουσιάζει ἀντιστοιχίας πρὸς τὰς σχέσεις τῶν θείων προσώπων ἐν τῇ Τριάδι, καὶ δὴ πρὸς τὸ τρισυπόστατον.

Κατ' ἀρχὴν ή κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου δὲν συνάγεται ἐκ τῆς ὀργανικῆς διαρθρώσεως τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως τοῦ νοῦ «τῆς μὴ περιγραφομένης ὑπὸ τοῦ βρίθοντος κάτω σώματος»¹. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις οὖσα εἰκὼν τῆς ἀθανάτου δόξης τοῦ Θεοῦ ἔχει κοινὰ σημεῖα μετὰ τῆς θείας φύσεως, ἡτοι εἰναι καὶ αὕτη νοερά, ἀπερίγραπτος, ἀσώματος, ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτος². Ὁ ἀνθρωπός ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ καὶ μέτοχος τῆς θείας φύσεως παρουσιάζει ἀντιστοιχίαν τινὰ πρὸς τὸν Θεόν ἐν τῇ ἐν αὐτῷ ἔξεικονίσει τῆς τρισυποστάτου καὶ ἐνιαίας φύσεως. Πράγματι δέ, δπως ὁ Θεὸς ὁν νοῦς καὶ ὑπερεπέκεινα τῶν ὑπὸ αὐτοῦ δημιουργήθεντων κτισμάτων, «γεννῶν ἀρεύστως τὸν Λόγον εἰς τὴν τούτων διαμονήν, καὶ εἰς δύναμιν αὐτῶν ἐκπέμπων τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ἐκτός ἐστι καὶ ἐντὸς τοῦ παντός», οὗτω καὶ ὁ ἀνθρωπός, ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ἔχων τὸν νοῦν γεννῶντα φυσικῶς ἐκ τῆς οὐσίας του τὸν λόγον, εἰναι ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῆς ὅλης³. Ὁμοίως δπως ὁ Θεὸς δὲν νοεῖται κεχωρισμένος τῶν ὑποστάσεών του, οὗτω καὶ ὁ ἀνθρωπός κατὰ τὴν ψυχὴν εἰναι ἀτμῆτος «τοῦ νοὸς καὶ τοῦ λόγου, τῆς μιᾶς φύσεως καὶ οὐσίας τῆς ἀπεριγράπτου τῷ σώματι»⁴.

1. Ἐκανοντάς 3,4, PG 120, 953C-956A. Τοῦτο δὲ διότι, «ῶσπερ ή θεία φύσις ἔξω πάσης κτίσεως καὶ παχύτητος οὖσα οὐ περιγράφεται, ἀόριστος καὶ ἀσώματος οὖσα, καὶ ὑπὲρ οὐσίαν, καὶ λόγον ἀπαντά, ἄποιος, ἀναφής, ἄποσος, ἀόρατος, ἀθανάτος, ἀκατάληπτος, μὴ καταλαμβανόμενος τὸ σύνολον παρ' ἡμῶν» οὗτω καὶ ἡ δοθεῖσα παρ' αὐτοῦ ἡμῖν νοερὰ φύσις ἀπεριγράπτος οὖσα, καὶ ἐκτὸς τῆς τούτου παχύτητος, ἀσώματός ἐστιν, ἀόρατος, ἀναφής, ἀκατάληπτος, καὶ εἰκὼν τῆς ἀθανάτου, καὶ ἀδιόν δόξης αὐτοῦ», αὐτόθι. Βλ. καὶ αὐτόθι 9, 957BC. Διὰ πλείονα περὶ τοῦ παρόντος θέματος βλ. Γ. MANTZARIΔΟΥ, μν. ἔργ., σ. 22-23. Πρβλ. καὶ VI. LOSSKY, *Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient*, (ἐλλ. μτφρ. ὑπὸ Σ. ΠΛΑΕΥΡΑΚΗ, *'Η μυστική θεολογία τῆς ἀνατολικῆς Ἔκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 132 ἔπ.).

2. Ἐκανοντάς 3,4, PG 120, 953C-956A. Βλ. Δ. ΤΣΑΜΗ, *'Η πρωτολογία τοῦ M. Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 141 ἐ. (τοῦ λοιποῦ Πρωτολογία) περὶ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ M. Βασιλείου καὶ τῶν καππαδοκῶν Πατέρων γενικώτερον.

3. Ἐκανοντάς 3,6, PG 120, 956CD.

4. Αὐτόθι. Πρβλ. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ, *'Ἐρωτήσεις εἰς Γέρεσιν* 20, PG 80,108AB.

Ἐπὶ πλέον κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ τρισυπόστατον τῆς θεότητος ἐμορφώθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἡ πλασθεῖσα εἰκὼν αὐτοῦ, ἡτοι ὁ ἀνθρωπός. Ἐνταῦθα βεβαίως ὁ Νικήτας δὲν πρωτοτυπεῖ, ἀλλὰ συνεχίζει τὸν ἀπὸ τοῦ Ὁριγένους χρησιμοποιηθέντα συσχετισμὸν τοῦ Νοῦ καὶ Λόγου πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Γίόν, ὁ ὅποιος υἱοθετήθη καὶ ὑπὸ τοῦ Μαξίμου. Ὁ Μάξιμος μάλιστα ἐχρησιμοποίησε τὴν τὸ πρῶτον εἰς Γρηγόριον τὸν Θεολόγον ἀπαντῶσαν περὶ ζώσης εἰκόνος διδασκαλίαν, καὶ ὀμίλησε περὶ συμμορφώσεως τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνος τῆς Τριάδος, ἡτοι τοῦ νοῦ, τοῦ λόγου καὶ τοῦ πνεύματος, πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, ἡτοι τὸν μέγαν Νοῦν, τὸν Λόγον καὶ τὸ Πνεῦμα¹.

Ο Νικήτας συνεχίζων τὴν ἐν λόγῳ διδασκαλίαν διακρίνει τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τὸν ἀνθρωπὸν, εἰς τρία μέρη· τὴν ψυχὴν, τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον, διὰ τῶν ὅποιων λατρεύεται ἡ ἐν Πατρὶ καὶ Γίῷ καὶ Ἀγίῳ Πνεύματι προσκυνουμένη θεότης. Τὰ τρία ταῦτα μέρη, διὰ τῶν ὅποιων φανεροῦται τὸ ἐν ἡμῖν ὑπάρχον κατ' εἰκόνα, καὶ διὰ τῶν ὅποιων εἴμεθα εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, εἰναι συμφυῆ καὶ ὁμοίουσια, δπως τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἀγίας Τριάδος εἰναι κατὰ φύσιν μεταξὺ τῶν ὁμοίουσια καὶ συναττίδια, καὶ ὁ εἰς Θεὸς διαιρεῖται ἀδιαιρέτως εἰς τρία πρόσωπα. Ἐντεύθεν καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ εἰναι μία, ἀδιαιρέτος, ὁμοφυής, ὁμοούσιος καὶ ἀχώριστος φύσις².

Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Νικήτα νὰ ἀνευρίσκῃ ἀναλογίας μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἰναι καρπὸς σχολαστικῆς τινος θεωρήσεως τῶν πραγμάτων. Διὰ πάντων τούτων ὁ Νικήτας ἐπιχειρεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὴν περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν του καθιστῶν ἐν προκειμένῳ πρόδηλον α) δτι διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου φερομένης εἰκόνος τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ γνωσθῇ ὁ Θεὸς ἐνούμενος μεθ' ἡμῶν «ἀπορρήτως . . . δλος δλη τῇ εἰκόνι», ἡτοι ὁ «πρῶτος Νοῦς», δηλαδὴ ὁ Θεός, μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ καθαίρων διὰ τοῦ Λόγου του τὸν ἀνθρώπινον λόγον,

Ιο. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *"Ἐκθεσὶς δόθιδόξου πιστεως* 6-7, PG 94, 801C-805C. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΛΑΛΑΜΑ, *Κεράλαια φυσικά* 35-37, PG 150, 1144B-1145D.

1. Βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Εἰς Ιω. 1,38· ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ*, *Περὶ ἀποφιῶν*, PG 91, 1088A· αὐτόθι, 1196A. Διὰ πλείονα βλ. P. SHERWOOD, μν. ἔργ., σ. 41· K. HOLL, *Amphilochius von Ikonium in seinem Verhältnis zu den grossen Kappadoziern*, Tübingen-Leipzig 1904, σ. 176· H. URS VON BALTHASAR, *Die "Gnostischen Centuriens" des Maximus Confessor*, Freiburg 1941, σ. 27, ἐνθα καὶ σχετικὰ γωρία.

2. *Περὶ ψυχῆς* 21-22, ΧΡΗΣΤΟΥ 97-98, DARROUZÈS 82-84· *Ἐκανοντάς* 3, 6-8, PG 120, 956C-957B· *Κατὰ Ιουδαίων* 9, DARROUZÈS 422.

φωτίζων δὲ καὶ ἀγιάζων διὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου¹, καὶ β) διὰ ἡ τελείωσις δὲν εἰναι ἔργον τῶν ὀλίγων, ἀλλὰ σκοπὸς καὶ φυσικὴ κατάστασις πάντων τῶν ἀνθρώπων.

Ἐντεῦθεν προκύπτει καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Νικήτα τονιζομένη καὶ ἐντόνως προβαλλομένη ἀδιάρρητος σχέσις μεταξὺ ἀνθρωπολογίας καὶ θεολογίας ἡ εἰδικότερον μεταξὺ αὐτογνωσίας καὶ θεογνωσίας. Ἡ ἐν λόγῳ σχέσις ἐτονίσθη βεβαίως καὶ ὑπὸ προγενεστέρων Πατέρων, ίδιᾳ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου², τοῦ ὅποιου ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ Νικήτα εἶναι ἐν προκειμένῳ φανερά. Ὁ Νικήτας ὅμως προσέδωσε νέον βάθος εἰς τὴν ἐν λόγῳ διδασκαλίαν συνδέσας αὐτὴν στενότερον μετὰ τῆς περὶ Ἀγίας Τριάδος θεολογίας καὶ δικαιώσας αὐτὴν διὰ τῆς μυστικῆς ἐμπειρίας.

Οὕτω δυνάμεθα πλέον νὰ ἐννοήσωμεν, πῶς τὸ ὑπὸ τοῦ Νικήτα χρησιμοποιούμενον ρητὸν «γνῶθι σαυτὸν» ἐκλαμβάνεται ὡς τὸ «τέλος τῆς τῶν ἀρετῶν ἐργασίας», ἡ κατάπτωσις ἀπὸ πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἐργῶν, ἡ εἰσόδος εἰς τὸ ἀγιαστήριον τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν νοεράν λειτουργίαν τοῦ Πνεύματος καὶ εἰς τὸν θεῖον λιμένα τῆς ἀπαθείας καὶ τῆς ταπεινώσεως³. Ἡ αὐτογνωσία εἶναι ἐν τελικῇ ἀναλύσει ἡ ἀληθῆς ταπεινώσις «ἡ ταπεινοφρονεῖν ἐκδιδάσκουσα»⁴. Ταῦτα ὅμως δὲν δύνανται νὰ ἐπιτευχθοῦν ἀνευ καθάρσεως, δεδομένου διὰ μόνον ὁ κεκαθαρμένος νοῦς δύναται νὰ ἀναλάβῃ τὴν παλαιὰν εὐγένειαν ἀνασφόζων τῷ Θεῷ «τὴν εἰκόνα καθαρὰν καὶ ἀμιγῆ τῆς ὥλης», νὰ γνωρίσῃ τοὺς λόγους τῆς κτίσεως, τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, καὶ τέλος αὐτὸν τοῦτον τὸν ἐαυτόν του. «Ἄλλως ὁ ἀνθρώπος θὰ περιορισθῇ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν «περὶ αὐτὸν» καὶ τῶν «ἐκτὸς αὐτοῦ». Αἱ δύο ἀνώτεραι βαθύτερες τῆς αὐτογνωσίας θὰ παραμείνουν δι’ αὐτὸν ἀπροσπέλαχτοι. Αὗται δὲ εἶναι τὸ «ἐγώ» καὶ «τὰ κατ’ ἐμέ», ἔξι δὲν τὸ μὲν πρῶτον θεωρούμενον εἰς τὴν νοεράν, ἀθάνατον καὶ λογικὴν ψυχὴν ταυτίζεται πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ δεύτερον εἶναι τὸ «βασιλικόν, τὸ ἀρχικόν, τὸ λογικόν τε καὶ αὐτεξούσιον» τοῦ ἀνθρώπου⁵.

1. Αὐτόθι 8, 420-422. Ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις τοῦ ἀνθρώπου νοεῖται α) ὡς ἀνάκτησις τῆς πρὸ τῆς πτώσεως «εὐγενείας» καὶ β) ὡς συνεχῆς ἀναμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοὺς «χαρακτῆρας» τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 18, PG 120, 860BC.

2. Βλ. Δ. ΤΣΑΜΗ, Πρωτολογία, σ. 112 ἐξ.

3. Ἐκατοντάς 2, 35, 36, PG 120, 916C αὐτόθι 38, 917A.

4. Αὐτόθι 35, 916C.

5. Αὐτόθι 86, 944A καὶ αὐτόθι 37, 916C. Αἱ στωικῆς προελεύσεως διακρί-

‘Ἡ γνῶσις ὅμως τῆς ἐν ἡμῖν εἰκόνος τοῦ Θεοῦ, ἡτοι ἡ αὐτογνωσία, εἶναι ἔργον μὴ δυνάμενον εὐκόλως νὰ ἐπιτευχθῇ. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται μεγάλη προσοχή, ἀποδέσμευσις ἀπὸ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων καὶ ἐπισταμένη ἔρευνα τοῦ συνειδότος. Ἰδοὺ πῶς χαρακτηριστικῶς περιγράφει ὁ Νικήτας τὴν γνωριμίαν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ ἐαυτοῦ του: «Οπόταν ἐπιγνῷ τις ἐαυτόν... αὐτίκα καὶ θεῖα τις αἰφνίδιον τῇ ψυχῇ ταπείνωσις ὑπὲρ λόγον ἐπιδημεῖ, συντριψμὸν φέρουσα τῇ καρδίᾳ καὶ δάκρυα θερμῆς κατανύξεως, ὡς τηνικαῦτα λογίζεσθαι τὸν ὑπ’ αὐτῆς ἐνεργούμενον, γῆν ἐαυτόν, καὶ σποδόν, καὶ σκώληκα, καὶ οὐκ ἀνθρωπὸν, καὶ προσέτι μηδὲ τῆς κτηνῶδους ταύτης ζωῆς ἀξιον, διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς δωρεᾶς ταύτης τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ὁ χρονίσαι ἀξιωθεῖς, μέθης ἄλλης ἀρρήτου πληροῦται, τῆς κατανύξεως, καὶ εἰς τὸν βυθὸν τῆς ταπεινοφροσύνης εἰσέρχεται καὶ ἐκστάς ἐαυτοῦ, πάντων ἀλογεῖ τῶν ἐκτὸς βρωμάτων, πόσεως, καὶ σκεπασμάτων τοῦ σώματος, μὴ ὑπερβαίνων τὴν χρείαν, ὡς ἀλλοιωθεῖς τὴν καλὴν ἀλλοίωσιν τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου»¹.

Ο Νικήτας καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν Πατέρων τονίζουν τὴν ἡγεμονικὴν θέσιν τοῦ νοῦ ἐν τῇ συνόλῳ ψυχῆς καὶ ταυτίζουν αὐτὸν «μᾶλλον πρὸς τὸ ὑπὲρ ἐγώ παρὰ πρὸς τὸ ἐγώ τῆς ψυχαναλυτικῆς περὶ προσωπικότητος θεωρίας»². Διὰ τοῦτο ὁ Νικήτας δὲν δύναται νὰ ἐκλάβῃ τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ὡς τι τὸ ἀπολύτως στατικόν, ἐφ’ ὃσον ὁ διακρινόμενος διὰ τὴν αὐτοτέλειάν του νοῦς, ὡς μέρος τῆς εἰκόνος, καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ γεννώμενος λόγος ἔχουν κατ’ ἔξοχὴν δυναμικὸν χαρακτῆρα. Ο ἀνθρώπινος νοῦς ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἔχει «τὸ οἰκεῖον ἐν ἐαυτῷ», ὃσάκις μένει ἐντὸς τῶν ὄριων τῶν δυνατοτήτων του καὶ δὲν κινεῖται πέραν τῆς ἀξίας καὶ τῆς φύσεώς του. «Διὸ φιλεῖ πῶς ἐν τοῖς περὶ

σεις «ἐγώ», «κατ’ ἐμέ», «περὶ ἐμέ», «ἐκτὸς ἐμοῦ» ἀπαντοῦν καὶ εἰς τινας Πατέρας. ‘Ἐν προκειμένῳ δὲ Νικήτας φαίνεται διὰ ἔχει ὑπὲρ δψιν του τὸν Μ. Βασιλείου. Βλ. Els τὸ Πρόσεχε σεαυτῷ 3, (S. RUDBERG, *L'Homélie de Basile de Césarée sur la mot «Observe - toi - même»*, Uppsala 1962) 26-27· PG 31, 204A.

1. Ἐκατοντάς 2, 39, PG 120, 917AB.

2. Ιω. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, Στοιχεῖα πηγαδικῆς φυχολογίας, Θεσσαλονίκη 1963, σ.

12. ΝΙΚΗΤΑ ΣΤΗΘΑΤΟΥ, Ἐκατοντάς 1, 26, PG 120, 864AB: «Καὶ οὗτως, ὥσπερ τις ἡγεμὼν αὐτοκράτωρ μέσον ιστάμενος ἐννοιῶν, κρίνων καὶ διαιρῶν τοὺς κρείττονας τῶν λογισμῶν ἀπὸ τῶν χειρόνων, τὰ μέν, τῶν εἰσβαλλομένων δεχόμενος τῇ παρ’ ἐαυτοῦ τριβῆ καὶ κινήσει, εἰς νοεράς ἀνατίθησιν ἀποθήκας, τῷ πυρὶ ἐξοπτηθέντα τοῦ πνεύματος, καὶ ὑδατὸς θείου πεπληρωμένα, ἀφ’ ὃν καὶ τρεφόμενος, ἐνδυναμοῦται καὶ πληροῦται φωτός τὰ δέ, ἀποπέμπεται τῷ τῆς λήθης βυθῷ, τὴν τούτων πικρίαν ἀποσειδμένον».

Θεοῦ ἐμφιλογωρεῖν, καὶ αὐτῷ ἐνοῦσθαι ζῆτει, ἐξ οὗ τὴν ἀρχὴν ἔσχε, καὶ δι' οὗ κινεῖται, καὶ πρὸς ὃν ἀνατρέχει ταῖς φυσικαῖς ἰδιότησι, καὶ αὐτὸν μιμεῖσθαι ποθεὶ τῷ φιλανθρώπῳ καὶ τῇ ἀπλότητι¹. Δύναται δὲ τότε πλέον ὁ ἀνθρωπὸς νὰ μιμῆται τὸν Θεὸν γενόμενος δημιουργὸς τῆς νοητῆς κτίσεως, διότι εἶναι εἰς θέσιν καὶ ὁ ἴδιος διὰ τῶν ἀρετῶν του νὰ χρησιμεύῃσθε ὡς ὑπόδειγμα ἵκανὸν νὰ ἀναπλάττῃ τὰς ψυχὰς τῶν συνανθρώπων του. Θεόμενος λοιπὸν ὁ ἀνθρωπὸς διὰ τῆς ὀρθῆς ἐκδιπλώσεως τοῦ κατ' εἰκόνα, ἥτοι διὰ τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως τοῦ νοῦ, κατακομβεῖται διὰ τῶν ἀρετῶν καὶ καταφαιδρύνεται ὑπὸ τῶν ἐλλάμψεων τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Διὰ δὲ τῆς ἀτενίσεως τῶν ὑψηλῶν θεωριῶν γνωρίζει τὰ κεκρυμμένα μυστήρια τοῦ Θεοῦ καὶ μεταδίδει ταῦτα ἐξ ἀγάπης «τοῖς ἀκούειν δυναμένοις... οὐχ ἔκυρον μόνον πολυπλασιάζων τὸ τάλαντον, ἀλλὰ καὶ τοῖς πλησίον τῆς τούτου μεταδιδούς ἀπολαύσεως»². Οὕτω καθίσταται φορεὺς τοῦ λαμπροτάτου ἐκ τῶν θείων χαρισμάτων, ἥτοι τοῦ «χαρακτῆρος» τῆς εἰκόνος τοῦ Γίου τοῦ Θεοῦ³.

Περαίνοντες ἡδη τὴν παροῦσαν παράγραφον δέον νὰ σημειώσωμεν διτό Νικήτας ὅμιλῶν περὶ τοῦ ἀνθρώπου χρησιμοποιεῖ καὶ τοὺς ὅρους εἰκόνα Θεοῦ καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ. 'Ενταῦθα οἱ ἐν λόγῳ ὅροι δὲν χρησιμοποιοῦνται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὀριγενείου διακρίσεως, κατὰ τὴν διόπειν ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Λόγος, δὲν ἀνθρωπὸς κτίσμα δημιουργηθὲν κατ' εἰκόνα Θεοῦ⁴. 'Ο Νικήτας χρησιμοποιεῖ κατὰ διάφορον τρόπον τοὺς δύο τούτους ὅρους θεωρῶν αὐτοὺς ἐξ ἄλλης ἐπόψεως. Κατ' ἀρχὴν

εἰκὼν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μία καὶ ἀδιαιρετος φύσις τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὅποιαν συνιστοῦν ἡ ψυχή, ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος. Τὰ δὲ «ἐπιθεωρούμενα τῇ εἰκόνι», ἥτοι τὰ συμβεβηκότα αὐτῆς, εἶναι τὸ «ἀρχικόν», τὸ «βασιλικόν» καὶ τὸ «αύτεξούσιον»⁵. 'Οσάκις λοιπὸν ὁ Νικήτας ἀναφέρεται εἰς τὴν οὐσίαν⁶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ θεωρεῖ αὐτὴν καθ' ἔκυρην, χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦ κατ' εἰκόνα νοεῖται τὸ «περὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον, αὐθυπόστατόν τε καὶ ὅμοούσιον, ἀδιαιρετόν τε καὶ ἀχώριστον», ἐφ' ὅσον ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος ἀναφέρονται εἰς τὴν ψυχὴν, τὰ ὅποια ἐν ταυτῷ εἶναι ὅμοούσια, συναττία, ἀτμῆτα καὶ ἀχώριστα⁷. "Οπως λοιπὸν τὰ τρία πρόσωπα τῆς 'Αγίας Τριάδος εἶναι κατὰ φύσιν μεταξύ των συναττία καὶ ὅμοούσια καὶ ἐν ταυτῷ εἰς τὴν Θεόδος ἀδιαιρέτως εἰς τρία πρόσωπα διαιρούμενος, τοιουτότροπως ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἔχει ταῦτα κατὰ φύσιν συμφυῆ καὶ ὅμοούσια, ἐξ ὧν θεωρεῖται εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ κατ' εἰκόνα καὶ διὰ τῶν ὅποιων εἶναι οὗτοι εἰκόνα Θεοῦ⁸.

Τὸ καθ' ὅμοιωσιν κατὰ τὸν Νικήταν νοεῖται ἡθικῶς καὶ ταυτίζεται πρὸς τὸ ἔργον τῆς ἡθικῆς τελειώσεως, ὅριζεται δὲ ὡς «τὸ δίκαιον, τὸ ἀληθές, τὸ εὔσπλαχνον, τὸ συμπαθές, τὸ φιλάνθρωπον»⁹. Αἱ ἀρεταὶ δῆμως αὗται δὲν νοοῦνται μεμονωμένως, ἀλλὰ πάντοτε ἐν ἔξαρτησει πρὸς τὰς ἀρετὰς τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς καὶ συνέσεως δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν δτι, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν Νικήταν α) τὸ κατ' εἰκόνα δὲν εἶναι τι τὸ ἀπολύτως στατικόν, ὡς περιέχον τὸν ἀεικίνητον νοῦν καὶ λόγον, β) αἱ δὲ

1. Ἔκατοντάς 3,12, PG 120, 960CD.

2. Αὐτόθι 12-13, 960CD.

3. Ἔκατοντάς 1,31, PG 120, 865CD. Βλ. καὶ αὐτόθι 32, 865D: «... ἀναμορφουμένη τὰ κάλλος ἡ ψυχὴ τῆς εἰκόνος Χριστοῦ, φῶς γίνεται τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ταῖς ἀκτίσις τῶν ἀρετῶν ἐφέλκεται πρὸς ἔκυρην τὰς δράσεις αὐτῶν, καὶ κινεῖ πάντας πρὸς δοξολογίαν Θεοῦ»· ἀλλως «τὴν χοικὴν ἀναμορφουμένη καὶ ἀμορφον εἰκόνα τοῦ παλαιοῦ, σκότους αὐτόχρημα τοῖς πλησάζουσι γίνεται, καὶ τῇ τῶν φαύλων ἐργασίᾳ καὶ ὅμιλᾳ, διαφθείρει ψυχὰς ἀπλάστους καὶ ἀστηρίκτους καὶ κινεῖ κατὰ τοῦ Θεοῦ βλασφημίαν», αὐτόθι 868A.

4. Βλ. Κατὰ Κέλσου 6,63, PG 11, 1393: «Εἰκόνα μὲν τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως ἐστιν... κατ' εἰκόνα δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ ἀνθρωπὸς πεποίηται». Πρβλ. H. CROUZEL, *Théologie de l'image de Dieu chez Origène*, Paris 1956· τοῦ αὐτοῦ «L' image de Dieu dans la théologie d' Origène», ἐν SP 2 (1957) 194-201· H. MERKEL, *'Ομοίωσις Θεῷ. Von der platonischen Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa*, Freiburg i. d. Schweiz 1952, σ. 61 καὶ W. VÖLKER, *Das Vollkommenheitsideal des Origenes*, Tübingen 1931, σ. 101 ἐ. καὶ 217.

1. Ἔκατοντάς 3,7-8, PG 120, 956D-957A.

2. Βλ. αὐτόθι 5, 956BC: «Ταῦτης οὖν τῆς τρισυποστάτου καὶ ἐνιαίας φύσεως εἰκόνα μοι βλέπε, κατὰ τὸ νοούμενον· τὸν πλασθέντα ὑπὸ αὐτῆς ἀνθρωπον, ἀλλὰ μὴ κατὰ τὸ ὄρωμενον· κατὰ τὸ ἀθάνατον, καὶ ἀεὶ ὀσαύτως ὅν, ἀλλὰ μὴ κατὰ τὸ θνητόν, καὶ λυόμενον».

3. Αὐτόθι 8, 957AB. Βλ. καὶ αὐτόθι 6, 956CD: «Καὶ ὡσπερ ὁ πλάσας αὐτὸν ἀχώριστός ἐστι τῶν αὐτοῦ ὑποστάσεων, Λόγος, λέγω, καὶ Πνεύματος, οὕτω καὶ αὐτὸς κατὰ γε τὴν ψυχὴν ἀτμῆτός ἐστι τοῦ νοὸς καὶ τοῦ λόγου, τῆς μιᾶς φύσεως καὶ οὐσίας τῆς ἀπειριγράπτου τῷ σώματι».

4. Περὶ ψυχῆς 21, ΧΡΗΣΤΟΥ 97, DARROUZÉS 84· Ἔκατοντάς 3, 5-9, PG 120, 956A-957D.

5. Περὶ ψυχῆς 23, ΧΡΗΣΤΟΥ 98, DARROUZÉS 86· Ἔκατοντάς 3,41, PG 120, 960AB· αὐτόθι 8,957B: «Τὸ καθ' ὅμοιωσιν ἐστι, τὸ δίκαιον, τὸ ἀληθές, τὸ εὔσπλαχνον, τὸ συμπαθές καὶ φιλάνθρωπον· ἐν οἷς οὖν ταῦτα ἐνεργεῖται καὶ φιλάττεται, ἐν ἐκείνοις ὅρᾶται τρανῶς καὶ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὅμοιωσιν κατὰ φύσιν μὲν δηλαδὴ κινουμένοις, κατὰ δὲ ἀξίαν τῶν ἄλλων ὑπερκειμένοις».

ἀρεταὶ κατορθοῦνται διὰ τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως τοῦ νοῦ, ὁ ὅποῖος τείνει νὰ μιμηθῇ τὸν Θεὸν καὶ νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ, ἔξ οὖν ἔλαβε τὴν ἀρχήν, τὸ καθ' ὄμοιῶσιν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ τὴν διὰ τῆς ἀσκήσεως ἡθικὴν ἐπιβεβαίωσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δύναται ὁ Νικήτας νὰ ἐπιμένῃ ὅτι ἡ οὐσία καὶ ὁ σκοπὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατάστασιν καὶ «ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύνοδος τῶν γενικῶν ἀρετῶν εἰς τὴν κατὰ φύσιν ἐνέργειαν», ἡ ἀλλως ὅτι ἡ διηνεκής ἀναμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτελεῖται συμφώνως πρὸς τοὺς χαρακτῆρας τῆς εἰκόνος τοῦ καθ' ὄμοιότητα ἑαυτοῦ δημιουργήσαντος τὸν ἀνθρώπον Θεοῦ καὶ ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔξαλεψις τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μακρύνσεως «τῇ τῶν χαρακτήρων ἀνομοιότητι»¹.

Οὕτως ἡ τήρησις τοῦ κατ' εἰκόνα νοεῖται ὑπὸ τοῦ Νικήτα ὡς ἡ χαρισματικὴ ἐκ καθαρότητος χορήγησις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἀνθρώπον τῆς σοφίας, τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. «Οἶς οὖν ἐδόθη ταῦτα ἐκ καθαρότητος, καὶ ἐν οἷς ἐπιθεωρεῖται πλουσίως, τούτοις ἀναστήνειν καὶ τὸ κατ' εἰκόνα τετήρηται, ὡς εἶναι αὐτοὺς ἐντεῦθεν υἱοὺς Θεοῦ». Τοιουτοτρόπως ὁ ἀξιωθεὶς νὰ καταστῇ μέτοχος τῆς θείας σοφίας δύναται, ἐπειδὴ εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ διηγεκῶς, νὰ ποιῇ καὶ νὰ ἐργάζεται ἐν σοφίᾳ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καθιστᾶν δὲ τὴν ζωὴν αὐτοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐνοειδῆ, ἐνοῦται πρὸς τὰς ἐνιαίως περὶ τὸν Θεὸν κινούμενας ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ δι' αὐτῶν ἀνάγεται πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ αἰτίαν, τουτέστι τὸν Θεόν².

Οἱ καρποὶ ὅμως τῆς ἀποκαταστάσεως δὲν ἔρχονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἔξωθεν ὡς τι τὸ ξένον, ἀλλ' ὑπάρχουν ἐν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς δημιουργίας τῶν «κατὰ θείαν καὶ νοερὰν αἰσθησιν». Διὰ τούτων καὶ μετὰ τούτων δύνανται οἱ ἀνθρώποι κινούμενοι κατὰ φύ-

1. Ἐκατοντάς 1,72 PG 120, 884CD· αὐτόθι 18, 860BC. Βλ. καὶ I. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, *'Η περὶ «συνεγγίας» ἐν τῇ δικαιώσει τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίᾳ ἐξ ἐπόμενως δρθιοδόξου*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 13 ἐξ.

2. Ἐκατοντάς 3,1, PG 120, 953A· αὐτόθι 47, 976CD. Βλ. καὶ αὐτόθι 48, 976D: «Οἱ διὰ σοφίας τῆς κρείτονος ἑαυτὸν ἐνώσας ταῖς ἀνα δυνάμεσι καὶ διὰ τοῦ Θεῷ ἐνοθείες, ὡς καθ' ὄμοιῶσιν ἐν τῷ Θεῷ, πᾶσι διὰ λόγου καὶ συνουσίαις ἐμφύλιοσφρως συγγινόμενος, ἀποτέμνει τῶν βιούλομένων θείᾳ δυνάμει τὰς ἔξεις ἀπὸ τῶν ξέων καὶ μεριστῶν, καὶ πρὸς ἐνοειδῆ ζωὴν, ὥσπερ ἑαυτόν οἷς δὴ Θεοῦ μιμητῆς καὶ αὐτοὺς συνελίσσων ἐν πνεύματι, ἀνάγει διὰ σοφίας καὶ γνώσεως καὶ τῆς τῶν ἀποκρύφων ἐλλάμψεως πρὸς θεωρίαν τῆς δόξης τοῦ ἐνὸς καὶ πρώτου φωτός. Καὶ, ἐνώσας αὐτοὺς ταῖς περὶ Θεὸν οὖσίαις καὶ τάξεσιν, εἰς τὴν ἐνότητα ἥγει Θεοῦ, ὀλολαμπεῖς γεγονότας ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐπιλάμψεων».

σιν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν³.

Λόγῳ λοιπὸν τῆς κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὄμοιῶσιν Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ὁ ἀνθρωπὸς ἐτέθη εἰς τὸν παράδεισον. 'Ο δὲ Δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔδωσεν εἰς αὐτὸν Πνεῦμα ἄγιον *καὶ γνῶσιν τῶν ὄντων καὶ εἰς διαμονὴν καὶ εἰς προφητείαν* καὶ κατέστησεν αὐτὸν θέσει θεὸν ἐκ τῆς μετουσίας τῆς χάριτος τοῦ Ἅγιου Πνεύματος καὶ βασιλέα τῶν ἐπὶ γῆς. Οὕτως, ὅπως ὁ Θεός, κατὰ παρόμοιόν πως τρόπον καὶ ὁ ἀνθρωπὸς ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰς φύσεις, τὴν γνῶσιν καὶ τοὺς λόγους τῶν ὄντων⁴. 'Εντεῦθεν ὁ ἀνθρωπὸς ἔνεκα τῆς κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὄμοιῶσιν Θεοῦ δημιουργίας του, εἶναι ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας, ἡ ὅποια ἐγένετο χάριν αὐτοῦ⁵, ἔχει δὲ οὗτος ὡς προορισμὸν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἔνωσιν καὶ λαμβάνει τὴν παροῦσαν ζωὴν ὡς ἐν οἰκονομίᾳ μεθιστάμενος διηγεκῶς εἰς τὸ μέλλον⁶.

3. Η ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

'Ενταῦθα δὲν προτιθέμεθα νὰ διαπραγματευθῶμεν διεξοδικῶς καὶ λεπτομερῶς τὴν περὶ ψυχῆς διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα, διότι αὐτῇ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκτίθεται ἑκτενῶς καὶ συστηματικῶς εἰς τὸ *Περὶ ψυχῆς σύγγραμμά του*⁷, ἀφ' ἐτέρου δὲ δὲν παρουσιάζει καθ' ἑαυτὴν ίδιαιτέραν

1. Ἐκατοντάς 1,72, PG 120, 884C· *Περὶ ψυχῆς 23, Χρηστού 98, DARROUZÈS 86*. Βλ. καὶ P. EVDOKIMOV, *Les âges de la vie spirituelle*, (έλλ. μτφ. ὑπὸ I. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *'Η πάλη μὲ τὸν Θεόν*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 185 ἐξ.).

2. *Περὶ ψυχῆς 15, Χρηστού 95, DARROUZÈS 78· αὐτόθι 18,80*. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς βασιλέως πάσης τῆς κτίσεως βλ. αὐτόθι 22,98,84· αὐτόθι 18,96,82· αὐτόθι 40,107,104· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 19, Χρηστού 137, DARROUZÈS 176· *Εἰς τὴν ζώην τῶν στοιχιῶν διακόνων 13, DARROUZÈS 504*.

3. *Tίς ὁ κανός οὐρανὸς 2, DARROUZÈS 508-510*: «Πᾶν γάρ τὸ γεγονός ἀναθεν δι' αἰτίαν τινὰ πάντως γέγονεν, ητίς ὁ ἀνθρωπὸς ἦν. Πάντων οὖν τῶν ἀνθρώπων μετὰ τὴν τοῦ παντὸς λύσιν συναγομένων εἰς ἐν καὶ διακρινομένων εἰς ἀποκληρώσεις . . . αἰτίας μὴ οὖσης, ηγουν ἀνθρώπου, τίνος ἐνεκεν ἀλλη πάλιν κτίσις παρὰ τοῦ δημιουργοῦ γενήσεται κανὶν τις καὶ δρωμένη καὶ αἰσθητῇ. 'Η γάρ κτίσις πᾶσα κατ' ἀρχὰς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι διὰ τὸν ἀνθρωπὸν γέγονεν».

4. Ἐκατοντάς 1,66, PG 120, 881C· *Περὶ ψυχῆς 16, Χρηστού 95* ἐ., DARROUZÈS 80. Πρβλ. Γρηγορίου Θεολογού, *Ἄριθμος 38,11, PG 36, 324A* καὶ In. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *"Ἐκθεσὶς ὁρθοδόξου πίστεως 26, PG 94, 921A-924A*. Διὰ πλείστην περὶ τοῦ συσχετισμοῦ μεταξὺ τῆς δυνατότητος τῆς τελειώσεως καὶ τῆς κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὄμοιῶσιν Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου βλ. I. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, μν. Ἑργ., σ. 16 ἐξ.

5. Βλ. DARROUZÈS, σ. 56 - 152.

Ο ήμετερος συγγραφεὺς τονίζει μετ' ἐμφάσεως δι: ὁ Θεὸς συνέπλασε μετὰ τοῦ σώματος τὴν ψυχήν, ὡς ζῶσαν, ἀπλῆν, ἀσώματον, λογικήν, νοερὰν καὶ αὐτεξούσιον οὐσίαν. Ἀκολουθῶν δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πιστῶς Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν λέγει δι: ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον «ἄμα σῶμα καὶ ἄμα ψυχήν, οὐ θατέραν τούτων τῶν φύσεων τῆς θατέρας προτέραν ὑποστησάμενος, ὡς εἶναι πρεσβύτερον ἢ αἰτιον ἢ αἰτιατὸν τοῦ ἔτερου τὸ ἔτερον, ἥτοι τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν ἢ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα»¹. Οὕτως ἀπετελέσθη ἢ ἀνθρωπίνη φύσις ἀναμάρτητος μὲν καθ' ἔκυτήν, ἐπιδεκτικὴ δὲ ἀμαρτίας κατὰ τὴν προαιρέσιν².

Ἡ κατανόησις ὅμως τῆς ψυχοσωματικῆς συνθέσεως ἀποτελεῖ ἐν τῶν περιπλοκωτέρων θεμάτων τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας. Πῶς ἐπὶ παραδείγματι καὶ διατί συνεδέθη ἢ ἄλιος, ἀπλῆ καὶ ζῶσα ψυχὴ πρὸς τὸ γεῶδες, ὑλικὸν καὶ φθειρόμενον σῶμα; Πῶς ἐπιδρᾷ ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ πῶς τοῦτο ἐπηρεάζει τὴν ψυχὴν;

Ἐν προκειμένῳ πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ σημειωθῇ δι: τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα ὀδηγεῖ εἰς ἀδιέξοδον, ἐὰν διὰ τὴν ἐπίλυσιν αὐτοῦ ληφθῇ ὡς ἀρωγὸς ἡ πλατωνικὴ σκέψις. Ἡ ἀντίθεσις τῆς σχετικῆς ἀγιογραφικῆς διδασκαλίας πρὸς τὴν πλατωνικὴν σκέψιν εἶναι προφανής, ἐντεῦθεν δὲ προέρχονται καὶ αἱ δυσκολίαι ὠρισμένων Πατέρων, οἱ ὅποιοι φέρονται πως

δεισον 35, ΧΡΗΣΤΟΥ 145, DARROUZÈS 198. Βλ. ἐπίσης καὶ Περὶ ψυχῆς 74, ΧΡΗΣΤΟΥ 121, DARROUZÈS 136, ἔνθα καὶ τὸ σχόλιον περὶ Ἰω. Ἰταλοῦ, ὡς καὶ DARROUZÈS, μν. Ἑργ., σ. 21. Δέον πάντως νὰ σημειωθῇ δι: οἱ Νικήτας δὲν φύνεται νὰ διέκρινε τὴν περὶ διπλῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νοστηροῦ, δεδομένου δι: χρησιμοποιεῖ αὐτὸν πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ Ὁριγένους. Βλ. κατωτέρω σημείωσιν 1. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου 16, PG 44, 181B: «Οὐκοῦν διπλῆ τις ἔστιν ἢ τῆς φύσεως ἡμῶν κατασκευή». Διὰ πλειονα περὶ τῶν σχετικῶν ἀπόψεων τοῦ Γρηγορίου βλ. G. B. LADNER, «The Philosophical Anthropology of St. Gregory of Nyssa», ἐν DOP 12 (1958) 61-94. H. MEYER, Geschichte der Lehre von den Keimkräften von der Stoia bis zum Ausgang der Patristik nach den Quellen dargestellt, Bonn 1914, σ. 108 ἐξ.

1. Περὶ ψυχῆς 14, ΧΡΗΣΤΟΥ 95, DARROUZÈS 76: ἀντόθι 26, 99, 88. Βλ. καὶ Ἐπιστολὴ 4,9, ΧΡΗΣΤΟΥ 169, DARROUZÈS 244: «Οὐ δὲ καὶ τὸ τοῦ Ἀδάμ σῶμα σύγχρονον ἐγένετο ἄμα τῇ ψυχῇ ἐν τῇ πλάσει, μαρτυρεῖ καὶ περὶ τούτου ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ κεφαλαίῳ, καὶ οἱ Νόσσης Γρηγόριος ἐν τῇ βιβλῳ τῆς Ἐξανημέρου τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἐν ἡ καὶ αὐτὸς τὴν εἰς τὸν ἀνθρώπον ἐποιήσατο θεωρίαν». Πρβλ. Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ: «Ἐκθεσις ὁρθοδόξου πίστεως 26 (καὶ οὐδὲ 25 ὡς σημειοῦ ὁ Νικήτας), PG 94, 921A. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου 28, PG 44, 229.

2. Περὶ ψυχῆς 48, ΧΡΗΣΤΟΥ 110, DARROUZÈS 110. Πρβλ. Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, «Ἐκθεσις ὁρθοδόξου πίστεως 26, PG 94, 924A.

πρωτοτυπίαν ἀποτελοῦσα ἐν πολλοῖς ἐπανάληψιν τῶν ὅσων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐφίλοσοφησαν οἱ προγενέστεροι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ Πατέρες¹, πλὴν βεβαίως τῶν ὅσων λέγονται ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸ ἔργον τῆς τελειώσεως. Ὁμοίως καὶ περὶ τοῦ σώματος δὲν λέγεται τι τὸ οὐσιαστικῶν νέον, διὰ τοῦτο δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ διατυποῦνται συνήθως ἐν συντομίᾳ. Ἰδιαίτερον ὅμως ἐνδιαφέρον ἀποκτᾶ ἡ περὶ τοῦ σώματος ἀντίληψις, ὁσάκις ἔξετάζεται ὑπὸ τὸ πρᾶσμα τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς θεώσεως.

Προκειμένου λοιπὸν νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ἐπανάληψιν τῶν γνωστῶν θέσεων τῆς πατερικῆς διδασκαλίας, θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὰ κύρια σημεῖα τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Νικήτα, ἢ ὅποια ἀφορᾶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχοσωματικὴν δομὴν καὶ συνάφειαν, καὶ σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὴν περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψίν του.

Ο ἀνθρωπὸς κατὰ τὸν Νικήταν εἶναι ὃν σύνθετον, ὡς ἐκ τούτου δὲ χαρακτηρίζεται α) ἐκ τῆς κατὰ τὴν δημιουργίαν του ταυτοχρόνου ἐνώσεως τῶν μερῶν, καὶ β) ἐκ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐκδηλώσεώς του ὡς ἐνιαίας προσωπικότητος.

Ἡ διδασκαλία περὶ ταυτοχρόνου δημιουργίας καὶ συνενώσεως τῶν μερῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, οὐδόλως διαφωτίζει τὸ πρόβλημα τῶν μετ' ἀλλήλων σχέσεων τῶν δύο μερῶν, ἀποσκοπεῖ δὲ ἀρνητικῶς εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν πάσης διδασκαλίας περὶ προϋπάρξεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Νικήτας ὅμιλῶν περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὑπὸ δύψιν του τὰς σχετικὰς ὡριγενεῖους ἀντιλήψεις περὶ δύο δημιουργιῶν, ἵσως δὲ καὶ τὰς περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεις τοῦ συγχρόνου του Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ².

1. Βλ. π.χ. Περὶ ψυχῆς 24, ΧΡΗΣΤΟΥ 98, DARROUZÈS 86, ἔνθα δσα λέγονται περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς εἶναι κατὰ λέξιν ἀντιγραφὴ ἢ ἐξ Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ. «Ἐκθεσις ὁρθοδόξου πίστεως 26, PG 94, 924B. Πρβλ. ἐπίσης Περὶ ψυχῆς 16, ΧΡΗΣΤΟΥ 95 ἐ., DARROUZÈS 78-80· Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, «Ἐκθεσις ὁρθοδόξου πίστεως 26, PG 94, 921A-924A καὶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 38,11, PG 36, 324A. Γενικώτερον περὶ τῶν σχετικῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν προβλημάτων ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου βλ. τὴν λαμπράνη μελέτην τοῦ R. A. NORRIS, Manhood and Christ, a Study in the Christology of Theodore of Mopsuestia, σ. 1-78, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία.

2. Βλ. Ἐπιστολὴ 4,9, ΧΡΗΣΤΟΥ 169, DARROUZÈS 244: «Οὐ γάρ τὸ μὲν πρῶτον, τὸ δὲ ὕστερον ἐν τῇ πλάσει συνέδραμεν, ὡς φληναφεῖ δογματίζων ὁ Ὁριγένης προσύπαρξιν καὶ μεθύπαρξιν, ἀλλ' ἄμα σῶμα καὶ ἄμα ψυχὴ ἐπλασται ὁ Ἀδάμ». Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἀρνητικὴν στάσιν τοῦ Νικήτα ἔναντι τῶν θεωριῶν τοῦ Ὁριγένης βλ. Περὶ ψυχῆς 14, ΧΡΗΣΤΟΥ 95, DARROUZÈS 76-78· Θεωρία εἰς τὸν παρά-

έπιηρεασμένοι ἐκ τῆς πλατωνικῆς σκέψεως¹. Διὰ τοῦτο, ως λίαν ἐπιτυχῶς παρατηρεῖ ὁ Florovsky², ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία εὑρε τελικῶς ἀρωγὸν τὸν Ἀριστοτέλη καὶ οὐχὶ τὸν Πλάτωνα. 'Ως εἶναι δὲ γνωστόν, ὁ ἀνθρωπὸς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἄτομον δν, ἐνιαία καὶ ζῶσα προσωπικότης. 'Τὸ πρᾶσμα τῆς ἐνότητος ταύτης ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα δὲν εἶναι δύο διάφορα στοιχεῖα, συνδεόμενα ἢ συνενούμενα μετ' ἀλλήλων, ἀλλ' ἀπλῶς δύο δύψεις τῆς αὐτῆς συμπαγοῦς πραγματικότητος³.

'Ἐπι τῆς γραμμῆς ταύτης κινεῖται καὶ ὁ Νικήτας τονίζων τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀδιαχώριστον τῆς ψυχοσωματικῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συναφείας. Εἰς τοῦτο βεβαίως ἔχει ως ὁδηγὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, βοηθεῖται δημαρχὸς καὶ ἐκ τῆς ἐπιμόνου προσπαθείας του πρὸς συσχέτισιν τῆς ἀνθρωπολογίας πρὸς τὴν χριστολογίαν.

"Ἄς ἔδωμεν δημαρχὸς εἰδικώτερον τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα. Εἰς τὸ πρόβλημα, διατί ἡ ψυχὴ συνεδέθη πρὸς τὸ σῶμα, ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἀπαντᾷ τονίζων τὴν ἐν τῇ ψυχῇ λόγῳ τοῦ αὐτεξουσίου ὅπαρξιν δύο κινήσεων. 'Ἐκ τούτων ἡ πρώτη εἶναι κατὰ φύσιν καὶ φέρει τὸν ἀνθρωπὸν πρὸς τὰ ἄνω. "Οταν λοιπὸν ἡ ψυχὴ κινηταὶ διὰ τοῦ ὅμοζύγου σώματος κατὰ φύσιν ἐκλέγουσα τὸ ὅρθον, φέρεται πρὸς τὰ ἑστῶτα καὶ αἱώνια «τοῦ ἔκυρης ἀξιώματος ἀντεχομένη καὶ τῆς οἰκείας εὐγενείας φυλάττουσα τὴν ὥραιότητα . . . καὶ ὅλη ὅλῳ τῷ ποθουμένῳ ἀεὶ προσομιλεῖ Θεῷ καὶ τούτῳ δι' ἔργων ἀρίστων συνάπτεται»⁴. 'Αντιθέτως ἡ παρὰ φύσιν κίνησις ὁδηγεῖ τὴν ψυχὴν εἰς πλήρη ἐξαχρείωσιν διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἀλογωτέρου μέρους αὐτῆς. «Οὕτω τάχα τοῦ κτίσαντος αὐτὴν ἐν σοφίᾳ οἰκονομήσαντος, ἵνα τὸ μὲν πάσχῃ καὶ πάσχουσα τῆς φυσικῆς ὑπομιμήσκεται ἀσθενείας καὶ παιδεύηται μετριοφρονεῖν—διὰ τοῦτο γάρ καὶ σάρκι συνεδέθη διὰ τὴν ἔπαρσιν»⁵.

1. G. FLOROVSKY, «Eschatology in the Patristic Age: An Introduction», ἐν *SP* 2 (1957) 246 ἔτ.

2. Αὐτόθι.

3. Τὰ ἐκ χριστιανικῆς ἐπόψεως μειονεκτήματα τῆς ἀριστοτελείου ἀνθρωπολογίας εἶναι α) ἡ ἀρνησις δυνατότητος ὑπάρξεως μεταθανατίου ζωῆς καὶ β) ἡ τάσις τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς βιολογικὴν ἀπλούστευσιν διὰ τῆς ταυτίσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῶν ἀλόγων ζῴων. Διὰ πλειόνα βλ. G. FLOROVSKY, ἐνθ' ἀνώτ.

4. Περὶ ψυχῆς 40, ΧΡΗΣΤΟΥ 107, DARROUZÈS 102.

5. Αὐτόθι 40, 107, 104. Πρβλ. αὐτόθι 16, 95-96, 78-80: «. . . ἀγγελον ἐπόπτην καὶ μύστην θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, προσκυνητὴν μικτὸν τῆς δόξης αὐτοῦ, ἐπίγειον καὶ οὐράνιον, πνεῦμα τὸν αὐτὸν καὶ σάρκα· τὸ μὲν διὰ τὴν χάριν ἵνα

Τὸ σῶμα καθ' ἔαυτὸν εἶναι ἀκίνητον, διατηρεῖται δὲ ἐν τῇ ζωῇ διὰ τῆς ψυχῆς ὁμοῦ μετὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ νοῦ. Διὰ τοῦτο ἀνευ τῆς ζωογονούσης καὶ κινούσης αὐτὸν ψυχῆς τὸ σῶμα καθίσταται νεκρὸν καὶ στερεῖται ἐνεργείας¹. 'Αλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἀνευ τοῦ σώματος. Πᾶσα τελείωσις, πᾶν ἔργον ἀγαθόν, πρακτικὸν ἡ θεωρητικὸν ἐπιτελεῖται διὰ τοῦ ὅργανου αὐτῆς, ἦτοι τοῦ σώματός της².

Ταῦτα πάντα θεμελιοῦνται ἐπὶ τοῦ τρόπου δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι ἐπὶ τῆς «ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ καὶ τῇ αὐτῇ ῥοπῇ τῆς γενέσεως» ἀσυγχύτου ἐνώσεως τῆς νοητῆς φύσεως τῆς ψυχῆς καὶ τῆς αἰσθητῆς φύσεως τοῦ ἐν διαφόρων στοιχείων συντεθέντος σώματος εἰς μίαν ὑπόστασιν καὶ εἰς ἐν πρόσωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὅμοιωσιν Θεοῦ³. Οὕτως ἡ καθ' ἔαυτὴν συμφωνοῦσα ἀσύγχυτος ἐνώσις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος «ἐν ἔργον ἀποτελεῖ, εἴτε τῆς ὅλης, εἴτε τῆς φύσεως, μὴ συμφωνοῦσα δέ, τὴν ἐπιθυμίαν τῆς νίκης ἐγείρει ἐμφύλιον. 'Αλλ' ὁ λόγος ἐλθὼν καὶ τὸ κῦρος λαβών, λύει μὲν αὐτίκα τὸν ζῆλον, πρεσβεύσας δὲ τὴν ὅμονοιαν, τὸ πᾶν τῶν ἔργων τῇ φύσει καὶ τῷ πνεύματι δίδωσιν»⁴. Λόγῳ λοιπὸν τῆς ἐν τῷ ἐνὶ προσώπῳ ἀσυγχύτου ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων ὑπάρχει ἐξόχως στενὴ σχέσις καὶ ἐπικοινωνία μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς· «κατὰ τὴν ἔνδοθεν διάθεσιν τῆς ψυχῆς, συναλλοιοῦσθαι πέφυκε καὶ ἡ φύσις

μένη τὴν οἰκείαν εὐγένειαν καὶ ἀξίαν τηρῶν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῷ εὐεργέτῃ φυλάσσῃ, τῷ μεγαλειώ φιλοτιμούμενος, τὸ δὲ ἵνα καμπτῆται καὶ καμπτόμενος ἐν ἐπιγνώσει τῆς καμπτούσης γίνεται ἀσθενείας, ὡς ἐν οἰκονομίᾳ τὴν ζωὴν ἀνταῦθι λαβόν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι μεθιστάμενος». Τὸ ἀνωτέρω χωρίον ἀποτελεῖ πιστὴν ἀπόδοσιν ἐκ τοῦ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 38, 11, PG 36, 324A, ἀπαντῷ δὲ καὶ παρὰ Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟ., «Ἐκθεσις ὁρθοδόξου πίστεως 26, PG 94, 921A-924A. Πρβλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Πρὸς Θαλάσσιον 61, PG 90, 628A καὶ αὐτόθι 256A-D.

1. Κατὰ 'Ιουδαίων 9, DARROUZÈS 422: «. . . ἡ ψυχὴ, ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν εἰς τὸ εἶναι διατηρεῖται τὸ σῶμα καὶ ζῆι καὶ κινεῖται σαφῶς». Περὶ ψυχῆς 56, ΧΡΗΣΤΟΥ 113, DARROUZÈS 118: «Σῶμα γάρ δίχα τῆς ζωογονούσης καὶ κινούσης τοῦτο ψυχῆς νεκρόν ἐστι καὶ εἰς πᾶσα ἔργασίαν ἀκίνητον». Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΑΕΙΟΥ, Εἰς τὸ Πρόσεργε σεαυτῷ 7, RUDBERG 36: PG 31, 216B καὶ Εἰς 14 Ψαλμ. 1, PG 29, 252C. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης 3, 31, PG 90, 1028A: «Πάντα τὰ σώματα, κατὰ φύσιν ἐστὶν ἀκίνητα· κινεῖται δὲ ὑπὸ τῆς ψυχῆς· τὰ μὲν, λογικῆς· τὰ δέ, ἀλόγου· τὰ δέ, ἀναισθήτου». Επιστολὴ 7, PG 91, 436C.

2. Περὶ ψυχῆς 62, ΧΡΗΣΤΟΥ 115, DARROUZÈS 124. Βλ. δημ. καὶ αὐτόθι 73, 120, 136.

3. Αὐτόθι 14, 95, 78. Βλ. καὶ 'Εκατοντάς 3, 93, PG 120, 1004D-1005A. Πρβλ. Ι. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, μν. ἔργ., σ. 11.

4. 'Εκατοντάς 3, 93, PG 120, 1004D-1005A.

αὐτὴ τῶν πραγμάτων¹. Οὕτως ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐν τῇ ψυχῇ ἐπικρατοῦσαν κατάστασιν συναλλοιοῦται καὶ ἡ ἔξωτερη ἔκφρασις τοῦ προσώπου ἐμφαίνουσα τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου².

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Η ΠΑΡΑ ΦΥΣΙΝ ΤΡΟΠΗ

1. Η ΔΙΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΦΥΣΙΝ ΕΙΣ ΠΑΡΑ ΦΥΣΙΝ

Οἱ ὄροι κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν ἀπαντοῦν συγγάκις εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Νικήτα, συνδέομενοι κυρίως μετὰ τοῦ ἔργου τῆς ἀσκήσεως. Βεβαίως ἐνταῦθα, ὡς παρατηρεῖ ὁ Hausherr, ὁ Νικήτας δὲν πρωτοτυπεῖ, ἀλλ' ἀκολουθεῖ Μάξιμον τὸν Ὁμολογητήν¹. Οἱ ὄροι οὗτοι ἐνέχουν πάντας θεμελιώδη σημασίαν καὶ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῆς θεολογικῆς σκέψεως τοῦ Νικήτα καὶ εἰδικότερον τῆς περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας αὐτοῦ.

Ἄπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν ὄρθην κατανόησιν τῶν ὄρων κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν εἰναι ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ κακοῦ ὡς μὴ δντος. 'Ἡ φύσις καθ' ἐαυτὴν, ὡς εἰδομεν, εἰναι καλή², ὅπως καὶ πᾶν ὅ, τι ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Τὸ κατὰ φύσιν ταυτίζεται πρὸς τὸ καλὸν ἢ καλλίτερον πρὸς τὴν αὐτοκατάφασιν τοῦ δντος καὶ τὴν κατὰ Θεὸν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητός του. 'Ἐντεῦθεν, ἐφ' ὅσον κακὸν εἰναι τὸ παρὰ φύσιν ἢ ἡ ἐκτροπὴ ἐκ τοῦ καλοῦ ἢ ἡ διὰ τῆς ἀμαρτίας διάσπασις καὶ καταστροφὴ τῆς προσωπικότητος τοῦ δντος, ἔπειται ὅτι ἡ ἀσκη-

1. Ἐκατοντάς 1, 52, PG 120, 873C.

2. Βλ. καὶ τὰ ἔχης βαθυνούστατα ἐν Ἐκατοντάς 1, 31 καὶ 33, PG 120, 865BD καὶ 868AB: «Συναλλοιοῦσθαι πέφυκεν ἡ ἔξωθεν τοῦ προσώπου κατάστασις τῇ ἐντὸς τῆς ψυχῆς καταστάσει. Οἶον γάρ ἡ νοερὰ κίνησις αὐτῆς τὴν ἐργασίαν ἔχει, τοιαύτην καὶ ἡ δψις τοῦ προσώπου τοῖς ὄρῶσιν ἐμφαίνει τὴν ιδίαν διάθεσιν. Τοῖς γάρ ἐνεργοῦσι τὸν λογισμὸν συνδιατιθεμένη καὶ συναλλοιούμενη, ποτὲ μὲν ὀρθαῖς φαιδρά, τῆς καρδίας εὑφραίνομένης ἐπὶ ἀναβάσεσιν ἀγαθαῖς ἐνθυμήσεων καὶ μελέτῃ Θεοῦ· ποτὲ δὲ κατηφῆς καὶ ζοφώδης, ἐπὶ λογισμοῖς ἀτοπίας πικραίνομένης· ἐν οἷς λαθεῖν οὐκ ἔστι τὸν ἐνεργούμενον τοὺς τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἐπιφερομένους γεγυμνασμένα. Εἴτε γάρ ἀλλοιωσίς ἔστι τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὅψιστου, φανερά ἔστιν αὐτοῖς ὡς γνωρίμη καὶ φίλη, δι' ἣν ἀναγεννήθεντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἀναστοῦν, φῶς καὶ σῆλας ἐγρημάτισαν τοῖς πλησίον. Εἴτε τῆς στάσεως ἔστι τῶν δυνάμεων καὶ τῆς τῶν λογισμῶν ταραχῆς, δῆλη τὶς ἔστι τούτοις τραχῶς, ὡς ἀποβαλλομένοις αὐτήν, καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς εἰκόνος τοῦ Ιησοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιφερομένοις λαμπρότατον ἐν τοῖς θεοῖς χαρίσμασιν». 'Ο τῶν φαύλων ἐννοιῶν γεωργός, ζοφώδεις αὐτοῦ ποιεῖται καὶ στυγνὰς τὰς ἐκτὸς δψεις· ἀναυδόν τε τὴν γλῶτταν ἔχει τῶν θείων ὄνμων καὶ δυσαπάντητός ἔστι πᾶσιν εἰς ἐντυχίαν. 'Ο δὲ τῶν ἀγαθῶν καὶ ἀθανάτων φυτῶν γεωργός τῆς καρδίας, χαρωπὸν καὶ γεγαννωμένον ἔχει τὸ πρόσωπον μελαρδόν τε εἰς δεήσεις τὴν γλῶτταν αὐτοῦ καὶ διλον ἐσυτὸν εἰς ὄμιλον ἥδυτατον· ὡς φανερὸν εἰναι καὶ γίνεσθαι τοῖς ὄρῶσιν ἐντεῦθεν καλῶς, αὐτὸν τε τὸν ὑπὸ δουλείαν ἔτι τῶν ἀκαθάρτων ὄντα παθῶν καὶ ὑπ' ἀνάγκην τοῦ νόμου τελοῦντα τοῦ γεώδους φρονήματος καὶ τὸν ἐλευθερωθέντα τῆς τοιαύτης δουλείας ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ πνεύματος, κατὰ τὸν σοφὸν Σολομῶντα 'καρδίας εὑφραίνομένης, θάλλει πρόσωπον· ἐν δὲ λύπαις οὖσης, στυγνάζει'. Βλ. δημως σχετικῶς καὶ τὴν ἐπιφύλαξιν τοῦ Νικήτα αὐτόθι 63, 880D-881A. Πρβλ. ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 25 (Περὶ ἀλλοιώσεως ψυχῆς καὶ σώματος), KRIVOCHEINE (B. KRIVOCHEINE, *Syméon le Nouveau Théologien, Catéchèses*, τόμοι 3, SC 96, 104, 113, Paris 1963, 1964, 1965) 3, 50-66.

1. I. HAUSHERR, *Vie de Syméon le Nouveau Théologien*, par Nicetas Stethatos, (OCP 12, 45), Roma 1928, σ. XXVIII. Δέον δημως ἐν προκειμένῳ νὰ σημειωθῇ δτι πιθανωτέρα πηγὴ τοῦ Νικήτα είναι Ἰω. ὁ Δαμασκηνός, εἰς τὸν δποῖον ἀπαντοῦν ἐν πλήρει ἀναπτύξει οἱ ἐν λόγῳ δροι. Βλ. "Ἐκθεσὶς δρθοδόξου πλ-στεως 58, PG 94, 1045A: "Ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν γάρ εἰς τὸ παρὰ φύσιν διὰ τῆς πα-ραβάσεως ἡλάσαμεν. 'Ο δὲ Κύριος ἐκ τοῦ παρὰ φύσιν εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἡμᾶς ἐπα-νήγαγε τοῦτο γάρ ἔστι τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὅμοιωσιν".

2. Βλ. HAUSHERR, ἐνθ' ἀνωτ.: "Elle part d'un concept de la nature, commun aux Orientaux, et bien différent de celui des Occidentaux inspirés de saint Augustin. La nature est bonne, puisqu' elle est l'œuvre de Dieu. L'ascèse n'a pas à travailler contre elle, mais pour elle. Le bien est κατὰ φύσιν, le mal παρὰ φύσιν. Tout l'effort de l'ascèse consiste donc à revenir à la vraie nature, celle du paradis. C'est tout le sujet du νοητὸς παράδεισος de Nicétas".

σις, νοούμενη ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ καθόλου ἔργου τῆς τελειώσεως, ἔχει ὡς πρωταρχικὸν σκοπὸν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς φύσεως ἐκ τῶν παθῶν καὶ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῆς εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατάστασιν.

‘Ο δρός κατὰ φύσιν νοεῖται στατικῶς καὶ δυναμικῶς. Θεωρούμενος στατικῶς ἐκλαμβάνεται ἀφ’ ἐνὸς μὲν ὡς διαφύλαξις τῶν ἀρετῶν, διὰ τῶν ὅποιων καθορᾶται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ κατ’ εἰκόνα καὶ τὸ καθ’ ὄμοιῶσιν, ἀφ’ ἑτέρου δὲ ὡς ἐμμονὴ ἐν ταυτῷ δὲ καὶ κίνησις ἐντὸς τῶν ὄρίων τῶν διαγραφομένων ἐκ τῆς φύσεως τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς¹. ‘Ἐντεῦθεν τὸ κατὰ φύσιν νοούμενον στατικῶς ὡς φυσική βάσις δύναται οὐσιαστικῶς νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν κατ’ εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου. ‘Η φυσικὴ δὲ αὐτῆς βάσις δέον νὰ παραμένῃ ἀπαράτρητος, προκειμένου νὰ ἐπιδοθῇ ὁ ἀνθρωπὸς εἰς τὴν νοερὰν ἔργασίαν τῶν θείων ἐννοιῶν καὶ εἰς τὴν θεωρίαν. Πῶς δὲ τοῦτο δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ, ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς πρώτης Ἐκατοντάδος, ἐνῷ ἡ παρατροπὴ τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν ἀναλύεται διεξοδικῶς εἰς τὸ Περὶ ψυχῆς σύγγραμμα τοῦ Νικήτα². Δέον πάντως ἐνταῦθα νὰ προστεθῇ διὰ τοῦ Νικήτας δὲν ὄμιλει περὶ παρὰ φύσιν βάσεως, διότι ἀκολουθῶν τὴν πατερικὴν παράδοσιν νοεῖ τὸ κακὸν δυναμικῶς ὡς κίνησιν ἐκτροπῆς καὶ οὐχὶ στατικῶς, λόγω καὶ τῆς ἀρνήσεως εἰς αὐτὸν ὄντολογικῆς ὑπάρξεως.

Οἱ δροὶ κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν νοούμενοι δυναμικῶς ἀναφέρονται εἰς τὰς κινήσεις τῆς ψυχῆς. Αὗτη ὡς δυναμένη αὔτεξουσίως νὰ θέλῃ «εἰς ἔργον ἔξαγει τὸ βουληθὲν καὶ ἐμφορεῖται τοῦ λοιποῦ τῆς τοῦ κριθέντος φαύλου παρ’ αὐτῆς ἢ ἄλλως ἀγαθοῦ κατὰ φύσιν ἢ παρὰ φύσιν ἐπιθυμίᾳ»³. Οὕτως ἡ διὰ τοῦ σώματος ἐκδηλουμένη κίνησις

1. Βλ. Ἐκατοντάς 3,8, PG 120, 957AB· αὐτόθι 12, 960C. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 1,15, PG 120, 857C: «Θυμὸς καὶ ἐπιθυμίας καὶ τὸ λογιστικὸν τοῦ νόσου, εἰ μὲν κατὰ φύσιν ἐφ’ ἐκυρῶν ἐστήκασι καὶ κινοῦνται, δλον θείον τινα καὶ θεοειδῆ τὸν ἀνθρωπὸν ἀπεργάζονται, ὑγιῶς δηλονότι κινούμενον, καὶ μηδὲ ὄπωσοῦν τῆς φυσικῆς βάσεως ἐκτρεπόμενον. Εἰ δὲ παρὰ φύσιν τοῦ εἰκότως παρατραπεῖεν, καὶ τῆς ἴδιας ἀποκινηθεῖεν φύσεως, πολύμορφόν τινα τοῦτον . . . καὶ ἐκ πολλῶν τῶν ἐν αὐτοῖς ἐναντιουμένων συντεθεῖμένων ἀποδεικνύουσιν».

2. Βλ. Ἐκατοντάς 1, PG 120, 852-900· Περὶ ψυχῆς 54-58, Χρηστοῦ 112-114, DARROUZÈS 116-120. Πλείονα περὶ «φυσικῆς βάσεως» ἢ «κατὰ φύσιν βάσεως» βλ. αὐτόθι 48-53, 110-112, 110-116· αὐτόθι 58, 113 ἐ., 120· αὐτόθι 62, 115 ἐ., 124.

3. «. . . οὗτως τεθείσης ἐν αὐτῇ παρὰ τοῦ δημιουργοῦ τῆς αὔτεξουσίου θελήσεως καὶ βουλῆς, ἵν’ αὔτεξουσίως ἔχῃ τοῦ αἰρεθέντος παρ’ αὐτῆς ἀκαλύτως ἀντέχεσθαι καὶ τῆς ἁρπῆς ἐν τῇ πάλῃ τοῦ κρείττονος αὐθαιρέτως ἢ τοῦ χείρονος γίνεσθαι», αὐτόθι 38, 105-106, 100-102.

τῆς ψυχῆς δύναται νὰ είναι εἴτε κατὰ φύσιν εἴτε παρὰ φύσιν. ‘Η πρώτη κίνησις νοούμενη ὡς νίκη τοῦ κρείττονος πραγματοποιεῖται, διὰ διαφύλασσεται τὸ σύμφωνον πρὸς τὴν ἀξίαν, τὴν εὐγένειαν καὶ τὴν ὀραιότητα τῆς ψυχῆς, καὶ διὰ αὐτης ὡς ὅλη ὅλῳ τῷ ποθουμένῳ δὲι προσομιλῆ Θεῷ καὶ τούτῳ δι’ ἔργων ἀρίστων συνάπτηται». ‘Η δευτέρα κίνησις, ἡτοὶ ἡ παρὰ φύσιν, παρουσιαζομένη ὡς ἐπικράτησις τοῦ ἀλογωτέρου μέρους τῆς ψυχῆς, ἔξομοιώνει τὸν ἀνθρωπὸν πρὸς τὴν ἀλογὸν φύσιν τῶν ζώων¹.

‘Η κατὰ φύσιν κίνησις νοούμενη δυναμικῶς συμπίπτει πρὸς τὸ καθ’ ὄμοιῶσιν, συνιστᾶ δὲ τὴν δυντας ὑγιᾶ κατάστασιν τῆς ψυχῆς, κατ’ ἐπέκτασιν δὲ καὶ τοῦ καθόλου ἀνθρώπου². ‘Η ἐν λόγῳ κατὰ φύσιν κίνησις ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὸν νοῦν, ὁ ὅποιος, ὡς ἡγεμονικὴ ψυχικὴ λειτουργία, ἀποτελεῖ τὸ δργανὸν διὰ τοῦ ὅποιού ἐπιτελεῖται ἡ κρίσις ἡ καλλίτερον ἡ διάκρισις. Διὰ τῆς κεφαλαιώδους ἀρετῆς τῆς διακρίσεως ὁ πεφωτισμένος νοῦς ἐνστικτωδῶς, οὕτως εἰπεῖν, διακρίνει τὸ κρείττον ἀπὸ τοῦ χείρονος καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ἀξιολογικῶν ἀνώτερον. Οὗτος οὐτηνικαῦτα κατὰ φύσιν κινούμενος, ἔχει διοικουμένην καλῶς τὴν αὐτοῦ ζωὴν ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ συναμιλλᾶται ταῖς φύλαις τῶν ἀγγέλων δυνάμεσι καὶ ταταῖς ἐν τῇ τοιαύτῃ διοικήσει συνάπτεται, ὡς τοῦ θνητοῦ τῆς ψυχῆς μέρους καταποθέντος, ἡτοὶ τοῦ ἀλογωτέρου, ὑπὸ τῆς καλλίστης καὶ ἐναρέτου ζωῆς διὰ τῆς τοιαύτης φυσικῆς διοικήσεως καὶ τοῦ λογικοῦ κατὰ φύσιν ἀραμένου τὸ νῦκος³.

‘Ἐνταῦθα εὑρηται καὶ ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου δυνατότης πρὸς ἐπίτευξιν τῆς τελειώσεως. ‘Ο ἐπιμένων εἰς τὰς φυσικὰς κινήσεις τοῦ νοοῦ καὶ εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ λόγου ἀποφεύγει πᾶσαν δουλικήν προσκόλλησιν εἰς τὴν ὅλην, κατακοσμεῖται δι’ ἀρετῶν, καταφαιδρύνεται ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, γνωρίζει τὰ κεκρυμμένα μυστήρια τοῦ Θεοῦ, τέλος δὲ καθίσταται καὶ ὁ ἴδιος πρότυπον τελειώσεως εἰς τοὺς πιστοὺς κηρύσσοσιν καὶ μεταδίδων εἰς αὐτοὺς τὴν ἐμπειρίαν τῆς ἀπολαύσεως τοῦ

1. Λύτθοι 40, 107, 102-104. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 3, 74 ἐ., PG 120, 993A ἐ.

2. «. . . ἐν ἐκείνοις ὅρπται τρανδᾶς καὶ τὸ κατ’ εἰκόνα καὶ καθ’ ὄμοιῶσιν κατὰ φύσιν μὲν δηλαδὴ κινούμενοις, κατὰ δὲ ἀξίαν τῶν ἄλλων ὑπερκειμένοις», αὐτόθι 8, 957B. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 1,15, PG 120, 857C.

3. Λύτθοι 26, 864AB καὶ Περὶ ψυχῆς 33, Χρηστοῦ 103 ἐ., DARROUZÈS 96. Πρεβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος, 7.21, PG 35, 781B-784A: «. . . καταποθέντος ὑπὸ τῆς ζωῆς τοῦ θνητοῦ τε καὶ φέοντος». Γενικώτερον περὶ τῆς «διακρίσεως» ὡς χαρίσματος τῆς πνευματικῆς ζωῆς βλ., P. ΕΝΒΟΚΙΜΟΥ, ‘Η πάλη μετὰ Θεόρ’, σ. 222 ἐ.

Θεοῦ¹. Εἰδικότερον δύμας ἡ κατὰ φύσιν ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀνόδου αὐτοῦ εἰς τὰ «ὑπὲρ φύσιν», ὅπότε αἱ αἰσθήσεις του «κατὰ φύσιν ἐστῶσαι ἀπαθῶς ταῖς αἰτίαις προσομιλοῦσι, τοὺς λόγους μόνους καὶ τὰς φύσεις αὐτῶν ἐρευνῶσαι καὶ ἀψευδῶς διαχρίνουσαι τὰς τούτων ἐνεργείας ὁμοῦ καὶ ποιότητας, μὴ προσπάσχουσαι ἢ σχετικῶς παρὰ φύσιν κινούμεναι πρὸς αὐτάς»². Οὕτω τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ ὅποιον εἶναι ἐπιδεκτικὸν λογικῆς κατευθύνσεως—ἡτοι τὸ παθητικὸν καὶ τὸ ὀρεκτικόν—, δύναται νὰ κινηθῇ εἴτε κατὰ φύσιν, δύταν ἐπικρατήσῃ ἐν αὐτῷ τὸ κρείττον—ὅπότε καὶ διαφυλάσσεται ἡ φυσικὴ βάσις—εἴτε παρὰ φύσιν, δύταν κατισχύσῃ τὸ χεῖρον³. Λόγῳ δὲ τοῦ δυσκόλου ἀγῶνος πρὸς διαφύλαξιν τοῦ κατὰ φύσιν, νοούμενου ὡς βάσεως διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς διηγεκοῦς ἀνοδικῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, λίαν ἐπιτυχῶς συνδέει ὁ Νικήτας αὐτὸς πρὸς τὴν ἀνδρείαν⁴.

Ἐντεῦθεν καθίσταται κατανοητὴ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Νικήτα σύνδεσις τῆς ἐννοίας τοῦ κατὰ φύσιν πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκατάστασιν. Τὸ ἔργον τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ, διότι οὗτος διετήρησε τι ἐκ τῆς παλαιᾶς εὐγενείας καὶ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐνεργείας, ὃ δὲ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀνέπλασεν ἐν ἔκυρῳ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ ἔθεωσεν αὐτήν. Ὁ ἐκ τῆς ἀναπλάσεως ταύτης ἀπορρεύσας πλοῦτος δέον νὰ φυλάσσεται διὰ τῆς ἡσυχίας, ἡ ὅποια ἀναζωπυροῦσα τὸν ἐκ τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας καὶ ἐκ τῆς ἥδονῆς τῆς κατανύξεως ἔρωτα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ἐλευθερώνει τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν δεσμῶν τῶν αἰσθήσεων. «Τὰς δὲ δυνάμεις αὐτῆς μεταστρέψασα, πρὸς

1. Ἐκατοντάς 3,43, PG 120, 960D.

2. Περὶ ψυχῆς 52, ΧΡΗΣΤΟΥ 111, DARROUZÈS 114.

3. Αὐτόθι 31, 102 ἐ., 94' αὐτόθι 57, 113, 118· αὐτόθι 34, 104, 96. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 1,52, PG 120, 873CD: «Κατὰ τὴν ἐνδοθεῖν διάθεσιν τῆς ψυχῆς συναλλοιοῦσθαι πέψυκε καὶ ἡ φύσις αὐτῇ τῶν πραγμάτων. "Οταν οὖν κατὰ φύσιν θεταται αὐτῇ τὰ νοερὰ αἰσθητήρια καὶ ὁ νοῦς περὶ τοὺς λόγους τῶν γεγονότων ἀπλανῶς ὀδεύῃ, τὸν λόγον ἔχων διατρανοῦντα τὰς φύσεις καὶ τὰς κινήσεις αὐτῶν, κατὰ φύσιν ὀρᾶται αὐτῇ καὶ τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα καὶ πᾶσα φύσις ἐνύλων σωμάτων, μὴ ἔχοντά τινα λύμης ἡ βλάβης ἐγκεκρυμμένην αἰτίαν. "Οταν δὲ παρὰ φύσιν αὐτῆς αἱ δυνάμεις κινῶνται, πρὸς ἐκατάς στασιάζουσαι, παρὰ φύσιν αὐτῇ καὶ ταῦτα ὀρᾶται μὴ διὰ τῆς φυσικῆς αὐτῶν καλλονῆς πρὸς κατανόησιν τοῦ γενεσιουργοῦ ταῦτην ἀνάγοντα, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐμπαθεστάτης ἔξεως αὐτῆς, εἰς βυθὸν ἀπελείας κατάγοντα».

4. Περὶ ψυχῆς 29, ΧΡΗΣΤΟΥ 100 ἐ., DARROUZÈS 92. Βλ. καὶ αὐτόθι 39, 106, 102.

τὸ κατὰ φύσιν ἀνακαλεῖται, καὶ τὴν ἀρχαὶν αὐταῖς ἀποκατάστασιν δίδωσιν εἰς τὸ μὴ κακίας εἶναι τι κατήγορον τῷ Δημιουργῷ τῶν καλῶν ἐκ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον τῆς εἰκόνος παρατροπῆς καὶ κινήσεως»¹.

2. ΤΟ ΚΑΚΟΝ

Τὸ κακὸν δὲν ἀποτελεῖ φύσιν, ἀλλὰ πρὸὸν τῆς παρὰ φύσιν κινήσεως τῆς ψυχῆς. Οὕτως ὁ Νικήτας ἐπόμενος τῇ πατερικῇ παραδόσει δὲν ἀναγνωρίζει εἰς τὸ κακὸν οὐσίαν ἡ αὐτόνομον ὄπαρξιν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν παραδεδομένον πλέον τρόπον θεωρήσεως τοῦ προβλήματος τῆς παρουσίας τοῦ κακοῦ εἰς τὰ δυντα καὶ τὴν καθόλου δημιουργίαν θεωρεῖ ἀπαντα τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθέντα ως καλὰ λίαν, οὐδὲν δὲ ἐκλαμβάνει ως κακὸν ἐκ κατασκευῆς. 'Εφ' ὅσον λοιπὸν τὰ πάντα εἶναι καλὰ φύσει, τὸ κακὸν νοεῖται ως κίνησις τοῦ δυντος παρὰ τὴν ίδιαν αὐτοῦ φύσιν².

Ἡ αἰτία λοιπὸν τοῦ κακοῦ δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν δημιουργίαν. 'Ο δὲ ὑπὸ τῶν παθῶν τυραννούμενος ἀνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ἀναζητῇ τὸ κακὸν εἰς τὸν Θεόν, δεδομένου ὅτι ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας τῶν πάντων εἶναι σοφὴ καὶ καλή, «μηδὲν κατήγορον ἐκατῆς ἐν ἡμῖν φέρουσα ἐκ τῆς ἐπιτριβείσης κακίας τῷ πλάσματι, ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὰ χείρω παρατροπῆς»³.

1. Ἐκατοντάς 1,72, PG 120, 884C· αὐτόθι 2, 93-94, 948A-C· αὐτόθι 3,24, 964D-965A. Περὶ τῆς ἡσυχίας ως προσποθέσεως διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς εἰς τὸ «κατὰ φύσιν» βλ. αὐτόθι 2, 66, 932CD.

2. Περὶ ὄφων ζωῆς 46, DARROUZÈS 408· Θεωρεῖ εἰς τὸν παράδεισον 38, ΧΡΗΣΤΟΥ 146 ἐ., DARROUZÈS 200-202. 'Ο Νικήτας, ως φάίνεται, εἶχεν ιδιαιτέρως ἀσχοληθῆ μετὰ τοῦ προβλήματος τοῦ κακοῦ εἰς τὴν ἀγνωστὸν ἀλλαχόθεν πραγματείαν του Περὶ προνοίας. Βλ. Περὶ ὄφων ζωῆς 46, DARROUZÈS 408. Γενικότερον βλ. J. GROSS, *Entstehungsgeschichte des Erbsündendogmas in nachaugustinischen Altertum und in der Vorscholastik* (5-11. Jahrhundert), München 1963, σ. 555-556: «Offenbart sich hier nicht in besonders eindrucksvoller Weise jener Schöpfungsoptimismus, den mit der gesamten griechischen Tradition auch Nicetas' Lehrmeister Symeon vertritt? Als Gotteswerk ist die Natur gut, auch die Menschennatur. Nicht in ihrer Vergewaltigung besteht daher die Aufgabe der Askese, sondern in ihrer Rückführung zur paradiesischen Reinheit und Schönheit, die sie nie ganz verloren hat». Πρβλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, 'Ἐκατοντάς 2,82, PG 90, 1009C· αὐτόθι 4,14, 1052A: «Οὐ περὶ τὴν οὐσίαν τῶν γεγονότων τὸ κακὸν θεωρεῖται, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐσφαλμένην καὶ ἀλλγιστὸν κίνησιν».

3. Ἐκατοντάς 3,30, PG 120, 968AB. Βλ. αὐτόθι 1,50, 873B: «Ἐὰν εἰς εὐ-

Τό κακόν εἰδικώτερον ώς παρὰ φύσιν κίνησις συνίσταται εἰς τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ χείρονος. Τοῦτο δὲ καθίσταται δυνατὸν λόγῳ τοῦ τρεπτοῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Τότε ἡ πρὸς τὰ ἄνω ἔφεσις τοῦ ἀνθρώπου συμπνίγεται ἐκ τῆς κυριαρχίας τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς προσκολλήσεως εἰς τὰ ρέοντα. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ὅμοια συνάπτονται ἀλλήλοις καὶ οἱ ἔφεσεις τῆς ψυχῆς ἐκδηλοῦνται συμφώνως πρὸς τὸ καθοδηγοῦν αὐτὴν μέρος, ἥτοι πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν πλέον ἄλογον αὐτῆς στοιχεῖον, ὁ ἀνθρωπὸς ὁδηγεῖται εἰς τὴν αὐτοκαταστροφὴν κινούμενος ἐναντίον τῆς ιδίας φύσεώς του¹. Ἐν ἀλλαις λέξεσιν ἔχομεν ἐνταῦθα τὸν ἐν τῷ ἀνθρώπου συντελούμενον συνεχῆ πόλεμον μεταξὺ τοῦ νόμου «τοῦ νοὸς τῆς ψυχῆς», ἥτοι τῆς ἀσπαζομένης τὸν θεῖον νόμον συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ «νόμου τῆς ἀμαρτίας», ὁ ὅποιος διὰ τῶν ἐπιθυμῶν καὶ τῶν ροπῶν τοῦ ἀλογωτέρου μέρους τῆς ψυχῆς ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν συνειδήσιν καὶ πείθει τὴν μὴ θέλουσαν τὴν ἀμαρτίαν ψυχὴν διὰ τοῦ «λείου» τῆς ἡδονῆς καὶ τῶν ἐπιθυμῶν τοῦ σώματος νὰ ὑποταγῇ εἰς τὴν ἀμαρτίαν². Δέον ὅμως ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Νικήτας διακρίνει σαφῶς μεταξὺ πάθους καὶ ἐμπράκτου ἀμαρ-

χροίας σωμάτων προσπάσχῃ σου ἡ ψυχή, κατ' ἐμπάθειαν, καὶ ὑπὸ τῶν ἐκεῖθέν σοι δῆθεν τικτομένων ἐμπαθῶν λογισμῶν τυραννῆται, μὴ ὑπολάμψει ταύτας εἶναι αἰτίας τῆς ἐν σοὶ ταραχῆς καὶ ἐμπαθεστάτης κινήσεως ἀλλὰ κεκρυμμένην ἵσθι ἐντὸς εἶναι τὴν αἰτίαν τῆς σῆς ψυχῆς, ὡς λίθον μαγνῆτίν τινα, Ἐλκουσαν πρὸς ἐσωτῆρν, δυνάμει ἔξεως ἐμπαθοῦς καὶ πονηρᾶς συνηθείας, τὴν ἀπὸ τῶν προσώπων λύμην, ὡς σίδηρον ἐπει καὶ κτίσματα Θεοῦ πάντα καὶ λίαν τῷ ιδίῳ λόγῳ καλά, μηδένα λόγον κατήγορον ἔχοντα τῆς πλάσεως τοῦ Θεοῦ» καὶ αὐτόθι 51, 873BC: «Ὄστερ οἱ θάλασσαν περαιούμενοι καὶ ναυτιῶντες, οὐ παρὰ τὴν τῆς θαλάσσης φύσιν πάσχουσι τοῦτο, ἀλλὰ παρὰ τὴν τῆς ἔνδοθεν προαποκειμένης αἰτίας τοῦ σεσηπότος χυμοῦ· οὕτω καὶ ἡ ψυχή, οὐ παρὰ τὴν τῶν προσώπων αἰτίαν, ἀλλὰ παρὰ τὴν τῆς ἐτὶ ἐναποκειμένης τοῦ κακοῦ ἔξεως, ἐν αὐτῇ τὸν ἐμπαθέστατον ὑφίσταται κιλόνον καὶ τάραχον». Βλ. καὶ I. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, μν. ἔργ., σ. 22 ἐξ.

1. «Τοιγαροῦν καὶ κατὰ τὴν ἐπικράτειαν τοῦ ἐπικρατοῦντος μέρους αὐτῆς ἔχει κινουμένας καὶ τὰς ἔφεσεις...», Περὶ ψυχῆς 42, ΧΡΗΣΤΟΥ 108, DARROUZÈS 104-106. «Ἐνταῦθα βεβαίως χρησιμοποιεῖται ἡ ἀριστοτελικὴ ἀρχὴ τῆς ἐπικρατήσεως. Κατ' αὐτὴν συντελεῖται ἐνώσις διὰ τῆς μεταλλαγῆς τοῦ ἀσθενεστέρου στοιχείου «εἰς τὸ κρατοῦν». Περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Πατέρων χρήσεως τῆς ἐν λόγῳ ἀρχῆς βλ. H. WOLFSON, *The Philosophy of Church Fathers*, τόμ. 1, Cambridge, Mass. 1956, σ. 396, καὶ Δ. ΤΣΑΜΗ, «Η διαλεκτικὴ φύσις τῆς διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου», σ. 160 ἐξ., ιδίᾳ σ. 160, σημ. 4.

2. Περὶ ψυχῆς 43, ΧΡΗΣΤΟΥ 108, DARROUZÈS 106. «Ἐνταῦθα ὁ Νικήτας ἀντιγράφει κατὰ λέξιν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν. Βλ. «Ἐκθεσις ὁδοδέξου πίστεως» 95, PG 94, 1200.

τίας. Οὕτω τὸ μὲν πάθος ἀναφέρεται εἰς τὴν ψυχὴν, ἐνῷ ἡ ἐφάμαρτος πρᾶξις θεωρεῖται ἐπὶ τοῦ σώματος¹.

Ἡ γνῶσις τοῦ κακοῦ κατὰ τὸν Νικήταν καὶ ἡ πτῶσις γενικώτερον προκαλοῦνται ἐκ τῆς «αἰσθητικῆς καὶ ἐνηδόνου μεθέξεως». Ἡ μέθεξις αὗτη συνεπάγεται τὴν δουλείαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κενοδοξίαν, τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν. Τὰ τρία ταῦτα συνιστοῦν τὰς αἰτίας τῶν «γενικωτάτων κακῶν», διὰ τῶν ὃποίων ὁ ἀνθρωπὸς θνήσκει τὸν αἰώνιον θάνατον². Διὰ τῆς ἀποδόσεως ὅμως τῆς γνώσεως τοῦ κακοῦ εἰς τὴν ἐνήδονον μέθεξιν ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς δὲν καταδικάζει συλλήβδην τὴν ἡδονὴν, τονίζει δὲ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς περὶ κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν διδασκαλίας του διὰ πᾶσα κίνησις τῆς ψυχῆς «εἰς ἐπιθυμίαν χρειώδους καὶ ἀναγκαῖου πράγματος διὰ ἡδονὴν καλὴν καὶ ἀναγκαῖαν τῇ φύσει κινεῖται... Αὕτη τοῦ καλοῦ ἡ γνῶσις». «Οταν δημος ὑπεισέλθῃ τὸ παρὰ φύσιν ὑπὸ μίαν ἐκ τῶν ποικίλων μαρφῶν του, ὡς τῆς ἀπληστίας, τῆς πλεονεξίας, τῆς καταχρήσεως, τοῦ κόρου κ.ο.κ., τότε ἡ ἡδονὴ καθίσταται τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὅποιου ὁ ἀνθρωπὸς ἐκπίπτει ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ συναφείας καὶ τῆς μετὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος κοινωνίας³.

3. Η ΠΤΩΣΙΣ

Ἡ ἐρμηνεία τῆς πτῶσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν δυσκολωτέρων προβλημάτων τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, εἶναι δὲ γνωσταὶ αἱ περὶ τὴν ἐπίλυσιν καὶ κατανόησιν τοῦ προβλήματος τούτου γενόμεναι προσπάθειαι τῶν Πατέρων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Αἱ δυσκολίαι τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος διαφαίνονται σαφῶς καὶ εἰς τὴν περὶ πτῶσεως διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα, προστίθενται ὅμως εἰς αὐτὰς καὶ ἄλλαι ἔνεκα ὡρισμένων ίδιαζόντων λόγων ὁφειλομένων εἰς τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως. Οὕτως ὡς δευτερεύοντες λόγοι δύνανται νὰ ἀναφερθοῦν ἡ κοινὴ εἰς ἀπαντας τοὺς μυστικοὺς τάσις πρὸς συνεχεῖς ἐπαναλήψεις, ἡ συγχὴ χρῆσις εἰκόνων καὶ σωρείας μεταφορῶν καὶ ὁ ἀσυστηματοποίητος τρόπος τοῦ γράφειν. Πρὸς τού-

1. Ἐκατοντάς 1, 37, PG 120, 869A.

2. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 25, ΧΡΗΣΤΟΥ 141, DARROUZÈS 184-186.

3. Αὐτόθι.

τοις δὲ Νικήτας φέρει ἔντονον τὴν ἐπίδρασιν μακραίωνος θεολογικῆς παραδόσεως, τῆς ὁποίας ἡ πλήρης ἀφομοίωσις δὲν εἶναι εύκολον ἔργον. Ἡ δυσκολία ὅμως τῆς ἐμρηνείας, τῆς πτώσεως εἰς τὸν Νικήταν ἔγκειται κυρίως εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἀρχεογόνου καταστάσεως τῶν πρωτοπλάστων καὶ εἰδικότερον εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ βαθμοῦ τελειώσεως τοῦ προπτωτικοῦ ἀνθρώπου¹. Δύναται ἀράγε ἡ κατάστασις τοῦ πρὸ τῆς πτώσεως ἀνθρώπου νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ ἐν Χριστῷ τελειωθέντος ἀνθρώπου; Ἐὰν ἔχῃ οὕτω τὸ πρᾶγμα, τότε ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν ἀρχέγονον κατάστασιν τῆς ἐν τῷ Παραδείσῳ ζωῆς. Τοιουτοτρόπως ὅμως καταλύεται ἡ διάκρισις μεταξὺ τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ τοῦ καθ' ὅμοιωσιν, ὁ δὲ παράδεισος ταυτίζεται μετὰ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Ἐν προκειμένῳ εἰς τὴν πατερικὴν διδασκαλίαν διακρίνονται δύο τάσεις. Ἡ πρώτη, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ ἐπικρατεστέρα, τείνει νὰ διακρίνῃ σαφῶς τὸ κατ' εἰκόνα ἀπὸ τοῦ καθ' ὅμοιωσιν διδάσκουσα τὴν σχετικὴν τελειότητα τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθέντος ἀνθρώπου. Οἱ πρωτόπλαστοι ὄφειλον νὰ κινηθοῦν ἐκ τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὸ πλήρες, ἐκ τοῦ κατ' εἰκόνα πρὸς τὸ καθ' ὅμοιωσιν. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην ὁ ἐν Χριστῷ τελειωθεὶς ἀνθρώπος εἶναι ἀσυγκρίτως τελειότερος τοῦ Ἀδάμ καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ κατάστασις ἔξχως ἀνωτέρα τῆς τοῦ παραδείσου. Χαρακτηριστικῶς δὲ ἐν προκειμένῳ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος λέγει τὰ ἔξης: «οὐ γάρ εἰς παράδεισον ἐπαγγέλεται εἰσαγαγεῖν ἡμᾶς ὁ Θεός, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν· οὐδὲ βασιλείαν παραδείσου, ἀλλὰ βασιλείαν οὐρανῶν ἐκήρυξεν... Ἀπώλεσας μὲν γάρ παράδεισον, ἔδωκε δέ σοι ὁ Θεός τὸν οὐρανόν... τοῦ Θεοῦ πρὸς μείζονα ἀεὶ τιμὴν ἡμᾶς ἀνάγοντος»².

1. Βλ. π.χ. Ἐκανοντάς 1,17, PG 120, 860A-C: *Κατὰ Ιουδαίων* 16, DARGOUZÈS 432. Πρβλ. καὶ J. GROSS, μν. ἔργ., σ. 554, ἔνθα περὶ Νικήτα λέγονται τὰ ἔξης: «Auch darin folgt Niketas seinem geistlichen Vater, dass er Adam zum Idealbild christlicher Vollkommenheit macht, deren Verwirklichung also als eine Rückkehr zur urständlichen Schönheit, zum paradiesischen Adel auffasst».

2. *Εἰς Γένεσιν Λόγος* 7,5, PG 54, 614. Βλ. ἐπίσης ΚΑΗΜΕΝΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Προτρεπτικός* 11,3,3: «Οὐ ἐκ τοῦ παραδείσου πεσὼν μεῖζων ὑπακοῆς ἀθλον οὐρανούς ἀπολαμβάνει». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 44,5, PG 36, 612C: ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Κεφάλαια φωσικά* 54, PG 150, 1160D. Πλείονα περὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. G. LADNER, *The Idea of Reform; Its Impact on Christian Thought and Action in the Age of the Fathers*, Cambridge, Mass. 1959, σ. 63 ἕτ., ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, μν. ἔργ., σ. 50 ἕτ.

Κατὰ τὴν δευτέραν τάσιν δὲν διακρίνονται σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὸ κατ' εἰκόνα ἀπὸ τοῦ καθ' ὅμοιωσιν¹, ἔντεῦθεν δὲ καὶ ὁ πρωτόπλαστος ἀκλαμβάνεται ως τέλειον ὅν. Τοιουτοτρόπως ἡ μὲν ἐν Χριστῷ ἀποκατάστασις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ θέωσις αὐτοῦ ταυτίζεται οὐσιαστικῶς πρὸς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατάστασιν, ὁ δὲ Παράδεισος πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἡ ἐνίστε καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν². Ἡ δευτέρα αὕτη τάσις, μολονότι δὲν ἔχει στερεάς βάσεις ἐπὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ μᾶλλον προϋποθέτει τὰς περὶ ἀνακυκλήσεως δοξασίας τῆς θύραθεν κοσμολογίας, εἴλκυσε τὸ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον τῶν ἐμφορουμένων ὑπὸ ἀσκητικῶν καὶ μυστικῶν ἰδεῶν. Ἄλλ' ἡδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἡ μετὰ θάνατον ζωὴ τῶν πιστῶν νοεῖται ἐντὸς παραδείσου τινὸς περιβάλλοντος, ως ἐπὶ παραδείγματι ἀπεικονίζεται εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῶν κατακομβῶν, εἰς τὰς ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων παραστάσεις, καὶ περιγράφεται εἰς τὸ *Μαρτύριον Περοπετούας*³. Οὕτω καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ ἀρχαίου χριστιανικοῦ μυστικισμοῦ ἦτο ἡ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παρούσης ζωῆς εἰσόδος εἰς τὸν παράδεισον κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἀρπαγμοῦ τοῦ Παύλου εἰς τὸν τρίτον οὐρανόν, ἡ δὲ ἀνακεφαλαίωσις τοῦ Εἰρηναίου ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Παράδεισον⁴.

1. «Οπως π.χ. ὑπὸ M. Ἀθανασίου καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης. Βλ. σχετικῶς R. BERNARD, *L'image de Dieu d'après Saint Athanase*, Paris 1952, σ. 27 ἕτ.; J. T. MUCKLE, «The Doctrine of St. Gregory of Nyssa on Man as the Image of God», ἐν *Mediaeval Studies* 8(1945) 55 ἕτ.; ίδια H. MERKEL, «Ομοίωσις Θεῷ, Von der platonischen Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa», Freiburg 1952.

2. Βλ. π.χ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, *Κατὰ αἰρέσεων* 5, 36, 1· αὐτόθι 5,20,2: «Plantata est enim ecclesia paradisus in hoc mundo». Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγητον 12,1· ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, PG 12, 100B. Πρβλ. χαρακτηριστικῶς τοὺς περὶ παραδείσου διηγητούς ΕΦΡΑΙΜ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ ἐν E. BECK, *Ephraems Hymnen über das Paradies* (*Studio Anselmiana* 26), Roma 1951, σ. 55 ἕτ. 77 ἕτ. καὶ ἀλλαχοῦ.

3. *Florilegium Patristicum* 43. Βλ. ἐπίσης H. U. v. SCHOENEBECK, «Die christlichen Paradeisossarkophage», ἐν *Rivista di Archeologia Christiana* 14 (1937) 289 ἕτ. καὶ C. MONRMANN, *Die altchristliche Sondersprache in den Sermones des hl. Augustinus*, τόμ. 1, Nijmegen 1932, σ. 132, ἔνθα καὶ τὰ περὶ ταυτίσεως τοῦ παραδείσου μετὰ τῆς βασιλείας κατὰ τὰς ἀρχαίας χριστιανικὰς ἐπιγραφάς. Διὰ πλείονα βλ. G. LADNER, *The Idea of Reform*, σ. 63-82. Κατ' ἄλλην παράδοσιν ὁ παράδεισος ἐτοποθετεῖτο γεωγραφικῶς ἐπὶ ἀπροσίτου τινὸς μέρους, ἡ δὲ ἐπιθυμία πρὸς ἀνεύρεσιν αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀσχέτος πρὸς τὰς περιπλανήσεις τῶν πρώτων χριστιανῶν ἐρημιτῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Βλ. G. LADNER, ἐνθ' ἀνωτ.: R. REITZENSTEIN, *Historia Monachorum und Historia Lausiaca*, Göttingen 1916, σ. 173 ἕτ.

4. Βλ. A. STOLTZ, *The Doctrine of Spiritual Perfection*, London 1938·

‘Η ἀποφασιστικὴ δῆμος ἐν προκειμένῳ στροφῇ ὁφείλεται εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν σχολήν, ἔνθα διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς χριστιανικῆς γνώσεως «ἡ ἔννοια τοῦ προ-εσχατολογικοῦ παραδείσου κατέστη προοδευτικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσκητικὴ καὶ μυστική»¹. ‘Η λέξις παράδεισος ἀπέβη τεχνικὸς ὅρος δηλῶν τὸ τέλος τῆς πορείας τῆς καθαριομένης ψυχῆς τοῦ πιστοῦ, προκειμένου οὗτος νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐν ἑαυτῷ τὰς ἀρετὰς τοῦ προπτωτικοῦ Ἀδάμ. ‘Η οὐσία ἐπὶ παραδείγματι τῆς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλίας τοῦ Ὁμριγένους ἐκλαμβάνεται ὡς ἡ τελικὴ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατάστασιν, δεδομένου ὅτι κατ’ αὐτὸν τὸ τέλος εἶναι πάντοτε δῆμοιον πρὸς τὴν ἀρχήν².

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω λεγθέντων δυνάμεθα πλέον νὰ ἔξετάσωμεν συστηματικώτερον τὴν περὶ πτώσεως διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα. Κατ’ ἀρχὴν αὐτῇ δὲν δύναται νὰ ἐνταχθῇ ἀπολύτως εἰς μίαν ἐκ τῶν δύο προκναφερθεισῶν θεολογικῶν τάσεων. Οὗτως ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἄλλοτε μὲν διακρίνει μεταξὺ εἰκόνος καὶ ὄμοιώσεως, παραδείσου καὶ βασιλείας Θεοῦ, Ἀδάμ καὶ ἐν Χριστῷ θεωθέντος ἀνθρώπου, ἄλλοτε δὲ ὅχι³.

Διὰ τοῦτο ὁ Gross ἤχθη ἐν προκειμένῳ εἰς τὰ ἔξης δύο συμπεράσματα: α) ‘Ο Νικήτας, μολονότι ἐπαναλαμβάνει τὴν παλαιὰν διάκρισιν

A. d' ALÈS, «La doctrine de la récapitulation en saint Irénée», ἐν RSR 6 (1916) 185 ἐτ.

1. G. LADNER, μν. Ἑργ., σ. 70.

2. Αὐτόθι, βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Περὶ δοχῶν* 1,6,2: «Semper enim similis est finis initii». Πρβλ. ΒΑΡΝΑΒΑ (ψύνδ.), *'Επιστολὴ* 6,13, *Florilegium Patristicum* 1,42: «Ἄλεγις δὲ Κύριος. Ἰδού, ποιῶ τὸ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα». *Περὶ* τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀντιλήψεων τῶν Πατέρων βλ. π.χ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου* 28, PG 44, 229B ἐτ. καὶ *Περὶ παθητικῆς* 12, JAEGER (W. JAEGER, *Gregorii Nysseni Opera*, Leiden 1952 ἐτ.) 8,1, 302· PG 46, 373C: «Εἰ οὖν αὐτῇ ἔστιν ἡ ἐπίνοια τῆς τοῦ ζητουμένου εὑρέσεως ἡ τῆς θείας εἰκόνος εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασις... ἐκεῖνο γενέσθαι, δὴ τὴν παρὰ τὴν πρώτην ἔχοντος ζωὴν ὁ πρωτόπλαστος». Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ Ἀγίου Πνεύματος* 15,36, PG 32, 132B: «Διὰ Πνεύματος ἀγίους ἡ εἰς παράδεισον ἀποκατάστασις, ἡ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἄνοδος, ἡ εἰς νίοθεσίαν ἐπάνοδος...». ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΛΑΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Ἐις τὸ κατά Ἰωάννην* 11,10, PG 74, 541C ἐτ.

3. βλ. Κατά Ἰουδαίων 16, DARROUZÉS 432: «Ἐπειδὴ γάρ ὁφείλειν ἀνάπλασις αῦθις γενέσθαι τῆς καταργηθείσης εἰκόνος Θεοῦ διὰ παραβάσεως, εἴδει δὲ κατὰ πάντα δῆμοιαν γενέσθαι αὐτὴν τῇ πρώτῃ πλάσει τοῦ Ἀδάμ...» καὶ Ἐκατοντάς 1,17, PG 120, 860A. βλ. δῆμος καὶ Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 4, ΧΡΗΣΤΟΥ 130, DARROUZÉS 158· Κατά Ἰουδαίων 15, DARROUZÉS 430· αὐτόθι 18-19, 432-434 ὡς καὶ ἀνωτέρω, σ. 32 ἐτ.

μεταξὺ εἰκόνος καὶ ὄμοιώσεως, δὲν διατηρεῖ αὐτὴν συνεπῶς¹ καὶ β) ὁ Νικήτας θεωρεῖ τὸν πρὸ τῆς πτώσεως Ἀδάμ ὡς πρότυπον τελειώσεως διὰ τὸν Χριστιανόν, ἐντεῦθεν δὲ κατανοεῖται καὶ ὁ ὑπ’ αὐτοῦ τονισμὸς τῆς ἀνάγκης πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ ἀνάκτησιν τῆς παλαιᾶς εὐγενείας².

‘Αναφορικῶς πρὸς τὰ δύο ἐν λόγῳ συμπεράσματα τοῦ Gross ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἔξης: α) ‘Ο Gross δὲν ἔχει ὑπ’ ὅψιν τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων τοῦ Νικήτα, κατὰ δὲ τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος τούτου περιορίζεται μόνον εἰς τὰς τρεῖς Ἐκατοντάδας³. ‘Η παρὰ τῷ Νικήτᾳ ἀπαντῶσα ποικιλία ἀπόψεων ὁφειλομένη εἰς τὴν Ἑλλειψιν αὐστηρᾶς συστηματοποίησεως καὶ εἰδικώτερον ὡς παρεξις ἀσυνεπείας τινὸς κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ ἀρχεγόνου καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας του δὲν εἶναι τόσον σοβαραῖ καὶ οὐσιαστικαῖ, ὥστε νὰ δημιουργοῦν ἀνυπερβλήτους δυσκολίας. Αὗται δὲ παρατηροῦνται καὶ εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διδασκαλίας τῶν Πατέρων.

Προκειμένου δῆμος νὰ κατανοήσωμεν τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα καὶ τῶν Πατέρων γενικῶς καὶ νὰ διαπιστώσωμεν τὴν δρθότητα τῶν ἀνωτέρω συμπερασμάτων τοῦ Gross, δέον νὰ εἴπωμεν ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ ὀλίγα περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς τελειώσεως αὐτοῦ, ὡς αὗται νοοῦνται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς δρθοδόξου παραδόσεως καὶ ὑπὸ τὸ πρῆσμα τῶν ἀνωτέρω λεγθέντων περὶ εἰκόνος καὶ ὄμοιώσεως.

‘Η χριστιανικὴ τελείωσις νοεῖται διτῶς, ἢτοι: α) ‘Ως ἐπανεύρεσις τοῦ κατ’ εἰκόνα διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς καθάρσεως, τουτέστιν ὡς ἐπιστροφὴ εἰς τὴν προπτωτικὴν κατάστασιν τῶν πρωτοπλάστων. ‘Ἐν τῇ ἔννοιᾳ ταύτη τῆς τελειώσεως πολλοὶ Πατέρες, ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς, προβάλλουν ὡς πρότυπον τὸν πρὸ τῆς πτώσεως Ἀδάμ. Καὶ β) ὡς διηγεῖται πρόσδος πρὸς τὸ καθ’ δῆμοισιν καὶ τὴν θέωσιν τοῦ κεκαθαρμένου ἀνθρώπου εἰς «ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ»⁴. ‘Ἐνταῦθα πλέον γίνεται λόγος περὶ μιμήσεως τοῦ Χριστοῦ, περὶ συμμορφώσεως τοῦ πιστοῦ πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ, περὶ ἀφομοιώσεως πρὸς τὸν Θεὸν κ.ο.κ.⁵, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι

1. J. GROSS, μν. Ἑργ., σ. 556.

2. Αὐτόθι, σ. 554 καὶ 556.

3. Αὐτόθι, σ. 558.

4. Ἐκατοντάς 3,50, PG 120, 977CD· Ἐφεσ. 4,13.

5. βλ. Ἐκατοντάς 3, 33-50, PG 120, 968C-977D. Πρβλ. Δ. ΤΣΑΜΗ, ‘Η διαλεκτικὴ φύσις τῆς διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, σ. 148 ἐτ., ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῶν δύο ἐν λόγῳ φάσεων.

ούδεις λόγος γίνεται ἐν τῇ παρούσῃ συναφείᾳ περὶ Ἀδάμ.

Βεβαίως αἱ δύο αὗται φάσεις ἡ ὄψεις τῆς κατὰ Χριστὸν τελειώσεως δὲν δύνανται νὰ διακριθοῦν σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων, δεδομένου ὅτι ἀμφότεραι συνδέονται ὥργανικῶς, ἐφ' ὃσον ἡ πρώτη συμπληροῦται διὰ τῆς δευτέρας, ἡ δὲ δευτέρα προϋποθέτει τὴν πρώτην. Οὕτως, ἐνῷ ἥδη ἀπὸ τοῦ παρόντος κόσμου ἐπιτυγχάνεται ἡ πρώτη φάσις τῆς τελειώσεως διὰ τῆς ἔξομοιώσεως πρὸς τὸν Ἀδάμ—τουτέστιν ἡ ἀνεύρεσις τοῦ κατ' εἰκόνα διὰ τῆς καθάρσεως τοῦ ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἐπικαθήσαντος ρύπου—, ἀρχεται ἐν ταυτῷ προδευτικῶς καὶ ἀναπτύσσεται διηγεκῶς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὄμοιωσις, ἡ ὅποια ὅμως εὑρίσκει τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τῆς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Αἱ δύο ἐν λόγῳ φάσεις τῆς χριστιανικῆς τελειώσεως ἔνεκα τῆς εἰς ἀλλήλας περιγωρήσεως δὲν εἶναι πάντοτε εὔκολον νὰ διακρίνωνται εὐκρινῶς. Ἐντεῦθεν δὲ ἀναφύονται αἱ σχετικαὶ δυσκολίαι, ὡς καὶ φαινομενικαὶ τινες ἀντιφάσεις. Χρειάζεται ἐν προκειμένῳ μεγάλη προσοχὴ, ὅστε νὰ ἀποφευχθῇ ἡ δι' ἀπλουστεύσεων καὶ γενικεύσεων ἔξαγωγὴ λανθασμένων συμπερασμάτων. Πρέπει δὲ ἐπίσης νὰ ἔχωμεν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ χριστιανικὴ τελείωσις, οὖσα ἀπόσταγμα ἐσωτάτων ἐμπειριῶν ἐκ τῆς ἐλευθέρας ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, δὲν δύναται νὰ κατανοθῇ καὶ νὰ ἀξιολογηθῇ ἐπαρκῶς, δοσάκις ἔξετάζεται ἐντὸς τῶν περιωρισμένων ὄρίων τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῶν ἀνωτέρω παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Νικήτας, δοσάκις τονίζει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς καθάρσεως, δύναται νὰ ὅμιλῃ περὶ ἐπιστροφῆς εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ὑποδεικνύῃ τὸν Ἀδάμ ὡς πρότυπον τελειώσεως, δεδομένου ὅτι ἡ ἀσκησις ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἐκτίναξιν τοῦ ρύπου τῆς ἀμαρτίας, διὰ τοῦ ὅποιου ἡμαυρόθη ἡ ὀραΐθη τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλασθείσης εἰκόνος¹. Ἡ ἀσκησις λοιπὸν μὴ ἐκλαμβανομένη ὡς αὐτο-

1. Βλ. π.χ. Ἐκατοντάς 1,17, PG 120, 860A: «Εἰ μὴ τις πρῶτον τάς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἔστου δι' ἐπιπόνου μετανοίας καὶ συντόνου ἀσκήσεως τοιαύτας μεταστρέψας ἀποτελέσει, οἷας ἡμῖν ἐξ ἀρχῆς δέδωκεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδάμ πλαστουργῆσας . . .»; Ἐκατοντάς 2,86, PG 120, 941D-944A: «Ἡ εὐτόνως ἐν θερμότητι καθαυτομένη ψυχὴ διὰ πόνων ἀσκήσεως, αύγαζεται ὑπὸ τοῦ θείου φωτός, καὶ ὅραν κατὰ μικρὸν ἀρχεται φυσικῶς τὸ δοθὲν αὐτῇ κάλλος ἀρχῆθεν ἀπὸ Θεοῦ, καὶ πλατύνεσθαι εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ πεποιηκότος αὐτήν. Καθόσον δὲ τρανοῦνται αὐτῇ ἐκ καθάρσεως, αἱ ἀκτίνες τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὸ φυσικὸν κάλλος ἀπογυμνοῦται αὐτῇ, καὶ γνωρίζεται, κατὰ τοσοῦτον τοὺς πόνους τῆς γυμνασίας καὶ αὐτῇ πλη-

σκοπὸς νοεῖται ὑπὸ τοῦ Νικήτα ὡς τὸ πρῶτον βῆμα διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς τελειώσεως. Ἡ κατάστασις τοῦ Ἀδάμ πρὸ τῆς πτώσεως δὲν ἀποτελεῖ τὸ τέλος, ἀλλὰ τὴν ἀφετηρίαν διὰ τὴν κατὰ Χριστὸν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Χαρακτηριστικῶς δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ἐπιγραμματικῶς λέγει ὁ Νικήτας ὅτι, ἐπειδὴ ὁ παράδεισος τῆς Ἐδέμ ἐκλείσθη ὅριστικῶς ἀπὸ τῆς παραβάσεως τοῦ Ἀδάμ: «Χριστοῦ σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος καὶ τοῖς πιστοῖς ἡμῖν ἀπὸ γε τοῦ παρόντος χρεία οὐκ ἔστιν αὐτοῦ τῆς εἰς οὐρανούς εἰσόδου πᾶσιν ἀνοιγῆσης καὶ τῆς μετὰ Χριστοῦ βασιλείας ἐπαγγελμένης ἀεὶ παρ' αὐτοῦ»².

«Ἄς ἤδωμεν διμως λεπτομερέστερον τὴν περὶ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα.

Διὰ τὴν περιγραφὴν τῆς πρὸ τῆς πτώσεως καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ὁ Νικήτας ἀκολουθεῖ γενικῶς Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, τονίζων ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθεὶς ἀνθρωπὸς ἐνοποιεῖ καὶ ἐνέχει τὴν νοητὴν καὶ ὑλικὴν φύσιν ἰστάμενος ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν. Ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἀνθρωπὸν «προσκυνητὴν μικτὸν τῆς δόξης του», ἐπόπτην καὶ μύστην τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐπίγειον καὶ οὐράνιον, πνεῦμα καὶ σάρκα. Ἡ διὰ τῆς ἀσυγγύτου μίξεως τῶν ἐναντίων δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἀπεσκόπει ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν συνειδητοποίησιν τῆς ἀξίας του, ἥτοι τῆς ἐν αὐτῷ ὑπαρχούσης «εὐγενείας», λόγῳ τῆς μετοχῆς του εἰς τὸν νοητὸν κόσμον· ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς «ἀσθενείας», ἔνεκα τῆς μετοχῆς του εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον. Ἡ ἀσθένεια ὅμως αὐτῇ οὐδόλως νοεῖται ὡς μειονέκτημα, διότι δι' αὐτῆς ὁ ἀνθρωπὸς κατανοεῖ ὅτι ἐλαχεῖ τὴν ἐπὶ γῆς ζωήν του ὡς ἐν οἰκονομίᾳ, ἐννοῶν δὲ τοῦτο μεθίσταται τελειούμενος εἰς τὸ μέλλον².

Πρὸς τούτοις ἡ φύσις τοῦ πρωτοπλάστου ἐδημιουργήθη ἀναμάρτη-

θίνει, εἰς πλείονα κάθαρσιν ἐκυρῆς· ἵνα καθαρῶς, ἢς ἡξιώθη δωρεᾶς, καταμάθῃ τὴν δόξαν καὶ τὴν παλαιὰν εὐγένειαν ἀναλάβηται καὶ τὴν εἰκόνα καθαρὸν καὶ ἀμιγῆ τῆς ὑλῆς ἀνασώσῃ τῷ πλάσαντι καὶ οὐδαμῶς τῆς προσθήκης τῶν πόνων ἐνδιδωσιν, ἐως οὗ ῥύπου παντὸς καὶ μολυσμοῦ ἐκυρῆ καὶ ἀξίαν εἰς θεωρίαν καὶ διμοίλιαν Θεοῦ ἀπεργάσηται.

1. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 4, ΧΡΗΣΤΟΥ 130, DARROUZÉS 158. Βλ. ἐπιστῆς αὐτόθι 8, 132, 162· Ἐπιστολὴ 6,4, ΧΡΗΣΤΟΥ 177 ἐ., DARROUZÉS 262· Κατά Ιουδαίων 15, DARROUZÉS 430· αὐτόθι 18-19, 432-434.

2. Περὶ ψυχῆς 16, ΧΡΗΣΤΟΥ 95 ἐ., DARROUZÉS 78-80. Πρβλ. Ιω. ΔΑΜΑΣΚΙΝΟΥ, Ἐκθετις ὁρθοδόξου πλοτεως 26, PG 94, 921A-924A· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 38,11, PG 36, 324A.

τος, ούχι δμως καὶ ἀνεπίδεκτος ἀμαρτίας. "Οθεν ἡ ἀφετηρία τῆς ἀμαρτῶλότητος τοῦ ἀνθρώπου δὲν εύρισκεται εἰς τὴν φύσιν του, ἀλλ' εἰς τὴν αὐτεξούσιον βούλησιν καὶ γενικώτερον εἰς τὴν ψυχήν του. Αὕτη ὡς οὔσια ζῶσα, ἀπλῆ, ἀσώματος, λογική καὶ νοερὰ ἔχει ἴδιον θέλημα καὶ ἐνέργειαν, ὡς κτιστή δὲ εἶναι τρεπτή καὶ δύναται νὰ ἐκλέγῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν¹.

"Η ψυχὴ λοιπὸν εἶναι φύσει αὐτεξούσιος, ὡς κτιστὴ δὲ ἐθελότρεπτος, ἀθελητικὴ καὶ ἐνεργητικὴ... ὁργανικῷ κεχρημένη σώματι καὶ παρεκτικῇ τούτῳ ζωῆς, κινήσεως, αὐξήσεως, αἰσθήσεως καὶ γεννήσεως². Διὰ τοῦτο καὶ ἡ αἵτια πάστις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀλλοιώσεως ἐπὶ τὰ βελτιώφ ἡ τὰ χείρω δέον νὰ ἀναζητήται ἐν τῇ ψυχῇ καὶ ούχι ἐν τῷ σώματι. Οὕτω τὸ σῶμα τοῦ Ἀδάμ, μολονότι καὶ πρὸ τῆς πτώσεως ἥτο ἐθελότρεπτον, δὲν ἀντεῖθετο πρὸς τὸ πνεῦμα, διότι ἀνευ τῆς ζωοδοτούσης αὐτὸς ψυχῆς καθίσταται νεκρὸν καὶ ἀκίνητον. 'Ἐντεῦθεν καὶ ἡ πλάνη τῆς πτώσεως δὲν ἀφορᾷ εἰς τὸ σῶμα, ἀλλ' εἰς τὴν ψυχήν, ἡ ὅποια «διὰ τῶν θυρίδων... τῶν αἰσθητῶν τε καὶ ὀρωμένων ἀντιλαμβάνεται πρῶτον καὶ οὕτω τὴν καθ' ὄρμήν κινεῖ τοῦ σώματος κίνησιν πρὸς τὸ αὐτῶν ἄψασθαι». 'Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν ἐπλανήθη πρῶτον ὁ ὀρθαλμὸς τοῦ σώματος, ἀλλ' ἡ ψυχὴ διὰ τῶν ὀρθαλμῶν αὐτοῦ, «ούχι τοῦ σώματός ἐστιν ἡ πλάνη, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς, δι' ἣς πρὸς τὴν πλάνην ἐκεῖνο κινεῖται»³.

"Η ὑπὸ τὸ ψυχολογικὸν δμως πρᾶσμα ἐρμηνεία τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὴ ἡ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης τῆς πτώσεως εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχουσαν αὐτεξούσιον δύναμιν ἐκλογῆς, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ ἐν ταυτῷ καὶ τὴν γενεσιούργον αἵτιαν τοῦ κακοῦ, δὲν λύει πλήρως τὸ δόλον πρόβλημα τῆς πτώσεως. 'Η δυσκολία ἔγκειται εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν πρωταρχικῶν ἐλατηρίων, ἥτοι εἰς τὴν ἔξακρίβωσιν τοῦ διατί ὁ ἀνθρωπὸς πρὸ τῆς πτώσεως ζῶν ὡς ἄγγελος ἐν τῷ παραδείσῳ καὶ μετέχων τῆς ἐν αὐτῷ τρυφῆς ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ ἐξέλεξεν ἐθελουσίως τὴν μάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ του, τὸ σκότος καὶ τὸ κακόν⁴.

1. Περὶ ψυχῆς 48, ΧΡΗΣΤΟΥ 110, DARROUZÈS 110. Βλ. καὶ ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, 'Ἐκατοντάς 3,90, DARROUZÈS 109: «Οὐδὲ γάρ ἀλλοιοῦται ἡμῶν ἔκαστος ἡ τῆς κακὸς ἔκτισται μεθίσταται φύσεως, ἀλλὰ ἀγαθὸς κτισθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κακὸν γάρ ὁ Θεὸς οὐκ ἐποίησεν, ἀτρεπτὸς τῇ φύσει κακὸς ἔκτισται καὶ τῇ οὐσίᾳ ὅν, οἷα ἐξ ἔκουσίου γνώμης προκαρεῖται καὶ θέλει, ταῦτα καὶ πράττει εἴτε ἀγαθὸς εἴτε φαῦλα... ὁ ἀνθρωπὸς ἐνεργεῖ μὲν καὶ πράττει... ἀπερ βούλεται, τῇ δὲ οὐκείᾳς οὐκ ἔξισταται φύσεως».

2. Περὶ ψυχῆς 24, ΧΡΗΣΤΟΥ 98, DARROUZÈS 86.

3. Ἐπιστολὴ 4,5, ΧΡΗΣΤΟΥ 168, DARROUZÈS 240-242. Πρβλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, 'Ἐκατοντάς 3,95 ἔξ., PG 90, 1045 ἔξ.

4. Ἐπιστολὴ 4,5, ΧΡΗΣΤΟΥ 168, DARROUZÈS 240-242. Ἐπιστολὴ 5,1,

Τὸ πρόβλημα τοῦτο μεγάλως ἀπησχόλησε τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς καὶ τοὺς Πατέρας, εἶναι δὲ γνωσταὶ αἱ ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ὁριγένους καὶ τῶν θύραθεν φιλοσόφων παρουσιασθεῖσαι ἐπιπλοκαὶ¹. Πάντως τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα δὲν δύναται νὰ τύχῃ ἀπολύτως ίκανοποιητικῆς λύσεως, ὡς ἀφορῶν εἰς τὰ ἔσχατα καὶ μυστηριώδη βάθη πάσης ἐλευθέρας προσωπικότητος. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ἀνομίας, ἡ σύλληψις τοῦ ὅποιου ὑπερβαίνει τὰς διανοητικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου².

'Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ περὶ πτώσεως ἀντίληψις τοῦ Νικήτα, χωρὶς νὰ παραμερίζῃ παντελῶς τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως περὶ τῆς συμβολῆς τοῦ διαβόλου εἰς αὐτήν³, ἐκλαμβάνεται καὶ νοεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ψυχολογικῶς. 'Η ψυχὴ ἡμάρτησεν ἐκλέξασα τὸ κακόν καὶ ἐμακρύνθη ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. 'Η διάσπασις δμως τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου νεῖται μᾶλλον ὡς βαθμικά ἐξέλιξις αὐτοῦ ἐπὶ τὰ χείρω καὶ ούχι ὡς συνέπεια στιγματίας ἀστοχίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀμαρτία τῶν πρωτοπλάστων δὲν ἐκλαμβάνεται ὡς ἀστοχός τις πρᾶξις, ἀλλ' ὡς πορεία ἀπολήξασα εἰς κακὴν κατάστασιν⁴. Τοῦτο ἀλλωστε διαφαίνεται καὶ εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ἐνθα τὴν πρώτην παρακοήν, ἡ ὅποια συνετελέσθη διὰ τῆς βρώσεως τοῦ ἀπηγορευμένου καρποῦ, ἀκολουθοῦν ἄλλα ἀμαρτήματα, ὡς ἡ ἐλλειψις ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν ἀγάπην καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, τὸ ψεῦδος, ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἀναλήψεως τῆς εὐθύνης, ἡ ἀπουσία ἀληθίους συντριβῆς καὶ μετανοίας. 'Εξ ἄλλου ἡ πρώτη παρακοή συνίσταται ἐκ πολλῶν ἐπὶ μέρους ἀρνητικῶν καταστάσεων, ὡς τῆς φιλοδοξίας, τοῦ ἐγωισμοῦ, τῆς πλεονεξίας, τῆς ἐλλειψεως ἐμπιστοσύνης εἰς τὸν Θεὸν κ.ο.κ. Κάλλιστα διὰ τοῦτο ὁ Μ. Βασίλειος περιγράφων τὴν σταδιακὴν καὶ ἐθελουσίαν μάκρυνσιν τοῦ Ἀδάμ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λέγει διτι, δισον ὁ πρωτόπλαστος «ἀφίστατο τῆς ζωῆς, τοσοῦτον προσήγ-

ΧΡΗΣΤΟΥ 176 ἔ., DARROUZÈS 260.

1. Βλ. Δ. ΤΣΑΜΗ, Πρωτολογία, κεφ. Δ', Ιδιά σ. 131 ἔξ.

2. Βλ. Ι. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, μν. Ἑργ., σ. 23: «Διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν δύο παραγόντων (Θεοῦ καὶ φύσεως), ὡς δημιουργικῶν αἵτιων τοῦ κακοῦ, καὶ διὰ τῆς μεταθέσεως τῆς εὐθύνης, τοῦ δὲ τοῦτο ἐνέσκηψεν, εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου δὲν λύεται βεβαίως τὸ τελικὸν περὶ τῇ ψυχῆς καὶ ἐν ταυτῷ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ κακοῦ πρόβλημα. Τοῦτο θὰ παραμείνῃ τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ, ἐν τῇ παρούσῃ τούλαξιστον καταστάσει αὐτοῦ, συγκεκαλυμμένον μυστήριον».

3. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 5, ΧΡΗΣΤΟΥ 131, DARROUZÈS 158-160.

4. Βλ. J. Gross, μν. Ἑργ., σ. 558.

γιζε τῷ θανάτῳ. Ζωὴ γάρ ὁ Θεός στέρησις δὲ τῆς ζωῆς θάνατος»¹.

Ελδικώτερον δύμας περὶ τοῦ προβλήματος τοῦ καθορισμοῦ τῶν πρωταρχικῶν αἰτίων, διὰ τῶν ὅποιων ὁ ἀνθρωπὸς προετίμησε τὴν μάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ὁ Νικήτας φρονεῖ τὰ ἔξης:

Μολονότι δέχεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία ἀπλῆ², ὁσάκις ὁμιλεῖ περὶ πτώσεως θεωρεῖ τὸ αὐτεξούσιόν της ὡς ἀπόδειξιν τοῦ «συντεθειμένου τῆς οὐσίας αὐτῆς». Οὕτω τὸ σύνθετον τῆς ψυχῆς συνιστώμενον εἰς τὴν ἐν αὐτῇ ὑπαρξίᾳ λογικῆς καὶ ἀλόγου δυνάμεως σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὸ κτιστὸν αὐτῆς. Πᾶν κτιστὸν εἶναι ἐν ταυτῷ τρεπτὸν καὶ σύνθετον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀκτιστὸν, ἀτρεπτὸν, ἀπλοῦν καὶ ἀσύνθετον τῆς θείας φύσεως. Ἐντεῦθεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑφίσταται πάντοτε τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἐπικρατήσῃ μία ἐκ τῶν δύο ἐν λόγῳ δυνάμεων. Ὁσάκις νικᾷ ἡ λογικὴ δύναμις, ἡ ψυχὴ ἐπιθυμεῖ τὰ τοῦ Θεοῦ, ὁσάκις δὲ ὑπερισχύει ἡ ἀλογος, «τῶν αἰσθητῶν καὶ ἐνύλων ἀντέχεται»³.

Τίνι δύμας τρόπῳ δύναται «ὁ νόμος τῆς ἀμαρτίας» νὰ ἐπιβῇ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ροπήν καὶ τὴν κίνησιν τοῦ ἀλογωτέρου μέρους τῆς ψυχῆς, καὶ νὰ πείσῃ τὴν ψυχὴν νὰ καταστῇ δούλη τῆς ἀμαρτίας;

Βεβαίως ἐν προκειμένῳ ἀναφέρονται τὸ «λειτὸν τῆς ἡδονῆς» καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ σώματος. Ταῦτα δύματα νοοῦνται μᾶλλον ὡς μέσα, διὰ τῶν ὅποιων ἐκφράζεται ἡ μάκρυνσις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐχὶ ὡς αἱ πρωταρχικαὶ αἰτίαι τῆς πτώσεως⁴. Τὰ αὐτὰ δὲ δύνανται νὰ λεγθοῦν καὶ περὶ

1. Βλ. "Οτι οικις εστιν αιτιος των κακων ὁ Θεός 7, PG 31, 344C ἐτ. Πρβλ. Δ. ΤΣΑΜΗ, Πρωτολογία, σ. 132 ἐ.

2. Περὶ ψυχῆς 48, ΧΡΗΣΤΟΥ 110, DARROUZÉS 110.

3. Βλ. αὐτόθι 41-42, 107-108, 104-106· αὐτόθι 14, 108-109, 106-108· αὐτόθι 52, 111 ἐ., 114. Κατὰ Μάξιμον Ὀμολογητὴν ἡ τρεπτότης δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν οὐσίαν, ἀλλ' εἰς τὴν κίνησιν. Βλ. Ἐπιστολὴ 6, PG 91, 432AB. Πρβλ. P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St. Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Roma 1955, σ. 192 ἐτ.

4. Περὶ ψυχῆς 43, ΧΡΗΣΤΟΥ 108, DARROUZÉS 106. Δέον ἐν προκειμένῳ νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Νικήτας δὲν ἀπορρίπτει τελείως τὴν ἡδονήν, διακρίνει δὲ αὐτὴν εἰς «ψηρίαν φυσικήν τε καὶ ἀναγκαῖαν καὶ εἰς «λαχνείαν καὶ πλησμονήν». Ἡ πρώτη εἶναι καλὴ εἰς «μετάληψιν φυσικήν τε καὶ ἀναγκαῖαν μεταλαμβανομένην εὐκαίρωας», Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 21, ΧΡΗΣΤΟΥ 138, DARROUZÉS 178. Άλι ήδοναὶ πάλιν διακρίνονται εἰς φυσικὰς καὶ σωματικάς. Ἐκ τῶν φυσικῶν ἡδονῶν ἄλλαι εἶναι ἀληθεῖς καὶ ἄλλαι φευδεῖς, ἐκ δὲ τῶν σωματικῶν ἄλλαι εἶναι φυσικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι, ἄλλαι φυσικαὶ οὐχὶ δύμας καὶ ἀναγκαῖαι, ἄλλαι τέλος οὔτε εἶναι φυσικαὶ οὔτε ἀναγκαῖαι (αὐτόθι 23, 139 ἐ., 182). Ἡ παράγρησις καὶ ἡ ἀπληστία θεωροῦνται ὡς δυνάμεναι νὰ μετατρέψουν τὰς φυσικὰς καὶ ἀναγκαῖας ἡδονὰς τοῦ σώματος εἰς παρὰ φύσιν καταστάσεις καὶ νὰ δηγγήσουν τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὸν αἰώνιον θάνατον, ητοι

τῆς διὰ τοῦ φθόνου τοῦ διαβόλου καὶ τῆς «ἐπηρείας» τῆς γυναικὸς ἐπισυμβάσης πτώσεως¹. Ὡς πρωταρχικαὶ αἰτίαι τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συντελεσθείσης ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀλλοιώσεως δύνανται κατὰ τὸν Νικήταν νὰ θεωρηθοῦν ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ὁ νυσταγμός, ἡ ἀμέλεια καὶ ἡ ραθυμία τῆς ψυχῆς, ὡς καὶ ἡ ἔκουσία αὐτῆς ἀλόγησις.

Κατὰ τὴν πρώτην αἰτίαν ὑπονοεῖται ἡ διαδικασία κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, μολονότι φύσει καλή, ὡς κτιστὴ εἶναι τρεπτή. Τὸ τρεπτὸν αὐτῆς ὀθεῖ τὸν ἀνθρωπὸν πρὸς τὴν ἀλλαγὴν καὶ τὴν κίνησιν, διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δὲν δύναται εὐκόλως νὰ παραμένῃ διηγεῖσθαι εἰς τὴν αὐτήν τακάστασιν. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ πρωτόπλαστοι τρόπον τινὰ ἐβαρύνθησαν τὴν ἐκ τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ ἐργασίας καὶ φυλάξεως ἀπορρέουσαν τρυφήν. Διὰ τοῦτο ἐξ ἀλλου καὶ πάντες οἱ ἀνθρωποι «τὸ τοῦ Ἀδάμ ὑφιστάμεθα» ἔνεκα τῆς πρὸς τὰ πονηρὰ ροπῆς τῆς διανοίας, ἡ ὅποια ὡς ἄλλη Εὕκα δεχομένη ὡς συμφέρουσα τὰς προτάσεις τοῦ διαβόλου παραπέμπει αὐτὰς εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πείθει αὐτὸν νὰ γευθῇ τὸ ἀπηγορευμένον, «καὶ εὐθὺς πτώσεως γίνεται πρόξενος»².

Τὸ τρεπτὸν δύμας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐκφράζεται ἄλλως πως διὰ τοῦ νυσταγμοῦ τῆς ψυχῆς, ἡ ὅποια «τροπήν ἀπονυστάξα τῆς ἐπὶ τὰ θεῖα σχολῆς ὑπομένει, ὑπὸ τὸ χοῖκὸν κατολισθήσασα φρόνημα καὶ τῷ θελήματι τοῦ παθητικοῦ μέρους αὐτῆς καθυπαχθεῖσα»³. «Ἄμεσος συνέπεια τῆς τροπῆς ἐκ τῶν θείων πραγμάτων εἶναι ἡ ματαίωσις τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐξωστρέφεια, ἡ διάσπασις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἡ διασάλευσις τῆς φυσικῆς τάξεως κ.τ.τ. ἥ, κατὰ τὴν ὄρολογίαν τοῦ Νικήτα, «ἡ ἐκ τοῦ κατὰ τὰ φύσιν παρατροπή»⁴. «Ο νυσταγμὸς δὲ τῆς ψυχῆς ἀλλαχοῦ περιγράφεται ὡς ἀμέλεια⁵, ὡς ραθυμία καὶ

εἰς τὴν ἐκπτωσιν ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ συναφείας καὶ τῆς μετουσίας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος (αὐτόθι 25, 184). Περὶ τοῦ «λειτὸν τῆς ἡδονῆς» βλ. αὐτόθι 16-17, 172. Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν «κάθημενιν», τὴν «ἀργίαν» καὶ τὴν «εμῆσιν» τῶν αἰσθήσεων βλ. Περὶ ψυχῆς 60-62, ΧΡΗΣΤΟΥ 114-116, DARROUZÉS 122-124. Ἡ ἐπιθυμία οὖσα μέρος τοῦ ἀλογωτέρου μέρους τῆς ψυχῆς καὶ δυναμένη νὰ κινηθῇ εἴτε κατὰ φύσιν εἴτε παρὰ φύσιν κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τοῦ νοῦ δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς πρωταρχικὴ αἰτία πράξεως τίνος. Περὶ ἐπιθυμίας βλ. αὐτόθι 32-35, 103-104, 94-98· αὐτόθι 43-46, 108-109, 106-108· αὐτόθι 56-57, 113, 118-120· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 32, ΧΡΗΣΤΟΥ 144, DARROUZÉS 194.

1. Βλ. αὐτόθι 5, 131, 158.

2. Αὐτόθι 11-12, 134, 166-168.

3. Περὶ ψυχῆς 48, ΧΡΗΣΤΟΥ 110, DARROUZÉS 110.

4. Βλ. π.χ. αὐτόθι 49, 110, 110 ἐ· αὐτόθι 52, 111 ἐ., 114.

5. Βλ. αὐτόθι 55, 112, 116; Ἐπειδὴ δὲ ὥσπερ ἀσωμάτου καὶ νοερᾶς ἔτυχε

ώς έκουσία ἀλόγησις¹.

Ἡ χρῆσις τῶν ἐννοιῶν νυσταγμός, ραθυμία, ἀμέλεια καὶ ἀλόγησις ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν ἔρμηνείαν τῆς πτώσεως ὑπενθυμίζει βεβαίως τὴν περὶ κόρου ὡριγένειον διδασκαλίαν. Κατ' αὐτὴν εἰς τὰ αὐτεξόσια πνεύματα ἐπῆλθε φυσικῶς ὁ κόρος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐμακρύνθησαν ἀπ' αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τούτου τὰ δυντα ἐδιαφοροποιήθησαν καὶ ἐδημιουργήθη ὁ ὄλικὸς κόσμος, ὡς τόπος παιδαγωγίας, προκειμένου νὰ καταστῇ εἰς αὐτὰ δυνατὴ ἡ διὰ τῆς καθάρσεως ἐπάνοδος εἰς τὴν πρωταρχικὴν κατάστασιν των. Ἡ διδασκαλία αὕτη δὲν ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, διότι σὺν τοῖς ἄλλοις κατέλυε τὸ ἀπειρον καὶ ἀκατάληπτον τῆς θεότητος, προϋπέθετε δὲ τὴν περὶ προϋπάρχεως τῶν ψυχῶν ἀντίληψιν².

Παρὰ ταῦτα ἡ ὡριγένειος δρολογία καθαρθεῖσα υἱοθετήθη ὑπὸ πλείστων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων³. Οὕτω καὶ ὁ Νικήτας κάμνει χρῆσιν αὐτῆς παρὰ τὰς σαφῶς ἀντιωριγενιστικὰς τάσεις του, χωρὶς βεβαίως καὶ νὰ ὑποπίπτῃ εἰς ἐπικινδύνους παρεκκλίσεις ἐκ τῆς δροθοδόξου διδασκαλίας.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν πρωτοπλάστων ἀποτελέσματα τῆς πτώσεως κατὰ τὸν Νικήταν ὁ Gross σημειοῖ διὰ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα εἶναι λίγα πενιγρά⁴. Τοῦτο βεβαίως εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀληθές, διότι οὐ-

φίσεως, οὕτω δὴ καὶ τρεπτῆς ἡ ψυχή, — πᾶν γὰρ γενητὸν καὶ τρεπτὸν ἔστιν — ἡνίκα τῆς ἀνατάσεως καὶ τῆς γεωργίας τῶν ἀθυνάτων ἐκείνων φυτῶν καὶ τῆς φυλακῆς ἀμελήσασα τῶν τοιούτων, ἐπὶ τὴν λίγην δρασιν καὶ ἀντίληψιν, φεῦ, τῶν δρωμένων ὑποχαλάση τὸ ἐκυρτῆς ὅπτικον, τρέπεται δυστυχῶς ἐπὶ τὴν προσπάθειαν εὑθὺς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῆς παρὰ φύσιν κινήσεως γίνεται».

1. Βλ. αὐτόθι 45, 109, 108· αὐτόθι 55, 112, 116.

2. Βλ. Δ. ΤΣΑΜΗ, *Πρωτολογία*, σ. 133-134 καὶ P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua . . .*, σ. 181-204.

3. Βλ. π.χ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, "Οτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός 7, PG 31, 344AB: 'Ο Ἄδαμ πύπερασπιζόμενος παρὰ Θεοῦ καὶ ἀπολαύων τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν, ταχὺ πάντων ἀναπλησθείς, καὶ οἷον ἔξυβρισας τῷ κόρῳ, τὸ τοῖς σαρκίνοις ὁρθαλμοῖς φανὲν τερπνὸν τοῦ νοητοῦ προετίμησε κάλλους' καὶ αὐτόθι 6, 344C. 'Ἡ ψυχὴ «βαρυνθεῖσα καὶ ἀπορρεῖσα τῶν ἀνωθεν, τῇ σαρκὶ διὰ τὰς αἰσχράς τῶν ἥδονῶν ἀπολαύσεις» ἀνεμίγθη. Βλ. ἐπίσης αὐτόθι περὶ νυσταγμοῦ τῆς ψυχῆς.

4. Βλ. ἐπὶ παραδείγματι Θεωρίᾳ εἰς τὸν παράδεισον 35, ΧΡΗΣΤΟΥ 144 ἐ., DARROUZÈS 198· Ἐπιστολὴ 4,9, ΧΡΗΣΤΟΥ 169, DARROUZÈS 244· Προέκθεσις ὅμολογίας καὶ πίστεως 13, DARROUZÈS 458.

5. Βλ. μν. ἕργ., σ. 556-557: «Aus vorstehendem ist ersichtlich, welch grosse Bedeutung unser Mönch dem urständlichen Adam als dem Vorbilde christlicher Vollkommenheit beilegt. Man erwartet daher, dass er sich auch eingehend mit den verheerenden Auswirkungen beschäftigt, die nach Schrift

χὶ μόνον εἰς τὰς Ἐκαποντάδας, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον εἰς ὅλα τὰ συγγράμματά του ὁ Νικήτας δὲν ὅμιλει διεξοδικῶς περὶ τῶν ἀποτελέσμάτων τῆς πτώσεως. Παρὰ ταῦτα δέον νὰ ληφθῇ ὑπὸ ὅψιν διὰ οὗτος, μολονότι δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ διατυπώσῃ πλήρη ἀνθρωπολογικὴν διδασκαλίαν, διότι συγκεντρώνει τὰ ἐνδιαφέροντά του ἐπὶ τῆς πνευματικῆς τελειώσεως τοῦ πιστοῦ, παρουσιάζει πολλὰς ἔμμεσους ἀναφορὰς εἰς τὸ ἐν λόγῳ θέμα. Τοῦτο δὲ γίνεται, ὅσακις ὅμιλει περὶ ἀσκήσεως καὶ καθάρσεως, διὰ τῶν ὅποιων κατ' ἔξοχὴν ἐπιδιώκεται ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν προπτωτικὴν κατάστασιν. 'Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἐνδιαφέρεται πρωτίστως διὰ τὴν θεραπείαν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ νοσήσαντος ἀνθρώπου, δεδομένου διὰ «ὁ προκποτεθεὶς ἴος ἐν ἡμῖν τῆς κακίας, πολὺς ὄν, πολὺ καὶ τὸ πῦρ ἢρα τὸ καθαρικὸν διὰ δακρύων γρῆσει τῆς μετανοίας καὶ τῶν ἔκουσίων τῆς ἀσκήσεως πόνων»¹.

Βεβαίως ἐνταῦθα δὲν θὰ ἐξετάσωμεν τὴν περὶ ἀσκήσεως καὶ καθάρσεως διδασκαλίαν, θὰ ἐκθέσωμεν δύμας ἐν δλίγοις τὰς περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελέσμάτων τῆς πτώσεως θέσεις τοῦ Νικήτα. Κατ' αὐτὸν διὰ τοῦ τρεπτοῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ εἰδικώτερον διὰ τῆς παρὰ φύσιν κινήσεως πρὸς τὰ ρέοντα ἀπώλεσεν ὁ ἀνθρωπος τὴν πνευματικὴν του δρασιν καὶ ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν παθῶν τῆς φύλοδεξίας, τῆς φιλαργυρίας καὶ τῆς φιληδονίας. Οὕτως ἡ καταδυνάστευσις καὶ ἡ καθοδήγησις τῶν ἀνθρωπίνων διαθέσεων καὶ πράξεων ὑπὸ τοῦ ἀλογωτέρου μέρους τῆς ψυχῆς εἰχεν ὡς συνέπειαν οὐχὶ μόνον τὴν παρὰ φύσιν κίνησιν τοῦ καθόλου ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπὶ τὰ χείρω ἀλλοίωσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀλογωτέρου μέρους τῆς ψυχῆς. Τοιουτοτρόπως ἡ ψυχὴ διὰ τῆς ὑπερηφανείας τοῦ λογιστικοῦ ἀπέβη δαιμονιώδης, διὰ τῆς ἀπανθρώπου καὶ ἀκορέστου φιλαργυρίας τοῦ θυμικοῦ ἔγινε θηριώδης, τέλος δὲ διὰ τῆς φιληδονίας τοῦ ἐπιθυμητικοῦ καὶ τῶν ἡδονῶν τῆς σαρκὸς κατέστη κτηνώδης «ἐκπίπτουσα μὲν τῆς πρὸς Θεὸν πίστεως διὰ τὸ λαμβάνειν δόξαν παρὰ ἀνθρώπων κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν, ἐκτρεπομένη δὲ τῆς σωφροσύνης καὶ καθαρότητος διὰ τὸ τοῖς ἀτάκτοις ὑπείκειν ὄρμαῖς τοῦ σώματος, ἐξοστρακιζομένη δὲ τῆς ἀγάπης διὰ τὸ μόνον ἔκυρη περιέπειν τὰ χρήματα»².

und Überlieferung der Sündenfall auf die Stammeltern gehabt hat. Diese Erwartung wird jedoch enttäuscht.

1. Ἐκαποντάς 2,9, PG 120, 904D. Βλ. καὶ αὐτόθι 34, 916B.

2. Περὶ ψυχῆς 55-56, ΧΡΗΣΤΟΥ 112-113, DARROUZÈS 116-118· Ἐκαποντάς 1,15, PG 120, 857C.

‘Η παρατροπή τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς κατὰ φύσιν βάσεως της είχεν ὡς συνέπειαν τὴν καταστροφὴν τοῦ ἔνιαίου αὐτῆς διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς πολυμορφίας καὶ τῆς παρουσιάσεως τοῦ ἐκ πολλῶν ἐναντιουμένων συνθέτου αὐτῆς. Οὕτω μετὰ τὴν ἐκουσίαν παράβασιν τοῦ θείου θελήματος εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, λόγῳ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀλόγου ἐπιθυμίας ἐπὶ τοῦ λογικοῦ νοός, ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἔχθρα τῆς σαρκὸς κατὰ τοῦ πνεύματος. «Οὐεν ἑτοίμως ἄγεται τὸ σῶμα ἡμῶν πρὸς αὐτὴν [τὴν ἀμαρτίαν], ραθυμησάσης καὶ καταπεσούσης τῆς ψυχῆς πρὸς τὰς ἀνέσεις αὐτοῦ καὶ τῆς πρὸς τὰ θεῖα μελέτης ἑκουσίως ἀλογησάσης»¹.

‘Η μετὰ τὴν πτῶσιν ροπὴ τοῦ ἄνθρωπου πρὸς τὴν ἀμαρτίαν νοεῖται ὑπὸ τοῦ Νικήτα ὡς τι τὸ ἐνστικτῶδες, ἐφ' ὃσον εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ ἄνθρωπου ἐδημιουργήθη χάσμα διὰ τῆς κυριαρχίας τῆς ἐπιθυμίας ἐπὶ τοῦ νοῦ. Οὕτως ἔκαστος ἄνθρωπος ὑφίσταται τὰ τοῦ Ἀδάμ, ἐνεκα τῆς ἀδυναμίας του πρὸς συνεχῆ ἐμμονὴν «ἐν τῇ αὐτῇ διαγωγῇ». ‘Ως ἀλλη δὲ Εὕα ἡ ἄνθρωπινή διάνοια ρέπουσα ἐκ νεότητος πρὸς τὰ πονηρὰ δέχεται ὡς ὠφέλιμον τὴν «προσβολὴν» τοῦ δικτύου καὶ ἀνάγει ταύτην εἰς τὸν νοῦν. Πείθουσα οὕτω τὸν ἄνθρωπον νὰ γευθῇ ὡς καλὸν τὸ ἀπηγορευμένον γίνεται αἴτια πτώσεως².

Τὸ κακὸν ἀπέβη πλέον εἰς τὴν ψυχὴν τύπος καὶ ἡμαύρωσε τὸ ἀρχαῖον κάλλος τῆς ψυχῆς. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἄνθρωπου συνίσταται εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ψυχῆς του ἀποτίναξιν τοῦ ρύπου τῆς ἀμαρτίας καὶ εἰς τὴν διὰ πολλῶν δακρύων μετανοίας κάθαρσιν αὐτῆς ἐκ τοῦ δηλητηρίου τῆς κακίας, προκειμένου νὰ ἀναστρέψῃ τὸ ἀρχαῖον τοῦ ἄνθρωπου κάλλος καὶ νὰ ἀποκατασταθῇ οὗτος εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ κατάστασιν παρὰ τῷ Θεῷ³. Οὕτως ὁ πιστὸς «τῆς παλαιᾶς εὐγενείας ἀπολαμβάνων ἐν ἔκυρῳ τὴν εὐπρέπειαν, καὶ τοὺς χρακτῆρας ἀναμορφούμενος ἀεὶ τῆς εἰκόνος τοῦ ἄνωθεν αὐτὸν καθ' ὅμοιότητα ἔστι τοῦ πλαστουργήσαντος» δύναται νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔξομοιούμενος καὶ φωτιζόμενος ὑπὸ αὐτοῦ⁴.

1. «Πρὸ γάρ τῆς παραβάσεως οὐκ ἦν οὕτως ἔχοντα ἐν τῷ ἄνθρωπῳ ταῦτα· οὔτε γάρ ἡ σάρξ τηνικαῦτα ἐπειθύμει κατὰ τοῦ πνεύματος οὔτε τὸ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκὸς ἄρχοντα γάρ αὐτὸν ὁ Θεὸς πάντων τῶν ἔστι τοῦ καὶ βασιλέα πάσης τῆς κτίσεως ἐποίησεν», *Περὶ ψυχῆς* 45, *Χρηστοῦ* 109, *DARROUZÉS* 108.

2. Θεωρίᾳ εἰς τὸν παράδεισον 12, *Χρηστοῦ* 134, *DARROUZÉS* 166-168.

3. Ἔκατοντάς 2, 8-9, PG 120, 904CD. Βλ. *Προέκθεσις ὅμολογίας καὶ πίστεως* 13, *DARROUZÉS* 456, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀπολύστως τοῦ ρύπου τῆς προγονικῆς ἀμαρτίας.

4. Ἔκατοντάς 1,18, PG 120, 860BC.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΑΙ ΒΑΘΜΙΔΕΣ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΤΕΛΕΙΩΣΕΩΣ

1. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΩΝ ΒΑΘΜΙΔΩΝ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΤΕΛΕΙΩΣΕΩΣ

Εἰς τὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μακρυνθέντα ἄνθρωπον παρεσχέθη ἐκ νέου ἡ δυνατότης τῆς τελειώσεως διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀνακαινίσεως τῆς πεπτωκύιας φύσεώς του. ‘Ο νέος πλέον ἄνθρωπος καθιδηγούμενος διὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καλεῖται νὰ συνεργήσῃ εἰς τὸ ἔργον τῆς πρὸς τὸν Θεόν ὅμοιώσεως, τὸ ὅποιον διεκόπη διὰ τῆς προπατορικῆς παραβάσεως. Τὸ ἔργον δύμας τοῦτο εἶναι δύσκολον. Πράγματι δὲ δὲν δύνανται πάντες νὰ ἀνέλθουν εἰς τὰ ὑψη τῆς κατὰ Χριστὸν τελειώσεως. Διὰ τοῦτο, ηδη ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἥρχισε νὰ γίνεται λόγος περὶ βαθμίδων πνευματικῆς ζωῆς καὶ πνευματικῆς προσδόου τῶν πιστῶν. ‘Η σχετικὴ διδασκαλία, ὡς θὰ ἰδωμεν κατωτέρω, εὑρε πρόσφορον ἔδαφος, ιδίᾳ εἰς τοὺς μυστικοὺς συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας.

‘Ο Νικήτας κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας του περὶ τῆς ἀνοδικῆς πορείας τοῦ πιστοῦ διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν πραγμάτωσιν τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως ὅμιλει περὶ σταδίων καὶ διακρίνει ὡρισμένας βαθμίδας, αἱ ὅποιαι σημειοῦν τὴν πνευματικὴν πρόοδον. ‘Ο ἡμέτερος δύμας συγγραφεὺς δὲν χρησιμοποιεῖ μόνον μίαν ὅμάδα βαθμίδων, ἀλλὰ πολλὰς καὶ παρουσιάζει ἐνίστε αὖσνεπειαν εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ περιεχομένου ὡρισμένων βαθμίδων. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν διὰ ποίους λόγους ὑφίστανται αἱ ἐν λόγῳ ποικιλίαι μορφῶν καὶ ὅρων καὶ νὰ κατανοήσωμεν πληρέστερον τὴν σκέψιν τοῦ Νικήτα, πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ἰδωμεν ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ τὴν προγενεστέραν αὐτοῦ ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.

Βεβαίως ηδη ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὡς γνωστόν, διέκρινε τοὺς Χριστιανοὺς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πνευματικῆς τελειώσεώς των καὶ ἐτόνισε τὴν ἀνάγκην τῆς συνεχοῦς προόδου καὶ ὡριμάνσεως ἐν Χριστῷ¹. Αἱ πνευ-

1. Βλ. Α' *Κορ.* 3, 1-3· *Ἐφεσ.* 4, 12-16· *Ἐβρ.* 5, 12-14 καὶ ιδίᾳ *Φιλ.* 3, 12-15.

ματικαὶ καταστάσεις, περὶ τῶν ὅποίων ὁ Παῦλος, εἶναι δύο καὶ περιγράφονται γενικῶς διὰ τῆς εἰκόνος τοῦ νηπίου καὶ τοῦ ώρίμου ἀνδρός. Οὐδεὶς εἰδικὸς λόγος γίνεται περὶ ἐνδιαμέσων βαθμίδων.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ Πατέρες, κυρίως τῶν τεσσάρων πρώτων αἰώνων, διέκρινον ὄμοίως δύο βαθμίδας εἰς τὴν πορείαν τῆς πνευματικῆς τελειώσεως. Αὗται ἡσαν ἡ πρᾶξις ἡ ἡ πρακτική φιλοσοφία καὶ ἡ θεωρία. Βεβαίως ἡ διαβάθμισις αὕτη βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφικῆς διακρίσεως μεταξὺ βίου θεωρητικοῦ καὶ βίου πρακτικοῦ ἢ πολιτικοῦ¹, ἡ ὄποια διὰ τοῦ Φίλωνος παρεδόθη εἰς τοὺς θεολόγους τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς καὶ ἐκχριστικινισθεῖσα ἡσκησε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν Πατέρων². Κατὰ τὴν ἐν λόγῳ διαβάθμισιν ἡ πρᾶξις καὶ ἡ θεωρία δὲν νοοῦνται ἀναγκαστικῶς ὡς διαδοχικὰ στάδια, ἀλλ' ὡς δύο διάφοροι ἐν πολλοῖς ὁδοῖς, αἱ ὄποιαι συμπληροῦν ἀλλήλας καὶ ὁδηγοῦν τελικῶς εἰς τὸ ἔδιον τέρμα³.

Ἡ πρᾶξις δὲν νοεῖται ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν, ἡτοι ὡς ἐνέργεια ἐκδηλουμένη ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὡς ἀφορῶσα κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς καθάρσεως αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ρύπου τῆς ἀμαρτίας καὶ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς, συνεδέθη δὲ ἥδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁριγένους μετὰ τοῦ ἀσκητισμοῦ. Ἡ θεωρία ἡ θεολογία ἡ θεογνωσία ἀφορᾷ εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν πληρεστέραν γνῶσιν τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν θέαν αὐτοῦ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἔξομοιώσεως. Ὁ

1. Βλ. σχετικῶς A.-J. FESTUGIÈRE, *Contemplation et vie contemplative selon Plotin*, Paris 1950, σ. 17 ἐξ. χρι 45 ἐξ. W. JAEGER, *Aristotle*, σ. 67-98· R. ARNOU, *Πρᾶξις et Θεωρία: Etude de détail sur la vocabulaire et la pensée des Ennéades de Plotin*, Paris 1921.

2. Βλ. W. VÖLKER, *Fortschritt und Vollendung bei Philo von Alexandrien*, Leipzig 1938, σ. 176 ἐξ. τοῦ ἔδιον *Der wahre Gnostiker nach Clemens Alexandrinus*, Leiprig 1952, σ. 303 ἐξ. καὶ 403 ἐξ. J. DANIÉLOU, *Origène*, Paris 1948, σ. 297 ἐ. Διὰ πλείονα, ἔνθα καὶ πληρεστέρα βιβλιογραφία, βλ. G. LADNER, *The Idea of Reform*, σ. 98 ἐξ. καὶ E. MASON, *Active and Contemplative Life*, Milwaukee 1961.

3. Βλ. ἐπὶ παραδείγματι ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, "Ἐπι ηθικὰ 33, στίχ. 1-4, PG 37, 928:

"Πρᾶξιν προτιμήσεις ἡ θεωρίαν;
"Οψίς τελείων ἔργον, ἡ δὲ πλείονα.
"Αμφω μὲν εἰσ δεξιαὶ τε καὶ φύλαι.
σὺ δὲ πρὸς ἣν πέφυκας, ἔκτείνου πλέονα.

Βλ. ἐπίσης A. ΦΥΤΡΑΚΗ, *Oἱ μοραζοὶ ὡς κοινωνικοὶ διδάσκαλοι καὶ ἐργάται ἐν τῇ ἀρχαὶ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ*, Ἀθῆναι 1950, σ. 87-91 καὶ Vl. LOSSKY, *Μνοτικὴ Θεολογία*, σ. 240.

'Ωριγένης ὡμίλησε τὸ πρῶτον περὶ τῆς ἀνωτερότητος τῆς θεωρητικῆς ζωῆς ἐρμηνεύων τὸ Λουκ. 10, 38-42, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ πρακτικοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς ἀδελφῆς τοῦ Λαζάρου Μάρθας διὰ τὸν Ἰησοῦν καὶ περὶ τῆς ἡσύχου ἀκροάσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ὑπὸ τῆς Μαρίας, διὰ τὴν ὅποιαν αὕτη ἐπηγένεθη¹.

Ἡ ὑπὸ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Ὁριγένους εἰσαχθεῖσα εἰς τὴν χριστιανικὴν σκέψιν διάκρισις μεταξὺ πράξεως καὶ θεωρίας εὑρε τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τῆς εἰς τὴν καππαδοκικὴν θεολογικὴν σκέψιν, ἔως ὅτου αὕτη τυχοῦσα ἐπεξεργασίας ὑπὸ Εὐάγριου τοῦ Ποντικοῦ ἐδιαφοροποιήθη εἰς τρεῖς διαδοχικὰς πλέον βαθμίδας νοούμενας κατ' ἀξιολογικὴν ιεραρχίαν, αἱ ὄποιαι καὶ τελικῶς ἐπεκράτησαν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς θεολογίας. 'Ο Εὐάγριος, μολονότι διετήρησε τὴν παλαιὰν παράδοσιν περὶ πρακτικοῦ καὶ θεωρητικοῦ βίου, διέκρινεν εἰς τὸν τελευταῖον δύο φάσεις. Οὕτως ἡ πρακτικὴ ἀπεσκόπει εἰς τὴν διὰ τῆς καθάρσεως ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἐπίτευξιν τῆς ἀπαθείας καὶ μόνον μετὰ ταύτην ἡρχετο ἡ θεωρία ἡ θεωρητικὴ ἡ γνῶσις ἡ γνωστικὴ, ἡ ὄποια διακρίνεται εἰς δύο βαθμίδας, ἡτοι τὴν φυσικὴν θεωρίαν καὶ τὴν ἀνωτέραν αὐτῆς θεολογίαν. Διὰ τῆς φυσικῆς θεωρίας νοεῖται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ γνῶσις τῶν δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ καὶ δὴ τῶν λόγων αὐτῶν, ἡτοι ἡ γνῶσις ἡ ὄποια σχετίζεται πρὸς τὸν Λόγον, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ ἀποκόλλησις καὶ ἀναγρησίς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς δημιουργίας πρὸς συνάντησιν τοῦ Θεοῦ. 'Ακολουθεῖ ἡ ὑψίστη βαθμίς, ἡ θεολογία, ἡτοι ἡ κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἐνωσίς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ὄμοιώσεως².

1. Βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, fragm. 80, GCS 4, 547: «Εἴπερ δὲ σύμβολόν ἐστι Μαρία μὲν τοῦ θεωρητικοῦ βίου, Μάρθα δὲ τοῦ πρακτικοῦ . . .». Πρβλ. ΕΥΑΓΡΙΟΥ ΠΟΝΤΙΚΟΥ, *Τῶν κατὰ μοραζῶν πραγμάτων τὰ αἴτια καὶ ἡ καθῆσυχλα τούτων παράδεσις 3*, PG 40, 1253D· ΚΑΣΣΙΑΝΟΥ, *Conlationes 1,8,3 CSEL 13,15· αὐτόθι 23,3,1,13,642· ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, Sermo 103,3,4, PL 38, 614 ἐ· αὐτόθι 5,6, 615. Διὰ πλείονα βλ. A.-M. LA BONNARDIÈRE, «Marthe et Marie, figures de l' église», ἐν *V.S* 86 (1952) 404. 'Η ἐν λόγῳ διδασκαλία ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸν Νικήταν. Βλ. 'Ἐκατοντάς 2,98, PG 120, 949D-952A.*

2. Βλ. ΕΥΑΓΡΙΟΥ ΠΟΝΤΙΚΟΥ, *Κεφάλαια Πρακτικά 1,1*, PG 40, 1221D, ἡ δὲ αιθεολογικὴ θεωρία ταυτίζεται πρὸς τὴν θεωρητικὴν προσευχὴν. Πρβλ. I. HAUSHERR, «Le traité de l' oraison d' Evagre le Pontique (Pseudo Nil)», ἐν *RAM* 13 (1934) 34 ἐξ. καὶ 113 ἐξ. 'Ο Κασσιανὸς ἀκολουθεῖ ἐν προειμένῳ πιστῶς τὸν Εὐάγριον καὶ ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν τῆς θεωρίας εἰς «φυσικὴν» καὶ «θεολογικὴν», καὶ ὡς πρὸς τὴν ταύτισιν τῆς θεολογικῆς πρὸς τὴν προσευχὴν. Βλ. *Conlationes 14,8,1, CSEL 13, 404· αὐτόθι 1,15,1, CSEL 13, 25. Πρβλ. O. CHADWICK, John Cassian, Cambridge 1968, σ. 104 ἐξ. Βλ. ἐπίσης διὰ πλείονα L. BOUVIER, *The**

Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐν προκειμένῳ ἡ πρωτοτυπία τοῦ Εὐαγγέλου δὲν εἶναι ἵσως τόσον μεγάλη, ὅσον εἴθισται νὰ ἔχει αμβάνεται, δεδομένου ὅτι ἡ εἰς τρεῖς βαθμίδας διάκρισις τῆς πνευματικῆς προόδου τοῦ πιστοῦ ὑφίσταται καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὁριγένους, ἔνθα ἀπαντοῦν καὶ σχετικοὶ δροι, ὡς «ἡ φυσικὴ θεωρία» καὶ «τὸ θεολογικὸν εἶδος, ἡ ἐποπτεία»¹. Κατὰ τὸν Daniélon οἱ δροι οὗτοι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἀργότερον ἐπικρατήσασαν τριπλῆν διαβάθμισιν· κάθαρσις, ἔλλαμψις, ἔνωσις².

Ἡ τελευταία αὕτη τριπλὴ διαβάθμισις, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς ἐλάχιστα διαφέρει ἀπὸ τῆς τοῦ Εὐαγγέλου, ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον εἰς τὰ ἀρεοπαγιτικὰ συγγράμματα. Αἱ τρεῖς βαθμίδες αὐτῆς χαρακτηρίζονται ὡς «θεαρχικαὶ» καὶ «ἱεραρχικαὶ» ὅδοι πρὸς ἐπίτευξιν τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως καὶ ἀντιστοιχοῦν πλήρως πρὸς τὴν τριπλῆν διαβάθμισιν τοῦ Εὐαγγέλου³.

Παρὰ ταῦτα, μολονότι ἀπὸ τοῦ Εὐαγγέλου καὶ ἐφεζῆς ἐπεκράτησε τελικῶς ἡ εἰς τρεῖς βαθμίδας διάκρισις τῆς πνευματικῆς προόδου, δὲν ἐλησμονήθη παντελῶς καὶ ἡ παλαιὰ διμερής διαίρεσις. Κατὰ συνέπειαν, ὡς ἡτο φυσικόν, παρατηρεῖται ἐνίστε κάποια σύγχυσις εἰς τὴν χρῆσιν τῆς σχετικῆς ὄρολογίας. Ἡ ἐν λόγῳ σύγχυσις ἀφορᾶ ἰδίᾳ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ περιεχομένου τῆς φυσικῆς θεωρίας, ἐνῷ αἱ ὅλαι δύο βαθμίδες τῆς τριμεροῦς διαβαθμίσεως συμπίπτουσαι ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν πρακτικὴν καὶ τὴν θεωρητικὴν δὲν παρουσιάζουν μεγάλας δυσκολίας.

2. ΑΙ ΒΑΘΜΙΔΕΣ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΤΕΛΕΙΩΣΕΩΣ ΚΑΤΑ ΝΙΚΗΤΑΝ ΤΟΝ ΣΤΗΘΑΤΟΝ

Αἱ ἐκ τῆς ἐν προκειμένῳ ἐλλείψεως σαφοῦς ὄρολογίας προκύπτου-

Spirituality of the New Testament and the Fathers, London 1963, σ. 384 καὶ 386 ἐξ LADNER, μν. ἔργ., σ. 99 καὶ 333 ἐξ E.E. LARKIN, «The Three Spiritual Ways» ἐν NCE 14, 835-836.

1. Βλ. Εἰς Ἀσμα φαμάτων, PG 13, 73.

2. Origène, σ. 298. Βλ. καὶ τοῦ ἴδιου *Platonisme et Théologie mystique: Essai sur la doctrine de saint Grégoire de Nyssa*, Paris 1953, σ. 18. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς Ἀσμα φαμάτων 11, PG 44, 100CD καὶ L. BOUYER, μν. ἔργ., σ. 355, 384-387.

3. Βλ. E. LARKIN, ἔνθ' ἀνωτ. Διὰ πλείονα περὶ τῆς μυστικῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ τῶν τριῶν βαθμίδων ἡ ὁδῶν τῆς τελειώσεως βλ. L. BOUYER, *Introduction to Spirituality*, New York 1961, σ. 243-285. R. GARRIGOU-LAGRANGE, *The Three Ages of the Interior Life*, τόμοι 2, St. Louis 1947-1948. J. DE GUIBERT, *The Theology of the Spiritual Life*, New York 1953, σ. 255-301.

σαι δυσχέρειαι ἀπαντοῦν, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐκτενέστερον κατωτέρω, καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Νικήτα. Οὗτος προκειμένου νὰ περιγράψῃ τὰς βαθμίδας τῆς πνευματικῆς τελειώσεως καὶ τὰ γνωρίσματα αὐτῶν χρησιμοποιεῖ διάφορα σχήματα. Τοιουτοτρόπως ὁ ἐκ τῆς ποικιλίας ταύτης ἀπορρέων πλοῦτος τῶν δρῶν περιπλέκει ἔτι μᾶλλον τὰ πράγματα καὶ καθιστᾷ δύσκολον τὴν κατανόησιν τῆς σχετικῆς διδασκαλίας του.

Προκειμένου λοιπὸν νὰ ἀποφευχθοῦν ἀσκοποὶ ἐπαναλήψεις, παραθέτομεν τὰς κατὰ τὸν Νικήταν δύο κυρίας ὄμάδας βαθμίδων, ἢτοι ἀφ' ἐνὸς μὲν τῶν τάξεων καὶ βαθμῶν τῆς πνευματικῆς προόδου, ἀφ' ἔτερου δὲ τῶν πνευματικῶν μεθηλικιώσεων τῶν πιστῶν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐπιχειροῦμεν νὰ καθορίσωμεν τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπὶ μέρους ὄμάδων καὶ τῶν βαθμίδων των.

Αἱ ἐν λόγῳ ὄμάδες εἶναι αἱ ἔξης:

1. Αἱ τάξεις καὶ οἱ βαθμοὶ τῆς πνευματικῆς προόδου.

A¹ α) Καθαρική. B¹ α) "Εμπρακτος ἀσκησις ἡ ἐμπρακτος φιλοσοφία ἡ ἀπάθεια.

β) Φωτιστική. β) Φυσικὴ θεωρία ἡ θεωρία τῶν δοντων.
γ) Μυστική ἡ τελειοποιός. γ) Μυστική τοῦ Λόγου θεωρία ἡ μυστικὴ θεολογία.

2. Αἱ πνευματικαὶ μεθηλικιώσεις τῶν πιστῶν.

A² α) Νήπιοι. B² α) Εισαγωγικοί. Γ² α) Οἱ φοβούμενοι τὰς κολάσεις.

β) Νεανίσκοι. β) Μέσοι. β) Οἱ ἀποβλέποντες εἰς ἀμοιβάς.

γ) "Ανδρες τέλειοι. γ) Τέλειοι. γ) ἀΟι γαπῶντες τὸν Θεὸν καὶ ἐνούμενοι μετ' αὐτοῦ.

1. "Ἐκατοντάς 3,41, PG 120, 972C· αὐτόθι 21-22, 964BC.

2. "Ἐκατοντάς 2,85, PG 120, 941C· αὐτόθι 50-51, 924C-925A. Ἡ διαβάθμισις αὕτη παραληγάζεται πρὸς τὸ παύλειον τρίπτυχον πίστις-ἔλπις-ἀγάπη (Ἐκατοντάς 3,70, PG 120, 992AB), ἐντεῦθεν προβάλλεται καὶ ἡ σχετικὴ διαβάθμισις τῶν προσώπων Πέτρος-Ιάκωβος-Ιωάννης ἀντιστοίχως (αὐτόθι 52, 980B).

3. Αὐτόθι 50, 977CD. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς Ἀσμα φαμάτων 1, JAEGER, 6,18. PG 44, 768A-C.

4. "Ἐκατοντάς 1,38, PG 120, 869B ἐξ· "Ἐκατοντάς 2,16, PG 120, 908AB· αὐτόθι 90, 945A. Πρβλ. ΘΩΜΑ ΑΚΙΝΑΤΟΥ, *Summa Theologica* 2a2ae,24,9.

5. "Ἐκατοντάς 2,49, PG 120, 921D-924A· αὐτόθι 88-89, 944C-945A· "Ἐκατοντάς 1,56, PG 120, 876D-877A.

Ἐκάστη τῶν ἀνωτέρω ὁμάδων προϋποθέτει τὴν διαβάθμισιν τῶν «τριῶν καταστάσεων τοῦ βίου», ἡτοι τῆς σαρκικῆς, τῆς ψυχικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς, ἡ ὅποια διαμορφοῦται κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Παύλου διακρίσεις τῶν ἀνθρώπων εἰς σαρκικούς, ψυχικούς καὶ πνευματικούς¹. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ μνημονεύθεῖσαι ὁμάδες βαθμίδων ἀποτελοῦν ἀνάπτυξιν καὶ ἀνάλυσιν τῆς τρίτης καταστάσεως, ἡτοι τῆς πνευματικῆς, πρέπει πρῶτον νὰ ἔξετάσωμεν τὰς τρεῖς καταστάσεις τοῦ βίου καὶ νὰ καθορίσωμεν τὸ περιεχόμενό των.

Κατὰ τὸν Νικήταν ἡ σαρκικὴ κατάστασις τοῦ βίου εἶναι ἡ καταγνομένη ἀποκλειστικῶς μετὰ τῶν ἥδονῶν καὶ ἀπολαύσεων τῆς παρούσης ζωῆς μὴ ἔχουσά τι τὸ κοινὸν πρὸς τὰς ἄλλας δύο καταστάσεις οὔτε ἐπιδιώκουσα τοῦτο. Οἱ ζῶντες κατ' αὐτὴν τὴν κατάστασιν ὡς φορεῖς τοῦ φρονήματος τῆς σαρκὸς δὲν δύνανται νὰ εἶναι εὐάρεστοι τῷ Θεῷ, παραμένουν δὲ ἀμέτοχοι τοῦ θείου φωτός, λόγῳ προσκολλήσεως εἰς τὰ πάθη των. Τούτους ὁ Νικήτας θεωρεῖ ὡς ἀποκτηνωθέντας, διότι δὲν δύνανται νὰ ἀνανεύσουν πρὸς τὰ κάλλη τοῦ Θεοῦ καὶ ἔθελουσίως ἐμμένουν εἰς τὴν ταπείνωσιν τῆς παρούσης ρευστότητος μαχόμενοι διὰ τὴν ἀπόκτησιν χρημάτων, δόξης καὶ ἥδονῶν τῆς σαρκός, ἀτινα ἐκλαμβάνονται ὑπ' αὐτῶν ὡς τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν².

Ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοποθετεῖται μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας. Οἱ ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ ἀποβλέπουν εἰς τὴν καλὴν διατήρησιν τοῦ σώματος καὶ εἰς τοὺς ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων ἐπαίνους. Οὕτοι ἀποφεύγουν τοὺς μὲν κόπους τῆς ἀρετῆς, διὰ νὰ μὴ ὑποπιάσουν ἔαυτούς, τὰς δὲ πράξεις τῆς σαρκός, διὰ νὰ μὴ ἀπολέσουν τὴν ἐκτίμησιν τῶν πολλῶν. Οἱ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ζῶντες, ἡτοι οἱ ψυχικοί, εἶναι ἡμίμωροι, διότι καθοδηγούμενοι ἐκ τοῦ πάθους τῆς φιλαυτίας καθιστοῦν ἔαυτούς κέντρον παντὸς ἐνδιαφέροντος. Οὕτω δὲν ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἀγαθούς καρπούς, ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς συνανθρώπους των, ὡς ἐπίσης καὶ τὰς χριστιανικὰς ἀρετὰς τῆς εἰρήνης, τῆς πίστεως, τῆς ἐγκρατείας, τῆς κατανύξεως, τῆς συμπαθείας κ.τ.τ. Τὰ πάντα εἰς αὐτούς εἶναι «ὅγκου καὶ ὑπηρεφανίας μεστά· ἔνθεν τοι καὶ ἐμβαθύνειν εἰς τὰ βαθή τοῦ πνεύματος οἰκοθεν δυνάμεως ἀποροῦσιν. Οὐδὲν γάρ ἔστιν ἐν αὐτοῖς τὸ ὄδηγοῦν φῶς καὶ διανοῦγον τὸν νοῦν εἰς τὸ συνιέναι τὰς Γραφάς. Ἀλλὰ γάρ οὐδὲ ἄλλων διηγουμένων ἀκοῦσαι ταῦτα ἀνέχονται»³.

1. Ἐκατοντάς 2,3, PG 120, 900C. Βλ. καὶ A' Κορ. 2, 13-3,3.

2. Ἐκατοντάς 2,3 καὶ 5, PG 120, 900C καὶ 901AB.

3. Αὐτόθι 2 καὶ 6, 900CD καὶ 901C-904A.

Τέλος ἡ τρίτη κατάστασις, ἡτοι ἡ πνευματική, οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς δύο ἄλλας, ούσα δὲ ἐλευθέρα ὑπερίπταται τούτων διὰ τῶν πτερῶν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀπαθείας. Οἱ πνεύματι στοιχοῦντες καθαίρουν ἔαυτούς διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ νεκρώνουν τὸ σαρκικὸν φρόνημα. Οὗτω μετὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἀπαθείας καὶ τῆς ἀγάπης εἰσέρχονται εἰς τὴν βαθμίδα τῆς θεωρίας, ἔνθα κατ' ἀρχὴν λαμβάνουν τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων καὶ ἀνυψοῦνται ὑπεράνω πάσης αἰσθήσεως. Τοιουτορόπως οὗτοι γίνονται διὰ τοὺς πολλοὺς τὰ πρότυπα τῆς τελειώσεως, τὸ φῶς τοῦ κόσμου καὶ τὸ ἄλας τῆς γῆς¹.

a) Αἱ τάξεις καὶ οἱ βαθμοὶ τῆς πνευματικῆς προόδου.

Ἐνταῦθα συμπεριλαμβάνονται, ὡς εἴδομεν, δύο ἐπὶ μέρους ὁμάδες βαθμίδων. Ἡ πρώτη ἔξι αὐτῶν—ἡτοι ἡ καθαρτική, φωτιστική καὶ μυστική—εἶναι γνωστή καὶ ὡς αἱ «τρεῖς τάξεις τῶν ἀναβάσεων», ἔχει δὲ τὰς ἀρχὰς τῆς εἰς προχριστιανικὰς πηγὰς καὶ εἰσήχθη ὄριστικῶς εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν διὰ τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων². Αὕτη ἀντιστοιχεῖ ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν προαναφερεῖσαν τριμερῆ διαβάθμισιν τοῦ Εὐαγγείου, εἰς αὐτὴν δὲ ἐντάσσονται ἀντιστοίχως αἱ τρεῖς βαθμίδες τῶν τελειουμένων πιστῶν, ἡτοι εἰς τὴν καθαρτικὴν οἱ εἰσαγωγικοί, εἰς τὴν φωτιστικὴν οἱ μέσοι καὶ εἰς τὴν μυστικὴν οἱ τέλειοι³.

Δι' ἑκάστην τῶν τριῶν βαθμίδων ἡ τάξεων ὁ Νικήτας διακρίνει ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸν ἰδιάζοντα εἰς αὐτὴν σκοπὸν καὶ χαρακτῆρα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐν αὐτῇ ἐπιτελούμενον ἔργον.

Ἴδιον τῆς καθαρτικῆς τάξεως εἶναι ἡ ἀπόθεσις τῆς μορφῆς τοῦ χοικοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ πάσης κακίας καὶ ἡ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἀμφίεσις τοῦ κακινοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἔργον ταύτης συνίσταται εἰς τὸ μῆσος τῆς Ζῆτος, τὴν τῆξιν τῆς σαρκός, τὴν ἀποφυγὴν πάσης αἰτίας κινούσης τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὰ πάθη, τὴν διὰ δακρύων μετάνοιαν διὰ τὰς ἀμαρτωλὰς πράξεις καὶ τὴν κάθαρσιν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ. Τέλος

1. Αὐτόθι 2, 900D-901A καὶ αὐτόθι 7, 904A-C.

2. Βλ. π.χ. Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας 3,2-3, HEIL (R. ROQUES, G. HEIL καὶ M. GANDILLAC, *Denys l' Aréopagite, La Hiérarchie Céleste*, Paris 1958, SC 58) 87-92· PG 3, 165A-168A. Βλ. καὶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, μν. ἔργ., σ. 28.

3. Ἐκατοντάς 3,41, PG 120, 972CD. 'Εσφαλμένως δὲ ἐν προκειμένῳ ὁ E. LARKIN (βλ. μν. ἔργ., σ. 835) λέγει τὰ ἔξης: «Hugh of Balma, a Carthusian of the 13th century, correlated the Dionysian ways and the three ages—beginners, proficients, and the perfect—designating the degrees by the corresponding Dionysian terms . . .».

τὸ καὶ ἔξοχὴν ἔργον τῆς καθαρτικῆς τάξεως εἶναι «τὸ πυρωθῆναι ἐμπράκτως τῷ πυρὶ τῆς ἀσκήσεως, καὶ τοῖς πόνοις τῶν ἀγώνων, πάντα λὸν ἀποσείσασθαι ἀμαρτίας, στομωθῆναι τε καλῶς, καὶ βαφῆναι τῷ τῆς κατανύξεως ὄδατι· καὶ ξῖφος ἀποτελεσθῆναι τομόν, κατὰ παθῶν καὶ δαιμόνων, εἰς δύναμιν»¹.

‘Η φωτιστική τάξις ἔχει ως ἴδιον τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, τὴν θεωρίαν τῶν λόγων τῆς κτίσεως καὶ τὴν μετουσίαν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. ‘Ἐργον δὲ ταύτης εἶναι ἡ κάθαρσις τοῦ νοῦ, ἡ νοερὰ ἀποκάλυψις τῶν δοφθαλμῶν τῆς καρδίας «καὶ ἡ τοῦ λόγου γέννησις μεθ’ ὑψηλῶν τῶν νοημάτων τῆς γνώσεως, τέλος δὲ ὁ διατρανῶν λόγος τῆς σοφίας τὰς φύσεις τῶν ὄντων, ἡ ἐπίγνωσις τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ ἡ ἀποκάλυψις τῶν μυστηρίων τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν»².

‘Η τρίτη τάξις, ἡ μυστικὴ καὶ τελειοποιός, ἀφορᾶ εἰς τοὺς ἐλθόντας εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ Χριστοῦ, ἴδιον δὲ εἰς αὐτοὺς εἶναι «τὸ διατεμεῖν τὸν ἀέρα καὶ τοῦ παντὸς ὑπερκύψι, τὸ περὶ τὰς ἄνω τάξεις γενέσθαι τῶν οὐρανῶν καὶ τῷ πρώτῳ φωτὶ πλησιάσαι καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ ἐρευνῆσαι διὰ Πνεύματος». ‘Ἐργον τῆς τάξεως ταύτης εἶναι ἡ πλήρωσις τοῦ νοῦ διὰ τῆς γνώσεως, ἡ μυσταγώγησις εἰς τὰ ἀπόκρυφα μυστήρια καὶ ἡ πλήρωσις αὐτοῦ ἐξ ἀρρήτου σοφίας διὰ τῆς μετουσίας τῆς χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, τέλος δὲ ἡ ἀνάδεξις τοῦ πιστοῦ εἰς σοφὸν θεολόγον φωτίζοντα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτος ἀδιάκονος γέγονε τῶν μυστηρίων Θεοῦ, στόμα γεγονός αὐτοῦ, διακονῶν ταῦτα τοῖς ἀνθρώποις διὰ τοῦ λόγου, καὶ καταπάνων τὴν μακάριαν ἐν τούτῳ κατάπαυσιν, τέλειος ἐν τελείῳ Θεῷ, συναρθεὶς μετὰ τῶν θεολόγων ταῖς ὑπερτάταις δυνάμεσι τῶν Χερουβίμ τε καὶ Σεραφίμ, ὃν καὶ ὁ λόγος τῆς σοφίας ὅμοι καὶ τῆς γνώσεως»³.

‘Η δευτέρα ὄμας βαθμίδων, ἄλλως γνωστὴ ως «αἱ τάξεις καὶ οἱ βαθμοὶ τῆς ἐμφιλοσόφου ζωῆς», μολονότι ἔξωτερικῶν δικρέρει τῆς προγούμνης κατὰ τὴν ὀρολογίαν καὶ ἐκφράζει τὴν εὐαγγριανὴν παράδοσιν, οὐσιαστικῶν συμπίπτει μετὰ τῆς προγούμνης, περὶ αὐτῆς δὲ γίνεται σύντομος μνεία κυρίως εἰς δύο κεφάλαια τῆς δευτέρας Ἐκατοντάδος⁴.

‘Ἐκ τῶν ἐπιτευγμάτων τῶν βαθμίδων τῆς ὄμαδος ταύτης μορφοῦ-

ται καὶ ἡ τριπλῆ διαβάθμισις «τῶν βάσεων τῶν ἐπεκτεινομένων εἰς προκοπάς». Οὕτως ἐκ μὲν τῆς ἐμπράκτου φιλοσοφίας δημιουργεῖται ἡ πρώτη βάσις, ἥτοι ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ἐκ δὲ τῆς φυσικῆς θεωρίας ἡ ἐπίγνωσις τῶν κεκρυμμένων μυστηρίων τοῦ Θεοῦ. Τέλος ἐκ τῆς μυστικῆς θεολογίας πραγματοῦται ἡ τρίτη βάσις, δηλαδὴ ἡ συνάφεια καὶ ἡ μετὰ τοῦ πρώτου φωτὸς ἀνάκρασις, «ἐν ἦ πάσης προκοπῆς ἐμφιλοσόφου καὶ θεωρίας ἀνάπταυσις»⁵.

Κατὰ τὸν Bardy⁶ ὁ Νικήτας ἐν προκειμένῳ διακρίνει τέσσαρας βαθμίδας τῆς θεωρητικῆς ζωῆς. Τοῦτο δύμας εἶναι ἀνακριβές. Προφανῶς ὁ Bardy συγχέει τὰς βαθμίδας τῆς ἐμφιλοσόφου ζωῆς καὶ τὰς βάσεις τῶν ἐπεκτεινομένων εἰς προκοπάς, λέγων δὲ αἱ τέσσαρες βαθμίδες κατὰ τὸν Νικήταν εἶναι α) ἡ ἐμπράκτος φιλοσοφίας, β) ἡ φυσικὴ θεωρία, γ) ἡ γνῶσις τῶν κεκρυμμένων μυστηρίων τοῦ Θεοῦ καὶ δ) ἡ μετὰ τοῦ πρώτου φωτὸς συνάφεια καὶ ἀνάκρασις. ‘Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων βαθμίδων αἱ δύο πρῶται καὶ αἱ δύο τελευταῖαι ἀνήκουν εἰς διαφόρους βαθμίδας, ἥτοι ἀφ’ ἐνὸς μὲν εἰς τὰς τάξεις καὶ βαθμοὺς τῆς ἐμφιλοσόφου ζωῆς, ἀφ’ ἕτερου δὲ εἰς τὰς βάσεις τῶν ἐπεκτεινομένων εἰς προκοπάς. Οὕτως ἡ τρίτη κατὰ τὸν Bardy βαθμίς, δηλαδὴ ἡ κατὰ τὸν Νικήταν δευτέρα βάσις, ἀποτελεῖ ἐπίτευγμα τῆς δευτέρας βαθμίδος τῶν τάξεων καὶ βαθμῶν τῆς ἐμφιλοσόφου ζωῆς, ἥτοι τῆς φυσικῆς θεωρίας.

β) Αἱ πνευματικαὶ μεθηλικώσεις τῶν πιστῶν.

Αἱ πνευματικαὶ μεθηλικώσεις τῶν πιστῶν παρουσιάζονται ὑπὸ τρεῖς μορφάς. Οὕτως ἔχομεν τρεῖς ὄμάδας, ἐκάστη τῶν ὄποιων ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν βαθμίδων. ‘Η πρώτη ἐξ αὐτῶν (νήπιοι, νεανίσκοι, ἄνδρες τέλειοι) ἀποτελεῖ ἀνάπτυξιν τῆς παυλείου διαβαθμίσεως (νήπιοι· ἄνδρες) διὰ τῆς προσθήκης τῆς κατηγορίας τῶν νεανίσκων, προκειμένου νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὰς τρεῖς τάξεις τῶν ἀναβάσεων καὶ πρὸς τὰς τάξεις καὶ τοὺς βαθμοὺς τῆς ἐμφιλοσόφου ζωῆς. Οὕτως οἱ μὲν νήπιοι εἶναι οἱ θηλάζοντες τὸ γάλα «τῶν εἰσαγωγικῶν ἀρετῶν τῆς γυμνασίας τοῦ σώματος, οὐ τὸ ὠφέλιμον πρὸς δλίγον ἐστὶ τοῖς αὐξάνουσι κατ’ ἀρετὴν καὶ κατὰ μικρὸν ἀποβαλλομένοις τὴν νηπιότητα»⁷. Οὕτοι, δταν ἀνέλθουν εἰς τὴν βαθμίδα τῶν νεανίσκων, λαμβάνουν τὴν στερεάν τροφὴν τῆς θεωρίας τῶν ὄντων⁸. Οἱ τέλειοι ἄνδρες, οἱ τελειωθέντες πρὸς

1. Ἐκατοντάς 3,42, PG 120, 972D-973A.

2. Αὐτόθι 43, 973B.

3. Αὐτόθι 44, 973C-976A.

4. Ἐκατοντάς 2, 50 PG 120, 924CD· αὐτόθι 85, 941C. Πρβλ. τὴν διαίρεσιν τῶν Ἐκατοντάδων τοῦ Νικήτα εἰς Πρακτικάς, Φυσικάς καὶ Γνωστικάς.

1. Ἐκατοντάς 3,31, PG 120, 968B.

2. Βλ. G. BARDY, «Apathieia», ἐν DS 1, 744.

3. Ἐκατοντάς 3,50, PG 120, 977C.

4. Αὐτόθι 977CD.

τὸ μέτρον τῆς ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ κηρύσσουν τὸν λόγον τῆς μετανοίας, ἐκδιδάσκουν τὰ περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ κατεπείγονται πρὸς τὸ πάθος· «τοῦτο γάρ ἔστι τὸ τέλος παντὸς τοῦ τελειωθέντος ἐν ἀρεταῖς, ἵνα μετὰ τὸ πάσας διελθεῖν τὰς ἡλικίας Χριστοῦ, εἰς τὸ πάθος καταντήσῃ τῶν πειρασμῶν, κατὰ τὸν ἔκεινον σταυρόν»¹.

‘Η δευτέρα μορφὴ τῶν πνευματικῶν μεθηλικιώσεων τῶν πιστῶν (εἰσαγωγικοί, μέσοι, τέλειοι) εἶναι ἡ πλέον προσφιλῆς εἰς τὸν Νικήταν. Οὗτοι μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ὁριγένους καὶ χρησιμοποιεῖται ὑπὸ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου². ‘Η ἐν λόγῳ διαβάθμισις ταυτίζεται πρὸς τὴν προηγουμένην (νήπιοι, νεανίσκοι, ἄνδρες τέλειοι) καὶ ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν παθῶν τῆς φιληδονίας, τῆς φιλαργυρίας καὶ τῆς φιλοδοξίας. Ἐπὶ πλέον αὕτη ἀντιστοιχεῖ γενικῶς πρὸς τὰς τάξεις τῶν ἀναβάσεων καὶ τῆς ἐμφιλοσόφου ζωῆς.

‘Ο εἰσαγωγικός, ήτοι ὁ ὀρχάριος, ἔχει ὡς ἔργον τὴν κατὰ τῶν παθῶν κυριαρχίαν διὰ τῆς ἀσκήσεως. Οὗτος ἀγωνιζόμενος ιδίᾳ κατὰ τῆς φιληδονίας ἐπιδίδεται εἰς τὴν νηστείαν, τὴν χαμεύνιαν, τὴν ἀγρυπνίαν, τὴν παννύχιον προσευχήν, τὴν συντριβὴν τῆς ψυχῆς διὰ τῆς μνήμης τῶν ποινῶν τῆς κολάσεως καὶ τῆς μελέτης τοῦ θυνάτου, ὡς καὶ τὴν κάθαρσιν τοῦ ρύπου τῆς ἀμαρτίας διὰ τῶν δακρύων τῆς μετανοίας³.

‘Ο μέσος ἔχων πλέον ἐπιτύχει τὴν πρώτην ἀπάθειαν ἀρχεται νὰ θεωρῇ τὰς φύσεις τῶν ὅντων, ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ πνεύματος τῆς φιλαργυρίας, ἀνυψώνει τὸν νοῦν του διὰ τῆς μελέτης τῶν θείων πραγμάτων, δέξεται τὸν λόγον διὰ τῶν «λόγων» τῆς κτίσεως, ἔρμηνει τὰς φύσεις αὐτῶν καὶ ἀνάγει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν ὄρωμένων εἰς τὰ ὄψη τῶν ἀοράτων διὰ τῆς πίστεως. Οὗτος ἀποκτῷ βαθυτάτην πίστιν εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ δέχεται τὸν Θεὸν ὡς κέντρον τῆς καθόλου ζωῆς του⁴. Του ουτοτρόπως ἡ φυσικὴ θεωρία καὶ ἡ ἀπάθεια καταξιώνουν τὸν πιστὸν νὰ ὑπερβῇ τὴν μέσην βαθμίδα τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἐν ταυτῷ τὸ ἀπατηλὸν τῆς «παγκοσμίου αἰσθήσεως». Τότε πλέον οὗτος εἰσέρχεται μετὰ τοῦ λόγου τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐνυποστάτου σοφίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν γνόφον τῆς θεολογίας. Εἰς τὸ ὄψος τοῦτο τῆς τελειώσεως ὁ πιστὸς μαχόμενος κατὰ τοῦ πνεύματος τῆς φιλοδοξίας ἀφ' ἐνὸς μὲν διεγείρει εἰς

1. Αὐτόθι 977D.

2. Βλ. T. A. PORTER, μν. Ἑργ., σ. 588. Πρβλ. ΘΩΜΑ ΑΚΙΝΑΤΟΥ, *Summa Theologica*, 2a2ae, 24.9-183.4.

3. ‘Ἐκατοντάς 1, 40, PG 120, 869BC.

4. Αὐτόθι 41, 869CD.

τὴν ψυχὴν του ἐκ τῶν Ἱερῶν ἀποκαλύψεων συναισθήματα μύχια καὶ ἀρήνει ἐκ τῶν ὄφθαλμῶν του νὰ κυλίουν τὰ ἀνώδυνα δάκρυα, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατανικῆ ἐν τῇ ψυχῇ του τὸ φρόνημα τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας καὶ ἀνυψώνει αὐτὸ εἰς τὰ νοήματα τῆς θείας γνώσεως¹.

‘Η τρίτη μορφὴ τῆς διαβαθμίσεως τῶν πνευματικῶν μεθηλικιώσεων τῶν πιστῶν ἀπαντᾶ εἰς πλείστους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς². Κατ' αὐτὴν ὁ νήπιος πιστὸς ἀρχεται ἀπὸ τοῦ καθαίροντος φόβου τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ τῆς κολάσεως, προοδευτικῶς δὲ προκόπτει εἰς ἀρετὴν καθαίρων διὰ τῶν δακρύων τῆς μετανοίας τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον του καὶ πληροῦται σοφίας³. ‘Ακολουθεῖ ἡ βαθμίς τῆς συνέσεως, ἐν τῇ ὥποις ὁ πιστὸς «τὰ λυσιτελῆ βουλεύεσθαι κατασπάζεται», βαθμηδὸν δὲ εἰσέρχεται εἰς τὸ πεδίον τῆς γνώσεως τῶν ὅντων καὶ γνωρίζει τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα πράγματα⁴. Τέλος καθιστάμενος δῆλος ἐνδιαιτημα τῆς εὐσεβείας τελειοῦται καὶ ἀνέρχεται «εἰς τὴν τῆς ἀγάπης ἀκρόπολιν»⁵.

Αἱ ἀνωτέρω παρουσιασθεῖσαι βαθμίδες τῆς πνευματικῆς ζωῆς, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα, δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ἐξ ἐπόψεως πε-

1. Αὐτόθι.

2. Βλ. π.χ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, “Οροι κατὰ πλάτος, προσιψ. 3, PG 31, 896B: «Ολῶς δὲ τρεῖς ταύτας ἐγὼ διαφοράς τῆς διαθέσεως πρὸς τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς ὑπακοῆς καθορῶ. ‘Η γάρ φοβούμενος τὰς κολάσεις ἐκκλίνομεν ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ ἐσμεν ἐν τῇ διαθέσῃ τῇ δουλικῇ· ἢ τὰ ἐκ τοῦ μισθοῦ κέρδη διώκοντες τῆς ἐσωτῶν ἐνεκεν ὀφελεῖας πληροῦμεν τὰ προστάγματα, καὶ κατὰ τοῦτο προσεοικαμεν τοῖς μισθοῖς· ἢ δὲ’ αὐτὸ τὸ καλὸν καὶ τὴν πρὸς τὸν δεδωκότα ήμιν τὸν νόμον ἀγάπην, χαρίοντες δὲ οὐτως ἐνδόξω καὶ ἀγαθῷ θεῷ δουλεύειν κατηξιώθημεν, καὶ ἐσμεν οὐτως ἐν τῇ τῶν οἰῶν διαθέσει». Βλ. ἐπίσης ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 4, 60, PG 35, 581C-584A. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Μισταγωγία* 24, PG 91, 709D. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, ‘Ομιλία 4, PG 151, 56D-57A. Διὰ πλείονα βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, ‘Ηθικὴ καὶ ἀποκαλύψις, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 33 ἐξ.

3. ‘Ἐκατοντάς 2, 49, PG 120, 921D-924A· αὐτόθι 88-89, 944CD.

4. Αὐτόθι 89, 944D.

5. Αὐτόθι 944D-945A. Εἰς τὴν βαθμίδα ταύτην ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη συνυπάρχει μετὰ τοῦ «ἄγνοιο φόβου» τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Οὗτοι ἀναφορικῶς πρὸς τὸν τέλειον, τὸν ἀνελθόντα εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς ἀγάπης λέγονται καὶ τὰ ἔξης: «... καὶ εὐθὺς ὁ ἀγνὸς τοῦ Πνεύματος φόβος λαμβάνει αὐτὸν εἰς τὸ φυλάττειν τὸν ἐναποτεθέντα θησαυρὸν ἐν αὐτῷ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Οὗτος ὁ φόβος λίγη σωτήριος ὁν, τὸν εἰς τὴν περιωπὴν τῆς ἀγάπης ἀνυψωθέντα, σύντρομον ποιεῖ καὶ ἐναγώνιον, φόβῳ τοῦ μὴ ἐκπεσεῖν τοῦ τοιούτου ὄψους τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, καὶ πάλιν εἰς τὸν φόβον ἀπορριφῆναι τὸν φρικτὸν τῆς κολάσεως», αὐτόθι 944D-945A. Περὶ φόβου καὶ ἀγάπης βλ. ‘Ἐκατοντάς 1, 56, PG 120, 876D καὶ ‘Ἐκατοντάς 2, 100, PG 120, 952CD.

ριεγομένου ἀπολύτως. Πολλάκις παρατηρεῖται ἀσάφειά τις εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν τῶν βαθμίδων, ὡς ἐπίσης καὶ κάποια μετατόπισις περιεγομένου ἀπὸ μᾶς βαθμίδος εἰς ἄλλην. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἐν προκειμένῳ εἶναι, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Hausherr¹, αὐτὸ τοῦτο τὸ περιεγόμενον τῶν τριῶν Ἐκατοντάδων τοῦ Νικήτα. Ἔνī αὗται παρουσιάζονται ὡς ἀναλύουσαι τὴν πνευματικὴν πρόοδον τοῦ πιστοῦ διὰ τῶν βαθμίδων τῆς ἐμπράκτου φιλοσοφίας, τῆς φυσικῆς θεωρίας καὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας, πολλὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια μᾶς Ἐκατοντάδος θὰ ἡδύναντο εὐκόλως νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὰς ἄλλας ἀνευ οὐδεμιᾶς διαταράξεως τῆς συνεγείας.

Εἰδικότερον ἡ διδασκαλία τοῦ Νικήτα παρουσιάζει ίκανὰς δυσκολίας ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ περιεγομένου τῆς μέσης βαθμίδος, μάλιστα δὲ ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς φυσικῆς θεωρίας ἡ τῆς θεωρίας τῶν ὄντων. Αἱ δυσκολίαι αὗται ὀφείλονται εἰς τρεῖς κυρίως λόγους: α) Μολονότι ἀπὸ Εὐαγγέλου τοῦ Ποντικοῦ καὶ ἐφεξῆς ἐπεκράτησε γενικῶς ἡ τριπλῆ διαβάθμισις κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς πνευματικῆς προόδου τοῦ πιστοῦ, δὲν ἐλησμονήθη παντελῶς καὶ ἡ παλαιὰ διάκρισις μεταξὺ πράξεως καὶ θεωρίας. Ὡς ἐκ τούτου, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἀνεφάνη κάποια σύγχυσις ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ περιεγομένου τῆς μέσης βαθμίδος. β) Ὁ Νικήτας παρέλαβε τὸ σχῆμα τῆς τριμεροῦς διαβαθμίσεως καὶ τὴν διδασκαλίαν περὶ φυσικῆς θεωρίας ἡ θεωρίας τῶν ὄντων κυρίως ἐκ τῶν συγγραμμάτων Μαξίμου τοῦ Ὀμολογητοῦ. Δὲν ἀνεῦρεν δῆμας ταῦτα εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ πνευματικοῦ τοῦ πατρὸς Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου, ὁ ὅποιος ἐλάχιστα δύμιλει περὶ τῆς μέσης βαθμίδος². Ἀλλὰ καὶ Μάξιμος ὁ Ὀμολογητής δὲν διατηρεῖ πάντοτε τὴν τριμερῆ διαβάθμισιν τῆς πνευματικῆς προόδου, ἐνίστε δὲ ἀκολουθεῖ τὴν παλαιὰν διάκρισιν μεταξὺ πράξεως καὶ θεωρίας καὶ παραλείπει τὰ περὶ φυσικῆς θεωρίας³. γ) Τέλος τὰ περὶ φυσικῆς θεωρίας καὶ περὶ γνώ-

1. Μν. Ἑργ., σ. XXV. Βλ. καὶ αὐτόθι σ. XXVIII καὶ XXXII ἐτ.

2. Βλ. I. HAUSHERR, μν. Ἑργ., σ. XXVIII: «A vrai dire, cette étape intermédiaire n'est pas, chez Nicétas, bien nettement distinguée de la 'théologie'. C'est une pièce adventice dans son système. C'est que le Nouveau Théologien n'en parle guère. Il a lui-même brûlé cette étape. Il s'est envolé directement en Dieu. Nicétas reprend bien les termes de saint Maxime, mais on chercherait en vain chez lui la profondeur philosophique du commentateur de Denys et son intarissable complaisance sur ce sujet».

3. Βλ. π.χ. Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, Ἐκατοντάδ. 2,6, PG 90, 985A: «Τῆς καθαρᾶς προσευχῆς δύο εἰσὶν ἀκρόταται καταστάσεις· ἡ μὲν, τοῖς πρακτικοῖς· ἡ

σεως τῶν λόγων τῶν ὄντων προϋποθέτουν βαθεῖαν καὶ λιπαρὰν φιλοσοφικὴν παιδείαν, τὴν ὥποιαν προφανῶς δὲν εἶχεν ὁ Νικήτας, καὶ ἡ ὥποια δὲν ἔξετιμάτο γενικώτερον εἰς τὸν κύκλον του¹.

Οὕτω λοιπὸν δὲν εἶναι πικράδοξον δτὶ ὁ Νικήτας δὲν ἀναπτύσσει ἐπαρκῶς τὰ περὶ φυσικῆς θεωρίας, ἐλλείπει δὲ ἀπ' αὐτοῦ τὸ φιλοσοφικὸν βάθος καὶ ἡ ἔκτασις τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Μαξίμου. 'Ἐπὶ πλέον καὶ αὐτὴ ἀντὴ ἡ μνεία τῆς φυσικῆς θεωρίας ἐλλείπει ἐνίστε ἐκ τῆς δευτέρας βαθμίδος ὡρισμένων διαβαθμίσεων².

Κοινὸν χαρακτηριστικὸν ἀπασῶν τῶν βαθμίδων τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶναι δτὶ νοοῦνται ὑπὸ τοῦ Νικήτα οὐχὶ ὡς παράλληλοι ὅδοι συγκίνουσαι τελικῶς πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος, ἀλλ' ὡς διαδοχικὰ στάδια ἀνοδικῆς πορείας³. 'Ἡ τελείωσις δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ, ἐὰν ἐπὶ παραδειγματίσης περιορισθῇ εἰς τὴν πρώτην βαθμίδα καὶ δὲν ἐπιδιώῃ νὰ ἀνέλθῃ καὶ εἰς τὰς ἄλλας δύο. Οὕτε λοιπὸν ἡ ἀσκησις οὔτε ἡ φυσικὴ θεωρία ἔχουν καθ' ἑαυτὰς ἀξίαν, ἐὰν δὲν θεωρῶνται ὡς βάσεις περαιτέρω ἐπεκτάσεως τοῦ πιστοῦ εἰς τὰ ὄψη τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. 'Ἡ ἀξία τῶν δύο πρώτων βαθμίδων ὑπάρχει, ἐνῷ μέτρῳ αὗται παρέχουν εἰς τὸν τελειούμενον πιστὸν τὰς προϋποθέσεις πρὸς ἐπίτευξιν τῆς θεώσεως καὶ καθιδηγοῦν αὐτὸν εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν.

δέ, τοῖς θεωρητικοῖς ἐπισυμβάνουσαι' αὐτόθι 26, 992BC. 'Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει ἐνίστε μνεία περὶ φυσικῆς θεωρίας. Βλ. Λόγος ἀσκητικός, PG 90, 912-956 καὶ 'Ἐπιστολὴ 2, περὶ ἀγάπης, PG 91, 392-408. Πρβλ. P. SHERWOOD, St. Maximus the Confessor, 39,41,50,87 ἐτ.; H. BALTHASAR, Kosmische Liturgie, σ. 256 ἐτ. καὶ 340 ἐτ.

1. Βλ. J. HUSSEY, μν. Ἑργ., σ. 23, 74 ἐτ., 170 ἐτ., καὶ 200 ἐτ.; I. HAUSHERR, μν. Ἑργ., σ. XXIX: «Nicétas... se fait gloire d'une docta ignorantia; son père spirituel et le père spirituel de celui-ci étaient des hommes sans lettres: ἀγράμματοι, et d'autant plus authentiques théologiens». Βλ. Βίος Συμεὼν 20, HAUSHERR 30.

2. Βλ. Λόγος κατὰ πεντηνὸν καὶ ἀπόκρισιν 3, ἔκδ. HAUSHERR, μν. Ἑργ., σ. XXXIV: «Τὶ τὸ μέσον τῆς ἐναρέτου ζωῆς; 'Ἡ ἔξις τοῦ καλοῦ, ἡ ἀργία τῆς ἐπὶ τὸ χείρον συγκαταβάσεως, οἱ ἀγῶνες τῆς ἀρετῆς, ἡ ἐπίμονος ἀσκησις, τὸ ἐπίπονον δάκρυον, ἡ ἀσάλευτος παράστασις τῆς εὐχῆς, ἡ ὑπομονὴ τῶν πειρασμῶν, ἡ πρώτη ἀπάθεια καὶ ἡ προκοπὴ τῆς τοῦ κρείττονος ἐπιδόσεως».

3. 'Ἀντιθέτως αἱ διακρίσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς (καθαρική, φωτιστική, ἐνωτική) δὲν νοοῦνται ὑπὸ τοῦ Μποναβέντούρα καὶ τῶν Φραγκισκανῶν ὡς διαδοχικές, ἀλλ' ὡς παράλληλοι ὅδοι, ἵτοι τρόποι τελειώσεως, οἱ ὅποιοι περιγιγάντων εἰς ἄλλήλους καὶ ὀδηγοῦν εἰς τὸ αὐτὸ τέρμα, ἵτοι τὸν Θεόν. Βλ. BONAVVENTURA, «The Triple Way, or Love Enkindled», μτφρ. J. De VINCK, Works, τόμ. 1, Paterson 1960, σ. 59-94; Πρβλ. E. LARKIN, μν. Ἑργ., σ. 835.

Ο δυναμικός χαρακτήρας της χριστιανικής τελειώσεως δὲν εύρισκεται εἰς τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς ἀσκήσεως καὶ εἰς τὰς ἐν γένει ποικίλας διατάξεις, αἱ ὅποιαι ἀφοροῦν εἰς τὴν ἀδυναμίαν τοῦ πιστοῦ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὸν ἀποκαλυφθέντα προορισμόν του καὶ τῶν ὅποιων ἡ ὑπαρξίας ὁφείλεται εἰς τὰς ἀτελεῖας τῆς πεπτωκύας ἀνθρωπίνης φύσεως. Τὸ δυναμικὸν τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς ἔγκειται κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν εἰς τὰς θεούσας τὸν πιστὸν ὑπερλόγους ἐνεργείας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος.

Ἐντεῦθεν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ ἰδιαζόντως σκληρὰ καὶ σκωπτικὴ γλῶσσα τοῦ Νικήτα ἔναντι παντὸς ἀρκουμένου εἰς τὴν ἀσκησιν καὶ τὴν ἐκ τῶν παθῶν κάθαρσιν καὶ μὴ ἐπιδιώκοντος τὴν περαιτέρω πνευματικὴν αὐξῆσιν. «Ο ἀεὶ περὶ τὸ αὐτὸν στρεφόμενος καὶ μὴ πορρωτέρω κινηθῆναι βουλόμενος, ἡμίνῳ τῷ περὶ τὴν μηχανὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸν κινουμένῳ φύσικεν. Ο γάρ ἀεὶ μαχόμενος τῇ σαρκὶ καὶ περὶ τὴν γυμνασίαν τοῦ σώματος ἐναπολούμενος μόνην, διὰ πάσης κακοπαθείας, ἔλαθεν ἔστιν τὰ μέγιστα ζημιούμενος, ὡς μὴ καταλαβὼν τοῦ θείου βουλήματος τὸν σκοπόν. Η γὰρ σωματικὴ γυμνασία, κατὰ τὸν Παῦλον, πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὀφέλιμος· ἔως οὐ τὸ χοϊκὸν φρόνημα καταποθῇ τῆς σαρκὸς τοῖς τῆς μετανοίας φεύμασι καὶ ἡ ζωοποίης τοῦ Πνεύματος νέκρωσις τῷ σώματι ἐπιγένηται καὶ ὁ νόμος τοῦ Πνεύματος βασιλεύσῃ ἐν τῇ θυητῇ σαρκὶ ἡμῶν...»¹.

Οὕτω κατὰ τὸν Νικήταν, ἐφ' ὅσον οὐδεὶς δύναται νὰ δικαιωθῇ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐξ ἔργων νόμου, οὐδεὶς δύναται καὶ νὰ τελειωθῇ διὰ μόνων τῶν ἀγώνων καὶ τῶν κόπων τῆς ἀσκήσεως. Ο τελειούμενος πιστὸς πρέπει συνεχῶς νὰ ὀδεύῃ ἐπὶ τὰ πρόσω, νὰ είναι «ἀεικίνητος περὶ Θεόν», νὰ δύναται νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Κυρίου «έγειρεσθε, ἥγωμεν ἐντεῦθεν» καὶ νὰ ἀνέρχεται μετ' αὐτοῦ εἰς τὸ «ὑπερῷον» ἀναμένων τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος².

1. Ἐκατοντάς 2,83, PG 120, 940D-941A. Βλ. καὶ αὐτόθι 84, 941B: «Ο μὲν μὴ προαιρούμενος ἀπὸ τῶν μερικῶν καὶ πρὸς ὀλίγον τὸ ὀφέλιμον ἔχοντων ἀναστῆναι καὶ ἐπὶ τὰ καθόλου ἐπωφελῇ ἀνελθεῖν, ἔτι τὸν πιτυρίαν δρτὸν ἔσθιει ἐν λιδρῶτι τοῦ προσώπου αὐτοῦ».

2. Ἐκατοντάς 2, 84, PG 120, 941BC. Ἐκατοντάς 3, 70, PG 120, 992A. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 2, 85, PG 120, 941CD: «Κατὰ τὰς τάξεις καὶ τοὺς βαθμοὺς τῆς ἐμφύλιοσφου ζωῆς, δεῖ πάντως ἡμᾶς ὀδεύειν ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ πρὸς τὸ ὑπερκείμενον σπουδαίως ἀνέρχεσθαι, ὡς ἀεικίνητους ὄντας περὶ Θεὸν καὶ στάσιν μὴ εἰδότας ποτὲ τοῦ καλοῦ. Ἐνθεν τοι καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἐμπράκτου ἀσκήσεως, ἐπὶ τὴν φυσικὴν θεωρίαν τῆς κτίσεως· ἀπὸ δὲ ταύτης, ἐπὶ τὴν μαστικὴν τοῦ λόγου θεολογίαν ἀνέρχεσθαι χρὴ καὶ καταπάνειν ἐν αὐτῇ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων τῆς σωματικῆς γυμνασίας, ὡς ὑπεράνω γεγονότας τῆς τοῦ σώματος ταπεινώσεως καὶ τῆς ἀληθινῆς διακρίσεως τὴν γνῶσιν εἰληφότας τὴν εὐδιάκριτον».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ' Η ΑΣΚΗΣΙΣ

1. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΑΣΚΗΣΕΩΣ

Η ἀσκησις κατὰ τὸν Νικήταν δὲν στρέφεται κατ' ἀρχὴν ἐναντίον τῆς φύσεως, ἀλλ' ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀποδέσμευσιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας, ἡ ὅποια μετέστρεψε τὰς κατὰ φύσιν ἐκδηλουμένας ἐνεργείας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς παρὰ φύσιν. Ως ἐκ τούτου ἡ ἀσκησις ἀφορᾷ κατ' οὐσίαν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον τῆς ψυχῆς καὶ οὐχὶ εἰς ἔξωτερικὰ πράγματα, τὰ ὅποια ἐν τελικῇ ἀναλύσει δὲν δύνανται καθ' ἔστιττα νὰ ὀδηγήσουν τὸν πιστὸν εἰς τὴν τελείωσιν. Ἐντεῦθεν ἡ ἀσκησις νοούμενη ὡς ἐπιστροφὴ εἰς τὴν προπτωτικὴν κατάστασιν ἀποτελεῖ πνευματικὴν ἀλλοίωσιν ἐπὶ τὰ βελτίω. Διὰ τῆς ἀσκήσεως λοιπὸν ἐπιδιώκεται ἡ ἐν Χριστῷ μεταστροφὴ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς εἰς τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὅποιαν αὗται εὐρίσκοντο κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἄλλως ἡ «ἀναμόρφωσις τῶν χαρακτήρων» τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς εὐπρεπείας τῆς παλαιᾶς εὐγενείας τοῦ προπτωτικοῦ κάλλους¹.

Τὸ καθόλου ἔργον τῆς ἀσκήσεως δὲν νοεῖται ὡς αὐτοσκοπός, ἀλλ' ὡς μέσον ἐπιτεύξεως τῆς «πρώτης ἀποθείας» ἡ ὡς τὸ πρῶτον στάδιον τῆς πνευματικῆς προόδου, ἐν τῷ ὅποιῳ συντελεῖται ἡ ἐκ τῆς κακίας κάθαρσις καὶ συνάγονται εἰς ἐν αἰ ἡμῖν ὑπάρχουσαι ἐτερότητες διὰ τῆς ἀγιαζόσης χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος². Οὕτη πάλιν ἡ ἀσκησις ἀγιαζόσης χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς εὐπρεπείας τῆς παλαιᾶς φύσις τῶν ἐν ἡμῖν δυνάμεων ἀτάκτως ἔχει καὶ εἰς πολλὰς ἐτερότητας

1. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 17-18, PG 120, 860AB. Πρβλ. VI. LOSSKY, Μυστικὴ Θεολογία, σ. 237.

2. Ἐκατοντάς 3, 16, PG 120, 961AB. Περὶ «ἐτεροτήτων» καὶ «ένοποιήσεως» τοῦ ἀνθρώπου βλ. αὐτόθι 18, 961CD-20, 964A-33, 968CD-47-48, 976CD καὶ 98, 1008A. Εἰς τὴν βίβλον τῶν θείων ὑμῶν, KODEX 128. Περὶ τοῦ ὄρισμοῦ τῆς ἐτερότητος βλ. Ἐκατοντάς 3,17, PG 120, 961BC.

διασκιδνάται»¹. Ός ἐκ τούτου αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν πρώτην βαθμίδα τῆς πνευματικῆς προόδου, ητοι εἰς τὴν ἔμπρακτον φιλοσοφίαν ἢ εἰς τὴν καθαρικήν βαθμίδα τῶν εἰσαγωγικῶν. Ἡ σωματικὴ ἀσκησὶς τὴν καθαρικήν βαθμίδα τῶν εἰσαγωγικῶν. Ἡ σωματικὴ ἀσκησὶς διλοκληροῦται, δταν διὰ τῆς καθάρσεως καταποθῆ τὸ σαρκικὸν φρόνημα καὶ ἐπιτευχθῆ ἡ ζωοποιὸς τοῦ πνεύματος νέκρωσις ἐν τῷ σώματι διὰ τῶν δακρύων τῆς μετανοίας, προκειμένου νὰ βασιλεύσῃ ἐν τῇ θυντῇ σαρκὶ ὁ νόμος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Τότε παύουν οἱ ἰδρῶτες τῆς ἀσκήσεως, πληροῦται δὲ τὸ σῶμα ὑπὸ τῆς γαλήνης, τῆς σιωπῆς, τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. «Τοιοῦτον δὲ τὸ συνεργοῦν ἡ ψυχὴ καταπλουτήσασα σῶμα, καὶ ὑπὲρ τὴν σωματικὴν γυμνασίαν εὐραμένη τὴν τούτου κατάστασιν, εἰς νοητοὺς ἀγῶνας τὰς φυσικὰς μεταπλάττει κινήσεις, καὶ τὴν νοερὰν ἐργασίαν ὅξεις ἐργαζομένη, φυλάσσει τῶν ἀθανάτων φυτῶν ἔσωτῇ τοὺς καρποὺς ἐν τῷ νοητῷ παραδίσῳ»².

Ἡ ἀσκησὶς λοιπὸν καὶ οἱ κατ' αὐτὴν ἔκουσιοι κόποι δὲν εἶναι τι τὸ διηγεκές, ὑφίστανται δὲ ἐφ' δοσὸν συντελεῖται ἡ κάθαρσις τῆς ψυχῆς. «Οταν ἀρχίσῃ ἡ νοερὰ ἐργασία τῆς ψυχῆς, ἡ ἀσκησὶς τοῦ σώματος καθίσταται τελείως περιττή. Ὁ πιστὸς μετὰ πόθου ἀποβλέπει εἰς τὴν ἡμέραν ἔκεινην, κατὰ τὴν ὅποιαν θὰ γευθῇ τῆς φωτιστικῆς χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ὅπότε καὶ ἡ ὁδύνη τῆς ἀσκήσεως θὰ μετατραπῇ εἰς ἡδονήν. Τοιουτορόπως ὁ ἀσκούμενος καθίσταται μέτοχος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καὶ γνωρίζει τὴν ἀνωθεν ἐπιφοίτησιν διὰ τίνος ἀνεκφράστου ἐν αὐτῷ ἐνεργείας καὶ εὐωδίας. Οὗτος δὲν ὑποτάσσεται πλέον εἰς τοὺς φυσικοὺς περιορισμούς, ἀλλὰ φέρων ἐν ἔσωτῇ τὴν «καλὴν ἀλλοίωσιν» τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου, τοποθετεῖται ἐπέκεινα τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοῦ ὅπνου, τῆς τροφῆς, τῆς ἀναπαύσεως, τῆς πεινῆς, τῆς δίψης κ.τ.τ.³.

1. Αὐτόθι 16, 961AB.

2. Αὐτόθι 39-40, PG 120, 972 A-C 76, 993CD. Ἐκατοντάς 2,83, PG 120, 940D-941A.

3. Ἐκατοντάς 2, 76, PG 120, 944A. Ἐκατοντάς 3, 40, PG 120, 972C αὐτόθι 38, 969C. Ο I. HAUSHERR, (μν. ἔργ., σ. 32) μὴ λαβὼν σοβαρῶς ὑπὸ δψιν τὴν ἐπὶ τὰ βελτίω ὄντολογικὴν ἀλλοίωσιν τοῦ τελειουμένου πιστοῦ ὡς προϋπόθεσεν διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἀσκήσεως λέγει τὰ ἔτες: «On voudrait savoir ce que signifie exactement 'quitter les travaux de l' ascèse pour la contemplation'. Ne pourrait-on se livrer à celle-ci sans abandonner celle-là? Il semble bien que non... Ne prétions pas sans preuve à Nicétas les conséquences fâcheuses qu'il serait possible de tirer de ce principe... on entrevoit là de quoi inspirer des appréhensions à certains esprits». Διὰ πλειον περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ θεουμ-

'Ἐφ' δοσὸν λοιπὸν ἡ ἀσκησὶς ἀφορᾷ μόνον εἰς τὴν εἰσαγωγικὴν φάσιν τῆς πνευματικῆς προόδου, ἡ ἀξία αὐτῆς εἶναι ἀνάλογος καὶ ὡς ἐκ τούτου σχετική. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ Νικήτας τονίζει πολλάκις τὸ ἀδύνατον τῆς τελειώσεως διὰ μόνης τῆς ἀσκήσεως. Αὕτη δὲν δύναται μόνη νὰ ὀδηγήσῃ τὸν πιστὸν εἰς τὴν ἀπάθειαν τῆς καταπαύσεως. Ὁ ἐν Χριστῷ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν περιορίζεται εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τῆς ἀσκήσεως, ἐντὸς τῶν ὅποιων ἐπιτελεῖται τὸ ἔργον τῆς ὑποδουλώσεως τῶν παθῶν, ἀλλ' εὑρίσκει τὴν πλήρη ἀνάπτυξίν του εἰς τὴν διὰ τῆς χάριτος θέωσίν του¹.

'Ἡ ἀσκησὶς, διὰ νὰ εἶναι ἐπωφελής καὶ ὄντως θετικὸν μέσον ἀνακαίνισεως, δὲν πρέπει νὰ ἀπομονοῦται, ἀλλὰ νὰ ἐντάσσεται εἰς τὴν ἐν Χριστῷ τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου. 'Ο ἐπιθυμῶν τὴν τελείωσιν δέον νὰ μὴ θεωρῇ ὡς τέρμα τῆς πνευματικῆς ἀναβάσεως του τὴν νέκρωσιν τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ ἐστραμμένον τὸν νοῦν εἰς τὰ ὑψηλότερα καὶ ἀνώτερα. «Πέτασόν σου τὸ νοερὸν δόμα πρὸς θεωρίαν Θεοῦ», λέγει ὁ Νικήτας, «καὶ ἔδει τὴν τερπνότητα Κυρίου ἐκ τῆς καλλονῆς τῶν κτισμάτων· κάκειθεν καταβάς διήγησαι τοῖς ἀδελφοῖς σου τὰ τῆς αἰώνιου ζωῆς καὶ τὰ μυστήρια τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας. Καὶ τοῦτο ἔστι τὸ ἔργον τῆς ἐξ ἀνθρώπων φυγῆς, δι' ἀκρας ἀσκήσεως...»². 'Ο ἀντικειμενικὸς λοιπὸν σκοπὸς τῆς ἀσκήσεως εἶναι ἡ δημιουργία προϋποθέσεων πρὸς ἐπίτευξιν τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ, ἡ δὲ νέκρωσις τῶν παθῶν συνιστᾶ ἐπὶ μέρους σκοπὸν αὐτῆς, ὁ δόποιος καθίσταται ἐπωφελής, ἐν ὃ μέτρῳ ἐντάσσεται εἰς τὴν δλην πορείαν τῆς κατὰ Χριστὸν τελειώσεως.

2. ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΗΣ ΑΣΚΗΣΕΩΣ

Τὰ μέσα διὰ τῶν ὅποιων ἐπιτελεῖται ἡ ἀσκησὶς δέον νὰ νοῶνται ἐντὸς τῶν πλαισίων ἀντιρρόπου τινὸς προσπαθείας πρὸς τὴν φορὰν τῆς πτώσεως καὶ εἰδικότερον πρὸς τὴν διὰ τῆς ἡδονῆς γενομένην παράγρησιν τῆς ἐλευθερίας ὑπὸ τῶν πρωτοπλάστων. Πλεῖστα ἐκ τῶν μέσων τούτων εἶναι ἡδη γνωστὰ ἐκ τῆς προηγηθείσης μακραίονος ἀσκητικῆς

νου πιστοῦ σημειουμένων ἀλλοιώσεων βλ. κατωτέρω σ. 90 ἐξ.

1. Βλ. Ἐκατοντάς 3, 70-71, PG 120, 992A-D. Ἐκατοντάς 2, 82-83, PG 120, 940B-941A. Βλ. καὶ I. HAUSHERR, μν. ἔργ., σ. XXXII. Περὶ τῆς ἀρνητικῆς στάσεως τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῆς ἀπολυτοποιήσεως καὶ ὑπερβολικῆς ἔξαρσεως τῆς ἀσκήσεως βλ. P. EVDOKIMOV, 'Η πάλη μὲ τὸν Θεόν', σ. 188 ἐξ. καὶ 150 ἐνθα καὶ στο σχετικαὶ ἀπόψεις τῶν Εὐαγγέλου, Κασσιανοῦ καὶ ἄλλων.

2. Ἐκατοντάς 1, 74, PG 120, 885C.

παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ ἐν προκειμένῳ ἡ διδασκαλία τοῦ Νικήτα δὲν εἶναι πρωτότυπος, δὲν θὰ ἐπιψείνωμεν ἐπ' αὐτῶν. 'Ως τοιαῦτα μέσα ἀναφέρονται ἡ νηστεία¹, ἡ ἀγρυπνία², ἡ χαμεύνια³, ἡ ἐγκράτεια⁴, ἡ προσευχή⁵, ἡ ἐκκοπή τοῦ ίδιου θελήματος⁶, οἱ κόποι τοῦ σώματος⁷, ἡ κάθαρσις⁸, ἡ σιωπὴ τῶν χειλέων⁹, ἡ μῆσις τῶν ὁφθαλμῶν¹⁰, ἡ κώφευσις τῶν ὀτῶν¹¹, ἡ ἀνάγνωσις τῆς Ἀγίας Γραφῆς¹² κ.τ.τ. Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς διτὶς ἰδιαιτέρως ἐπιμένει ὁ Νικήτας θεωρῶν αὐτὸν ὡς ἀπαραίτητον μέσον, ἅμα δὲ καὶ ἔνδειξιν τῆς γνησίας ἀσκήσεως. Τοῦτο δὲ εἶναι τὰ δάκρυα, ἐν δὲ προκειμένῳ εἰδικότερον τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας.

Ταῦτα κατ' ἀρχὴν δὲν νοοῦνται μεταφορικῶς, ἀλλὰ πραγματικῶς, κατέχουν δὲ ἔξεχουσαν θέσιν εἰς τὴν μυστικὴν διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Νικήτας ἀναδεικνύεται πιστὸς μαθητὴς τοῦ διδασκάλου του Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου, ἐκ τοῦ ὄποιου καὶ παρέλαβε τὴν ἰδιάζουσαν ταύτην διδασκαλίαν¹³.

1. Περὶ νηστείας βλ. Ἐκατοντάς 2, 68, PG 120, 933B, ὡς ἐπίσης αὐτόθι 79, 937C, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ «λελογισμένης νηστείας».

2. Περὶ ἀγρυπνίας βλ. Ἐκατοντάς 1, 94-95, PG 120, 896CD· αὐτόθι 40, 869BC· Ἐκατοντάς 2, 79, PG 120, 937C.

3. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 40, PG 120, 869BC· αὐτόθι 43, 872A.

4. Αὐτόθι 13, 857A· Ἐκατοντάς 2, 47-48, PG 120, 921CD.

5. Περὶ προσευχῆς βλ. Ἐκατοντάς 1, 94-95, PG 120, 896CD· αὐτόθι 40, 869BC· 43, 872A· Ἐκατοντάς 2, 41, PG 120, 917D-920A· 47, 921C· 69-77, 933C-937B· Ἐκατοντάς 3, 89, PG 120, 1001D-1004B.

6. Ἐκατοντάς 1, 43, PG 120, 872A.

7. Αὐτόθι 40, 869BC· 43, 872A.

8. Βλ. κατωτέρω σ. 85 ἔξ.

9. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 26, PG 120, 864A· Περὶ ψυχῆς 60, ΧΡΗΣΤΟΥ 114 ἔ., DARROUZÈS 122.

10. Ἐκατοντάς 1, 26 PG 120, 864A· Πρβλ. Περὶ ψυχῆς 62, ΧΡΗΣΤΟΥ 115 ἔ., DARROUZÈS 124.

11. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 26, PG 120, 864A· Περὶ ψυχῆς 60, ΧΡΗΣΤΟΥ 114 ἔ., DARROUZÈS 122. Γενικώτερον δὲ περὶ ἀργίας τῶν αἰσθήσεων βλ. αὐτόθι 61, 115, 122 καὶ Ἐκατοντάς 1, 17, PG 120, 860AB.

12. Βλ. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 53, ΧΡΗΣΤΟΥ 153, DARROUZÈS 218.

13. Βλ. ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Ἐκατοντάς 1, 23, DARROUZÈS, 46· αὐτόθι 29, 48· αὐτόθι 32 καὶ 35, 49 καὶ 50· αὐτόθι 49 καὶ 60, 53 καὶ 56· Λόγος 4, Περὶ μεταρολας καὶ κατανίξεως... καὶ ὅτι ἀνευ δακρύων ἀδύνατον εἰς καθαρότητα καὶ ἀπάθειαν ἔλλασαι τινά, KRIVOCHEINE 1, 312-372· Ἐκατοντάς 2, 20-21 καὶ 25, DARROUZÈS 77 καὶ 79· Ἐκατοντάς 3, 8, 12 καὶ 21, DARROUZÈS 82, 83 καὶ 86. 'Ο Συμεὼν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐν λόγῳ διδασκαλίας του ἐπικαλεῖται Γρηγό-

Τὰ εἰς τὴν πνευματικὴν τελείωσιν τοῦ πιστοῦ ἀναφερόμενα συγγράμματα τοῦ Νικήτα, ὡς ίδιαί αἱ τρεῖς Ἐκατοντάδες καφαλαίων καὶ ὁ Βίος τοῦ Συμεὼν βρίθουν κυριολεκτικῶς ἐξ ἀναφορῶν περὶ πηγῶν, διμβρων, ρευμάτων καὶ ποταμῶν δακρύων· περὶ πλήθους, θερμῶν καὶ καθημερινῶν δακρύων, τὰ ὅποια εἶναι «πύπερ μέλι καὶ κηρίον γλυκύτερα», περὶ τοῦ μετὰ δακρύων ἐσθίειν, ὅμιλεν τῷ Θεῷ καὶ ἔξομολογεῖσθαι αὐτῷ, περὶ διθαλμῶν πλήρων δακρύων, δεδακρυμένων διμμάτων κ.ο.κ.

Τὰ δάκρυα τῶν τελειουμένων πιστῶν διακρίνονται ἀναλόγως τῆς γεννώσης αὐτὰ αἰτίας¹. Οὕτως εἰς τὰ πρῶτα στάδια τῆς πνευματικῆς προόδου ἔχομεν τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας, ἀργότερον δέ, ἐνῷ ὁ πιστὸς ἀνέρχεται εἰς ὑψηλοτέρας βαθμίδας τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, ἀναφαίνονται ἀβιάστως καὶ φυσικῶς εἰς τοὺς διθαλμούς του τὰ σωτήρια δάκρυα τῆς κατανύξεως.

Τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας προσιδιάζουν εἰς τὴν τάξιν τῶν εἰσαγωγικῶν, ἐκλαμβανόμενα δὲ ὡς δεύτερον βάπτισμα συνδέονται ἀμέσως μετὰ τοῦ ἔργου τῆς καθάρσεως. Τὰ δάκρυα ταῦτα προερχόμενα ἐκ τῆς μνήμης τῶν παλαιῶν ἀμαρτιῶν, ἐκ τῆς μεταμελείας καὶ ἐκ τῆς ταπεινώσεως, καθαίρουν ὡς ποταμὸς τὴν καρδίαν καὶ παρασύρουν ἐν τῇ ροῇ των πάντα τὰ ὄχυρωματα τῆς ἀμαρτίας. Οὕτω τὰ καθαίροντα δάκρυα δέον νὰ εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὴν ποσότητα τοῦ προαποτεθέντος ἐν ἡμῖν δηλητηρίου τῆς κακίας, τὸ ὅποιον μόνον διὰ τῶν ἔκουσίων ἰδρώτων τῆς ἀσκήσεως καὶ τῶν καθαρῶν ναμάτων τῶν δακρύων δύναται νὰ ἀπαλειφθῇ ἀπὸ τῆς ψυχῆς, προκειμένου νὰ εἰσαγθῇ ὁ πιστὸς εἰς τὸ ἀγιαστήριον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ². Διὰ τοῦτο τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας χαρακτη-

ριν τὸν Θεολόγον. Βλ. Λόγος 29, KRIVOCHEINE 3, 180-182 καὶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 19, 7, PG 35, 1049D-1052A. Διὰ πλείστα βλ. I. HAUSHERR, μν. ἔργ., σ. XXXI· MME LOT-BORODINE, «Le mystère du don des larmes dans l'Orient Chrétien, dans la vie spirituelle», ἐν Études et documents 48, 3 (1936) 65-110· I. HAUSHERR, Penthos, la doctrine de la composition dans l'Orient Chrétien, (Orient. Christ. Anal. 123)· Roma 1944· A. ΦΥΤΡΑΚΗ, Taïs τῶν δακρύων γοαῖς, ὁ κλαυθμὸς τῶν μοναχῶν, 'Αθῆναι 1945· B. ΚΡΙΒΟΣΕΙΝ, «Ζηλωτὴς μανικώτατος», ἐν Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 39 (1956) 193-196· A MONK OF THE EASTERN CHURCH, Orthodox Spirituality; An Outline of the Orthodox Ascetical and Mystical Tradition, London 1961, σ. 47· G. MALONEY, «Penthos and Apophatic Spirituality», ἐν John XXIII Lectures 1 (1966) 33-41· LOSSKY, μν. ἔργ., σ. 242 ἔ.

1. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 70-71, PG 120, 884B.

2. Βλ. αὐτόθι 40, 869C· 66, 881C· Ἐκατοντάς 2, 9, PG 120, 904D· αὐτόθι 79, 937C· Ἐκατοντάς 1, 23 καὶ 25, PG 120, 861B καὶ D.

ρίζονται ως έργον «ἀρθαρτὸν καὶ διαμένον»¹.

Τὰ δάκρυα τῆς κατανύξεως θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἔκτενέστερον κατωτέρω. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν μόνον ὅτι ταῦτα προσιδιάζουν εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ητοι εἰς τὴν φωτιστικὴν καὶ τὴν μυστικὴν. Τὰ δάκρυα τῆς κατανύξεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ τῆς μετανοίας εἰναι δάκρυα χαρᾶς καὶ ἀναψυχῆς, ἀναφαίνονται δὲ εἰς τοὺς ὄφιταλμοὺς τοῦ διὰ τῶν δακρύων τῆς μετανοίας καθαρθέντος καὶ ἐκ τῶν παθῶν ἐλευθερωθέντος πιστοῦ, ὡς συνέπεια τῆς διὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος γαληνευσάσης καρδίας. Τὰ χαροποιὰ ταῦτα δάκρυα πληροῦν τὴν καρδίαν διὰ γλυκυτάτης καὶ ἀφάτου ἡδονῆς, ὡς θεία δὲ δρόσος πηγάζουσα ἐκ τῆς φωτοποιοῦ ἐνεργείας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος κατέρχονται ἀνωθεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πιστοῦ, δὲ ὅποιος ἐγεύθη τὴν θεωρίαν τοῦ ἀπροσίτου φωτός².

3. Η ΒΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΛΣΚΗΣΕΩΣ

Ἡ ἀσκησὶς κατὰ τὸν Νικήταν, μολονότι ἔχει ἔξωτερικὰ γνωρίσματα καὶ ἐκδηλώσεις, ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν ἐσωτερικὸν γεγονός τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο ἐπανειλημμένως τονίζεται ὅτι τὰ ἔξωτερικὰ γνωρίσματα καὶ μέσα τῆς ἀσκήσεως, ὡς ἡ νηστεία, ἡ ἀγρυπνία κ.τ.τ., δὲν δύνανται καθ' ἔαυτὰ νὰ ὀδηγήσουν εἰς τὴν τελείωσιν, πολλῷ δὲ μᾶλλον νὰ ἐγγυηθοῦν αὐτήν, ἐὰν δὲν ἀποτελοῦν ἀληθεῖς ἐκφράσεις τοῦ ἐπὶ τὰ βελτίω μεταμορφουμένου ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀγιαζούσης αὐτὸν θείας χάριτος.

Οὕτως ὁ Νικήτας μετ' ἀγανακτήσεως ἀπορρίπτει πᾶν ἔξωτερικὸν μέσον, τὸ ὅποιον παρουσιάζεται καθ' ἔαυτὸν ὡς ἐγγύησις τῆς τελειώσεως τοῦ μοναχοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ οὗτος διατελῶν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Μ. Βασιλείου περὶ μοναχικῆς ζωῆς ἐπιτίθεται κατὰ τῶν φρονούντων τὸ ἀδύνατον τῆς τελειώσεως ἀνευ μακρᾶς ἀναγωρήσεως ἐκ τοῦ κόσμου καὶ φυγῆς εἰς τὴν ἐρημίαν. Ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς στηρίζει τὴν ἀρνητικὴν ἐν προκειμένῳ θέσιν του ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς ἔξαρτῶντας τὴν τελείωσίν των ἐκ τῆς διαμονῆς εἰς τὴν ἐρημίαν ἐπὶ τοῦ ἀδυνάτου τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀπεριορίστου—ὅς εἰναι ἡ τελείωσις—ἐν τινὶ τόπῳ. Πρὸς τούτοις τόσον ἡ ἀποκατάστασις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων

1. Ἐκατοντάς 3, 79, PG 120, 996D.

2. Ἐκατοντάς 1, 42, PG 120, 869D· αὐτόθι 69-71, 884A-C· 45, 872B· Ἐκατοντάς 2, 70, PG 120, 933D.

εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατάστασίν των, ὅσον καὶ ἡ κατὰ φύσιν ἐνέργεια τῶν ἀρετῶν—ἄτινα συνιστοῦν τὴν «ἔξιν τῆς ἀρετῆς»—οὔτε εἶναι ἐπείσακτα εἰς τὸν ἀνθρωπὸν οὔτε ἔρχονται ἔξωθεν αὐτοῦ, ἀλλὰ συνυπάρχουν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τῆς δημιουργίας του καὶ ὀδηγοῦν αὐτὸν εἰς τὴν ἐντὸς αὐτοῦ βασιλείαν. «Ἄρα περιττὸν ἡ ἐρημία, εἰσερχομένων ἡμῶν εἰς αὐτήν, καὶ ταύτης χωρὶς, διὰ μετανοίας καὶ πάσης φυλακῆς τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν, ητοις καὶ ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας αὐτοῦ δύναται γίνεσθαι»¹. Ἐξ ἄλλου ἔάν τις εὑρισκόμενος ἐν μέσω πολλῶν συνασκουμένων πνευματικῶν ἀδελφῶν δὲν κατώρθωσε νὰ προκόψῃ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωήν, πᾶς θὰ δυνηθῇ νὰ ἀντεπεξέλθῃ νικηφόρως εἰς τὰς ἐν τῇ ἐρημίᾳ ἐπιθέσεις τῶν δαιμόνων, χωρὶς πρότερον νὰ ἔχῃ γυμνασθῆ ἐις τὴν ἐκκοπὴν τοῦ ιδίου θελήματος ἐν τῇ κοινῇ ζωῇ μετ' ἄλλων ἀσκητῶν καὶ χωρὶς νὰ τελῇ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν πνευματικοῦ τινος πατρός²;

Ἐρημία κατὰ τὸν Νικήταν εἶναι ἡ ἀρνητικὴς τοῦ ιδίου θελήματος, ἡ ἀπάρνησις τῆς ἐπιθυμίας τῶν ὄφιταλμῶν τῆς σαρκὸς καὶ τῆς ἀλαζονείας τῶν λογισμῶν, ἡ ἀποκόλλησις ἐκ τῆς ἀπάτης τῶν ὄφωμένων κ.τ.τ. Μόνον ἐὰν ὁ μοναχὸς φύγῃ ἐξ αὐτοῦ τοῦ κόσμου τῆς κακίας, θὰ ἀξιωθῇ τῆς ἀγιαζούσης ἀλλοιώσεως τῆς δεξιᾶς τοῦ ὑψίστου καὶ θὰ ζῃ ἐν μέσῳ τοῦ κόσμου ὡς ἐν «ἐρημίᾳ διάγων καὶ ἀνθρωπὸν μὴ ὄρων»³. Ἡ τοπικὴ φυγὴ ἐκ τοῦ κόσμου καθ' ἔαυτὴν εἰς οὐδὲν ὀφελεῖ. «Τὸ γενέσθαι μοναχὸν οὐ τὸ ἔξω τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου γενέσθαι ἐστίν, ἀλλὰ τὸ καταλιπεῖν ἔαυτὸν ἔξω τῶν τῆς σαρκὸς θελημάτων γενέσθαι, καὶ ἀπελθεῖν εἰς ἐρημίαν παθῶν»⁴.

1. Ἐκατοντάς 1, 72, PG 120, 884CD. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, 'Ἐπιστολὴ 2,2, COURTONNE (Γ. COURTONNE, *Saint Basile, Lettres*, τόμοι 3, Paris 1957, 1961, 1966) 1,7· PG 32, 22B: «Κόσμου ἀντιχώρησις οὐ τὸ ἔξω αὐτοῦ γενέσθαι σωματικῶς, ἀλλὰ τῆς πρὸς τὸ σῶμα συμπαθείας τὴν ψυχὴν ἀπορρῆξαι καὶ γενέσθαι ἀπολιν, δοικον, ἀνίδεον, ἀφύλεταιρον, ἀκτήμονα, ἀβιον, ἀπράγμονα, ἀπυνάλλακτον, ἀμαθῆ τῶν ἀνθρωπίνων διδαγμάτων».

2. Ἐκατοντάς 1, 73, PG 120, 884D-885A. Βλ. καὶ Α. ΦΥΤΡΑΚΗ, *Oι μοναχοὶ ως κοινωνικοί διδάσκαλοι καὶ ἐργάται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ*, σ. 13 ἐξ.

3. Ἐκατοντάς 1, 75, PG 120, 885CD.

4. «Εἴ γάρ καὶ πρὸς τὸν μέγαν ἔκεινον ἐρρέθη, φεῦγε τοὺς ἀνθρώπους καὶ σώζη, ἀλλὰ τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐρρέθη· ἐπει καὶ μετὰ τὸ φυγεῖν ἔκεινον, μέσον ἀνθρώπων ηγάλιζετο καὶ ἐν οἰκουμέναις ἐνδημῶν ἦν καὶ μαθηταῖς συνέζη· ἀλλὰ τὴν νοητὴν φυγὴν ἐν τῇ αἰσθητῇ σπουδαῖς φυγῶν, οὐδὲν παρὰ τῆς τῶν ἀνθρώπων συνουσίας ἐβλάπτετο. Τοῦτο δὲ καὶ ἄλλος τῶν μεγάλων ἔβόλι, τῆς συνάξεως ἐερχομένος· φεύγετε, ἀδελφοί, ἀλλὰ τὸ στόμα ἐδείκνυεν, ἐπερωτώμενος τὴν αἰτίαν», αὐτόθι 76, 6.

Ἐν συμπεράσματι ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς ἀσκουμένους ὁ Νικήτας φρονεῖ ὅτι ἡ ἐν συνοδείαις καινὴ ζωὴ εἶναι ἀσφαλεστέρα τῆς κατὰ μόνας. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ σωτήριος κάθιδος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ἔγενετο ἐν τῇ ἑρημίᾳ, ἀλλ’ ἐν μέσῳ τῶν ἀμαρτωλῶν ἀνθρώπων. «Ἀναγκαῖον οὖν ἡ ὅμονοια τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ζωῆς, σφαλερὰ δὲ ἡ μόνωσις καὶ ἐπικινδυνοց»¹.

Ἐντεῦθεν δύναται νὰ κατανοηθῇ καὶ ἡ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Νικήτα τονιζομένη ἀνάγκη πρὸς ἐσωστρέφειαν. Ὁ ἀσκούμενος καλεῖται νὰ ἔχερευνήσῃ τὰ βάθη αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρξεως του. Διὰ νὰ καταστῇ τοῦτο δυνατόν, πρέπει ὁ νοῦς νὰ κλείσῃ τὰς «ἐκτὸς καθ’ ἑαυτὸν εἰσόδους», προκειμένου νὰ ἀρχίσῃ νὰ κατανοῇ ἑαυτὸν καὶ τὰς ἐνεργείας του. Ἡ «ἀργία» ἐκ τῶν ἔξωτερικῶν ἐντυπώσεων, ἡ ὅποια ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς σιωπῆς τῶν γειλέων, τῆς μύσεως τῶν δρθαλμῶν καὶ τῆς κωφεύσεως τῶν ὀτῶν, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ τροπὴ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἔξωτερικῶν αἰσθήσεων πρὸς τὰς ἐσωτερικάς, ἐπιτρέπουν τὸν ἀσκούμενον νὰ ἀναπτύσσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν θεμελιώδη ἀρετὴν τῆς «διακρίσεως» καὶ νὰ συντομεύῃ τὴν πρὸς τὴν τελείωσιν ἄγουσαν ὁδὸν².

Ἡ γνησία ἀσκησὶς πρέπει νὰ εἶναι ἔκουσία, ἐπειδὴ «ἢ δι’ ἔκουσίων πόνων καθαιρόμεθα τῶν μολυσμῶν τῆς ἀμαρτίας, ἢ δι’ ἀκουσίων ἐπιφορῶν· τῶν γάρ ἔκουσίων προηγουμένων, οὐχ ὑπαντᾶ τὰ ἀκουσια»³. Μόνον ὁ ἔκουσίως παραδώσας ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς ἀρετῆς καὶ μετὰ ζήλου διανύων τὴν ὁδὸν τῆς ἀσκήσεως καταξιοῦται τῶν μεγάλων δωρεῶν τοῦ Θεοῦ. Ἀνερχόμενος δμως ὁ τελειούμενος πιστὸς εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἔξαπτει κατ’ αὐτοῦ τὸν φθόνον τῶν δαιμόνων, οἱ δόποιοι μὴ ἀνεχόμενοι νὰ θεωροῦν τὴν μεταβολὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἀγγεικὴν φύσιν ἐγείρουν κατ’ αὐτοῦ τὸ «οὖς βέλος τῆς οἰήσεως». Οὕτως, ἐὰν ὁ πιστὸς δὲν καταφύγῃ εἰς τὸ δχύρωμα τῆς

885D-888A. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιστολὴ 2,2, COURTONNE 1,7· PG 32, 22B καὶ ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Ἐκατοντάς 1, 96, DARROUZÈS 69· αὐτόθι 3, 65, 100.

1. Ἐκατοντάς 1, 77, PG 120, 888AB. Ὁ Νικήτας ἐνταῦθα, προκειμένου νὰ θεμελιώσῃ τὴν κατὰ τῆς ἑρημικῆς ζωῆς θέσιν του, ἐπικαλεῖται καὶ τὰ ἔξης χωρία ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς: Ματθ. 18,20· Ἐκκλ. 4, 10· Ψαλμ. 88, 16· Ψαλμ. 132, 1. Ἀντιθέτως ὁ Παλαμᾶς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν νηπτικῶν θεωροῦν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς τοπικῆς φυγῆς εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα καὶ τελειωτέρα ἐπίτευξις τῆς πνευματικῆς. Βλ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία . . . , σ. 76.

2. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 8, PG 120, 853D-856A· αὐτόθι 26, 864AB· 22, 861A· Περὶ φυχῆς 60, Χρηστοῦ 114, DARROUZÈS 122.

3. Ἐκατοντάς 2, 9, PG 120, 904D.

ταπεινώσεως καὶ ἀναζητήσῃ ἐκεῖθεν τὴν σωτηρίαν του, ἐγκαταλείπεται ἄνωθεν, καὶ «πνεύμασιν ἔξαιτοῦσιν ἐκδίδοται εἰς ἀκούσιον παίδευσιν, ἐπει μὴ τῇ ἔκουσίῳ ἑαυτὸν ἐδοκίμασεν. . . ἀ καὶ ταπεινοῦσιν αὐτὸν ταῖς ἐπιφοραῖς δριψέως, ἔως οὖν ἐπιγνῶ τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν καὶ θρηνήσας ἀποθήσῃ τὴν βάσανον»¹.

Λόγω λοιπὸν τοῦ συνεχοῦς καὶ ἐντόνου πολέμου τῶν πονηρῶν δυνάμεων, αἱ διὰ τῆς ἀσκήσεως τυπούμεναι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ τελειουμένου πιστοῦ εὐεργετικαὶ ἀλλοιώσεις δὲν εἶναι μόνιμοι καὶ ἀπαραστάτευτοι, ὑπόκεινται δὲ εἰς τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἀπωλείας. Τὸ θέμα τοῦτο ἀπησχόλησε πολὺ τὴν σκέψιν τοῦ Νικήτα, ὁ δόποις καὶ διέγνωσε τὰ αἴτια, τὰ διδηγοῦντα εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ ἔργου τῆς ἀσκήσεως. Κατ’ ἀρχὴν βεβαίως ἡ διασφάλισις τῆς ἀδιαλείπτου πνευματικῆς αὐξήσεως τοῦ πιστοῦ, ὡς εἰδομεν, κατοχυροῦται διὰ τῆς διηγεκοῦς ἀνοδικῆς πορείας αὐτοῦ πρὸς τὰς ὑψίστας βαθμίδας τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Εἰδικώτερον δμως ὅταν ὁ ἀσκούμενος πιστὸς ἀρχίσῃ νὰ ἀπολαμβάνῃ τὴν πολλὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν χαρισμάτων, αἰσθάνεται εἰς τὴν ψυχήν του διάχυσίν τινα ἐκ τῆς χαρᾶς τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι δὲ δυνατὸν κατὰ τὴν φάσιν ταύτην νὰ κυριαρχήσῃ ἐπ’ αὐτοῦ τὸ πάθος τῆς οἰήσεως καὶ τῆς ἐπάρσεως, καὶ νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ πνευματικὴ πρόοδος του καταρθώθη «έξ ίδίας δυνάμεως καὶ συνέσεως». Πολλάκις δμως κατ’ οἰκονομίαν ἐπιτρέπεται νὰ πειρασθῇ ὁ τελειούμενος πιστὸς πρὸς ίδιον συμφέρον, προκειμένου νὰ ἐνθυμῆται συνεχῶς τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν καὶ τὸ ἀδύνατον τῆς διαφυλάξεως τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν ἀνευ τῆς δυνάμεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος². Οἱ ἀσκούμενοι δὲν δύνανται νὰ ἀποφύγουν τοὺς πειρασμούς, «εἰ μὴ τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν ἐπιγνῶσι, καὶ ξένους πάσης δικαιοσύνης ἑαυτοὺς ἡγήσονται, πάσης τε παρακλήσεως ἀναζίους, πάσης τιμῆς, πάσης ἀναπαύσεως»³.

1. Αὐτόθι 81, 940AB. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 1, 94, PG 120, 896BC. Περὶ οἰήσεως βλ. Θεωρία εἰς τὸν παραδίδεισον 47, Χρηστοῦ 150, DARROUZÈS 210· Ἐκατοντάς 1, 35, PG 120, 868CD· αὐτόθι 36, 868D· 83, 889D· Ἐκατοντάς 2, 19 καὶ 21, 909A-C· αὐτόθι 32, 913D· καὶ 81, 940AB.

2. Αὐτόθι 21, 909BC. Βλ. καὶ 19, 909A.

3. Αὐτόθι 23, 912A. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Νικήτας ψύγει τοὺς συγκρίνοντας ἑαυτοὺς πρὸς τοὺς ἄλλους συνασκουμένους ἀδελφούς των. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 83, PG 120, 889D: «Ο ἑαυτὸν, καθ’ οἶόν δή τινα τρόπον, τινὶ παραμετρῶν τῶν συνασκουμένων ἡ συνόντων αὐτῷ ἀδελφῶν, λέληθε φρεναπατῶν ἑαυτὸν καὶ ξένην Θεοῦ βαδίζων δόδον. Ἡ γάρ ἑαυτὸν ὁ τοιοῦτος οὐκ ἔγνω ἡ τῆς φερούσης παρετράπη πρὸς οὐρανούς· ἦν οἱ σπουδαῖοι καταβεβλημένῳ φρονήματι τρέχουσι, καὶ δι’ ἡ τῶν παγί-

Δὲν εἰναι λοιπὸν ἀδύνατον, ἀφοῦ ἀξιωθῇ τις τῶν μεγάλων δωρεῶν τοῦ Θεοῦ κατόπιν συντόνου ἀσκήσεως, νὰ θεωρήσῃ ἔκυπτον μέγαν καὶ ἀνώτερον τῶν ἄλλων, τοιουτοτρόπως δὲ νὰ καταστῇ αἰχμάλωτος τῶν παθῶν καὶ μαθητῆς τῶν δαιμόνων. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη ὁ ἀσκητὴς περιπέσῃ εἰς βάθη κακίας, δὲν πρέπει νὰ ἀπωλέσῃ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀνακλήσεως, διότι ἐὰν ὑπάρχῃ τὸ προκαταβληθὲν θεμέλιον τῆς εὐσεβείας διὰ τῶν πόνων τῆς ἀσκήσεως, ὁ Θεὸς δύναται νὰ ἀνοικοδομήσῃ τὸ μέχρις ἐδάφους τῆς γῆς τῶν κακῶν καταπεσὸν οἰκημα. Οὕτε πάλιν ὁ Θεὸς λησμονεῖ τοὺς παλαιοὺς πνευματικοὺς κόπους καὶ ἰδρῶταις τοῦ πεπτωκότος ἀσκητοῦ, ἀλλὰ παρέχει εἰς αὐτὸν ἔτι μεγαλυτέραν ἴσχυν, προκειμένου νὰ ἀνεγείρῃ ἐν πνεύματι ταπεινώσεως πνευματικὴν οἰκεδομὴν λαμπροτέραν τῆς προηγουμένης. Ἀρκεῖ πρὸς τούτοις νὰ ἀναδράμῃ αὐτὸς διὰ τῆς μετανοίας εἰς τὴν πρωταρχικὴν του κατάστασιν ἔχων ὡς μεσίτην τὴν ταπεινώσιν καὶ τὴν ἐπίγνωσιν τῶν ὅριων τῶν δυνάμεων του¹. «Σκοπὸς γάρ τῷ κυβερνήτῃ Θεῷ τῆς ἡμετέρας ζωῆς, τὸ ἀεὶ ταπεινοὺς ἡμᾶς εἶναι, καὶ μὴ φρονεῖν παρ’ δ’ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν»².

Ο ἀνθρωπὸς δύναται νὰ ἀνυψωθῇ ἐκ τῆς ταπεινώσεως τῶν παθῶν διὰ τῆς πραότητος, τῆς ταπεινώσεως καὶ τῆς ἀγάπης, μιμούμενος οὗτο τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγον. Ἐὰν αἱ ἀρεταὶ αὗται ἀπουσιάζουν, τότε τὸ καθόλου ἔργον τῆς τελειώσεως ἀποβαίνει μάταιον καὶ δῆλοι οἱ κόποι τῆς ἀσκήσεως ἀποδεικνύονται ἀνωφελεῖς³. Ἡ δρῦη δὲ βάσις

δων ὑπεριπτάμενοι τοῦ ἔχθρου, εἰς νοητὸν δέρα, πτέρυξιν ἀπαθείας, χωροῦσι, καὶ ἐν φωτεινοῖς ἐνεργίζουσι τόποις, μετριοφροσύνης κεκοσμημένοι». Βλ. καὶ αὐτόθι 35, 868CD. 'Ο Μ. Βασιλεὺς εἶχεν ἐπισημάνει τὴν ἐκ τῆς ἀσκήσεως ἀπορρέουσαν αὐταρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο ἀπηγόρευεν εἰς ἀσκούμενον ἐντὸς τῆς ἀδελφότητος «τὸ πλέον τῶν ὅλων νηστεύειν ἢ ἀγρυπνεῖν κατὰ τὸ ίδιον θέλημα» χαρακτηρίσας τοιάντας τάσεις ὡς «θεοσεβείας ἀλλοτρίας». Βλ. "Ορους κατ' ἐπιτομὴν 138, PG 31, 173BC.

1. Ἐκατοντάς 1, 35, PG 120, 868CD.

2. Αὐτόθι 55, 876C. Περὶ τῶν διακρίσεων τοῦ Νικήτα μεταξὺ ταπεινολογίας, ταπεινώσεως καὶ ταπεινοφροσύνης βλ. Ἐκατοντάς 2, 25-29, PG 120, 912B-913A. Βλ. καὶ αὐτόθι 35-42, 916C-920B. Ἐκατοντάς 1, 55, PG 120, 876C. Ἐκατοντάς 3, 80, PG 120, 997AB. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 31, ΧΡΗΣΤΟΥ 143, DARBROUZÉS 192· αὐτόθι 50, 151 ἔ., 214.

3. Ἐκατοντάς 1, 55, PG 120, 876CD. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 3, 81, PG 120, 997CD: «Πολλοὶ τῶν πιστῶν καὶ σπουδαίων ἐν πολλοῖς πόνοις ἀσκήσεως καὶ γυμνασίας σωματικῆς τὰ ἔκυπταν ὑπωπίασαν καὶ κατίσγνωσαν σώματα, διὰ δὲ τὸ μὴ ἔχειν αὐτοὺς κατάνυξιν ἐκ συντετριψμένης καὶ φιλαγάθου γνώμης καὶ συμπάθειαν ἢ ἀγάπης πρὸς τοὺς πλησίους, καὶ ἔκυπτος, κενοὶ τοῦ πληρώματος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος κατελείφθησαν, καὶ μακρὰν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐγένοντο γνώσεως, μήτραν δια-

τῆς ἀσκήσεως ἐν τελικῇ ἀναλύσει δὲν εἰναι ἄλλο τι ἢ ὁ θερμὸς ἔρως τοῦ Θεοῦ. 'Ο ύπ’ αὐτοῦ ἐμπνεόμενος πιστὸς δὲν θεωρεῖ ὡς βαρὺν τὸν ζυγὸν τῆς ἀσκήσεως, δὲν φείδεται τῆς ὑγείας τοῦ σώματος, δὲν φοβεῖται τὴν τραχύτητα τῶν ἔργων τῆς ἀρετῆς, δὲν ἀποφεύγει τοὺς κόπους, ἀλλὰ «ζέοντι πόθῳ τὴν αὐλακα τέμνει τῶν ἀρετῶν ἐν πάσῃ κακοπαθείᾳ, πρὸς ἔκυπτον μόνον ὅρῶν καὶ πρὸς τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς· καὶ καθ’ ἐκάστην ἐν δάκρυσι τὰ σπέρματα αὐτοῦ καταβάλλεται ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ζώντων, ἔως οὐ φυῇ αὐτῷ ἢ χλόη τῆς ἀπαθείας»¹.

4. Η ΚΑΘΑΡΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ Η ΝΕΚΡΩΣΙΣ ΤΟΥ ΣΑΡΚΙΚΟΥ ΦΡΟΝΗΜΑΤΟΣ

Οι Πατέρες προκειμένου νὰ περιγράψουν τὸ ἔργον τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς διὰ τῆς ἀμαρτίας διαφθαρείσης ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατὰ Θεὸν κτισθεῖσαν ὀραιότητα αὐτῆς, χρησιμοποιοῦν διαφόρους εἰκόνας. Οὕτως ἄλλοτε παραλληλίζουν τὸ ἔργον τοῦτο πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ γλύπτου ἀφαίρεσιν τῆς περιττῆς ὄλης κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος, ἄλλοτε πρὸς τὸν καθαρισμὸν ζωγραφικοῦ πίνακος ἀπολέσαντος τὴν ἀρχικὴν ὀραιότητά του διὰ τοῦ ἐπικαθήσαντος ρύπου, ἄλλοτε πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς εἰκόνας, ἢ ὅποια ἡλλοιώθη ἐπιζωγραφηθεῖσα δι’ ἀκαταλήλων χρωμάτων, καὶ ἄλλοτε πρὸς τὸν καθαρισμὸν ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος περιέπεσεν εἰς βόρβορον καὶ ἐρρύπανε τὴν μορφὴν του². Τὴν παράστασιν τοῦ καθαρισμοῦ τῆς εἰκόνας χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς, ὅμιλεῖ δὲ συγχάκις περὶ ἀνευρέσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ φυσικοῦ κάλλους

νοίας ἀκαρπὸν ἐσχημάτες, καὶ λόγον ἀναλον καὶ ἀφώτιστον.

1. Ἐκατοντάς 1, 29, PG 120, 864D-865A.

2. Βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, Εἰς Γέν. 'Ομ. 13, 4, GCS 6, 119, 24 ἔ.· Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου 14, PG 25, 120· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου 30, PG 44, 253C· Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Ψαλμῶν 2, 11, JAEGER 5, 115 ἔ.· PG 44, 541D· Εἰς Ἄσμα ἀσμάτων 15, JAEGER 6, 439-440· PG 44, 1093D. 'Ἐν προκειμένῳ ἢ ἐπιδρασῖς τοῦ Πλωτίνου εἰναι ἀναμφισβήτητος. Βλ. Ἐννεάδαι 1, 6, 5 καὶ 1, 6, 9. Διὰ πλείονα βλ. DANIÉLOU, *Platonisme et théologie mystique*. . . . σ. 46 καὶ 223 ἔ.· G. B. LADNER, «The Concept of the Image in the Greek Fathers and the Byzantine Iconoclastic Controversy», ἐν DOP 7 (1953) 12 ἔ.· A. ROYO, *The Theology of Christian Perfection*, Dubuque 1962· J. DE GUIBERT, ἐνθ' ἀνωτ.: PHILIPPE DE LA TRINITE, «Epreuves spirituelles», ἐν DS 4, 1, 911-925.

τῆς ἀρχικῆς εἰκόνος, περὶ ρύπου, περὶ καθαρικοῦ πυρὸς κ.τ.τ.¹.

‘Η καθαρισις ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέρος τοῦ καθόλου ἔργου τῆς ἀσκήσεως, ὡς ἐκ τούτου δὲ προσιδιάζει εἰς τὴν πρώτην βαθμίδα τῆς πνευματικῆς ζωῆς—ἡτοι τὴν ἀφορῶσαν εἰς τοὺς εἰσαγωγικούς—, διὸ καὶ ἡ βαθμὸς αὕτη κατὰ μίαν διαβάθμισιν προσονομάζεται καθαρική². Διὰ τοῦτο δύος καὶ τὸ ἔργον τῆς καθάρσεως δὲν δύναται νὰ εἶναι διηγεκές, ὑφίσταται δὲ ἔως δου τὸ ἔπιτευχθῆ ἢ ἀποδέσμευσις ἐκ τῆς δουλείας τῶν παθῶν καὶ ἐπικρατήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν ἢ ἐκ τῆς μετουσίας τῆς χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος χαροποιὸς γαλήνη³.

‘Η καθαρισις, προκειμένου νὰ εἶναι ἐπιτυχής, πρέπει νὰ ἀφορῇ εἰς τὸν δόλον ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὁ Νικήτας ἐπιχειρῶν νὰ τονίσῃ τὸ καθολικὸν ἔργον τῆς ἀληθίους καθάρσεως ὅμιλεν περὶ πέντε αἰσθήσεων τῆς ἀσκήσεως, διὰ τῶν ὁποίων καθαίρονται αἱ πέντε αἰσθήσεις τοῦ σώματος. Αἱ πέντε αἰσθήσεις τῆς ἀσκήσεως εἶναι ἡ ἀγρυπνία, ἡ μελέτη, ἡ προσευχὴ, ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ ἡσυχία. ‘Ο καθαιρόμενος δέοντας νὰ ἐπισυνάψῃ ταύτας εἰς τὰς ἀντιστοίχους αἰσθήσεις τοῦ σώματος, ἥτοι τὴν ἀγρυπνίαν εἰς τὴν δρασιν, τὴν μελέτην εἰς τὴν ἀκοήν, τὴν προσευχὴν εἰς τὴν δσφροσιν, τὴν ἐγκράτειαν εἰς τὴν γεῦσιν, τὴν ἡσυχίαν εἰς τὴν ἀφήν. ‘Η σύζευξις αὕτη τῶν πνευματικῶν μετὰ τῶν σωματικῶν αἰσθήσεων καθαίρει ταχέως τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου καὶ καθιστᾷ τὸν νοῦν «ἀπαθῆ καὶ διορατικόν»⁴.

Αἱ πέντε αὗται αἰσθήσεις τῆς ἀσκήσεως ἀποτελοῦν ἐν ταυτῷ καὶ μέσα δι’ ὃν ἐπιτελεῖται ἡ καθαρισις. Πλὴν δὲ τούτων ἀναφέρονται ἐπίσης ὡς ἔτερα καθαρικὰ μέσα ἡ νηστεία—ώς εἰδικωτέρα μορφὴ ἐγκρα-

1. Βλ. π.χ. Ἐκατοντάς 1, 65 καὶ 67, PG 120, 881B-D· αὐτόθι 69, 884A· 30, 968AB· Ἐκατοντάς 2, 9, PG 120, 904D.

2. Βλ. Ἐκατοντάς 3, 42, PG 120, 972D: ‘‘Η καθαρική, τῶν ἥδη πρὸς ἀγῶνας ἵεροὺς εἰσαγομένων ἐστίν.’’

3. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 69, PG 120, 884A. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 2, 86, PG 120, 944A: ‘‘... καὶ τὴν εἰκόνα καθαρὰν . . . ἀνασώσῃ . . . , καὶ οὐδαμῶς τῆς προσθήκης τῶν πόνων ἐνδιδωσιν, ἔως οὐ ρύπου παντὸς καὶ μολυσμοῦ ἐχυτὴν ἐκκαθάρῃ . . . ’’. Τὸ ἔργον τῆς καθάρσεως συνεχίζεται καὶ εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα τῆς πνευματικῆς τελειώσεως, ἔθιμον γίνεται λόγος περὶ καθάρσεως ἐκ τῆς «παγκοσμίου αἰσθήσεων». Περὶ τῆς ἐν προκειμένῳ συμβολῆς τοῦ Ἀγίου Πνεύματος βλ. Ἐπιστολὴ 5, 4, Χριστοῦ 172, DARROUZÉS 248· Περὶ ἱεραρχίας 38, Χριστοῦ 78, DARROUZÉS 340· Περὶ δρων ζωῆς 15, DARROUZÉS 380.

4. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 91, PG 120, 893D· Ἐκατοντάς 2, 7, PG 120, 904AB· αὐτόθι 70, 933D· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 48, Χριστοῦ 151, DARROUZÉS 212.

τείας—, αἱ κακοπάθειαι τοῦ σώματος¹—ἰδίᾳ δὲ μνημονεύονται τὰ νοσήματα, τὰ διοῖα ἐκλαμβάνονται ὡς ἐπωφελῆ διὰ τοὺς εἰσαγωγικούς, διότι συνεργοῦν εἰς τὴν τῆξιν καὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς «ζεούσης σαρκός», ἐφ’ ὃσον δι’ αὐτῶν ἔξασθενίζει ἡ δύναμις τῆς σαρκός, ἐκλεπτύνεται τὸ χοικὸν φρόνημα τῆς ψυχῆς καὶ ἐνδυναμοῦται αὕτη², ὁ φόβος τῆς κρίσεως καὶ τῶν κολάσεων³, ἡ ἀπάρνησις τοῦ ἰδίου θελήματος, ἡ προσευχὴ καὶ τὰ δάκρυα⁴.

Κύριον δύος μέσον πρὸς ἐπίτευξιν τῆς καθάρσεως εἶναι κατὰ τὸν Νικήταν τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας, διὰ τῶν ὁποίων καθαίρεται ἡ καρδία ἐκ τῶν παθῶν καὶ τῶν αἰτιῶν αὐτῶν. ‘‘Η ἐκ τῶν ἀποκαθαρόντων δακρύων ὀδύνη νοεῖται ὡς ἀντιστάθμισμα εἰς τὴν ἐπέρας φυσικῆς ρεύσεως, ἥτοι τοῦ σπέρματος, προκαλουμένην ἡδονήν, διὰ τῆς ὁποίας κατεμολύνθη τὸ σῶμα⁵. Διὰ τοῦτο «δεῖ τὸν μὲν μολυσμὸν τῆς ἀπὸ τοῦ σώματος οὐσιώδους ῥοῆς, δι’ ἐπιφροῆς οὐσιωδῶν δακρύων ἀποκαθαίρειν· ἵνα ὅπερ ἡ ἡδονὴ διὰ ῥοῆς φυσικῆς κατεμόλυνε σῶμα, τοῦτο ἡ ὀδύνη τῆς λύπης διὰ ῥοῆς αὐθίς τῶν δακρύων φυσικῆς ἀποκαθαίρειν· τὸν δὲ ζόφον τῆς ψυχῆς τὸν ἀπὸ τῆς τοῦ θυμοῦ πικρίας, διὰ φωτὸς κατακύρεως καὶ γλυκύτητος τῆς κατὰ Θεὸν ἀγάπης, ἀποδιώκειν, καὶ ἐνοῦσθαι αὐθίς, οὖ πρότην δι’ ἐκείνων ἀπηλλοτριώθημεν»⁶. Τοιουτοτρόπως, διὰ τὰς διὰ τῆς μετανοίας ἐπιτελήται ἡ καθαρισις ἐκ τοῦ ἐν ἡμῖν ιοῦ τῆς κακίας καὶ ἐκ τοῦ ρύπου τῆς ἀμαρτίας, ρέουν τὰ δάκρυα φυσικῶς ἐκπυρούμενα ἐκ τοῦ θείου πυρός, καθαίροντα τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν μολυσμῶν

1. Ἐκατοντάς 2, 7, PG 120, 904AB.

2. Ἐκατοντάς 1, 87, PG 120, 892C.

3. Ἐκατοντάς 2, 88-89, PG 120, 944CD.

4. Αὐτόθι 7, 904AB. Βλ. καὶ Βίος Συμεὼν 147, HAUSHERR 218: «... δεῖ καθαίρειν ἐκυτὸν δι’ ἐγκράτειας καὶ δακρύων καὶ προσευχῆς . . . ».

5. Ἐκατοντάς 1, 19, PG 120, 860C. Βλ. καὶ αὐτόθι 67, 881D: «Διὸ οὐσῶν ἐν ἡμῖν τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας φυσικῶν ῥεύσεων, γονῆς καὶ δακρύων, ὡφ’ ἡς τὸν χιτῶνα τῆς ψυχῆς μολυνόμεθα καὶ δι’ ὃν πάλιν αὐτὸν καθαιρόμεθα, ἀνάγκη τὸν ἐκ τῆς οὐσίας ἡμῶν μολυσμὸν ἀπονίψασθαι διὰ τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας κινουμένων δακρύων. ‘‘Ἀλλως γάρ τὸν ἐκ τῆς φύσεως ρύπου καθάραι ἀδύνατον」.

6. Αὐτόθι 64, 881B. Βλ. ἐπίσης καὶ 65, 881BC: «“Ωσπερ δὲ ἀπὸ τῆς ἡδονῆς μολυσμὸς τὸν σπασινικὸν ἔρωτα προηγησάμενον ἔχει εἰς ἀποπλήρωσιν τῆς φωλότητος, οὗτως ἡ ἀπὸ τῆς ἐνωδύνου λύπης καθαρισις τὴν θέρμην ἔχει τῆς καρδίας εἰς ἀποπλήρωσιν τοῦ πένθους καὶ τῶν δακρύων. Καὶ τοῦτο οἰκονομίκη τῆς πρὸς ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ ἀγάπητητος, ἵνα κάποιες ὁδύντες κάποιας ἡδονῆς καὶ ῥοῆς δακρύων ῥοήν αἰσχίστην σαρκὸς ἀποκρουόμενοι τε καὶ ἐκκαθαίροντες, τοὺς τόπους τῶν φαύλων ἀπὸ τοῦ νοὸς καὶ τὰς ἀμέρφους εἰκόνας ἀπὸ τῆς ψυχῆς ἐξαφανίσωμεν καὶ λαμπρέραν ταύτην τῷ κάλλει τῷ φυσικῷ ἀποδείξωμεν».

καὶ καθιστῶντα αὐτὴν κληρονόμον τοῦ ἑλέους τοῦ Θεοῦ¹. Τότε καὶ ὁ καθαρθεὶς νοῦς γίνεται διὰ τὴν ψυχὴν ὡς κατάστερος οὐρανὸς ἔχων ἐν ἐκυτῷ τὸν λάμποντα ἥλιον τῆς δικαιοσύνης καὶ ἐκπέμποντα τὰς ἀκτῆς τῆς θεολογίας εἰς τὸν κόσμον, ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ γενόμενος πλέον καθαρὸς ἐκ τῆς ἀβύσσου τῆς σοφίας ἀνάγει πρὸς τὸν νοῦν ἀπλᾶς καὶ καθαρᾶς τὰς ἴδεας τῶν πραγμάτων καὶ τὰς ἀποκαλύψεις τῶν κεκρυμμένων αεὶς τὸ εἰδέναι τί τὸ βάθος καὶ ὑψὸς καὶ πλάτος τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ².

Ἡδη δυνάμεθα νὰ ἰδωμεν τίτικωτερον τὸ ἀντικείμενον τῆς καθαρίσεως. Τοῦτο γενικῶς περιγράφεται ὑπὸ τῆς πατερικῆς σκέψεως ὡς φρόνημα τῆς σαρκὸς ἢ χοϊκὸν φρόνημα, ἢ δὲ καταστροφὴ αὐτοῦ ὡς νέκρωσις τοῦ ἐν λόγῳ φρονήματος. Ἡ πατερικὴ διδασκαλία περὶ νεκρώσεως εἰναι πλουσιωτάτη, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεξερεύνητος. Ὡς ἐκ τούτου συχνάκις παρεζηγεῖται, ἵδια ὅσάκις ἔξετάζεται ὑπὸ τὸ πρᾶσμα παρομοίων ἀπόψεων τῆς θύραθεν φύλοσοφίας καὶ δὴ τῆς πλατωνικῆς.

Ἡ περὶ νεκρώσεως διδασκαλία τῶν Πατέρων δὲν πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ νοῆται μόνον στερητικῶς. Αὕτη βεβαίως σχετίζεται ἀμέσως πρὸς κατ' ὅψιν ἀρνητικὰς καταστάσεις, ὡς ὁ ἀσκητισμός, ἢ ἐκ τοῦ κόσμου φυγή, ὁ παρθενικὸς βίος κ.τ.τ., ἀτινα εἰς ὡρισμένας ιστορικὰς περιόδους ἄλλοτε προεβλήθησαν ἐντόνως καὶ ἄλλοτε ἀντεμετωπίσθησαν μετὰ καχυποψίας. Τὸ στερητικὸν δῆμας στοιχεῖον ἐν προκειμένῳ εἰναι τῷ δοῦτι ἐπιφανειακόν. Ἡ νέκρωσις καθ' ἐκυτήν, ὡς ἐξ ἀλλου ἢ ἀσκησὶς καὶ ἡ κάθαρσις, δὲν νοεῖται ὡς αὐτοσκοπός, ἀλλ' ὡς διάνοιξις τῆς ἀρχῆς τῆς πρὸς τὴν θέασιν ἀγούσης ὁδοῦ ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας ἐπισυσωρευθέντων ἐμποδίων. Νεκρούμεθα οὐχὶ μόνον διὰ νὰ ἀποκολλήθωμεν ἐκ τοῦ τέλματος τῆς ἀμαρτίας, ἀλλὰ κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ζήσωμεν τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν διὰ τῆς ισχυροποίησεως τοῦ ἐν ἡμῖν φρονήματος τοῦ Πνεύματος, καὶ διὰ νὰ ἀπολύσωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀπὸ τοῦ παρόντος τὸ ὕψιστον δῶρον τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ.

Ἡ περὶ νεκρώσεως λοιπὸν διδασκαλία οὐδέποτε πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται μεμονωμένως, ἀλλὰ νὰ ἐντάσσεται εἰς τὸ γενικώτερον πλαίσιον τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως καὶ ἀνακαίνισεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ περὶ νεκρώσεως διδασκαλία κατὰ τὸν Νικήταν νοούμενη ὡς ἡ πρώτη φάσις τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν προπτωτικὴν κατάστασιν. Τοῦτο δὲ ἐπιτυγ-

1. Βλ. αὐτόθι 69, 884Α· Ἔκατοντάς 2, 9, PG 120, 904D· αὐτόθι 17, 908C· 41, 917D-920A· 86, 944A.

2. Αὐτόθι 67, 933AB.

χάνεται διὰ τῆς καταπόσεως τοῦ θυητοῦ φρονήματος τῆς σαρκὸς ὑπὸ τῆς «ἀθανάτου ζωῆς τῆς ἐπιγινομένης ἐξ ἐπιδημίας τοῦ Πνεύματος»¹. «Οταν ἐπιτευχθῇ τοῦτο, ὁ ἀσκούμενος εἰσέρχεται πλέον εἰς τὸν χῶρον τῆς πρώτης ἀπαθείας, ἡ ὅποια εἶναι καὶ ὁ σκοπὸς τῆς πρώτης βαθύτατος, ἦτοι τῆς τῶν εἰσαγωγικῶν. «Οἱ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος», λέγει ὁ Νικήτας, «οὐδὶ τῆς παλιγγενεσίας τοῦ λουτροῦ ἐσχηκότες καὶ τετηρηκότες αὐτὴν ἀσβεστον, αὐτοὶ τῷ βάρει τῆς σαρκὸς πιεζόμενοι, ἐν ἐκυτοῖς στενάζουσι, τὴν υἱοθεσίαν διὰ τῆς πληρώσεως τοῦ Παρακλήτου ἀπεκδεχόμενοι, ἵνα τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ ἰδίου αὐτῶν σώματος ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς ἰδωσι. Συναντύλαμβάνεται γὰρ ταῖς φυσικαῖς αὐτῶν ἀσθενείαις τὸ πνεῦμα καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ αὐτῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις, διτι κατὰ Θεόν ἐστι τὸ φρόνημα αὐτῶν, καὶ ἡ τούτων ἐλπὶς τὴν ἀποκάλυψιν ἐκδέχεται ἰδεῖν ἐν τῇ θυητῇ ἐκυτᾷ τῶν γίνεν τοῦ Θεοῦ· ἥτις ἐστὶν ἡ ζωοποιὸς τοῦ Ἰησοῦ νέκρωσις, ἵνα υἱοὶ Θεοῦ, ὡς ὑπὸ Πνεύματος Ἀγίου ἀγόμενοι, χρηματίσωσι καὶ αὐτοὶ, καὶ ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς σαρκὸς καὶ καταντήσωσιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ· οἵτις, ὡς ἀγαπῶσι τὸν Θεόν, πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν»².

Ἡ σύζευξις τοῦ ἀρνητικοῦ καὶ θετικοῦ περιεχομένου τῆς περὶ νεκρώσεως διδασκαλίας ἐμφαίνεται κάλλιστα εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Νικήτα συγχρήτη γρῆσιν τοῦ δρου «ζωοποιὸς νέκρωσις». Διὰ τοῦ δρου τούτου ὁ νεκρούμενος τῇ σαρκὶ καὶ τῷ κόσμῳ ζωοποιεῖται τῇ ψυχῇ καθιστάμενος ἀπὸ σαρκικοῦ πνευματικὸς ἐν Χριστῷ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Τὸ θανεῖν τῷ κόσμῳ εὑρίσκει τὴν δικαιώσιν αὐτοῦ μόνον εἰς τὸ ζῆσαι ἐν Χριστῷ καὶ εἰς τὸ εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν³. Οὕτω καὶ τὸ ἔργον τῆς νεκρώσεως ὑφίσταται, ἔως διτι διὰ τῆς μετανοίας καταποθῆται τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, προκειμένου νὰ καταστῇ πραγματικότης ἡ ζωοποιὸς νέκρωσις εἰς τὸ σῶμα καὶ νὰ βασιλεύῃ ὁ νόμος τοῦ

1. Ἔκατοντάς 1, 24, PG 120, 861CD. Βλ. καὶ Γρηγορίου Θεολογού, Λόγος 7, 21, PG 35, 781B-784A, ἡ θεωθεῖσα ψυχὴ «ὅλον εἰς ἐκυτὴν ἀναλώσασα [τὸ σῶμα], καὶ γενούμενη σὺν τούτῳ ἐν καὶ πνεῦμα καὶ νοῦς καὶ θεός, κατοποθέντος ὑπὸ τῆς ζωῆς τοῦ θυητοῦ τε καὶ ἔσοντος».

2. Ἔκατοντάς 3, 77, PG 120, 996B.

3. Βλ. Ἔκατοντάς 2, 20, PG 120, 909B· αὐτόθι 53, 925AB καὶ 66, 932· Ἔκατοντάς 1, 2, PG 120, 853A. Πρβλ. ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Περὶ τῆς ἐκ τοῦ Πνεύματος ἐγγινομένης τοῖς ἀγαπηζομένοις καὶ πρὸ τοῦ θανάτου ζωοποιοῦ νεκρώσεως . . . , Λόγος 28, KRIVOCHEINE 3, 128 ἐτ.

Πνεύματος εἰς τὴν θυητὴν ἀνθρωπίνην σάρκα¹.

Ἡ νέκρωσις κατὰ τὴν στερητικὴν αὐτῆς θεώρησιν σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὴν ἐκ τοῦ κόσμου φυγὴν, ἡ ὥποια ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς. Ἡ φυγὴ αὕτη νοεῖται πνευματικῶς καὶ οὐχὶ τοπικῶς, συνίσταται δὲ εἰς τὴν ἄρνησιν τῶν «θελημάτων» τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν ἀπόθεσιν τοῦ χοικοῦ φρονήματος. Οὕτω κατορθοῦται ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὸ θεῖον φρόνημα, ὁ δὲ σαρκικὸς ἀνθρωπὸς μεταμορφοῦται εἰς πνευματικόν, νεκρούμενος μὲν τῇ σαρκὶ καὶ τῷ κόσμῳ, ζωοποιούμενος δὲ τῇ ψυχῇ ἐν Χριστῷ καὶ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι².

Καλεῖται λοιπὸν ὁ ἀνθρωπὸς διὰ τῆς νεκρώσεως νὰ καταλύσῃ ἐν τῇ σαρκὶ του τὴν μεταξὺ τῆς ψυχῆς του καὶ τοῦ Θεοῦ ὑφισταμένην ἔχθραν σταυρώνων ἐν ἑαυτῷ τὸν κόσμον τῆς ἀμαρτίας. Μόνον ὁ ὅντως νεκρωθεὶς διὰ τῆς ἀποβολῆς τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος «κατήλλαξεν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν τοῦ κόσμου ἐν τῇ νεκρώσει τῶν ἡδονῶν, διὰ τῆς ἐσταυρωμένης τῷ κόσμῳ ζωῆς, καὶ τὴν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ φιλίαν ἡσπάσατο»³.

Οὕτως ἡ νέκρωσις ἀποσκοπεῖ οὐχὶ εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ σώματος, ἀλλ' εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν αὐτοῦ ἐκ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς· δὲν ἀναφέρεται δὲ κατ' οὐσίαν εἰς τὸ σῶμα, τὸ ὅποιον ὑπόκειται εἰς τὰ πάθη, ἀλλὰ πρωτίστως εἰς τὸν νοῦν, διὰ τοῦ ὅποιου ρυθμίζεται πᾶσα κίνησις τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς ἐκ τούτου ἡ τελεία νέκρωσις ἀφορᾷ εἰς τὸν ἕσω ἀνθρωπὸν καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἡ «ἀνενόγλητος ζωοποιὸς νέκρωσις». Λοτη κατορθοῦται ὑπὸ τῶν δυναμένων νὰ φυλάξουν τὸν νοῦν ἀνενόγλητον καὶ ἔξ αὐτῆς ταύτης τῆς «ψιλῆς μνήμης» τῆς ἀμαρτίας. Οὗτοι εἶναι οἱ ἀξιωθέντες νὰ λάβουν διὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος τὴν ζωοποιὸν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου «ἐν τοῖς ἑαυτῶν μέλεσι καὶ νοήμασιν», ἔχουν δὲ τὴν μὲν σάρκα νεκρὰν ὡς πρὸς τὴν ἀμαρτίαν, τὸ δὲ πνεῦμα πλήρες ζωῆς διὰ τῆς ἐν Χριστῷ δικαιοσύνης⁴.

1. Ἐκατοντάς 2, 83, PG 120, 940D-941A.

2. Ἐκατοντάς 1, 2, PG 120, 853A.

3. «Τοίνυν οὐκ ἔτι ὁ τοιοῦτος ἔχθρος ὡς φύλος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ φύλος τοῦ Θεοῦ καθίσταται, ὡς ἐσταυρωμένος τῷ κόσμῳ, καὶ δυνάμενος λέγειν· Ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κάγὼ τῷ κόσμῳ», Ἐκατοντάς 1, 46, PG 120, 872CD· Γαλ. 6, 14. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Προτρεπτικὴ εἰς τὸ ἄγ. Βάπτισμα 1, PG 31, 424B καὶ Εἰς Ψαλμ. 8, PG 29, 305AB.

4. Ἐκατοντάς 3, 77, PG 120, 996A· Ἐκατοντάς 2, 20, PG 120, 909AB: «Καὶ δοις ὁ νοῦς ἐδόθη Χριστοῦ ἐν λόγῳ σοφίᾳς, τούτοις καὶ ἡ ἀνενόγλητος ζωοποιὸς νέκρωσις ἐν γνώσει εὑρέθη Θεοῦ».

Ἡ τοιαύτη νέκρωσις τοῦ πιστοῦ κατορθοῦται βεβαίως διὰ τῆς μετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἀγιαστικὴν δύναμιν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἡ μετοχὴ δὲ αὕτη φανεροῦται καὶ πιστοῦται, ὅταν ὁ πιστὸς προσφέρῃ εἰς τὸν Θεὸν καρποὺς ἀξίους τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἀγάπην εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς του, χαρὰν ἐκ καθαρᾶς συνειδήσεως, εἰρήνην ψυχῆς ἐξ ἀπαθείας καὶ ταπεινώσεως, ἀγαθωσύνην τῶν λογισμῶν τοῦ νοῦ, μακροθυμίαν εἰς τὰς θλίψεις καὶ τοὺς πειρασμούς, ἀληθῆ πίστιν, πραότητα ἐκ ταπεινοφροσύνης καὶ κατανύξεως, ἐγκράτειαν τῶν αἰσθήσεων κ.τ.τ. «Οταν οὕτω καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ, ἔξω νόμου τελοῦμεν σαρκός, καὶ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν νόμος κολάζων ἡμᾶς διὰ τοὺς καρπούς, οὓς ἔτι ζῶντες τῇ σαρκὶ ἐκαρποφορήσαμεν τῷ θανάτῳ· κατηργήθημεν γάρ ἀπὸ τοῦ νόμου αὐτῆς ὡς ἐκ νεκρῶν ἔργων συναναστάντες Χριστῷ, διὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Πνεύματος»¹.

Τότε πλέον ὁ ὑπὸ τῶν παθῶν νεκρωθεὶς νοῦς καὶ διὰ τῆς θείας χάριτος ζωοποιηθεὶς ἀπελευθεροῦται ἐκ τῆς ἀμαρτίας καὶ τῶν φθοροποιῶν λογισμῶν διὰ τοῦ φόβου τῶν τιμωριῶν τῆς κολάσεως καὶ τῶν κόπων τῆς ἀρετῆς. Ἀπολαύσας δὲ ἀπὸ τοῦδε τοῦ φωτὸς τῆς μελλούστης ζωῆς «ἀπολύεται εἰς ἀπάθειαν»².

Ἡ κατὰ Θεὸν ζωοποιὸς νέκρωσις, μολονότι ἀποτελεῖ ἐσωτερικὸν βίωμα τῆς ψυχῆς καὶ προσωποπαγῆ ἐμπειρίαν τοῦ πιστοῦ, ἐκδηλοῦται καὶ διὰ τινῶν ἐξωτερικῶν σημείων. Ταῦτα ἐπιβεβαιοῦν τὸν ἀσκητὴν διὰ ἐπέτυχε τὴν νέκρωσιν καὶ εἰσῆλθεν ἡδη εἰς τὴν ἀγγελικὴν κατάστασιν. Ἰδού πῶς ὁ Νικήτας περιγράφει τὴν στιγμὴν ταύτην: «Οταν... αἴφνης ἐν ἀνεκλαλήτῳ καὶ ἀρρήτῳ χαρῇ γένηται, ὡς ἀλλοιωθῆναι αὐτὸν ξένην καὶ ὑπὲρ λόγον ἀλλοίωσιν, καὶ τὸ μὲν βάρος ἀποθέσθαι τοῦ σώματος, ἐπιλαθέσθαι δὲ βρώσεως, ὅπνου καὶ τῶν ἄλλων τῆς φύσεως ἀναγκῶν, γιγνωσκέτω ταύτην εἶναι Θεοῦ ἐπιδημίαν πρὸς αὐτόν, τὴν ποιῆσαν ἐν τοῖς ἀγωνιζομένοις τὴν ζωοποιὸν νέκρωσιν»³.

Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη νεκρωθοῦν τὰ μέλη τῆς σαρκός, ἡ δὲ ψυχὴ ζωοποιηθῇ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καὶ ἀξιωθῇ τῶν

1. Ἐκατοντάς 3, 76, PG 120, 993C-996A.

2. Ἐκατοντάς 2, 99, PG 120, 952AB: «... κάκεῖθεν ἐπὶ τὸν θρόνον κεκαθικόως τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἱερούργησας καθαρῶς τὸ τῆς ἐποπτείας μυστήριον, συνδικιτᾶται τῷ λόγῳ, καὶ συναπελθῶν αὐτῷ εἰς οὐρανοὺς ἀπὸ γῆς, συμβασιλεύει Χριστῷ ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ βασιλείᾳ, καταπαύσας τὰς ἐφέσεις πάσας αὐτῶν».

3. Λύτροι 43, 920BC.

ύπερφυῶν χαρισμάτων αὐτοῦ, ὁ κατορθώσας ταῦτα πιστὸς δὲν πρέπει νὰ ἐπαναπαυθῇ εἰς τὰ πνευματικὰ ἐπιτεύγματά του. 'Ο Νικήτας τονίζων καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀναγκαῖον τῆς διηγηκοῦς προόδου παρατηρεῖ ὅτι ὁ νεκρώσας ἔσυτὸν δὲν πρέπει νὰ ἀφήσῃ ἄλλον τὸ λογιζόμενον τῆς ψυχῆς», ἀλλὰ νὰ συνηθίζῃ τοῦτο εἰς τὸ νὰ ἀναμιμνήσκεται τὰς παλαιὰς ἀμαρτίας καὶ τὰς τιμωρίας τῆς κολάσεως θεωρῶν ἔσυτὸν νοερῶν ὡς κατάδικον. Οὕτω μόνον θὰ διαφυλαχθῇ τὸ συντετριμένον τοῦ πνεύματος, ἡ δὲ πηγὴ τῆς κατανύξεως διηγεῖται θὰ ἀναβλύζῃ τὰ τῆς θείας χάριτος ρεῖθρα¹.

6. Η ΠΡΩΤΗ ΑΠΑΘΕΙΑ

'Η περὶ ἀπαθείας διδασκαλία καταλαμβάνει κεντρικὴν θέσιν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Νικήτα. 'Ο στωϊκῆς προελεύσεως δρος ἀπάθεια², διὰ τοῦ ὅποιου ἐδηλοῦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἐπίτευξις τῆς ἑσωτερικῆς γαλήνης καὶ ἡρεμίας, εἰσήχθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν χριστιανικὴν σκέψιν διὰ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως. 'Ακολούθως ὁ ἐν λόγῳ δρος ἔτυχεν ἐπεξεργασίας καὶ ἐμπλουτισμοῦ ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Ὁριγένους, τῶν Καππαδοκῶν, Εὐαγγρίου τοῦ Ποντικοῦ καὶ Μαξίμου τοῦ Ὄμολογητοῦ. Οὕτως ἡ χριστιανικὴ ἀπάθεια συδεῖται ἀρρόγκτως μετὰ τῆς ἀγάπης νοεῖται οὐχὶ ἀρνητικῶς ὡς νέκρωσις τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ὡς ἐπιστροφὴ εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατάστασιν, ὅτε ὁ καθόλου ἀνθρωπὸς ἔκινεῖτο κατὰ φύσιν. 'Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ πλήρης υἱοθέτησις τῆς ἀπαθείας ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ³.

1. Αὐτόθι 78, 937BC.

2. Περὶ τῆς θύραθεν καὶ χριστιανικῆς ἀπαθείας γενικῶς βλ. G. BARDY, «Apatheia», ἐν *DS* 1, 727 ἔξ. Περὶ τῆς στωϊκῆς ἀπαθείας βλ. *Stoicorum Veterum Fragmenta*, ἔκδ. H. v. ARNIM, (Leipzig 1903-1924, τόμοι 4), τόμ. 3, fragm. 448-455. Περὶ τῆς ὑπὸ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ Ὁριγένους χρήσεως τῆς ἀπαθείας βλ. VÖLKER, *Der wahre Gnostiker...*, σ. 559 ἔξ. τοῦ αὐτοῦ, *Das Vollkommenheitsideal des Origenes*, σ. 153 ἔξ.

3. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Στρωμ.* 6, 9, PG 9, 296A· αὐτόθι 7, 2 καὶ 3, 412A καὶ 417B· αὐτόθι 22 καὶ 23, PG 8, 1348B καὶ 1361A· ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Eἰς τὰς Παροιμίας* 24, PG 17, 232B· αὐτόθι 28, 244A καὶ 19, 209A· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ *Ἐπιστολὴ* 165, GALLAY (P. GALLAY, *Saint Grégoire de Nazianze, Lettres*, τόμοι 2, Paris 1964 καὶ 1967) 2, 55-56· PG 37, 273B· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου* 5, 1, PG 44, 137B· *Eἰς Ἀσμα φρεσμάτων* 1, JAEGER 6, 30· PG 44, 777A· αὐτόθι 4, 135· 857A· *Περὶ τελειότητος*, JAEGER

"Ηδη δύμας ἀπὸ τοῦ Μαξίμου ἥρχισαν νὰ διακρίνωνται εἰδη ἀπαθείας. 'Ο Μάξιμος κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τοὺς βαθμοὺς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διακρίνει τέσσαρα εἰδη ἀπαθείας. 'Ἐκ τούτων ἡ πρώτη εἶναι «ἡ παντελῆς ἀποχὴ τῶν κατ' ἐνέργειαν κακῶν», ἡ δευτέρα «ἡ παντελῆς κατὰ διάνοιαν περὶ τῶν κακῶν συγκατάθεσιν ἀποβολὴ λογισμῶν», τρίτη «ἡ κατ' ἐπιθυμίαν περὶ τὰ πάθη παντελῆς ἀκινησία» καὶ τετάρτη «ἡ καὶ αὐτῆς τῆς ψιλῆς τῶν παθῶν φαντασίας παντελῆς κάθαρσις»¹. 'Ομοίως καὶ Συμεὼν ὁ νέος Θεολόγος διακρίνει δύο ἀπαθείας, ἤτοι τὴν ἀπάθειαν τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀπάθειαν τῆς ψυχῆς, ἀλλαχοῦ δὲ διαστέλλων μεταξὺ ἀναμαρτησίας καὶ ἐφαρμογῆς τῶν ἐντολῶν λέγει ὅτι «ἡ μὲν ἀγωνιζομένων καὶ τῶν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ζώντων ἐστίν, ἡ δὲ πρώτη μόνων τῶν κατὰ τὴν πρώτην κτησαμένων ἀπάθειάν ἐστιν»². Τοῦτον προφανῶς ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Νικήτας ἐννοῶν τὴν ἀπάθειαν, ὡς καὶ τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὅποιου αὐτῇ ἐπιτυγχάνεται, διττῶς. Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν συγχύσεως θὰ χρησιμοποιῶμεν ἐφεξῆς τοὺς δρους πρώτη ἀπάθεια καὶ δευτέρα ἀπάθεια, ὅσάκις γίνεται ἴδιαιτερος λόγος περὶ μιᾶς ἐξ αὐτῶν³.

'Η πρώτη ἀπάθεια ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν καὶ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἤτοι τῆς ἐμπράκτου φιλοσοφίας ἢ τῆς τῶν εἰσαγωγικῶν. Διὰ τοῦ δρου πρώτη ἀπάθεια δηλοῦται ἡ ἐκ τῶν κόπων τῆς γνησίας ἀσκήσεως προκύπτουσα κατάστασις, κατὰ τὴν ὅποιαν τὰ πάθη νεκροῦνται, αἱ δρμαὶ τῆς σαρκὸς ἵστανται ἀπρακτοί, αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς κινοῦνται πλέον κατὰ φύσιν καὶ ὁ νοῦς ἀποκαθί-

8, 1, 218· ΕΥΑΓΓΡΙΟΥ ΠΟΝΤΙΚΟΥ, *Κεφάλαια πρακτικὰ* 2, PG 40, 1221D· αὐτόθι 36, 39· 64, 1232AB καὶ 1237D. Πρβλ. Γ. MANTZARIΔΟΥ, μν. Ἑργ., σ. 76 ἔξ.

1. Πρὸς Θαλάσσιον 55, PG 90, 544C.

2. 'Εκατοντάς 1, 94, DARROUZÈS 68. Βλ. καὶ Λόγος 4, DARROUZÈS (J. DARROUZÈS, *Syméon le Nouveau Théologien, Traité Théologiques et Éthiques*, τόμοι 2, SC 122 καὶ 129, Paris 1966 καὶ 1967) 2, 12· αὐτόθι Λόγος 6, DARROUZÈS 120-154. Διὰ πλειόνα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν περὶ ἀπαθείας διδασκαλίαν τοῦ Συμεὼν βλ. τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ DARROUZÈS, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. 1, σ. 29-31. Πρβλ. G. BARDY, μν. Ἑργ., σ. 743-744 ἐνθα δύμας τὰ λεγόμενα περὶ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Νικήτα δὲν εἶναι δρθά. 'Ο Bardy πρῶτον παρενόρθη τὸ χωρίον τοῦ Νικήτα ('Εκατοντάς 3, 31, PG 120, 968B) καὶ δὲν διέκρινε τὴν ὑπὸ τοῦ Νικήτα διαστολὴν μεταξὺ πρώτης καὶ δευτέρας ἀπαθείας.

3. 'Εκατοντάς 1, 89, PG 120, 893AB. Οἱ δροι «πρώτη ἀπάθεια» καὶ «δευτέρα ἀπάθεια» ἀπαντοῦν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Νικήτα. Βλ. π.χ. 'Εκατοντάς 3, 43, PG 120, 973B· 'Εκατοντάς 2, 18, PG 120, 908C· 'Εκατοντάς 1, 89, PG 120, 893AB. Περὶ πρώτης ἀπαθείας δύματεὶ καὶ Συμεὼν ὁ νέος Θεολόγος. Βλ. π.χ. *Κεφάλαια πρακτικὰ* καὶ *Θεολογικὰ* 1, 94 DARROUZÈS 68.

σταται εις τὴν μετὰ συνέσεως μελέτην τῶν θείων πραγμάτων¹. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ πρώτη ἀπάθεια δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως πνευματικὴν κατάστασιν τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ καὶ ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν τῆς ἀσκήσεως.

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ πρώτη ἀπάθεια νοεῖται ὡς τὸ τέρμα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ὁρθὴν ἀρετηρίαν τῆς πρὸς τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀγούσης ὁδοῦ, ἔπειται δὲ εἰς αὐτὴν, δπως καὶ εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς νεκρώσεως καὶ γενικότερον εἰς τὸ καθόλου ἔργον τῆς ἀσκήσεως, προέχει τὸ στερητικὸν στοιχεῖον. Ἀντιθέτως ἡ δευτέρα ἀπάθεια ἐνέχει σαφῶς θετικὸν περιεχόμενον, ἀφορᾶ δέ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας τῆς πνευματικῆς τελειώσεως.

Ἡ ἀπάθεια γενικῶς χαρακτηρίζεται ὡς ἡ κατ' ἔξοχὴν αἵτια χαρᾶς τοῦ μοναχοῦ καὶ ὁ θρόνος τῆς θεώσεως. Αὗτη ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, διὸ καὶ ὁ Θεός, ἥδη ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, «ἔβούλετο εἶναι ἡμᾶς ἀπαθεῖς». Διὰ τῆς ἀπαθείας ταύτης ἀγιάζεται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ². Ἡ ἀπάθεια γενικῶς μεταμορφώνει τὸν ἀνθρωπὸν «εἰς ἄνδρα τέλειον» καὶ φέρει αὐτὸν εἰς «μέτρον ἡλικίας τοῦ Χριστοῦ». Οὕτως ὀδηγεῖται ὁ πιστὸς εἰς τὸν νοητὸν οὐρανὸν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων καὶ τῆς θεωρίας τῆς κτίσεως, εἰς τὸν γνόφον τῆς μυστικῆς θεολογίας, εἰς τὸ «ἀγιαστήριον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ» καὶ εἰς τὸν ἄνω βυθὸν τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ³. Λόγῳ λοιπὸν τῆς ὑψίστης σπουδαιότητος τῆς ἀπαθείας εἰς τὴν πνευματικὴν τελείωσιν τοῦ πιστοῦ, τονίζεται δὲ οὗτος δὲν πρέπει οὔτε πρὸς στιγμὴν νὰ παύσῃ τὸν ἀγῶνα πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς⁴.

1. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 89, PG 120, 893AB· Περὶ ψυχῆς 52, Χρηστοῦ 111 ε., DARROUZÉS 114. Ἡ ἀπάθεια κατορθοῦται διὰ «πράξεως τῆς ἐμπράκτου καὶ ἐναρέτου φιλοσοφίας τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐντολῶν» (Θεωρίᾳ εἰς τὸν παράδεισον 54, Χρηστοῦ 153, DARROUZÉS 218) διὰ λελογισμένης νηστείας, ἀγρυπνίας μετὰ μελέτης καὶ προσευχῆς (Ἐκατοντάς 2, 79, PG 120, 937C) διὰ ταπεινώσεως καὶ διὰ τῆς νεκρώσεως τῶν παθῶν (αὐτόθι 96, 949A καὶ 99, 952B). Ἡ ἀπάθεια εἶναι καὶ δωρεὰ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος (Ἐκατοντάς 1, 57, PG 120, 877AB), ἐπιτυγχάνεται δὲ οὐχὶ διὰ μόνου τοῦ ἀσκητισμοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως (Ἐκατοντάς 3, 71, PG 120, 992CD).

2. Ἐκατοντάς 2, 80, PG 120, 937CD· αὐτόθι 43, 920C· 91, 945C.

3. Βλ. αὐτόθι 15, 153, 170· Ἐκατοντάς 2, 7, PG 120, 904B· αὐτόθι 50-51, 924CD· Ἐκατοντάς 1, 83, PG 120, 889D.

4. «Εἰ βούλει τῶν δρῶν ἐπιβῆναι τῆς ἀρετῆς . . . μὴ δῷς ὑπὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου, μηδὲ νυσταγμὸν τοῖς βλεφάροις σου, ἢ ἀνάπτωσιν τοῖς κροτάφοις σου, ἵνας διὰ πόνων πολλῶν καὶ δακρύων, τόπον ἀπαθείας εὑρῃς τῇ τετρυγωμένῃ ψυχῇ σου», αὐτόθι 25, 861D. Βλ. καὶ 29, 865A.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε Η ΦΥΣΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

1. ΓΕΝΙΚΑ

Ίδιά εἰς τὸν ἀνατολικὸν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν δυτικὸν μοναχισμὸν ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν βαθυτάτη ἐκτίμησις τῆς φύσεως καὶ τῶν ὡραιοτήτων αὐτῆς. Αἱ μοναχοὶ εἶναι συνήθως ἐκτισμένοι εἰς προνομιούγους ἐξ ἐπόφεως φυσικῶν καλλονῶν τοποθεσίας. Οἱ μοναχοὶ μετ' ἰδιαιτέρας ἀγάπης καλλιεργοῦν φυτὰ καὶ ἄνθη, λαμβάνον δὲ ἰδιαιτέραν πρόνοιαν διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐσωτερικὴν διακόσμησιν τῶν μονῶν. Μεγάλαι μορφαὶ τοῦ μοναχισμοῦ, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ Μ. Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ Ἱερώνυμος καὶ Βερνάρδος ὁ ἐκ Clairvaux, περιέγραψαν κατ' ἀπαράμιλλον τρόπον τὰς φυσικὰς καλλονὰς τῶν τοποθεσιῶν, εἰς τὰς ὁποὶς εὑρίσκοντο αἱ προσφίλεις εἰς αὐτοὺς μοναῖ, καὶ ὑμνησαν τὰ πυκνὰ δάση, τοὺς ποταμούς, τοὺς χλοεροὺς λειμῶνας, τὸ μεγαλεῖον τοῦ οὐρανίου θόλου, τὴν ἐναλλαγὴν τῶν ἐποχῶν κ.τ.τ.¹.

1. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιστολὴ 14, COURTONNE 1, 42-45· PG 32, 276B-277D· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Ἐπιστολαὶ 4-6, GALLAY, 1, 3-8· PG 37, 24C-29B· ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ, Ἐπιστολὴ 45, Ad Marcellam· ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ τΟΥ ἐκ CLAIRVAUX, Vit. 1, 1, 9· Ep. 106. Διὰ πλείστα βλ. K. E. KIRK, *The Vision of God; The Christian Doctrine of the Summum Bonum* (The Bampton Lectures for 1928), London 1950, σ. 308-312. Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ σημειωθῇ δὲ τοις συχνάκις παρὰ τοῖς ἐρημίταις ἀπαντῶσαι διηγήσεις περὶ ζώων ἐρμηνεύονται ὡς προσπάθεια πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατάστασιν. Βλ. H. WORKMAN, *The Evolution of the Monastic Ideal*, London 1912, σ. 36, ὡς καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου παρατήρησιν τοῦ BREMOND δὲτ *et puis le désert n'est pas une ménagerie, pas même un Jardin des Plantes. Il ressemblerait plutôt aux environs du Paradis terrestre*, J. BREMOND, *Les Pères du désert*, τόμ. 1, Paris 1927, σ. XXXI καὶ XXXII, παρὰ KIRK, μν. ἐργ., σ. 309, σημ. 1. Πρέβλ. γενικότερον καὶ τὴν κλασσικὴν πλέον μελέτην περὶ μυστικισμοῦ τοῦ R. C. ZAENNER, *Mysticism Sacred and Profane; An Inquiry into some Varieties of Praeternatural Experience*, Oxford Univ. Press 1967, ίδια κεφ. 3 καὶ 4, σ. 30-83· καὶ M. ELIADE, *The Sacred and the Profane; The Nature of Religion*, New York 1959, σ. 116 ἐξ.

‘Η τοιαύτη στάσις τῶν μοναχῶν ἔναντι τῆς φύσεως ἐμφανίζεται βεβαίως κατ’ ἀρχὴν παράδοξος, διότι οἱ μοναχοὶ εἰναι οἱ ὑπογραμμίζοντες ἀφ’ ἐνὸς μὲν τὴν ματαιότητα καὶ ρευστότητα τοῦ παρόντος κόσμου, ἀφ’ ἑτέρου δὲ τὴν δόξαν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Θὰ ἡτο ὡς ἐκ τούτου ἀπολύτως δικαιολογημένον νὰ ἀποδοκιμάζουν οὗτοι καὶ πᾶσαν προσκόλλησιν εἰς τὰς ὥραιότητας τῆς φύσεως ἢ τουλάχιστον νὰ τὰς ἀγνοοῦν. Οὐδὲν δμως ἐκ τούτων συμβαίνει. ‘Ο μοναχισμὸς δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν καταπολέμησιν τῆς φύσεως, ἀλλ’ ἐπιδιώκει ἀφ’ ἐνὸς μὲν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐκ τῆς διασπώσης αὐτὴν ἀμαρτίας, ἀφ’ ἑτέρου δὲ τὴν δι’ αὐτῆς ἀπόκτησιν γνώσεως τίνος περὶ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός. Θεμέλιον δὲ τῆς τοιαύτης θεωρήσεως τῆς φύσεως εἶναι τὸ περίφημον χωρίον τοῦ ἀπ. Παύλου (*Ρωμ. 1,20*), καθ’ ὃ ὁ ἀνθρωπος δύναται νὰ συλλάβῃ τὰς ἀοράτους δυνάμεις καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ μέσω τῶν ὅρατῶν δημιουργημάτων¹.

Βεβαίως ἡ φυσικὴ αὐτὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται νὰ συγχριθῇ πρὸς τὴν τελειοτέραν ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθεῖσαν περὶ Θεοῦ ἀλήθειαν, ἡ ἐμπειρία τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς τρίτης βαθμίδος

1. «Τὰ γάρ ἀδρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθορᾶται, ἡ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης». Τὸ χωρίον τοῦτο συγχάκις χρησιμοποιεῖ διὰ Νικήτας, Βλ. π.χ. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 5, ΧΡΗΣΤΟΥ 131, DABRUELES 160· αὐτόθι 6, 160 καὶ 13, 168. Πρβλ. ΙΣΛΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, Λόγος 81, ΘΕΟΤΟΚΗΣ (ἐκδ. ΘΕΟΤΟΚΗ, Ἀθῆναι 1895) 306: «Καὶ τί ἔστι καρδία ἐλεθμῶν; κακῆς καρδίας ὑπὲρ πάσης τῆς κτίσεως, ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ὄρνεών καὶ τῶν ζῴων καὶ τῶν δαιμόνων καὶ ὑπὲρ παντὸς κτίσματος. Καὶ ἐκ τῆς μνήμης αὐτῶν καὶ τῆς θεωρίας αὐτῶν ἔρουσιν οἱ ὄφεις αὐτοῦ δάκρυα. ‘Ἐκ τῆς πολλῆς καὶ σφραγῖδας ἐλεπιμοσύνης τῆς συνεχούσης τὴν καρδίαν καὶ οὐ δύναται βαστάξαι ἡ ἀκοῦσαι ἡ ίδειν βλάβην τινὰ ἡ λύπην μικράν ἐν τῇ κτίσει γινομένην. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑπὲρ τῶν ἀλέγων καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας καὶ ὑπὲρ τῶν βλαπτόντων αὐτὸν ἐν πάσῃ ὥρᾳ εὐχήν μετὰ δακρύων προσφέρει, τοῦ φιλοσήθηναι αὐτοὺς καὶ θασθῆναι αὐτοῖς, δμοίοις καὶ ὑπὲρ τῆς φύσεως τῶν ἐρπετῶν ἐκ τῆς πολλῆς αὐτοῦ ἐλεπιμοσύνης τῆς κινουμένης ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀμέτρως καθ’ ὅμοιότητα τοῦ Θεοῦ» καὶ ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ‘Ἐκατοντάς 1, 35, DABRUELES 50: «Καὶ τότε αἰφνῆς ἀναβλέπων ὁ ἀνθρωπὸς καὶ θεωρῶν τὴν φύσιν τῶν ὄντων, ὡς οὐδέποτε αὐτὴν ἐθεάσατο ἐκπλήττεται καὶ ἀνωδύνως αὐτόματα προχέει τὰ δάκρυα, δι’ δὲ καθαρίτεται . . . ». ‘Η τοιαύτη θεώρησις τῆς φύσεως ἐκ μέρους τῆς ὀρθοδόξου θεολογικῆς σκέψεως ἐκφράζεται ιδιαιτέρως εἰς τὴν ὀρθοδόξου ἀγιογραφίαν. Βλ. σχετικῶς Κ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗ, ‘Η οὐδία τῆς ὀρθοδόξου ἀγιογραφίας’, Ἀθῆναι 1960, σ. 89-97, 40 ἔξ. καὶ 81 ἔξ. · ‘Η Γέννησις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην τῆς Ἑλλάδος’, Ἀθῆναι 1956, σ. 100 ἔξ. Γενικώτερον περὶ τῆς φυσικῆς θεωρίας κατὰ τοὺς Πατέρας βλ. J. LEMAITRE, ‘Contemplation», ἐν *DS* 2, 2, 1806 ἔξ.

τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἡτοι τῆς μυστικῆς θεολογίας. ‘Η ὑπεροχὴ δμως αὐτῆς οὐδόλως μειώνει κατ’ ἀρχὴν τὴν ἀξίαν τῆς λεγομένης φυσικῆς περὶ Θεοῦ γνώσεως, ἡ ἄλλως, κατὰ τὴν ὀρολογίαν τοῦ Νικήτα, τῆς φυσικῆς θεωρίας, ἡ ὅποια ἀφορᾷ εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα τῆς προόδου τῆς πνευματικῆς ζωῆς. ‘Η σπουδαιότης δὲ τῆς φυσικῆς θεωρίας ὑπάρχει, ἐνῷ μέτρῳ αὐτῆς ἔξαπτει τὸν πόθον τοῦ πιστοῦ νὰ ἀναχθῇ ἐκ τῆς γνώσεως τῆς ὑπάρχεως καὶ τῶν ἰδιωμάτων τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας τῆς μυστικῆς θεογνωσίας, ἡτοι εἰς τὸν γνόφον τῆς θεολογίας.

‘Υπὸ τὸ πρῆσμα λοιπὸν τῶν ἀνωτέρω πρέπει νὰ ἴδωμεν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως περὶ φυσικῆς θεωρίας, περὶ γνώσεως τῶν φύσεων καὶ τῶν λόγων τῶν ὄντων, περὶ παγκοσμίου αἰσθήσεως, ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς δευτέρας ἀπαθείας.

Εἴπομεν βεβαίως ἀνωτέρω¹ ὅλιγα τινὰ περὶ τῆς γενέσεως τῆς δευτέρας βαθμίδος τῆς πνευματικῆς προόδου, ἡτοι τῆς λεγομένης φυσικῆς θεωρίας ἡ θεωρία τῶν ὄντων, ἡ ὅποια διὰ Εὐαγγέλου τοῦ Ποντικοῦ καὶ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ ἐνετάχθη πλήρως εἰς τὴν ἀσκητικὴν καὶ μυστικὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας.

Μολονότι δμως ἡ φυσικὴ θεωρία τῶν ὄντων καὶ τῶν λόγων αὐτῶν, ὡς ὅροι ἀπαντοῦν συγχάκις εἰς τὸ μυστικούς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, τὸ περιεχόμενον αὐτῶν δὲν εἶναι σαφῶς καθωρισμένον οὔτε κατανοεῖται εὐκόλως. ‘Η ἐμβάθυνσις εἰς τοὺς ἐν λόγῳ δρους προϋποθέτει ἀφ’ ἐνὸς μὲν βαθυτάτην φιλοσοφικὴν μόρφωσιν—ίδια γνῶσιν τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος περὶ ίδεῶν—, ἀφ’ ἑτέρου δὲ ίσχυροτάτην ψυχικὴν ἐσωστρέφειαν καὶ ίκανότητα πρὸς αὐτοανάλυσιν, προσόντα διὰ τῶν ὅποιων ἡσαν προσικισμένοι οἱ δύο ἀνωτέρω μνημονεύθεντες εἰσηγηταὶ τῆς φυσικῆς θεωρίας.

Θὰ ἡτο βεβαίως ὑπερβολικὸν νὰ ἀναζητήσῃ τις τὰ ίδιαιτερά ταῦτα χαρίσματα τοῦ Εὐαγγέλου καὶ τοῦ Μαξίμου εἰς ἀπαντας τοὺς μυστικούς συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο δὲ ίσχυει καὶ διὰ τὸν Νικήταν. Δὲν ἀμφισβητοῦμεν ἐνταῦθα τὴν ίκανότητα τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως πρὸς σύλληψιν τῶν βαθυτάτων ψυχικῶν καταστάσεων καὶ ἀνάλυσιν τῶν προβλημάτων τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ τελειουμένου πιστοῦ, ἀλλὰ διαπιστοῦμεν εἰς αὐτὸν περιφρόνησίν τινα πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν γνῶσιν καὶ ἔλλειψιν σχετικῆς καταρτίσεως. Ταῦτα βεβαίως, ὡς φαίνεται, ἀπετέλουν κοινὴν τάσιν τοῦ κύκλου τῶν μαθητῶν Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου. Διὰ τούτους ἡ ἀληθής γνῶσις δὲν εἶναι ἡ ἐκ τῆς μελέτης ἀποκτω-

1. Βλ. σ. 62 ἔξ.

μένη, ἀλλ' ἡ ἐκ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος παρεχομένη. Τὰ περὶ φυσικῆς δύναμος θεωρίας καὶ τὰ συναφῆ πρὸς αὐτὴν θέματα συνδέονται στενῶς μετὰ μακριώνος σχετικῆς παραδόσεως. 'Εντεῦθεν λοιπὸν καὶ ἡ εἰς τὸν ἡμέτερον συγγραφέα παρατηρουμένη δυσκολία ἀφ' ἐνὸς μὲν ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν καὶ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῆς φυσικῆς θεωρίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς τρίτης βαθμίδος τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Οὕτως, ὡς παρατηρεῖ ὁ Hausherr, ἡ φυσικὴ θεωρία εἰς μὲν τὸν Μάξιμον εἶναι κυρίως διανοητική, εἰς δὲ τὸν Νικήταν καθ' ὀλοκληρίαν πνευματική¹.

Τί ἔννοοῦμεν δύναμος εἰδικώτερον διὰ τοῦ ὅρου φυσικὴ θεωρία; 'Η φυσικὴ θεωρία κατ' ἀρχὴν συμφώνως πρὸς τὴν μυστικὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ταυτίζεται πρὸς τὸ δεύτερον τμῆμα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγούσης ὁδοῦ, τὸ ὅποιον ἐκτυλίσσεται μετὰ τὴν «πρᾶξιν» — ἥτοι μετὰ τὴν διὰ τῆς ἀσκήσεως συμμόρφωσιν τῶν ἀτάκτων κινήσεων τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὸ κατὰ φύσιν —, καὶ ἀκολουθεῖται ἀπὸ τῆς μυστικῆς θεωρίας τοῦ Λόγου ἡ συνηθέστερον τῆς μυστικῆς θεολογίας — ἥτοι τῆς ὑψηστῆς βαθμίδος τοῦ πνευματικοῦ βίου, κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ ἀνθρωπὸς ἀφορῶν μόνον εἰς τὸν Θεὸν θεοῦται ἐρχόμενος εἰς συνάφειαν καὶ ἀνάκρασιν μετὰ τοῦ πρώτου φωτός.

'Η φυσικὴ λοιπὸν θεωρία καταλαμβάνουσα τὸ μέσον τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἀφορᾷ εἰς τὰ ὄλικά καὶ ἄλλα δύντα. Στρέφεται δὲ πρὸς ταῦτα καὶ ἐπιδιώκει νὰ συλλάβῃ τὴν οὐσίαν ἢ ἄλλως τοὺς λόγους τῶν δύντων, οὐχὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ διὰ τοῦ πεφωτισμένου ἀνθρωπίνου λόγου. 'Οταν λοιπὸν ἐπιτευχθῇ ἡ γνῶσις τῶν λόγων τῶν δύντων, ἡ ψυχὴ ἀνάγει καὶ περιστέλλει διὰ τοῦ νοῦ προοδευτικῶς τοὺς λόγους τούτους εἰς τὸν Λόγον Χριστόν, τὸν δημιουργὸν τῶν δύντων, οὕτω δὲ ἀποκτᾷ γνῶσιν τινὰ περὶ τοῦ Θεοῦ².

2. Η ΦΥΣΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ NIKHTAN

'Η φυσικὴ θεωρία κατὰ τὸν Νικήταν εἶναι ἀπρόσιτος εἰς τοὺς ἀμυῆτους, ἀποτελεῖ δὲ τὸ ἀντικείμενον τῆς δευτέρας βαθμίδος τῆς πνευματικῆς ζωῆς. 'Ο ἐπιδιώκων ταῦτην εἶναι ὁ μέσος, ἥτοι ὁ διὰ τῆς ἀσκήσεως καθαρθεὶς ἐκ τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος καὶ ἐπιτυχὼν τὴν

1. I. HAUSHERR, μν. Ἑργ., σ. XXIX.

2. Διὰ πλείστων βλ. P. SHERWOOD, μν. Ἑργ., σ. 39, 41, 50, 87 ἐξ. L. BOUYER, μν. Ἑργ., σ. 384, 387-392· I. HAUSHERR, μν. Ἑργ., σ. XXVIII, XXIX.

πρώτην ἀπάθειαν. Οὕτως ἀρχίζει νὰ θεωρῇ τὰς φύσεις τῶν δύντων ὑπερβαίνων οὕτω τὴν ταπείνωσιν τῶν ὄρωμένων. Τοιουτοτρόπως ἀνυψοῦ τὸν νοῦν του διὰ τῆς μελέτης τῶν θείων πραγμάτων, δξύνει τὸν λόγον του διὰ τῆς γνώσεως τῶν λόγων τῆς κτίσεως, ἀνάγει διὰ τῆς πίστεως τὴν ψυχὴν του ἀπὸ τῶν ὄρατῶν εἰς τὰ ἀόρατα καὶ τέλος ἀναγνωρίζει τὸν ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργήσαντα τὰ πάντα Θεὸν ὡς προνοητὴν τῆς κτίσεως καὶ ἐλπίδα τῆς ἐνθέου ζωῆς¹.

Κατὰ τὸν Νικήταν ἡ φυσικὴ θεωρία καὶ ἡ μυστικὴ θεολογία ἀποτελοῦν τοὺς δύο μεγάλους φωστῆρας, οἱ ὅποιοι λάμπουν καὶ φωτίζουν τὸν οὐρανὸν τῆς ψυχῆς². Τὸ φῶς δύναμος ἐκατέρου τούτων παρουσιάζεται ποιοτικῶς καὶ ποσοτικῶς διάφορον. Προκειμένου δὲ ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς νὰ δηλώσῃ τὸ διάφορον τούτων, χρησιμοποιεῖ τὸν προσφιλῆ εἰς αὐτὸν παραλληλισμὸν τῆς φυσικῆς θεωρίας καὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας πρὸς τὰ δύο ἐν τῷ παραδείσῳ δένδρα τῆς γνώσεως καὶ τῆς ζωῆς. 'Ενταῦθα ὁ Νικήτας ἀκολουθῶν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον³ ταυτίζει τὸ μὲν δένδρον τῆς γνώσεως πρὸς τὴν φυσικὴν θεωρίαν, τὸ δὲ δένδρον τῆς ζωῆς πρὸς τὴν μυστικὴν θεολογίαν. 'Η φυσικὴ θεωρία ἔχει ὡς καρποὺς τὴν «κρίσιν» καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ἀνθρωπίνων καὶ θείων πραγμάτων. Διὰ τῆς «κρίσεως» ἡ φυσικὴ θεωρία γνωρίζει ἐπακριβῶς τὰ δύντα διακρίνουσα ἀνεπισφαλῶς τὸ κρείττον ἀπὸ τοῦ χείρονος καὶ τὸ ποιητικὸν αἴτιον ἀπὸ τοῦ δημιουργήματος. Τὸ δένδρον τῆς ζωῆς, ἥτοι ἡ μυστικὴ θεολογία, ἔχει καρποὺς ζωῆς καὶ ἀθανασίας, τουτέστι τῆς οὐχὶ διὰ τοῦ λόγου ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνδιαθέτου πίστεως γνώσεως τῆς Αγίας Τριάδος καὶ τῆς ὀρθοδόξου θεωρήσεως τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ⁴.

1. Βλ. *Περὶ ιεραρχίας* 11, Χρηστού 68, DARROUZÈS 314· *Ἐκατοντάς* 2, 40, PG 120, 917CD· αὐτόθι 51, 924D· 7, 904BC· 96, 949AB· 85, 941CD· 63, 932AB καὶ 89, 944D· *Ἐκατοντάς* 1, 41, PG 120, 869CD· αὐτόθι 44, 872AB· καὶ 1, 852A· *Εἰς τὴν βίβλον τῶν θείων ἕμαρον*, KODER 108.

2. *Ἐκατοντάς* 3, 49, PG 120, 977B.

3. Βλ. *Λόγος* 38, 12, PG 36, 324C. Πρβλ. ΙΩ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *"Ἐκθεσις ὁροθοδόξου πίστεως* 25, PG 94, 916BC.

4. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 33, Χρηστού 144, DARROUZÈS 194-196. Πρβλ. τὴν περὶ πέντε θεμελιώδων γνώσεων διδασκαλίν *ΕΥΑΓΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΟΝΤΙΚΟΥ* ἐν *Ἐκατοντάς* 1, 27, FRANKENBERG (W. FRANKENBERG, *Evaugrius Ponticus*; Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Neue Folge, Berlin 1912) 73· *Ἐπιστολὴ* 7, FRANKENBERG 571. Περὶ τῆς ἐνδιαθέτου πίστεως κατὰ τὸν Νικήταν βλ. *Ἐκατοντάς* 1, 30, PG 120, 865AB· *Ἐκατοντάς* 3, 70, PG 120, 992AB· αὐτόθι 86, 1000D-1001A.

‘Η ύπό τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἀνάβασις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν φυσικὴν θεωρίαν ἐπιτυγχάνεται κατὰ δύο τρόπους. Πρῶτον διὰ τῆς θεωρίας τῆς καλλονῆς τῶν κτισμάτων, διόπτε συλλαμβάνονται αἱ ἔννοιαι τῆς φυσικῆς θεωρίας ἐν τοῖς δημιουργήμασι. Δεύτερον διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπίνης κατασκευῆς καὶ φύσεως, μάλιστα δὲ τῆς ἐν Χριστῷ τελειωθείσης. Η διὰ τῶν κεκαθαρμένων ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς θεωρία τῆς τελευταίας ἀνάγει τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὴν μεγαλουργίαν τοῦ Θεοῦ¹.

‘Αναφορικῶς ὅμως πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ὁ Νικήτας ἐπισημαίνει ὡρισμένους κινδύνους. Αὕτη δέον νὰ ἀπαγορευθῇ διποσδήποτε εἰς τοὺς μὴ ὡρίμους εἰς τὴν ἀρετήν, διότι δύναται, ἀντὶ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸν Θεόν, νὰ προκαλέσῃ περισπασμούς καὶ νὰ ὑποβάλῃ εἰς αὐτοὺς ἀπρεπεῖς ἔννοιας καὶ ἐνθυμήσεις. «Φυσικῶς γὰρ ἡ τοῦ σώματος ἡμῶν κατανόησις καὶ ἡ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ θεωρία εἰς γνῶσιν φέρει τοῦ λείου τῆς ἡδονῆς τὸν ἀτελῆ καὶ μὴ βουλόμενον»².

‘Αλλὰ καὶ ἀντιστρόφως ἡ φυσικὴ θεωρία οὖσα πεφυτευμένη εἰς τὸ μέσον τοῦ παραδείσου τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας παρέχει εἰς τοὺς μετέχοντας αὐτῆς δύναμιν πρὸς γνῶσιν τῆς φύσεως τῶν. Η ἐν λόγῳ ὅμως γνῶσις εἶναι ἐπωφελής καὶ σωτήριος μόνον εἰς τοὺς διελθόντας ἐπιτυχῶς ἐκ τοῦ σταδίου τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς καθάρσεως³. Η φυσικὴ λοι-

1. Ἔκατοντάς 1, 74, PG 120, 885C· αὐτόθι 94, 896C· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 15, ΧΡΗΣΤΟΥ 135, DARROUZÈS 170. ‘Ἐν προκειμένῳ ὁ Νικήτας χρησιμοποιεῖ δύο χωρία ἐν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἣτοι τὸ Ρωμ. 1, 20: «Τὰ γὰρ ἀδρατα τοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθορᾶται» καὶ τὸ Ψαλμ. 138, 6: «Ἐθωμαστόθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν». Βλ. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 6, ΧΡΗΣΤΟΥ 131, DARROUZÈS, 160. ‘Αναφορικῶς πρὸς τὴν διὰ τῆς ἀνθρωπογνωσίας δυνατότητα πρὸς γνῶσιν Θεοῦ βλ. τὴν λαμπράν ὅμιλον τοῦ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εἰς τὸ Πρόσεχε σεαυτῷ, 1-8, RUDBERG 23-37· PG 31, 197C-217B.

2. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 16, ΧΡΗΣΤΟΥ 136, DARROUZÈS 172. Βλ. καὶ αὐτόθι 17, 136, 172: «Οἱ ἀπέιρως καὶ ἀφύλακτως τῇ τῆς κατασκευῆς θεωρίᾳ τῆς φύσεως ἡμῶν ἐπιβάλλων, ὑπὸ τῆς Εὗας διανοίας αὐτοῦ, ἐξαπατηθείσης ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ δρεως, τοῦ λείου ὑπομεμνησκόμενος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς μεταλήψεως τοῦ μεταπολιτεύοντος καὶ τοῦ λείου τοῦ Αδάμ πειστού καὶ ὡς ἐκεῖνος γυμνὸν τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος ἐκυρώντας καὶ τῆς ἀθανάτου τρυφῆς τοῦ Θεοῦ ἐξόριστον καὶ τοῦ παραδείσου τούτου ἀπέναντι καθεξόμενον καὶ θρηνοῦντα εὐρήσει, ὡς φύλλα συκῆς μόνον περικείμενον τὴν αἰσχύνην».

3. ‘Η θεωρία αγίνεται λίαν καλὴ καὶ σωτήριος τοῖς μὴ δεδίστι μετάπτωσιν διὰ τὸ ἐκ τοῦ χρόνου εἰς ἔξιν τινὰ τῆς τοικύτης ἐλάσαι θεωρίας, τὴν τοῦ Δημιουργοῦ

πὸν θεωρία δὲν εἶναι καθ’ ἔκυπρον ἐπικίνδυνος. Αὕτη οὔτε κακῶς ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ δένδρον τῆς γνώσεως, οὔτε φθονερῶς ἀπηγορεύθη ὑπ’ αὐτοῦ, ἀλλ’ εἶναι ἐπισφαλῆς μόνον εἰς τοὺς μὴ καταλήλως καὶ ἐπαρκῶς προγυμνάσαντας διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς καθάρσεως τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς των. Οὔτω «τοῖς θεολόγοις Πατράσι καθαροῖς οὖσι καὶ διὰ Πνεύματος ἀγίου ἐνεργουμένοις ἡ θεωρία τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν τῆς θείας φύσεως ίδιωμάτων καλή τε καὶ ἄπταιστος, ἀνεπισφαλῆς καὶ σωτήριος γέγονεν, ὡς γεγυμνασμένοις πρὸς θεωρίαν θείαν τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια»¹. ‘Η ἐκ τῆς φυσικῆς θεωρίας γνῶσις τῶν τελείων «αἰχμαλωτίζουσα πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ» δύναται νὰ δρέψῃ ἀγαθοὺς καρποὺς οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κακῶν. Οἱ καρποὶ οὔτοι ἐνέχουν διὰ τοὺς μεταλαμβάνοντας ἐξ αὐτῶν διττὴν δύναμιν γεύσεως, ἥτοι ὡφελείας καὶ βλάβης κατὰ τὴν ἐν ἑκάστῳ ἔξιν τῆς διαθέσεως. ‘Ο Νικήτας ἐν προκειμένῳ φέρει ὡς παράδειγμα τέλειόν τινα πιστόν, ὁ ὅποιος ίδων γυναικαὶ ὥραιοτάτην κατὰ τὴν μορφήν, ἀκόλαστον ὅμως κατὰ τὸ ἥθος, ἐμεγάλυνεν εὐθύνας καὶ ἐδοξολόγησε τὸν Θεόν κατανοήσας τὴν ἐν τῇ ἐντελεῖ ὅλη μορφωθεῖσαν παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ ὥραιοτητα. ‘Ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης ἐπλήσθη οὔτος κατανύξεως καὶ μείζονος ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ὅμιλήσας δὲ καταλήλως εἰς αὐτὴν προσήγαγε τὴν γυναικαὶ διὰ τῆς μετανοίας ὡς νύμφην παρθένον εἰς τὸν Χριστὸν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Νόννου, ὁ ὅποιος «τὴν μακαρίαν ἐκ πορνῶν Πελαγίων ἀγνήν τῷ Χριστῷ παρθένον» παρέστησεν².

μεγαλουργίαν ἐξ αὐτῆς δημιουργίου», αὐτόθι 34, 145, 196.

1. Αὐτόθι 38, 146 εἰ., 200-202.

2. Αὐτόθι 36, 198-200. Πρβλ. *Bίος τῆς ἀγίας Πελαγίας*, ἔκδ. ἐλλ. κειμένου H. USENER, *Legenden der heiligen Pelagia*, Bonn, σ. 1-16, καὶ H. DELEHAYE, *Les légendes hagiographiques*, σ. 186 - 192, διὰ δὲ τὸ λατινικὸν κείμενον βλ. PL 73, 663-672. Βλ. καὶ ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Κατήχησις 5*, KRIVOCHEINE 1, 422-424 καὶ τοῦ ίδιου Λόγος 6, DARROUZÈS 2, 152-154: «Τοιοῦτος δὲ γενόμενος . . . νεκρὸν ἔδης ἐγονότα τῷ κόσμῳ . . . Καὶ τοῦ λοιποῦ διαφορὰν οὐχ ἔξεις ἀρρενος καὶ θηλείας, οὐδὲ βλάβην ὑπομείνης ἔκειθεν, ὃς ἦδη τὸ κατὰ φύσιν λαβόν καὶ μὴ παρὰ φύσιν δρῶν τὰ τοῦ Θεοῦ πλάσματα· ἀλλά, καὶ συνῶν καὶ ὅμιλῶν ἀνθράσι καὶ γυναιξὶ καὶ αὐτοὺς ἀσπαζόμενος, ἀβλαβῆς καὶ ἀκίνητος διαμείνης ἀπὸ τῆς κατὰ φύσιν ἔδρας καὶ στάσεως καὶ ὡς μέλη Χριστοῦ τίμια καὶ Θεοῦ υἱούς ἔδης καὶ προσέξης αὐτοῖς». Πρβλ. Κ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗ, «Γυμνὸν (Χριστιανικὴ τέχνη)», ἐν ΘΗΕ 4, 844-846· τοῦ ίδιου, ‘Ορθοδοξία καὶ εἰκαστικαὶ τέχναι’, σ. 27. ‘Αναφορικῶς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα περὶ ἀνακτήσεως τῆς παρθενίας βλ. Ἔκατοντάς 2, 50, PG 120, 924B-D. Βλ. σχετικῶς καὶ P. ΕΥΔΟΚΙΜΟΥ, ‘Η πάλη μὲ τὸν Θεόν’, σ. 176 εἰ.

Αντιθέτως εἰς τοὺς ἀνασκήτους καὶ ἀτελεστέρους περὶ τὰ θεῖα λερεῖς τῆς Π. Διαθήκης «ἡ τῆς σώφρονος Σωσάννης Θεωρία» ἀπέβη ἐπιζήμιος¹.

3. Η ΓΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΟΝΤΩΝ

Εἴδομεν διτι φυσικὴ Θεωρία εἶναι ἡ γνῶσις τῶν δημιουργημάτων μέσω τῶν λόγων αὐτῶν ἡ τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν των. Ἡ γνῶσις αὕτη ἐπιτυχάνεται οὐχὶ διὰ τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθήσεων, ἀλλὰ διὰ τῆς λογικῆς λειτουργίας τοῦ νοῦ καὶ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἡ ἐν λόγῳ δύμας γνῶσις τῶν ὅντων, ὡς καὶ ἡ ἀσκησις, δὲν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπόν. Αὕτη δέοντας νὰ ἀναγάγῃ τὸν πιστὸν εἰς τὴν γενεσιουργὸν αἰτίαν τῶν πάντων, ἥτοι εἰς τὸν Θεὸν Λόγον. Ἀλλ' ἐνῷ τονίζεται, ἴδιᾳ παρὰ τῷ Εὐαγγελῷ καὶ τῷ Μαξίμῳ, μᾶλλον ὁ διανοητικὸς χαρακτήρας τῆς γνῶσεως τῶν ὅντων, ὁ Νικήτας, μολονότι λεκτικῶς διατηρεῖ τὸν σύνδεσμον μεταξὺ τῆς ἐν λόγῳ γνῶσεως καὶ τῆς λογικῆς λειτουργίας τοῦ νοῦ, σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως δηλοῖ διτι ἡ γνῶσις τῶν ὅντων εἶναι ἐν τελικῇ ἀναλύσει δωρεὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος μὴ δυναμένη νὰ ἐπιτευχθῇ ἄλλως πως, εἰ μὴ διὰ τῆς φωτιστικῆς ἐνεργείας τοῦ τρίτου προσώπου τῆς Ἀγίας Τριάδος. Οὕτω μόνον δύναται ὁ τελειούμενος πιστὸς νὰ εἰσέλθῃ «ἐν λόγῳ καὶ σοφίᾳ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος» εἰς τὸν νοητὸν παράδεισον καὶ νὰ κατανοήσῃ ἐπακριβῶς τὰς κινήσεις καὶ τοὺς λόγους τῶν ὅντων².

Εἰδικώτερον δύμας αἱ δυνατότητες τοῦ πιστοῦ πρὸς γνῶσιν τῶν ὅντων ἀπορρέουν κατὰ τὸν Νικήταν ἐκ τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς ἀνωτερότητός του ἔναντι τῶν ὑπολοίπων δημιουργημάτων καὶ ἐκ τῆς ἐν ταυτῷ συγγενείας του πρὸς ἀπαντα τὰ ὅντα. Οὕτως οὐχὶ μόνον ὁ Θεὸς ἔχει ἐν ἔαυτῷ καὶ γνωρίζει τὸν λόγον, τὴν φύσιν, τὴν ροπήν, τὴν σχέσιν καὶ τὴν κίνησιν πάντων τῶν ὅντων, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνθρωπὸς ὡς ὑπὸ Θεοῦ κατασταθεὶς βασιλεὺς τῆς κτίσεως καὶ λόγῳ τοῦ κατ' εἰκόνα κατὰ παρόμοιον τρόπον τὰ αὐτὰ ἐν ἔαυτῷ.

1. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 37, Χριστού 146, DARROUZÉS, 200.

2. Βλ. αὐτόθι 5, 131, 160· 33, 144, 194. Βλ. ἐπίσης αὐτόθι 13, 134, 168: «Ο τοὺς λόγους καὶ τὰς κινήσεις ἔρευνῶν πάσης τῆς κτίσεως ἀνεπιθολώτῳ νοῦ καὶ διανοίᾳ ἐλευθέρᾳ τῆς προσπαθείας τῶν ὄφωμένων, καὶ τὴν ἐκ πάντων τῶν αἰσθητῶν ἐγγνομένην θειοτέραν τρεφόμενος ἔννοιαν, δρτι κατολιγωρήσας τῆς μερίμνης καὶ φροντίδος τοῦ βίου καὶ ὑπεράνω πάσης ἐπιθυμίας τῶν ἡδέων τοῦ κόσμου γενόμενος, ἐπὶ τὸν γενεσιουργὸν τε καὶ αἵτιον τῶν ἀπάντων δι' αὐτῶν, κατὰ τὸν θεῖον Παῦλον, ἀνάγεται».

Εἰς τοῦτον λοιπὸν ἔδωσεν ὁ Θεὸς μετὰ τὴν πλάσιν του Πνεύματος ἄγιον «εἰς γνῶσιν τῶν ὅντων... δι' οὗ καὶ θεὸν αὐτὸν θέσει ἐκ μετουσίας τούτου καὶ βασιλέα τῶν ἐπὶ γῆς τῷ αὐτεξουσίᾳ τιμήσας, ἐν παραδείσῳ ἔθετο... δυνάμεις πολλὰς ἔχων ἐν ἔαυτῷ καὶ ἰδιότητας, οἷα δὴ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὅμοιωσιν πλασθεῖς»¹.

Αἱ ἰκανότητες βεβαίως αὗται εἶναι κοιναὶ εἰς ἀπαντα τοὺς ἀνθρώπους. Τοῦτο δύμας δὲν σημαίνει διτι καὶ ἀπαντες ἀνάγονται εἰς τὸ ὄψος τῆς φυσικῆς γνῶσεως. Αἱ ἰκανότητες αὗται νοοῦνται ὑπὸ τοῦ Νικήτα ὡς σπέρματα, τὰ ὅποια μόνον τῇ συνεργίᾳ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ τῆς τελειούσης χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος δύνανται νὰ γονιμοποιηθοῦν καὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν. Οὕτω, μισονότι ἡ γνῶσις τῶν ὅντων ἐπιτυχάνεται διὰ τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς², συνιστᾶ δύμον μετὰ τῆς ἐπιγνώσεως τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων τὸ ἀγιαστήριον τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ ὅποιον εἰσέρχεται ὁ πιστός, ἀφοῦ πρῶτον διαπεράσῃ τὴν θάλασσαν τῶν παθῶν διὰ τῆς «έμπράκτου φιλοσοφίας» τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἀπαθείας. Τὰ θύρας δύμας τῆς φυσικῆς Θεωρίας, διὰ τῶν ὅποιων εἰσέρχεται ὁ πιστός εἰς τὸ ἀγιαστήριον τοῦ Θεοῦ, δὲν ἀνοίγει ἄλλος τις, εἰ μὴ τὸ «Ἄγιον Πνεύμα». Τοῦτο μόνον παρέχει τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῶν ὅντων «εἰς τὸ εἰδέναι τὰ ὅντα ἢ ὅντα εστίν»³.

1. Περὶ ψυχῆς 15, Χριστού 95, DARROUZÉS 78. Βλ. καὶ αὐτόθι 12-13, 93-94, 74-76· ὡς καὶ 18, 80-82: Ἐκατοντάς 3, 10, PG 120, 957D-960A. «Ο θεωρεῖς δύμας ἀνθρωπος «ἐντὸς τοὺς λόγους καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ὅντων ἔχωρησεν ἔξω δὲ πάντων ἐστώς, ἐντὸς πάντων αἰλίζεται, τὰς ἀρχὰς εἰδὼς καὶ τὰ τέλη τούτων...», αὐτόθι 100, 1008D.

2. Ἐνταῦθα ὁ Νικήτας χρησιμοποιεῖ ἐλευθέρως τὸ Γέν. 2, 19. Βλ. Περὶ ψυχῆς 65, Χριστού 116 ἐ., DARROUZÉS 126. Τὰ δὲλλα «εἰδικαὶ» τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς εἶναι: Τὸ διανοητικόν, ὁ ἐνδιάθετος λόγος, ἡ νοερὰ αἰσθησις, αἱ νοήσεις τῶν νοητῶν, αἱ γενικαὶ ἀρεταὶ, αἱ ἐπιστῆμαι, οἱ λόγοι τῶν τεχνῶν, τὸ βουλευτικόν, τὸ προαιρετικόν καὶ τὸ μνημονευτικόν. Βλ. αὐτόθι 68, 118, 130. «Ἡ εὐσεβῶς ζήσασα ψυχὴ «ἔχει μεθ' ἐκατῆς ἀπαίρουσα πρὸς Θεὸν τὴν γνῶσιν τῶν ὅντων, τὰς νοήσεις τῶν νοητῶν καὶ τὸ μνημονευτικόν, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ ὑπόλοιπα «εἰδικαὶ» τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς. Βλ. αὐτόθι 70, 118, 132.

3. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 54, Χριστού 153, DARROUZÉS 218. Βλ. ἐπίσης 5, 131, 160· 56, 154, 222. Πρβλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ιεραρχίας 1, 3, PG 3, 376A. Περὶ τοῦ ἀγιαστήρου τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς γνῶσεως τῶν ὅντων βλ. ἐπίσης Ἐκατοντάς 2, 63, PG 120, 932A. Διὰ πλείονα βλ. αὐτόθι 79, 944D· 40, 917CD καὶ 96, 949AB. Βλ. ἐπίσης αὐτόθι 7, 904B: Οἱ πνευματικοὶ «πρὸς ἀπάθειαν καὶ ἀγάπην ἐργάζομενοι, πρὸς θεωρίαν πτεροῦνται τῆς κτίσεως. Καὶ τὴν γνῶσιν ἐκεῖθεν τῶν ὅντων διὰ σοφίας λαμβάνουσι

Ούτως ή ἀνοδος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν γνῶσιν τῶν δυντῶν νοεῖται ἀφ' ἐνὸς μὲν ὡς ἐπίτευγμα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς δῶρος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Δέον δμως καὶ πάλιν νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὅψιν ὅτι ἡ γνῶσις τῶν δυντῶν, νοούμενη ὡς λογικὸν ἐπίτευγμα, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναφερομένη ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς διανοητικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ ἐν Χριστῷ καθαρθέντος νοῦ, δὲ ὅποιος μόνον ἀφοῦ ἐπέτυχε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πρώτην ἀπάθειαν, ἔχωρησε πρὸς τὰς ἀπλᾶς καὶ ἀμιγεῖς ίδεας τῶν πραγμάτων¹. Τότε «τοῦ νοὸς ἐν τοῖς ὑπὲρ φύσιν χωρήσαντος, αἱ αἰσθήσεις κατὰ φύσιν ἐστῶσαι, ἀπαθῶς ταῖς αἰτίαις προσομιλοῦσι, τοὺς λόγους μόνους καὶ τὰς φύσεις αὐτῶν ἐρευνῶσαι, καὶ ἀψευδῶς διακρίνουσαι τὰς τούτων ἐνεργείας ὁμοῦ καὶ ποιότητας, μὴ προσπάσχουσαι, ἡ σχετικῶς παρὰ φύσιν κινούμεναι πρὸς αὐτάς»². Μόνον δὲ ὑπὸ τὸν φωτισμὸν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος διατελῶν καὶ διάγων οὗτω γαλήνιον καὶ εἰρηνικὴν ζωὴν δύναται νὰ ἀντλήσῃ ἀφ' ἔκυτοῦ τὴν γνῶσιν τῶν δυντῶν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ Λόγου, καθιστάμενος τοιουτοτρόπως νοῦς Χριστοῦ³.

4. Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΛΙΣΘΗΣΙΣ ΚΑΙ Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΑΠΑΘΕΙΑ

Ἡ φυσικὴ θεωρία εἶναι ὁ προθάλαμος τῆς μυστικῆς θεολογίας. Εἰς τὸν γνόφον τῆς τελευταίας εἰσέρχεται δὲ πιστός, ἀφοῦ κατακτήσῃ τὴν δευτέραν ἀπάθειαν προγέων πλέον τὰ ἀνώδυνα καὶ γλυκύτατα δάκρυα τῆς κατανύξεως, ὡς ὑπερβάς τὴν παγκόσμιον αἰσθησιν ἡ τὴν αἰσθησιν τοῦ κόσμου.

τῆς ἀποκεκρυμμένης Θεῷ, καὶ μόνοις διδομένης τοῖς ὑπεράνω γνομένοις τῆς τοῦ σώματος ταπεινώσεως». Πρβλ. ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *'Ἐκατοντάς* 2, 15-18, DARBROUZÈS 75-76.

1. Βλ. *'Ἐκατοντάς* 3, 67, PG 120, 933AB; *'Ἐκατοντάς* 2, 7, PG 120, 904A-C. Περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ τῆς γνώσεως τῶν δυντῶν καὶ τῆς εὐσεβείας, βλ. αὐτόθι 83, 941A.

2. *'Ἐκατοντάς* 1, 22, PG 120, 861A. Βλ. καὶ αὐτόθι 52, 873C: «Κατὰ τὴν ἔνδοθεν διάθεσιν τῆς ψυχῆς, συναλλοιοῦσθαι πέφυκε καὶ ἡ φύσις αὐτῇ τῶν πραγμάτων. «Οταν δὲν κατὰ φύσιν ἴσταται αὐτῇ τὰ νοερά αἰσθητήματα καὶ δὲ νοῦς περὶ τοὺς λόγους τῶν γεγονότων ἀπλανῶς ὀδεύῃ, τὸν λόγον ἔχων διατρανοῦντα τὰς φύσεις καὶ τὰς κινήσεις αὐτῶν, κατὰ φύσιν ὀρᾶται αὐτῇ καὶ τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα καὶ πᾶσα φύσις ἐνύλων σωμάτων, μὴ ἔχοντά τινα λύμης ἡ βλάβης ἐγκεκρυμμένην αἰτίαν».

3. *'Ἐκατοντάς* 3, 46, PG 120, 976B.

Ἄνωτέρω¹ βεβαίως εἰδομεν ἐν ὀλίγοις τὴν περὶ ἀπαθείας διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα καὶ ὡμιλήσαμεν εἰδικώτερον περὶ τῆς πρώτης ἀπαθείας. Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ περὶ δευτέρας ἀπαθείας, προκειμένου οὕτω νὰ δυνηθῶμεν νὰ γνωρίσωμεν πληρέστερον τὸν τελειόμενον πιστόν, δὲ ὅποιος ἀνέρχεται πλέον εἰς τὴν τελευταίαν βαθύτατης πνευματικῆς ζωῆς καθιστάμενος διὰ τῆς χάριτος θέσει θέσεις².

Ἡ δευτέρα ἀπάθεια ἐκλαμβάνεται ὡς τελειοτέρα τῆς πρώτης, ἀναφαίνεται δὲ ἥδη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς φυσικῆς θεωρίας. Αὕτη ἀφορᾷ εἰς τὴν παγιωθεῖσαν ἐκ τῆς νοερᾶς ἡσυχίας τῶν λογισμῶν εἰρηνικὴν κατάστασιν τοῦ νοῦ. Οὔτος καθίσταται ἀφ' ἐνὸς μὲν «διορατικώτατος» ὡς πρὸς τὰ θεῖα πράγματα, τὰς δύτασίας καὶ τὰς ἀποκαλύψεις τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ «προορατικώτατος» ὡς πρὸς τὰ ἀνθρώπινα, τὰ μακρόθεν ἐρχόμενα καὶ μέλλοντα γενέσθαι³. Οὔτως δὲ ἡ διαφορὰ μεταξὺ πρώτης καὶ δευτέρας ἀπαθείας ἔγκειται εἰς τὸ διὰ τὴν οὐρανού καὶ συνέχον», ἡ δὲ δευτέρα διὰ τὸ «ἀπολύτον» καὶ τὴν κατὰ Παῦλον ἐλευθερίαν τῆς αἰώνιου ζωῆς⁴. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν Νικήταν «οἱ τῆς ἀπαθείας πλησιάσας τοῖς ὅριοις ὅρθας μὲν περὶ Θεὸν καὶ τὰς φύσεις τῶν δυντῶν ποιούμενος τὰς ὄράσεις, ἐκ τῆς καλλονῆς τῶν κτισμάτων ἀναλόγως τῆς αὐτοῦ καθαρότητος πρὸς τὸν ποιητὴν ἀνατρέχων, δέχεται τὰς φωτογυσίας τοῦ Πνεύματος. Ἀγαθὰς δὲ τὰς ὑπολήψεις ἔχων πρὸς πάντας, ἀεὶ λογίζεται περὶ πάντων καλά· ἀγίους τε πάντας ὄρᾳ καὶ ἀγνούς καὶ περὶ θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων τὴν κρίσιν ὄρθην ἐπιφέρεται. Καὶ ἐρᾶ μὲν οὐδενὸς τῶν περὶ τὴν

1. Βλ. σ. 92 ἐξ.

2. Βλ. *'Ἐκατοντάς* 2, 51, PG 120, 924D-925A: «Μακάριος ἐμοί, τῆς καλῆς ἀλλοιώσεως τε καὶ ἀναβάσεως, δὲ διὰ τῆς ἐμπράκτου φιλοσοφίας τὸ τείχος τῆς ἀμπαθεστάτης ἔξεως ὑπερβάς, κάλειται πτέρυξιν ἀπαθείας περιπρυρωμέναις τῆς γνώσεως εἰς τὸν νοητὸν ἀέρα τῆς θεωρίας τῶν δυντῶν ὑπεραρθεῖς καὶ αὐτόθεν εἰς γνόφον θεολογίας εἰσόδυς καὶ καταπάσσας ἀπὸ πάντων τούτων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἐν Θεῷ, τῇ μακαρίᾳ ζωῇ, διὰ ἄγγελος ἐπίγειος καὶ οὐράνιος ἀνθρωπος ἀποτελεσθείς, ἐδόξασε τὸν Θεὸν ἐν ἔκυτῷ καὶ δὲ θέσει δοξάσει αὐτόν.

3. *'Ἐκατοντάς* 1, 89, PG 120, 893AB. Περὶ τοῦ κινδύνου τῆς ἐπάρσεως ἐκ τῆς ὑπερβολῆς τῶν ἀποκαλύψεων κατὰ τὴν δευτέραν ἀπάθειαν καὶ περὶ τοῦ τρόπου καταπολεμήσεως τῆς οἰήσεως βλ. *'Ἐκατοντάς* 2, 19-20, PG 120, 909AB, ἐνθα γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς «ψιλῆς μνήμης τῆς ἀμαρτίας», τὴν ὥποιαν πρέπει νὰ ἀποδιώξῃ δὲ διὰ τῆς τελείας νεκρώσεως τελειόμενον πιστός.

4. *'Ἐκατοντάς* 1, 89, PG 120, 893B. Βλ. δμως καὶ *'Ἐκατοντάς* 2, 21, PG 120, 909BC, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς «διαχύσεως» τῆς ψυχῆς, λόγω τῆς χάρας τῆς ἐλευθερίας. Πρβλ. I. HAUSHERR, μν. Ἑργ., σ. XXVII.

οῦλην τοῦ κόσμου καὶ τοῖς ἀνθρώποις σπουδαζομένων· ἐκδὺς δὲ τῷ νῷ τῆς παγκοσμίου αἰσθήσεως, πρὸς οὐρανούς καὶ Θεὸν ἀνατρέχει, καθαρὸς πάσης ἥλυος καὶ πάσης δουλείας ἑλεύθερος καὶ δύος γίνεται τῶν νοητῶν τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν ἐν μόνῳ τῷ Πνεύματι, καὶ τὸ θεῖον κάλλος δρᾶ καὶ θεοπρεπῶς ἐμφιλοχωρεῖ τοῖς θείοις τόποις τῆς μακαρίας Θεοῦ δόξης, ἐν ἀρρήτῳ σιγῇ καὶ χαρᾷ, καὶ τὰς αἰσθήσεις πάσας δὲλλοιωθείς, ὡς ἄγγελος ἐν ὑλικῷ σώματι, ἕϋλος τοῖς ἀνθρώποις συναναστρέφεται¹.

Ἐνῷ λοιπὸν ἡ πρώτη ἀπάθεια ἀναφέρεται εἰς τὴν διὰ τῆς ἀσκήσεως ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς δουλείας τῶν αἰσθήσεων καὶ εἰς τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο πρὸ τῆς πτώσεως, ἡ δευτέρα ἀπάθεια, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀνελθὼν εἰς τὸ ὑψός τῆς φυσικῆς θεωρίας χωρεῖ εἰς τὸν γνόφον τῆς μαστικῆς θεολογίας, ἔχει νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὸ ἔσχατον ἐμπόδιον, τὸ ὁποῖον ἴσταται εἰς τὴν ὁδὸν τῆς θεώσεως. Τοῦτο εἶναι ἡ «παγκόσμιος αἰσθησις» ἡ ἄλλως ἡ «αἰσθησις τοῦ κόσμου».

Διὰ τοῦ ὅρου τούτου νοεῖται ἡ «αἰσθησις τοῦ δημιουργήματος ὑφ' ὅλας τὰς μορφάς της»², μετὰ τῆς ὁποίας σχετίζεται πως καὶ ἡ φυσικὴ θεωρία ὡς ἀνάγουσα τὸν ἀνθρωπὸν εἰς γνῶσιν τινα περὶ Θεοῦ μέσω τῶν λόγων καὶ τῆς γνώσεως τῶν δυτῶν. Ἐνταῦθα καλεῖται ὁ ἀνελθὼν εἰς τὸ ὑψός τῆς φυσικῆς θεωρίας νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτὴν καὶ πᾶν διὰ τοῦ ἀφορᾶ εἰς τὰ δημιουργήματα, προκειμένου νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κυρίαν φάσιν τῆς τελειώσεως, ἥτοι τὴν ἀμεσον κατὰ τὸ δυνατὸν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ φυσικὴ πλέον θεωρία εἰς οὐδὲν εἶναι χρήσιμος, διὰ τοῦτο δὲ γίνεται λόγος περὶ ὑπερβάσεως τοῦ ἀπατηλοῦ τῆς παγκοσμίου αἰσθήσεως καὶ ρήξεως τῶν μετ' αὐτῆς δεσμῶν, πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἐμπειρίας τῆς νοερᾶς γεύσεως ἐκ τῆς θείας γλυκύτητος καὶ ἡδονῆς τῶν νοερῶν³. Ἐνώπιον τῶν πιστῶν ἀπλοῦται ἡ ἐλευθερία ἐν πάσῃς δουλείᾳ τῶν αἰσθήσεων. Οὗτοι ἀπεκδυθέντες πλέον διὰ τοῦ νοῦ τὴν παγκόσμιον αἰσθησιν ζοῦν, συναναστρέφονται καὶ κινοῦνται «μόνῳ τῷ Πνεύματι... δι' οὐ καὶ τοῖς ὅμοιοις Πατρὶ καὶ Λόγῳ συνάπτεσθαι πως εἰώθασι καὶ ἐν Πνεύ-

μα κατὰ Παῦλον ἀποτελεῖσθαι»⁴. Ὁταν δὲ τέλος ἡ ψυχὴ «ἔξεστηκυῖα δημιούρην τοῦ νυμφίου» ἀποτινάξῃ τὴν αἰσθησιν τοῦ κόσμου, ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τῆς ἀπάτης τῶν ὄρωμένων καὶ ἐκπετάσῃ πρὸς μόνην τὴν θεωρίαν τοῦ ἀλογού πρώτου φωτὸς καὶ πρὸς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ συνάφειαν, ἀμέσως καὶ αὐτομάτως ὡς πηγαῖον ὄδωρ ἀναβλύζουν ἐξ αὐτῆς «μεθ' ἡδονῆς καὶ γλυκύτητος» τὰ δάκρυα τῆς κατανύξεως. Ταῦτα καταγλυκάνουν τὰ αἰσθητήριά της καὶ πληροῦν αὐτὴν πάσης εὐφροσύνης καὶ θείου φωτός, διὸ χαρακτηρίζονται ὡς ἀνώδυνα καὶ πρόξενα χαρᾶς⁵.

Περαίνοντες ἡδη τὴν ἔξέτασιν τοῦ παρόντος κεφαλαίου διαπιστοῦμεν ὅτι ἡ φυσικὴ θεωρία, ὡς καὶ ἡ ἀσκησις, δὲν ἀποτελεῖ αὐτάρκη ἔννοιαν οὔτε ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Νικήτα ὡς αὐτοσκοπός. Αὕτη ἐνέχει θετικὸν περιεχόμενον, ἐφ' ὃσον καὶ ἐν ὅσῳ ἀνάγει τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὴν ὑψίστην βαθμίδα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἥτοι τὴν μαστικὴν θεολογίαν. Τὸ πρῶτον καθῆκον τοῦ πιστοῦ μετὰ τὴν ἀνοδόν του εἰς τὰς δύο πρώτας βαθμίδας εἶναι νὰ τὰς ἐγκαταλείψῃ καὶ νὰ ἐπεκταθῇ πρὸς τοὺς νέους ἀνεξερευνήτους εἰς αὐτὸν κόσμους τῆς θείας ἀγάπης καὶ τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ. Τοιουτοτρόπως αἱ εἰς τὰς κεκαθαριμένας ψυχὰς σημειούμεναι ἐλλάμψεις τοῦ πρώτου φωτὸς οὐχὶ μόνον καθιστοῦν αὐτὰς φωτοειδεῖς, ἀλλὰ διὰ τῆς φυσικῆς θεωρίας ἀνάγουν αὐτὰς εἰς τοὺς νοητοὺς οὐρανούς· «καὶ οὐδὲ οὔτε ταύταις τὰ τῆς θείας ἴστανται ἐνεργείας, ἀλλ' ἔχει τελευτᾶ, μέχρις ἂν τῷ ἐνὶ διὰ σοφίας ἐνωθῶσι, καὶ γνώσεως τῶν ἀρρήτων, καὶ ἐν ἀντὶ πολλῶν ἐν αὐτῷ γένωνται»⁶. Τότε ἡ τὰ εὐτελῆ καταφρονήσασα καὶ ὀλοκληρωτικῶς τρωθεῖσα ὑπὸ τοῦ θείου ἔρωτος ψυχὴ ὑφίσταται παράδοξόν τινα καὶ θείαν ἔκστασιν. Αὕτη πλέον κατανοήσασα τὰς φύσεις καὶ τοὺς λόγους τῶν δυτῶν καὶ φθάσασα εἰς τὰ τέλη τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ἀνέχεται νὰ κινήται ἐντὸς οἰωνδήποτε δρίων, ἀλλὰ «τῶν ἐκυρῆς δρῶν ἔκστασα, καὶ

1. Ἐκατοντάς 1, 20, PG 120, 860D. Ἐφεσ. 4, 4. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 1, 90, PG 120, 893CD. Ἐκατοντάς 2, 49, PG 120, 924A.

2. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 42, PG 120, 869D. Ἐκατοντάς 2, 80, PG 120, 937D· αὐτόθι 49, 924A· καὶ 45, 921A. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 1, 24, PG 120, 861CD: «Οταν τὸ θνητὸν τοῦτο καταποθῇ φρόνημα τῆς σαρκός... ἐν τοῖς ἀληθῶς ἐπεκτεινομένοις πρὸς τὰ τέλη τῶν ἀρετῶν... χαρᾶς ἀρρήτου καὶ εὐφροσύνης πληροῦνται, ἀναστομωθείσης αὐτοῖς δηλαδὴ πηγῆς καθαρᾶς τῶν δακρύων καὶ γλυκεροῦ νάματος ἀνωθεν ἐπομβρυθέντος τῆς κατανύξεως». Περὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν δακρύων τῆς μετανοίας καὶ τῆς κατανύξεως βλ. αὐτόθι 70-71, 884BC. Βλ. καὶ Α. ΦΥΤΡΑΚΗ, Ταῖς τῶν δακρύων ροαις, σ. 8 ἐ.

3. Ἐκατοντάς 3, 21, PG 120, 964B. Βλ. καὶ Πεοὶ ψυχῆς 49, ΧΡΗΣΤΟΥ 110, DARROUZÈS 112.

1. Ἐκατοντάς 1, 90, PG 120, 893C.

2. Βλ. I. HAUSHERR, ἔνθ' ἀνωτ.

3. Ἐκατοντάς 1, 42, PG 120, 869D· αὐτόθι 20, 860D. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 3, 34, PG 120, 969A: «Ο ἐπιμυμῶν γεύσεωθαι τῆς θείας νοερῶς τῶν νοερῶν γλυκύτητός τε καὶ ἡδονῆς, πάσῃς ἀποδημεῖ τῆς τοῦ κόσμου καθόλου αἰσθήσεως, καὶ τῇ ἐφέσει τῶν ἀποκειμένων τοῖς ἀγίοις ἀγαθῶν, ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν δυτῶν ἀδολεσχούσαν ἔχει τὴν ιδίαν ψυχήν». Βλ. ἐπίσης Bios Συμεὼν 9, HAUSHERR 16.

τὰ δεσμὰ τυραννήσασα τῆς αἰσθήσεως, τὰς φύσεις πάντων περάσασα, εἰς γνόφον θεολογίας ἐν ἀρρήτῳ σιγῇ εἰσέρχεται, καὶ τὸ κάλλος κατανοεῖ τοῦ δυντος, ἐν φωτὶ νοημάτων ἀφράστου σοφίας, δισον ἀντῆς κατὰ χάριν ἔκειθεν δοθῆ¹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ²

Η ΘΕΩΣΙΣ

1. ΓΕΝΙΚΑ

‘Η θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Νικήταν, ὡς ἡ ὑπερτάτη δωρεὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, δὲν ἀφορᾷ εἰς ὅλην ἑκλεκτὰ καὶ προνομιούχα ἄτομα, ἀλλ’ ἀποτελεῖ τὸν φυσικὸν καὶ μοναδικὸν σκοπὸν παντὸς εἰς Χριστὸν βαπτισθέντος ἀνθρώπου. ‘Η θέωσις δὲν νοεῖται ὡς ἀπλοῦν ἥθικὸν ἐπίτευγμα, ἀλλὰ πρωτίστως ὡς δυτολογικὴ μεταμόρφωσις τοῦ ὅλου ἀνθρώπου συντελουμένη διὰ τῆς ἐν χάριτι κοινωνίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ. ‘Ως ἐκ τούτου ἡ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον συνάντησις τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου συνεπάγεται δύο κινήσεις ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς θείας ἀγάπης καὶ τῶν ἐλλάμψεων τοῦ Ἀγίου Πνεύματος· τὴν κίνησιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῶν ἀνω πρὸς τὰ κάτω καὶ τὴν ἀντίστροφον κίνησιν τοῦ ἀνθρώπου. Τοιουτοτρόπως ἡ παρὰ τῷ Νικήτᾳ διδασκαλία περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐντάσσεται πλήρως ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς φυσικῆς περὶ θεώσεως διδασκαλίας, ἡ ὅποια αιτιολογεῖ τὴν θέωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως διὰ τῆς ὑποστατικῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου. Δύναται δὲ αὕτη νὰ ἐρμηνευθῇ καλλίτερον ἐντὸς τοῦ κλίματος τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τῆς ὑπὸ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας προβληθείσης διδασκαλίας, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργεῖται ἐν Χριστῷ ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος¹.

1. Περὶ «φυσικῆς ἀντύλψεως» τῆς θεώσεως βλ. Α. Θεοδωρού, ‘Η περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρις Ἰωάννου τοῦ Λαμπασκηροῦ’, Αθῆναι 1956, σ. 78, σημ. 1, ἐνθα ἐκτίθενται αἱ σχετικαὶ ἀπόψεις τῶν Rashdall, Mozley καὶ Harnack, ἰδίᾳ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς Γρηγόριον τὸν Νόσσης. Βλ. ἐπίσης J. .Gross, *La divinisation du chrétien d'après les Pères grecs, contribution historique à la doctrine de la grâce*, Paris 1938, σ. 212 ἕτ., 229-231, 283 ἕ., 321 ἕ., 334 ἕ. καὶ 347. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, ‘Η περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ’, σ. 33 ἕτ. καὶ I. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Tὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα*, Αθῆναι 1957, σ. 92 ἕτ.

1. ‘Εκατοντάς 3, 53, PG 120, 980CD.

‘Η θέωσις δμως κατά τὸν ἡμέτερον συγγραφέα, μολονότι ἀποτελεῖ μέγα πνευματικὸν γεγονός, ἔχει καὶ κοσμολογικὰ συνεπείας. Πράγματι δέ, ἐφ' ὅσον δὲ ἀνθρώπος ἀναγνωρίζεται ὡς βασιλεὺς τῆς κτίσεως καὶ ὡς λόγος τῆς ὑπάρξεως τῶν πάντων, ἡ θέωσις αὐτοῦ συνεπάγεται καὶ τὴν τελείωσιν τῶν πάντων. ‘Η ἀνθρωπολογικὴ τελείωσις εἰναι ἀρρήκτως συνυφασμένη μετὰ τῆς κοσμολογικῆς, ἀποτελεῖ δὲ προύπόθεσιν τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων εἰς τὴν κατὰ φύσιν κατάστασίν των. Διὰ τοῦτο ὁ Νικήτας λίαν χαρακτηριστικῶς τονίζει ὅτι ὁ ἄνω κόσμος, ὃν ἀτελής, ἀναμένει τὴν πλήρωσιν αὐτοῦ, προκειμένου νὰ ἀπολάβῃ τὴν ίδιαν του ἀποκατάστασιν ἀπὸ τῶν θεωθέντων ἀνθρώπων¹.

Τέλος ἡ περὶ θεώσεως διδασκαλία τοῦ Νικήτα ἔχει καὶ κοινωνικὸν χαρακτῆρα. ‘Η θέωσις δὲν νοεῖται εὐδαιμονιστικῶς καὶ ἐγωιστικῶς. ‘Ο ἡμέτερος συγγραφεὺς τονίζει κατ' ἐπανάληψιν ὅτι ὁ θεωθεὶς ἀνθρώπος ὃν πλέον τέλειος ἐν τελείῳ Θεῷ καὶ συνημμένος μετὰ τῶν ὑπερτάτων ἀγγελικῶν δυνάμεων τῶν Χερουβίμ καὶ Σεραφίμ, δὲν ἐπαναπαύεται εἰς τὴν μακαρίαν αὐτοῦ κατάστασιν, ἀλλὰ γίνεται ἐν ‘Αγίῳ Πνεύματι διάκονος τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ στόμα Θεοῦ ὑπηρετῶν αὐτούς, ὡς καὶ οἱ ἀπόστολοι, διὰ τοῦ λόγου. Οὗτος βλέπων τὸν Θεὸν δύναται νὰ φωτίσῃ τοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς, καὶ γνωρίζων τὸν Θεὸν καθίσταται ἵκανὸς νὰ διδάξῃ καὶ νὰ διδηγήσῃ τοὺς συνανθρώπους του ἐν ‘Αγίῳ Πνεύματι εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν θέωσιν².

‘Η θέωσις, ὡς ἡ τελευταία μυστικὴ καὶ τελειοποιὸς βαθμὸς τῆς

1. Βλ. ‘Εκατοντάς 3, 98, PG 120, 1008A: «Ο ἄνω κόσμος ἀτελής ἔτι ὁν, μένει τὴν πλήρωσιν, εἰς τὸ λαβεῖν τὴν ίδιαν ἀποκατάστασιν ἀπὸ τῶν πρωτοτόκων τοῦ Ἰσραὴλ τῶν ὄρωντων Θεόν. Ἀπὸ γάρ τῶν εἰς γνῶσιν ἀνατρεχόντων Θεοῦ ἀναπληρούμενος τελειοῦται» καὶ τελειωθεὶς τὸν κάτω κόσμον τῶν πιστῶν καὶ ἀπίστων ὄριζων τὰ τέλη, μίαν ἔκυτῷ ποιεῖται τὴν σύνοδον, ἀπονέμων τὸν ἴδιον ἐκάστῳ βαθμόν, καὶ διαιρῶν ἀπ' ἀλλήλων τὰ μὴ καθ' ἔκυτά συναγόμενα. Καὶ τὰς μὲν παρ' αὐτοῦ τῶν ἄλλων ἀρχὰς καὶ τὰ τέλη ἄγει πρὸς ἔκυτὸν καὶ ὡς ὅρος ὄριζει ταύτας ἀδριστος. Λύτος δὲ ὑπὸ ἄλλης ἀρχῆς οὔτε ἄγεται, οὔτε μὴν ὄριζεται ὡς φερόμενος. ‘Ιδιον γάρ τὸ ἀεικίνητον ἔχει, ὡς μήτε συστέλλεσθαι τοῦτον καθ' ἔκυτόν, μήτε τῶν οἰκειῶν δρῶν ὑπερκτείνεσθαι, ἀλλ' εἶναι τῶν ἄλλων σαββατισμὸν καὶ κατάπαυσιν πάσης ἀρχῆς καὶ κινήσεως».

2. Βλ. αὐτόθι 44, 973C-976A. Πρβλ. HAUSHERR, μν. ἐργ., σ. XXXIII, XXXVI ἐ.· M. DISDIER, «Nicetas Stethatos», ἐν DTC 11, 1 (1931) 485. Οἱ ἀνθρώποι θεοῦνται κατὰ δύο τρόπους, ἥτοι εἴτε διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας σχέσεως τῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ εἴτε διὰ τῆς μετοχῆς εἰς τὴν θέωσιν τῶν ἐν Χριστῷ τελειωθέντων. Βλ. ‘Εκατοντάς 3, 33, PG 120, 968D καὶ αὐτόθι 48, 976D-977A.

πνευματικῆς προόδου, ἀφορᾶ εἰς τοὺς ἥδη ἀνελθόντας διὰ τῶν βαθμίδων τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς φυσικῆς θεωρίας καὶ καταπαύσαντας ἀπὸ τῶν ἐν αὐταῖς ἐπιτελουμένων ἔργων. Οὗτοι εἶναι οἱ ἐλθόντες εἰς «μέτρον ἡλικίας» τοῦ Χριστοῦ. Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τούτων εἶναι τὸ «διατεμεῖν τὸν ἀέρα καὶ τοῦ παντὸς ὑπερκύψαι», ἡ ἐνταξίς εἰς τὰς ἀγγελικὰς τάξεις, ἡ προσέγγισις εἰς τὸ πρῶτον φῶς καὶ ἡ ἔρευνα τῶν βαθέων τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἔργον δὲ τούτων εἶναι ἡ διὰ τοῦ ‘Αγίου Πνεύματος πλήρωσις τοῦ ὄρωντος νοῦ των διὰ τῆς μυστικῆς γνώσεως καὶ σοφίας, ὡς ἐπίσης ἡ μυσταγώγησις εἰς τὰ ἀπόκρυφα μυστήρια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀνάδειξίς των εἰς σοφοὺς θεολόγους φωτίζοντας διὰ τοῦ λόγου των τοὺς ἀνθρώπους. Οὗτοι ἀνάγονται, ὡς ὁ Παῦλος, εἰς τὸν τρίτον οὐρανὸν τῆς θεολογίας, ἔνθα ἀκούουν τὰ ἀρρητὰ καὶ ἀκατανόητα εἰς τοὺς ἔτι ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις διατελοῦντας ρύματα, γεύονται δὲ τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν, «ὡς ὁφθαλμὸς οὐκ εἰδεις καὶ οὐκ ἤκουεις»¹.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω προβάλλονται ἐνώπιόν μας τὰ ἔξης ἐρωτήματα: Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνεύθῃ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ γεγονός διαφεῦγον τὴν ἀντιληπτικὴν ἱκανότητα τοῦ νοῦ; Τίνι τρόπῳ δύνανται νὰ ἐκφρασθοῦν καὶ ἀναλυθοῦν αἱ βαθύταται ἐμπειρίαι τῆς θεοῦμένης ψυχῆς, καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐρμηνεύθοῦν αἱ διὰ τῆς χάριτος τοῦ ‘Αγίου Πνεύματος σημειούμεναι ἀλλοιώσεις εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ πιστοῦ; Τέλος πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιασθῇ τοιοῦτον θέμα ἀνεξαρτήτως τῆς ἐμπειρίας τοῦ φωτισμοῦ τοῦ ‘Αγίου Πνεύματος, ἐφ' ὅσον «ώσπερ ἀδύνατον ἐλαίου καὶ πυρὸς ἀνευ λύγνον καίσθαι καὶ φαίνειν τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ, οὕτω καὶ ψυχὴν ἀμήχανον ἀνευ θείου Πνεύματος καὶ πυρός, τὰ θεῖα τρανότερον φθέγγεσθαι καὶ φωτίζειν ἀνθρώπους»;² Καὶ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς συνοψίζων ἐπὶ τοῦ

1. A' Κορ. 2, 9· ‘Εκατοντάς 3, 44, PG 120, 973C-976A· αὐτόθι 39, 972AB. ‘Ως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα περὶ τρίτου οὐρανοῦ βλ. ‘Επιστολὴ 6, 8 ἐ., Χρηστοῦ 179 ἐ., DARROUZÈS, 268 ἐ.: αὐτόθι 6, 2, 177, 260· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 55, Χρηστοῦ 153 ἐ., DARROUZÈS 220· αὐτόθι 58, 155 ἐ., 224· ‘Εκατοντάς 3, 44, PG 120, 973D· αὐτόθι 38, 972A. Γενικώτερον διὰ τὴν σχέσιν μεταξὺ θεώσεως καὶ θεωρίας τοῦ Θεοῦ βλ. J. MARÉCHAL, Études sur la psychologie des mystiques, τόμοι 2, Paris-Bruxelles 1924-1937, καὶ R. LEYS, L' image de Dieu chez saint Grégoire de Nysse, Paris-Bruxelles 1951, σ. 51-57.

2. ‘Εκατοντάς 1, 100, PG 120, 897D. ‘Ο I. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ ὄμιλῶν περὶ τῆς προσωπικῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου λέγει ὅτι αὐτῇ εἶναι μὲν ἀκατάληπτος «εἰς τοὺς μὴ γνωρίζοντας ἔξι ίδιας ἐμπειρίας ταύτην, γνωστὴ δμως καὶ οἰκεία εἰς τοὺς γενθέντας αὐτήν». ‘Ο μυστικὸς δμως ἀρέοκεται νὰ περιγράφῃ ταύτην καὶ διαρκῶς περὶ αὐτῆς νὰ διμλῇ, κεντρίζων οὕτω τὸν πόθον τῶν ἀκροατῶν του καὶ

προκειμένου τὴν καθόλου πατερικήν παράδοσιν λέγει χαρακτηριστικῶς τὰ ἔξης: «Διὸ καὶ ἡμεῖς πολλὰ περὶ ἡσυχίας συγγραψάμενοι, νῦν μὲν τῶν πατέρων προτρεψάμενων, νῦν δὲ τῶν ἀδελφῶν αἰτησαμένων, οὐδαμοῦ περὶ θεώσεως ἀναγράψαι τεθαρρήκαμεν· νῦν δ' ἐπείπερ ἀνάγκη λέγειν, ἐροῦμεν, εὐσεβῆ μὲν τῇ τοῦ Κυρίου χάριτι, παραστῆσαι δὲ οὐχ ἴκανά· καὶ λεγομένη γάρ ἄρρητος ἐκείνη μένει, μόνοις ἐνώνυμος, κατὰ τοὺς πατέρας φάναι, τοῖς εὐμοιρηκάσιν αὐτῆς»¹.

Τὰ ἑρωτήματα δύμας ταῦτα δὲν διέφυγον τῆς προσοχῆς τοῦ Νικήτα. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος τῆς θεώσεως διαφαίνονται εἰς τὸν λόγον του οἱ κοινοὶ εἰς ἅπαντας τοὺς Πατέρας δισταγμοί, οἱ όποιοι συγκαλύπτονται διὰ τῆς χρήσεως σωρείας μεταφορῶν καὶ συμβολικῆς γλώσσης.

Ποῖον λοιπὸν θὰ εἶναι ἐν προκειμένῳ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἡμετέρας ἑρεύνης; Ποῖαι πτυχαὶ τῆς θεώσεως θὰ παραμείνουν ἀπρόσιτοι εἰς τὴν θεολογικὴν διερεύνησιν;

Κατ' ἄρχην πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ πᾶσα προσπάθεια ἐρμηνείας τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν όποιον ἐνεργεῖται ἡ θέωσις ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἐπίσης ἐπέκεινα πάσης ἔξηγήσεως εἶναι τὸ «κινοῦν καὶ ὁρῶμενον» καὶ λέγον μυστικῶς εἰς τὴν θεουμένην ψυχὴν τὰ ἀπόρρητα. Ταῦτα οὔτε αὐτὴ ἡ θεουμένη ψυχὴ δύναται νὰ κατανοήσῃ, πολλῷ δὲ μᾶλλον νὰ ἐκφράσῃ διὰ λέξεων. Μολονότι δύμας ταῦτα κείνται ὑπεράνω τῶν δεκτικῶν ἴκανοτήτων τοῦ νοῦ, τὸ γεγονός τῆς θεώσεως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς παντελῶς περιστοιχίζομενον ὑπὸ τοῦ σκότους τοῦ ὑπὲρ λόγον. Ὅφειστανται ἐν προκειμένῳ αἱ ἐμπειρίαι τῆς ψυχῆς, ἡ όποια μολονότι ἀδυνατεῖ νὰ ἔξηγήσῃ τὸ πῶς ἐνεργεῖται ἡ θέωσις, εἰσερχομένη εἰς τὸν γνόφον τῆς θεολογίας καὶ «ἐνεργουμένη ζένωσι» ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος.

ἀφήνων εἰς αὐτούς τὴν τελείαν διὰ τῆς προσωπικῆς ἐπαφῆς καὶ μετοχῆς γνῶσιν τῶν δσων ἡ γλώσσα καὶ ὁ κάλαμος ἀδυνατοῦν νὰ ἐκφράσουν». Βλ. «Θεός καὶ ιστορία κατὰ Συμεών τὸν νέον Θεολόγον ἐν Θεόδη καὶ ιστορίᾳ κατὰ τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν», Θεσσαλονίκη 1966, σ. 111.

1. 'Υπὲρ τῶν ἡσυχαζόντων 3, 1, 32, Χριστού 1, 644. Βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, 'Η περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, σ. 120. 'Ο V.L. LOSSKY ὁμιλῶν περὶ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως λέγει τὰ ἔξης: «Ἄι ἐμπειρίαι τῶν διδασκάλων τῆς πνευματικῆς ζωῆς μένουν δι' ἡμᾶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπρόσιτοι, καὶ δταν ἀκόμη αὖται εὑρίσκουν μίαν προφορικὴν ἐκφρασιν . . .», «ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία τῶν μεγάλων μυστικῶν τῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας μένει δι' ἡμᾶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀγνωστος . . . 'Η δόδες τῆς μυστικῆς ἐνώσεως εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἐν μυστικὸν Θεοῦ καὶ ψυχῆς, ἡ όποια δὲν ἐκμαστηρεύεται, εἰ μὴ κατὰ τὴν ἔξομολόγησιν ἡ εἰς ὥρισμένους μαθητάς», *Μυστικὴ Θεολογία*, σ. 7 καὶ 18.

ματος γνωρίζει τὸ «έπαινετὸν πάθος» ἐν ἀρρήτῳ χαρῷ καὶ σιγῇ. Τότε ἐν τῷ φωτὶ τῶν νοημάτων τῆς ἀνω σοφίας καὶ ἀναλόγως τῆς δεκτικότητος αὐτῆς κατανοεῖ τὸ κάλλος τοῦ ὄντος, ἐμβαθύνουσα δὲ εἰς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ «ἐντρυφᾷ τῶν ἀθανάτων φυῶν τοῖς καρποῖς, ἀγάπης φόβῳ, τῶν θείων ἐννοιῶν τοῖς νοήμασιν· ὃν οὐδέποτε συστελλομένη πρὸς ἔκυπην δύναται τελείως ἐκφράσαι τὸ μεγαλοπρεπές τε καὶ ἔνδοξον»¹. 'Ἐντὸς λοιπὸν τῶν πλαισίων καὶ δυνατοτήτων τούτων, τὰ δποῖα ὑπαγορεύονται ἐκ τοῦ ἀδυνάτου τῆς τελείας ἐκφράσεως τοῦ γεγονότος τῆς θεώσεως θὰ κινηθῶμεν καὶ ἡμεῖς ἐπιχειροῦντες τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν διερεύνησιν τῆς περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας τοῦ Νικήτα.

2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΘΕΩΣΕΩΣ

'Γπὸ τὸ πρῆσμα τῶν ἀνωτέρω δυνάμειθα πλέον νὰ ἔξετάσωμεν εἰδικώτερον τὴν περὶ θεώσεως διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα. Κατὰ τὸν ἡμέτερον συγγραφέα ἡ ἐν τῷ παρόντι βίῳ συντελουμένη θέωσις ὄριζεται ως ἡ τῷ ὄντι νοερὰ καὶ θεία λερουργία, κατὰ τὴν όποιαν λερουργεῖται ὁ λόγος τῆς ἀπορρήτου σοφίας καὶ μεταδίδεται «ὡς ἐνὸν» εἰς τοὺς καταλλήλως προετοιμασθέντας. 'Η θέωσις ὡς θέλημα Θεοῦ ἀφορᾶ οὐγὶ μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς οὐρανίους δυνάμεις. Αὕτη λοιπὸν νοούμενη ως ἐνώσις καὶ ἀφομοίωσις πρὸς τὸν Θεὸν συνιστᾶ τὴν κοινὴν ἐπιδιώξιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀγγέλων, λόγῳ τῆς κοινῆς εἰς ἀμφοτέρους ἀρχῆς, τουτέστι τοῦ Θεοῦ².

'Ενταῦθα βεβαίως ὁ Νικήτας ἐκλαμβάνων τὴν θέωσιν ως ἐνώσιν καὶ ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν μαρτυρεῖ ἔντονον ἐπίδρασιν ἐκ τῶν εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην ἀποδιδομένων συγγραμμάτων, εἰς τὰ δποῖα, ως γνωστόν, ἡ θέωσις ὄριζεται ως ἡ «πρὸς τὸν Θεὸν ως ἐφικτὸν

1. 'Εκατοντάς 3, 53, PG 120, 980D. 'Ο X. ΜΠΟΥΚΗΣ παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς τὰ ἔξης: «. . . οἱ μυστικοὶ θεωροῦν τὰ βιώματά των ἄρρητα. 'Η γλώσσα ἐκφράζει τὸ νοητὸν καὶ αἰσθητόν. 'Ο, τι ὑπερβαίνει τὴν αἰσθησιν καὶ τὴν νόησιν δὲν περιγράφεται διὰ λέξεων. Δὲν πρέπει δύμας νὰ λησμονῆται ὅτι εἶναι ἀδυνατοῦν νὰ βιοῖ τις ἔκτακτα γεγονότα καὶ νὰ σιωπῇ διαρκῶς. 'Γπὸ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης κινούμενος ὁ μυστικὸς εὐρίσκει τρόπον καὶ μέσον ἐκφράσεως. 'Εάν ἡ οὐσία τοῦ μυστικοῦ φαινομένου εἶναι ἀσύληπτος καὶ ἀπερίγραπτος, δύναται πάντως νὰ δηλωθῇ ἡ ὑπερβολὴ του», 'Η γλώσσα τοῦ Γρηγορίου Νίσσης, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 108-109. Βλ. ἐπίσης αὐτόθι, σ. 106 καὶ 123.

2. Βλ. 'Εκατοντάς 3, 33, PG 120, 968CD. Περὶ λερουργίας 8, Χριστού 66, DARROUZÉS, 310· αὐτόθι 10, 67, 312· καὶ 13, 68 ἐ., 316 ως καὶ Περὶ ψυχῆς 49, Χριστού 110, DARROUZÉS 112.

άφομοιώσις τε καὶ ἔνωσις¹. Ἡμεῖς δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀναλύσωμεν τὴν περὶ ἑνοειδοῦς θεώσεως καὶ τελειώσεως, ὡς καὶ τὴν περὶ «ένθεου μεθέξεως» τοῦ ἐνὸς διδασκαλίαν τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὸν Νικήταν ἔξετάζοντες τὴν περὶ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἑνώσεως καὶ ἀφομοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν του.

Ἡ θέωσις ὡς δωρεὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν λογικὴν φύσιν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἐν τέλει ἑνώσιν πάντων τῶν ἀνθρώπων. Οὗτοι συναπτόμενοι εἰς ἐν καὶ συμπτυσσόμενοι διὰ τοῦ συνδέσμου τῆς ἀγάπης ἑνοῦνται μετὰ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ· «καὶ ἔσται Θεὸς ἐν μέσῳ θεῶν ἀγαθῶν ἔργων αἵτιος, ὁ φύσει τῶν θέσει, μηδὲν κατήγορον ἔστω τοῦ φέρων ἀπὸ τῆς κτίσεως»².

Οἱ πιστοὶ βαδίζουν τὴν ὄδον πρὸς τὴν θέωσιν κατὰ δύο τρόπους, ἢτοι ἄλλοι μὲν ἔρχονται εἰς ἀμεσον γνῶσιν τῶν θείων πραγμάτων καὶ ἀφομοιοῦνται πρὸς τὸν Θεὸν καθιστάμενοι σύμμορφοι τῆς εἰκόνος τοῦ Γίοῦ αὐτοῦ, ἄλλοι δὲ τελειοῦνται «ἐν μεθέξει» τῆς θεώσεως τῶν πρώτων³.

Εἰδικότερον δμως ἡ πρὸς τὸ ἐν κίνησις νοεῖται ὑπὸ τοῦ Νικήτα ὡς κλῆσις ὀφειλομένη εἰς δύναμιν ἀντίστροφον πρὸς τὴν ἀμαρτίαν. Κυρία κατ' αὐτὸν συνέπεια τῆς κυριαρχίας τῆς ἀμαρτίας ἐπὶ τῆς λογικῆς φύσεως ἥτοι ἡ διάσπασις καὶ ἡ ἀπομόνωσις οὐχὶ μόνον τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ ἔστουτον, ἵδικ διὰ τῆς καταλυτικῆς δυνάμεως τοῦ θανάτου. Τοιουτορόπτως ἡ ἀπλῇ ψυχὴ διεσπάσθη εἰς πολλὰς ἀλληλοσυγκρουομένας ἐτερότητας, ὁ νοῦς ἐσκοτίσθη, ὁ δὲ νόμος τῆς σαρκὸς ἐκράτησε τὸν ἀνθρώπον ὑπὸ τὰ δεσμὰ τῶν ἀλόγων καὶ παρὰ φύσιν κινουμένων αἰσθήσεων. Ταῦτα πάντα ἐκφράζονται διὰ τῆς θνητότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ θλιβερὰ αὕτη κατάστασις δύναται νὰ θεραπευθῇ, μόνον δταν

1. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ιεραρχίας* 1, 3, PG 3, 376AB: «Ἡ δὲ θέωσις ἔστιν ἡ πρὸς Θεόν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοιώσις τε καὶ ἔνωσις. Ἀπάσης δὲ τοῦτο κοινὸν ιεραρχίας τὸ πέρας, ἡ πρὸς Θεόν τε καὶ τὰ θεῖα προσεγής ἀγάπησις ἐνθέως τε καὶ ἐνιαίως ιερουργουμένη, καὶ πρὸς γε τούτου τῶν ἐνεντίων ἡ παντελής καὶ ἀνεπιστροφος ἀποφοίτησις, ἡ γιῶσις τῶν ὅντων ἥ δντα ἔστιν, ἡ τῆς ιερᾶς ἀληθείας δρασίς τε καὶ ἐπιστήμη, ἡ τῆς ἑνοειδοῦς τελειώσεως ἔνθεος μέθεξις αὐτοῦ τοῦ ἐνὸς ὡς ἐφικτόν ἡ τῆς ἐποψίας ἐστίασις τρέφουσα νοητῶς καὶ θεοῦσα πάντα τὸν εἰς αὐτὴν ἀνατεινόμενον». Διὰ πλείονα βλ. J. GROSS, *La divinisation du chrétien d'après les pères grecs*, σ. 298-319 καὶ L. BOUYER, *The Spirituality of the New Testament and the Fathers*, σ. 401 ἔτ.

2. *Ἐκατοντάς* 3, 33, PG 120, 968D.

3. Αὐτόθι.

ὁ ἀνθρωπὸς κινηθῆ πρὸς τὸ "Ἐν, τὸν Θεόν, καὶ διὰ τῆς μετ' αὐτοῦ ἑνώσεως κατορθώσῃ νὰ ἐνοποιήσῃ ἔστοτόν. Οὗτοι μόνον τὸ θνητὸν αὐτοῦ θὰ καταποθῇ ἐκ τῆς ἑνοποιοῦ δυνάμεως καὶ ὁ νοῦς θὰ εὔρῃ τὸν πραγματικὸν ἔστοτόν του καταγαζόμενος ὑπὸ τῶν σοφοποιῶν θείων ἐλλάμψεων. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ ψυχὴ συμπτυσσομένη θεοειδῶς εἰς ἑνάδα «ἐν ἀντὶ πολλῶν ἐτεροτήτων γίνεται, καὶ τῇ θείᾳ ἐπισυναγθεῖσα μονάδι ἐν ἀπλότητι θεομιμήτως ἑνοῦται»¹. Τοιουτορόπτως ἡ ἐν λόγῳ ἑνώσις νοεῖται ὡς κίνησις διακρινομένη εἰς δύο φάσεις. Κατὰ τὴν πρώτην συντελεῖται ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως κατάστασιν, ἢτοι ἡ «εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασις», καὶ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ 'Αγίου Πνεύματος ἐπισυνάγονται εἰς ἐν αἱ ἐτερότητες. 'Ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀκολουθεῖ ἡ δευτέρα φάσις, ἢτοι ἡ πρὸς τὸ «κρείττον ἀνακαίνισις». Κατ' αὐτὴν οἱ μετασχόντες τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ προσφέρουν εἰς τὸ ὑπερουράνιον καὶ νοερὸν θυσιαστήριον αὐτοῦ τὰ θεῖα μυστήρια τῆς μυστικῆς ιερουργίας τοῦ νοῦ, ὡς θεαταὶ καὶ ιερεῖς τῶν ἀθανάτων θείων μυστηρίων. Οὗτοι πλέον ἐλεύθεροι ἐκ πάσης δουλείας ζῶνται πάντα Πνεύματι, καὶ αὐτῷ προσομιλοῦντες, ὡς ὑπ' ἐκείνου κινούμενοι, δι' οὓς καὶ τοῖς δόμουσίοις Πατρὶ καὶ Λόγῳ συνάπτεσθαι πως εἰώθασι, καὶ ἐν Πνεύμα, κατὰ Παῦλον, ἀποτελεῖσθαι»².

Οὗτως ὁ Θεὸς θεοποιῶν τοὺς εἰς τὰς ὑψηλὰς βαθμίδας τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἀνελθόντας πιστοὺς «ένοιο διὰ φωτὸς αὐτοὺς ἔχοντας καθιστᾶς δὲ τούτους μετόχους καὶ μιμητὰς τῆς ἑνοποιοῦ του δυνάμεως. "Οθεν, δπως ὁ Θεὸς δὲν τοῦ μὴ δημιουργήσας τὰ πάντα δημηγεῖ αὐτὰ πρὸς τὴν σωτηρίαν των, ἢτοι τὴν ἐπιστροφήν των εἰς τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς, οὕτω καὶ ὁ θεούμενος πιστός, ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἐπιτελῶν ἐν σοφίᾳ τὸ θεῖον θέλημα, ἀποβάλλει τὰ εἰς πολλὰ μέρη διασπῶντα αὐτὸν ξένα στοιχεῖα καὶ ἀνάγεται πρὸς τὴν ἀγγελικὴν ζωήν. 'Ἡ ζωὴ τούτου καθισταμένη πλέον κατὰ τὸ δυνατὸν ἑνοειδής, παρέχει εἰς αὐτὸν τὴν δυνατότητα νὰ ἐνωθῇ πρὸς τὰς ἐνιαίως περὶ τὸν Θεόν κινουμένας ἀγγελικάς δυνάμεις καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ αἰτίαν»³. 'Ἡ ἑνώσις αὕτη ταυτίζεται ἀπολύτως πρὸς

1. Αὐτόθι 18, 961CD.

2. *Ἐκατοντάς* 1, 20, PG 120, 860D. Βλ. καὶ *Ἐκατοντάς* 3, 16, PG 120, 961AB καὶ *Ἐκατοντάς* 1, 15, PG 120, 857C.

3. *Ἐκατοντάς* 3, 47, PG 120, 976CD. 'Ἐνταῦθα ἡ ἐπιδρασις τῆς σκέψεως Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου εἶναι προφανής. 'Αλλαχοῦ δμως τονίζεται δτι ἡ θέωσις ἐπιτυγχάνεται ἐν τῆς περεμβολῆς τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων. Βλ. αὐτόθι 33, 968D.

τὸ καθ' ὅμοιώσιν, ὁ δὲ ἐπιτυχῶν νὰ ἀνέλθῃ εἰς τοιοῦτον ὑψος τελείωτος δύναται πλέον ὡς «μιμητῆς Θεοῦ» νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς συνανθρώπους του πρὸς τὴν ἐνοειδῆ ζωὴν καὶ πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς δόξης τοῦ ἐνὸς καὶ πρώτου φωτός. Ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ τούτου φωτὸς νοούμενη ὡς ἀπλῆ καὶ ἐνιαίᾳ ἐνώνει τὰς ψυχὰς διὰ τῆς ἴδιας αὐτῆς ἐνοποιοῦ δυνάμεως καὶ τελειοῖ αὐτάς διὰ τῆς τελειότητος τῆς. Τοιουτοτρόπως «πρὸς βάθη Θεοῦ ἀνάγει τὸ τῆς διανοίας αὐτῶν ὅπτικόν, καὶ μυστηρίων μεγάλων θεωρούς καὶ μύστιδας καὶ μυσταγωγούς αὐτὰς ἀπεργάζεται»¹. Αἱ εἰς τὰς κεκαθαρμένας ψυχὰς σημειούμεναι ἐλλάμψεις τοῦ πρώτου φωτός οὐχὶ μόνον καθιστοῦν αὐτάς φωτοειδεῖς, ἀλλὰ καὶ ἀνάγουν αὐτὰς εἰς τοὺς νοητοὺς οὐρανούς, μέχρις ὅτου «τῷ ἐνὶ διὰ σοφίας ἐνωθῶσι καὶ γνώσεως τῶν ἀρρήτων, καὶ ἐν ἀντὶ πολλῶν ἐν αὐτῷ γένωνται»².

Περὶ τοῦ ἔτερου σκέλους τῆς θεώσεως, ἡτοι περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσεως, ἐλάχιστα ὅμιλει ὁ Νικήτας. Τοῦτο δέ, ὡς εἰδομεν, ὀφείλεται εἰς τὴν ἀρνησίν του νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὅποιον ἐνεργεῖται ἡ θέωσις ὑπὸ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος. Διὰ τοῦτο ὄσακις πραγματεύεται τὸ θέμα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσεως τοῦ ἀνθρώπου ὅμιλει κυρίως περὶ τῶν προϋποθέσεων, διὰ τῶν ὅποίων δύναται αὕτη νὰ ἐπιτευχθῇ.

Κατ' ἀρχὴν ἡ ἀφομοίωσις νοεῖται ὡς κατάστασις, κατὰ τὴν ὅποίαν ὁ ἀνθρωπὸς καθίσταται «σύμμορφος» τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἡ κατάστασις αὗτη, ἡ ὅποια ἀφορᾷ μόνον εἰς τὴν λογικὴν φύσιν, θεωρεῖται ὡς δωρεὰ Θεοῦ, δεδομένου ὅτι δὲ αὐτῆς οἱ ἀνθρωποὶ καθίστανται ἐπὶ γῆς θέσει θεοί³. Προκειμένου ὅμως νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ κατὰ τὸ εἰς τοὺς

1. Αὐτόθι 20, 964A· 48, 976D-977A.

2. Αὐτόθι 21, 964B. Βλ. καὶ 23, 964CD. Ἐνταῦθα ὑπονοεῖται ἡ περὶ τριῶν φώτων διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (βλ. Λόγος 40, 5, PG 36, 364B· Λόγος 6, 22, PG 35, 752A), ἡ ὅποια εὑρε μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τοὺς μετέπειτα μυστικούς συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας. Κατ' αὐτήν ἐκ τοῦ πρώτου φωτός τοῦ Θεοῦ, ἔχομεν τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις, αἱ ὅποιαι ἀποτελοῦν ἀπορροὴν ἡ μετουσίαν τοῦ πρώτου φωτός καὶ συνιστοῦν τὸ δεύτερον φῶς. Ὡς τρίτον φῶς είναι ὁ ἀνθρωπὸς. Πρβλ. Δ. ΤΕΛΜΗ, Ἡ διαλεκτικὴ φύσις τῆς διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, σ. 123. Διὰ τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα βλ. Ιδίᾳ Περὶ ψυχῆς 79, ΧΡΗΣΤΟΥ 123-124, DARROUZÈS, 144-146, ἐνθα παρατηρεῖται καὶ ἐντονος ἐπιδρασίς ἐκ τῶν συγγραμμάτων Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Πλειονά περὶ τῆς θεωρίας τοῦ πρώτου φωτός βλ. Ἐκατοντάς 2, 43, PG 120, 920C· αὐτόθι 45, 921A· Ἐκατοντάς 3, 20, PG 120, 964A. Ἡ αὐτὴ διδασκαλία ἀπαντᾶ καὶ εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν. Βλ. Κεφάλαια φυσικά 64-65, PG 150, 1168AB.

3. Βλ. Ἐκατοντάς 3, 33, PG 120, 968CD.

ἀνθρώπους ἐφικτὸν ἀφομοίωσις πρὸς τὸν Θεὸν καὶ μετοχή των εἰς τὰ ἀπόρρητα αὐτοῦ ἀγαθά, ἀπαιτεῖται πλήρης διὰ διακρύων κάθαρσις ἀπὸ παντὸς κακοῦ καὶ ἀπὸ τῆς καθύδλου «παγκοσμίου αἰσθήσεως», ὑπακοὴ εἰς τὰς ἐντολὰς τοῦ Χριστοῦ, ὀλοκληρωτικὴ μετάθεσις τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἐπιδιώξεων εἰς τὰ ὑψη τῆς πνευματικῆς ζωῆς, προπάντων δὲ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ ἐν λόγῳ ὅμως ἀφομοίωσις δὲν νοεῖται στατικῶς, ἀλλ' ἐντὸς τῶν πλαισίων συνεχοῦς πνευματικῆς προόδου. Διὸ τοῦτο, προκειμένου νὰ διατηρηθῇ ἡ ἀφομοίωσις ἀναλλοίωτος, ἀπαιτοῦνται δύο τινά: ἡ διηγεκής ἀνάνευσις πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἡ ἀνάτασις τοῦ «θεωρητικωτάτου» νοῦ. Ταῦτα δὲ πάλιν δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν ἀνευ μελέτης τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καθαρᾶς προσευχῆς καὶ ἡσυχίας¹.

3. ΑΙΣΘΗΣΙΣ ΤΩΝ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΩΣΕΩΣ

Ἡ θέωσις, μολονότι ἀποτελεῖ γεγονός κατ' ἔξοχὴν μυστικόν, πνευματικὸν καὶ ἡθικόν, δὲν δύναται κατὰ τὴν ὅρθοδοξον παράδοσιν νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὸν χῶρον τῆς ψυχῆς. Ἡ θέωσις κατὰ τὴν ὅρθοδοξον παράδοσιν ἀφορᾷ ἐξ Ἰσοῦ εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, λόγω τῆς ἀρρήκτου αὐτῶν συναφείας καὶ ἐνεκα τῆς προσλήψεως ἀμφοτέρων ὑπὸ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου, δυνάμει τῆς ὅποίας κατέστη δυνατή ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου. Τὴν θέσιν ταύτην ἀνέπτυξαν καὶ ὑπεγράμμισαν ίδιαιτέρως Συμεὼν ὁ νέος Θεολόγος καὶ ὁ Νικήτας, τονίζοντες τὰς ὄντολογικὰς ἀλλοιώσεις, αἱ ὅποιαι σημειοῦνται εἰς τὸν ἐν Ἅγιῳ Πνεύματι ἀνακαίνιζόμενον καὶ ἐν Χριστῷ μεταμορφούμενον ἀνθρωπὸν. Χαρακτηριστικῶς δὲ ὁ Συμεὼν λέγει τὰ ἔξης: «Θεός, ψυχὴ καὶ σῶμα, ὁ κατ' εἰκόνα Θεοῦ κτισθεὶς ἀνθρωπὸς καὶ Θεὸς εἶναι καταξιούμενος»². Βεβαίως εἰς τὸν ἡμέτερον συγγραφέα αἱ ὄντολογικαὶ συ-

1. Βλ. αὐτόθι 34-35, 969AB· 16, 961AB· 100, 1008D-1009A· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 52, ΧΡΗΣΤΟΥ 152, DARROUZÈS, 216· Περὶ ψυχῆς 40, ΧΡΗΣΤΟΥ 107, DARROUZÈS, 102· Ἐκατοντάς 2, 49, PG 120, 924A.

2. Λόγος 6, DARROUZÈS, (J. DARROUZÈS, *Traité Theologiques et Ethiques*, τόμ. 2, SC 129, Paris 1967) 132, 177-178· Βλ. ἐπίσης Λόγος 1, PG 120, 321-327 καὶ Βίος Συμεὼν 68, HAUSHERR 92: «Ὦς δ' οὖν αὐτῷ μὲν ὁ μακρὸς τῆς ἀσκήσεως δίσυλος διηγέτετο, προέκοπτον δὲ αἱ πρὸς τὸ κρείττον ἐν αὐτῷ ἐπιδόσεις, ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον καὶ θεοειδέστερον ἀναγομένης αὐτῷ τῆς ψυχῆς, καὶ οἱ μὲν πόνοι τῶν ιερῶν ἀγώνων ἐπὶ τὸ ἀπονον ἡ μᾶλλον ἔνων εἰπεῖν ἐπὶ θεοπρεπεῖς ἀνέσεις τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων μετηλάστοντο, ἡ δὲ φύσις τοῦ σώματος ἡλλοιοῦτο πρὸς ἀφθαρσίαν ἐξισταμένη δυνάμει κρείττονι τῆς ἔκυπτης ταπεινώσεως, εἰς ὄπτασίας αὐτοῦς καὶ ἀποκαλύψεις Κυρίου ἡρπάζετο καὶ τῶν μελλόντων προεθεώρει τὴν ἔκβασιν».

έπειαι τῆς θεώσεως πρέπει νὰ συσχετισθοῦν πρὸς τὴν διδασκαλίαν του περὶ κινήσεως πρὸς τὸ "Ἐν καὶ περὶ ἑνώσεως. 'Ο ἀνθρωπος, ἐνούμενος μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνοποιεῖ ἔαυτὸν διὰ τῆς ἔξαλείψεως τῶν ἑτεροτήτων, ητοι τῶν διὰ τῆς ἀμαρτίας ὑπεισελθόντων ξένων διασπαστικῶν στοιχείων. Τότε ἡ χάρις τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐπιλάμπει οὐχὶ μόνον εἰς τὴν ψυχὴν ἢ εἰς τὸν νοῦν ἢ εἰς τὴν καθόλου διαγωγὴν τοῦ πιστοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ σῶμα, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἐν σώματι μεταμορφωθέντος καὶ ἀναστάντος Χριστοῦ. 'Ο θεωθεὶς δεχόμενος τὰς ἄγνωθεν ἐλλάμψεις καθίσταται καὶ αὐτὸς πηγὴ ἀκτινοβολίας ἐν μέσῳ τῆς Ἑκκλησίας, οὗτοι δὲ ἀποκαλύπτει ἐν ἔαυτῷ τὴν ἐπ' αὐτοῦ σημειωθεῖσαν καλὴν ἀλλοίωσιν τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὅψιστου, ὡς συγγάκις προσονομάζει ὁ Νικήτας τὸ γεγονός τῆς θεώσεως. Αἱ ἀλλοίωσεις δὲ αὐταῖ, περὶ τῶν ὅποιων διὰ πολλῶν γίνεται λόγος, δὲν εἶναι μεταφορικαὶ εἰκόνες ἢ ρητορικὰ σχῆματα, ἀλλὰ νοοῦνται ἐσχατολογικῶς ὡς ἀπαρχαὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐκλαμβάνονται διντολογικῶς καὶ βιοῦνται ἐμπειρικῶς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ βεβαίωσις τοῦ πιστοῦ περὶ τῆς ἐν αὐτῷ συντελουμένης θεώσεως, ὡς βασιζομένης ἐπὶ τοῦ διντολογικοῦ ὑποβάθρου τῶν ἐν λόγῳ ἀλλοίωσεων, ἔχει σαφῶς ἐμπειρικὸν χαρακτῆρα. "Οταν τις", λέγει γραπτηριστικῶς ὁ Νικήτας, «τὸ διάπυρον αὐτοῦ τῆς ψυχῆς περὶ τὴν ἐνδιάθετον πίστιν δρᾶ πλατυνόμενον καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην, τότε Χριστὸν ἐπιφέρεσθαι γινωσκέτω ἐν ἔαυτῷ, τὴν ἀπὸ γῆς καὶ τῶν δρῶμένων ἐνεργοῦντα ἀνύψωσιν τῆς αὐτοῦ ψυχῆς καὶ εἰς οὐρανοὺς τὴν αὐτῆς ἐτοιμάζοντα κατοικίαν. "Οταν δὲ χαρᾶς πληροῦσθαι τὴν αὐτοῦ καρδίαν κατανοῇ καὶ ἐν ἐπιθυμίᾳ γίνεσθαι τῶν ἀπορρήτων ἐν κατανύξει τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν, τότε εἰδὼς ἔστω ὑπὸ θείου ἐνεργούμενον ἔαυτὸν Πνεύματος. "Οταν δὲ φωτὸς ἀρρήτου πληρούμενον αἰσθηται τὸν ἔαυτοῦ νοῦν καὶ νοημάτων σοφίας τῆς κρείττονος, τότε ἰδέτω τὴν ἐπιδημίαν εἶναι καὶ γίνεσθαι τοῦ Παρακλήτου ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, εἰς φανέρωσιν τῶν κεκρυμμένων ἐν αὐτῷ θησαυρῶν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ, ὡς παλάτιον Θεοῦ καὶ κατοικητήριον Πνεύματος, ἀκριβῶς ἔαυτὸν φυλαττέτω»¹.

Πρβλ. K. HOLL, *Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum*, Leipzig 1898, σ. 71 καὶ I. H. DALMAIS, «Divinisation», ἐν DS 3, 1388.

1. Βλ. Ἐκατοντάς 3, 23, PG 120, 964CD. Βλ. καὶ Βίος Συμεὼν 31, HAUSHERR 42: «Τις οὖν ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ εἰς τοσοῦτον ἀνήλθε περιωπῆς ὡς δρᾶν ἀεὶ καθαρῶς τὸ Πνεῦμα τὸ διγονον καὶ ἀκούειν λαλοῦντος αὐτοῦ καὶ ἐνεργοῦντος καὶ κινουμένου αἰσθάνεσθαι». Διὰ πλείστων περὶ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου βλ.: I. HAUSHERR, *La méthode d'oraison hésychaste*, (OC 9-2, 36), Roma 1927, σ. 172-209. Πρβλ. ΔΙΑΔΟΧΟΥ ΦΩΤΙΚΗΣ, *Κεφάλαια γνωστικά*

'Η ἀλλοίωσις ὅμως εἰδικώτερον δὲν σημειοῦται αὐτομάτως, ἀλλὰ βαθμηδὸν καθ' ἐκάστην ἀνοδὸν τοῦ πιστοῦ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν βαθμίδα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὀλοκληροῦνται δὲ ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἑνώσει, ὅπότε καὶ ἔχομεν τὴν «καλὴν ἀλλοίωσιν»¹.

Εἴδομεν βεβαίως ἀνωτέρω περὶ τῶν ἀλλοίωσεων, αἱ ὅποιαι σημειοῦνται εἰς τὸν ψυχικὸν χῶρον τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ὥριμανσίν του εἰς ἀνδραν τέλειον. 'Ενταῦθα θὰ ἔξετάσωμεν εἰδικώτερον τὰς βιολογικὰς ἀλλοίωσεις, αἱ ὅποιαι ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις τῆς ἐσωτερικῆς κατὰ Χριστὸν συντελουμένης μεταμορφώσεως τοῦ πιστοῦ.

Αἱ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος σημειούμεναι ἐπὶ τοῦ πιστοῦ ἀλλοίωσεις ἀναφέρονται οὐχὶ μόνον εἰς τὰς δυνάμεις καὶ κινήσεις τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς αἰσθήσεις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. 'Η ἐν Χριστῷ ἀλλοίωσις μεταθέτουσα τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὴν ἀγγελικὴν κατάστασιν μεταλλάσσει τὰς φυσικὰς αὐτοῦ κινήσεις εἰς «κονητοὺς ἀγῶνας» καὶ εἰς «νοερὰν ἐργασίαν». Τότε ἡ «ζένη» καὶ ὑπέρλογος ἀλλοίωσις παρουσιάζεται αἰφνιδίως εἰς τὸν καταλλήλως προετοιμασθέντα καὶ καθαρθέντα, πιστοῦται δὲ διὰ τῆς βιώσεως ἀρρήτου τινὸς χαρᾶς καὶ γνωρίζεται διὰ τινος ἐν αὐτῷ ἀρρήτου ἐνεργείας καὶ εὐωδίας. Ταῦτα ἀποτελοῦν ἔνδειξιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ἔνεκα τῆς ὅποιας ἡ ἐν λόγῳ εὐωδίᾳ «διατρέχει καὶ κατὰ τὴν τοῦ σώματος ἐπιφάνειαν»². 'Η ἀλλοίωσις ἀναφαίνεται βεβαίως καὶ εἰς τὴν ὅψιν τοῦ θεουμένου, «ἐφ' ἦν οἱ καλῶς δρῶντες ὁσπερ τὰς ὅψεις καὶ τὰς διαθέσεις αὐτῶν προσαναπταύοντες, οὕτω κατὰ τὸν Δαρβίδ ἀνακράζουσιν 'αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὅψιστου»³.

'Ο πιστὸς ἀρχόμενος νὰ ζῇ ἐμπειρικῶς τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειουμένας φυσικὰς ἀλλοίωσεις λησμονεῖ πλέον νὰ λάβῃ τροφὴν καὶ νὰ κοιμηθῇ,

90. PLACES (E. PLACES, *Diadoque de Photicé, Œuvres Spirituelles*, Paris 1955, SC 5 bis) 150: «Γενεὶ μὲν οὖν τὸ "Ἄγιον Πνεῦμα ἐν ἀρχαῖς τῆς προκοπῆς . . . τὴν ψυχὴν ἐν πάσῃ αἰσθήσει καὶ πληροφορίᾳ τῆς γλυκύτητος τοῦ Θεοῦ".

1. Βλ. π.χ. Ἐκατοντάς 2, 51, PG 120, 924D: «Μακάριος ἔμοι τῆς καλῆς ἀλλοίωσεως τε καὶ ἀναβάσεως, ὃ διὰ τῆς ἐμπράκτου φιλοσοφίας τὸ τεῖχος τῆς ἐμπαθεστάτης ἔξεως ὑπερβάζει, κάκειθεν . . . εἰς τὸν νοητὸν ἀέρα τῆς θεωρίας τῶν ὅντων ὑπεραρθεῖς καὶ αὐτόθεν εἰς γνόφον θεολογίας εἰσδύει». Ἐκατοντάς 3, 2, PG 120, 953B: «Κατὰ τὸν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος, ἀπαξὲν ἐνωθέντων τῷ Θεῷ καὶ τὴν καλὴν ἀλλοίωσεων ἀλλοίωσιν». Πρβλ. I. HAUSHERR, μν. Ἑργ., σ. XXXII: «Le passage de l' un à l' autre se marque par une "belle transformation"—καλὴ ἀλλοίωσις—encore un terme technique dans le jargon de cette mystique».

2. Ἐκατοντάς 3, 38, PG 120, 969C.

3. Ἐκατοντάς 1, 61, PG 120, 880BC.

μὴ αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην τῆς πείνης, τῆς δίψης, τοῦ ὑπνου, τῆς ἀναπάυσεως καὶ γενικῶς τὸ ἀναγκαῖον τῆς ἴκανοποιήσεως τῶν ἀπαιτήσεων, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν εἰς τὴν ὄλικὴν φύσιν του· «ἐκκέχυται γὰρ ἀφράτως ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μετὰ χρᾶς ἀρρήτου ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· καὶ δηλητὴν τὴν νύκτα ἐν φωτισμῷ πυρὸς διακαρτερῶν, τὴν νοερὰν ἐν σωματικῇ γυμνασίᾳ ἔργασίν ἔργαζεται, καὶ τῆς ἀθανάτου κατατρυφῆ πανδαισίας τῶν ἀθανάτων τοῦ νοητοῦ παραδείσου φυτῶν»¹.

“Οθεν ὁ ὑποστὰς τὴν καλὴν ἀλλοίωσιν δὲν ἀνέχεται πλέον νὰ τελῇ ὑπὸ τοὺς περιορίζοντας αὐτὸν φυσικοὺς νόμους, ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ τρωθεῖσα εἰς βάθος ὑπὸ τοῦ θείου ἔρωτος δὲν δύναται μετὰ τὴν γεῦσιν τῆς γλυκύτητος τῶν νοητῶν δωρεῶν νὰ ἐπαναπαυθῇ εἰς τὰ ἥδη ἐπιτευχθέντα, ἀλλ’ ἀνατείνεται «πρὸς τὰ πρόσω τῶν εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεων»². Ὁ θεωθεὶς ἀνθρώπος ὡς ἀλλοιωθεὶς κατὰ πάσας τὰς αἰσθήσεις εἶναι πλέον καθαρὸς ἀπὸ πάσης «ἰλύος» καὶ τῷ ὄντι ἐλεύθερος. Οὗτος δὲ δὲν ὑπόκειται εἰς οἰονδήποτε νόμον ὡς ἄπαξ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀλλοιωθεὶς τὴν καλὴν ἀλλοίωσιν. Τότε πλέον «ὅλος γίνεται τῶν νοητῶν τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν ἐν μόνῳ τῷ πνεύματι», ὅρᾳ τὸ θεῖον κάλλος καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸν θεῖον χῶρον τῆς μακαρίας δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν ἀρρήτῳ σιγῇ καὶ χαρᾷ³.

1. Βλ. Ἐκατοντάς 3, 38-39, PG 120, 969C-972B· Ἐκατοντάς 2, 43, PG 120, 920BC. Ὁ ὑποστὰς τὴν ἀλλοίωσιν δὲν αἰσθάνεται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ βάρος τοῦ σώματός του λόγῳ τῆς ἐπ’ αὐτοῦ σημειωθείσης ζωοποιοῦ νεκρώσεως καὶ ἐντάξεως του εἰς τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις. Αὐτόθι. Βλ. καὶ ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Ἐκατοντάς 1, 101, DARROUZÈS, 70: «Οπόταν ὑπεράνω τῆς τοῦ σώματος ταπεινώσεως γένῃ . . . καὶ τῶν αὐτοῦ ἐκδύν ἀναγκῶν, κοῦφον αὐτὸν καὶ ὡς πνευματικὸν περιφέρης, ὡς μήτε κόπου μήτε πείνης μήτε δίψης αἰσθόμενον, καὶ τηνικαῦτα κρείττον ἐσόπτρου βλέπει τὸν ὑπὲρ νοῦν καὶ ἀνακεκαλυμμένοις τοῖς ὀφθαλμοῖς δάκρυών ὅρᾳς, διὸ οὐδεὶς ἔώρακε πώποτε, καὶ δακνομένης σου τῆς ψυχῆς τῷ ἐκείνῳ δάκρυν ἔρωτι, θρῆνον ἀποτελεῖς τοῖς δάκρυσι σύμμικτον· τότε μήσθητι μου καὶ ὑπερεύχου τοῦ ταπεινοῦ ὡς μετὰ Θεὸν συνάρφειν ἐσγκως καὶ παρρησίαν πρὸς αὐτὸν ἀκταίσχυντον».

2. Ἐκατοντάς 3, 37, PG 120, 969C. Βλ. αὐτόθι 38, 969D ὡς καὶ 53, 980C: «Ψυχὴ . . . ὄλικῶς τῷ ἔρωτι τρωθεῖσα Θεοῦ, ἔκστασίν τινα ξένην καὶ θείαν ὑφίσταται. Μετὰ γὰρ τὸ κατιδεῖν τρανῶς τὰς φύσεις τῶν ὄντων καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν καὶ τὰ τέλη τῶν ἀνθρωπίνων καταλαβέσθαι πραγμάτων, ἐντὸς οὐκ ἀνέχεται τοῦ παντὸς ἔκτοτε εἶναι καὶ τῷ περιέχοντι περιγράφεσθαι».

3. Ἐκατοντάς 1, 90, PG 120, 893CD· Ἐκατοντάς 3, 2, PG 120, 953B. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 2, 91, PG 120, 945CD: «Οταν διὰ τῆς ἀπαθείας ἀγιασθῇ παρ’ ἡμῖν τὸ ὄνομα αὐτοῦ . . . καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ γένηται ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ ἡμῶν, τότε πόμα καὶ νὸν ὑπὲρ λόγου τῆς σοφίας τοῦ λόγου, κιρνώμενον ἐν κατανύξει καὶ γνώ-

‘Η ἐν λόγῳ ἀλλοίωσις τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται ἀμέσως καὶ μετὰ τῆς ἔξομοιώσεως αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀγγελικὰς τάξεις, ὡς ἐπίσης καὶ μετὰ τῆς ἐντάξεως του εἰς αὐτάς¹. Ὁ ὑποστὰς τὴν θείαν ἀλλοίωσιν κινεῖται ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἄγγελος ἐν ὄλικῷ σώματι. Συναπτόμενος οὗτος τῷ Θεῷ διὰ τῆς προσευχῆς καθίσταται ὁμοδίαιτος μετὰ τῶν ἀγγέλων, εἰσερχόμενος δὲ εἰς τὸν γνόφον τῆς θεολογίας δοξάζει ἐν ἑκατῷ τὸν Θεὸν ὃν ἐν ταυτῷ ἐπίγειος ἄγγελος καὶ οὐρανίος ἀνθρωπος. Ἡ ἀλλοίωσις αὕτη ὀλοκληροῦται εἰς τὴν οὐράνιον βασιλείαν, διτε αἱ συνόμιλοι μετὰ τῶν ἀγγέλων ψυχαὶ συναντίζονται εἰς τοὺς φωτεινοὺς τόπους τῶν οὐρανίων δυνάμεων ὑμνοῦσαι μετ’ αὐτῶν ἀενάως τὸν Θεὸν καὶ κατατρυφῶσαι εἰς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ «ἐν γνώσει τελείᾳ τοῖς ἀγγέλοις παραπλησίων»².

‘Ιδού ἐν κατακλεῖδι πῶς περιγράφει ὁ Νικήτας ἐξ ἰδίας ἐμπειρίας τὴν ἐν αὐτῷ σημειωθεῖσαν ἀλλοίωσιν: «. . . ἔκστασίς με λαμβάνει τις καὶ ἀλλοίωσις ἀλφηνῆς ἀλλοιώσεως τῆς δεξιᾶς τοῦ ὑψίστου, δευτέρας οὐσίης ἐβδομάδος τηνικαῦτα τῶν νηστεῶν, ὑπὸ φρικτῆς δπισθεν κατὰ τὴν πρώτην τῆς ἐβδομάδος ἡμέραν καταληφθέντα ὄράσεως. Τοιγαροῦν καὶ πάσας ἀλλοιώσασα τὰς αἰσθήσεις μου πᾶσαν ὁμοῦ τὴν φύσιν, τὰς φρένας, τὰς κινήσεις μου πάσας τοῦ σώματος, ἐπιλαθέσθαι με πεποίηκε κατὰ τὸν θεῖον Δακτύδ καὶ τὸν ἄρτον μου φαγεῖν· ὅλος γὰρ ἐγενόμην—μαρτυρεῖ μοι Χριστὸς ἡ ἀλήθεια—ὡς μὴ περικείμενος σώμα· κοῦφον γὰρ ἐδόκουν καὶ ὡς πνευματικὸν αὐτὸν περιφέρειν, μὴ πεινῶν, μὴ διψῶν, μὴ κόπον καὶ ἀγρυπνίαν ἐπαισθανόμενος, ἐκ τῆς ἐν ἐμοὶ γενομένης ἐλευθερίας τε καὶ κουφότητος, δι’ ἀπορρήτου σιγῆς τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς καὶ τῶν λογισμῶν τῆς διανοίας καὶ διὰ γαλήνης ἀφράστου τῆς καρδίας μου. Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκχυθεῖσα εἰς αὐτὴν τὰς αἰσθήσεις μου τῆς ψυχῆς ἥρεν ἀμά πάσας εἰς οὐρανοὺς καὶ ἡμην ἐν γαληνῷ φωτὶ ὡς τις

σει μυστηρίων μεγάλων, πίνει μεθ’ ἡμῶν ἐν τῇ αὐτοῦ βασιλείᾳ, τῇ εἰς ἡμᾶς γινομένῃ· ἐν μετουσίᾳ δὲ τοῦ Πνεύματος γινομένοις ἡμῖν τοῦ ἀγίου καὶ τὴν καλὴν ἀλλοιουμένοις ἡμῖν ἀλλοίωσιν, ἐν τῇ ἀνακατίσει τοῦ νοὸς ἡμῶν, τότε Θεὸς ὃν θεῖς συνέσταται ἡμῖν, ὡς ἀπαθανατίζων τὸ πρόσλημμα». Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 3, 52, PG 120, 980B, ὡς καὶ αὐτόθι 83, 1000A, περὶ τῆς κοινωνίας τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου εἰς τοὺς θεουμένους.

1. Βλ. π.χ. Ἐκατοντάς 1, 90, PG 120, 893B-D· Ἐκατοντάς 2, 51, PG 120, 924D-925A.

2. Περὶ ψυχῆς 83, ΧΡΗΣΤΟΥ 125 ἐ., DARROUZÈS, 150· Ἐκατοντάς 1, 90, PG 120, 893CD· Ἐκατοντάς 2, 41, PG 120, 920A· αὐτόθι 51, 924D-925A· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 13, ΧΡΗΣΤΟΥ 134 ἐ., DARROUZÈS, 168.

άσωματος, καὶ ἦν ἐν ἡδονῇ πολλῇ καὶ ἀφράστῳ χαρᾷ ἐν δλαις ἡμέραις ἐπτὰ ἡ ψυχὴ μου ὑπὲρ οὐδενὸς ὄχλουμένη πάθους ἢ λογισμοῦ ἢ ἀνάγκης εἰπεῖν φυσικῆς, τῆς αἰσθήσεως ἀπ' ἐμοῦ πάσης ἀμά φυγούσης τοῦ κόσμου ἢ ξενωθείσης ἢ χωρησάσης εἰς τὸ μὴ ὅν»¹.

4. ΓΝΩΣΙΣ ΘΕΟΥ

Δύο εἰναι κατὰ τὸν Νικήταν οἱ ἥλιοι τῆς πνευματικῆς ζωῆς, οἱ ὅποιοι καταφωτίζουν καὶ καθιστοῦν αὐτὴν ὄλολαμπῃ· ἡ φυσικὴ θεωρία καὶ ἡ θεία γνῶσις. Καὶ περὶ μὲν τῆς φυσικῆς θεωρίας εἰδομεν ἀνωτέρω, ἐνταῦθι δὲ θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς περὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως. Αὕτη ὁμοῦ μετὰ τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ νοεῖται ὡς ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς καθόλου προόδου τῆς πνευματικῆς ζωῆς. 'Η ζήτησις τῆς γνώσεως ταύτης ἀποτελεῖ πρωταρχικὸν καθῆκον τοῦ ἀποτάξαντος ἔκ τῆς ματαιότητος τοῦ παρόντος κόσμου. Οὗτος πρέπει μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ ἡσυχίας νὰ στραφῇ πρὸς ἔξερεύνησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου του ζητῶν νὰ γνωρίσῃ ἐν ἔκυρῳ τὸν Θεόν, δεδομένου διτὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ὡς κατὰ κόρον ἐπαναλαμβάνει ὁ Νικήτας, εὑρίσκεται ἐντὸς ἡμῶν.

Μολονότι δύμας ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ παρουσιάζεται ὡς καθῆκον, ἡ ἀπόκτησις αὐτῆς διαφεύγουσα τὰς ποικίλας ἴκανοτήτας καὶ δυνατότητας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐκλαμβάνεται ὡς δωρεὰ Θεοῦ. Τὸ καθῆκον ἐν προκειμένῳ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου ζήτησιν αὐτῆς. 'Ο πιστὸς δὲν κατακτᾷ ἔξιδιαν τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ προετοιμάζεται διὰ νὰ δεχθῇ αὐτήν, δισον κατὰ χάριν δοθῇ εἰς αὐτόν. Οὕτω μόνον ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει εἰς τὰς ζητοῦσας καὶ ποθοῦσας αὐτὸν ψυχὰς τὰ ἀπόκρυφα βάθη του, γνωρίζει δὲ εἰς αὐτὰς τὰ εὐρισκόμενα ἐπέκεινα τῶν διανοητικῶν ἴκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου διτὶ τὸ φῶς τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως «μετ' αὐτοῦ ἐστι, καὶ δι' θούλεται διδωσιν αὐτό»². Τοιουτόπως ἡ ἔννοια τῆς γνώσεως οὐδόλως ἔχει εἰς τὸν Νικήταν διανοητικὸν χαρακτῆρα, ἐκλαμβανομένη δὲ πνευματικῶς καὶ χαρισματικῶς ἀναφέρεται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. "Οθεν ἄγνοια κατὰ τὸν ἡμέτερον συγγραφέα δὲν εἶναι ἄλλον τι ἢ ἄγνοια Θεοῦ, ἡ ὅποια ὡς ἀγλὺς καὶ βαθὺ σκότος ἐπικαλύπτει τὴν

ψυχὴν καὶ καθιστᾶ αὐτὴν σκοτεινὴν καὶ ζοφώδη. Αὕτη ἐπίσης δὲν ἐπιτρέπει τὴν κατανόησιν τῶν ἀνθρωπίνων καὶ θείων πραγμάτων, ἀποστέρει δὲ τὴν ψυχὴν τῆς θεωρίας τοῦ θείου φωτὸς καὶ κωλύει αὐτὴν ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεόν ἐνώσεως³.

Ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Νικήταν νοεῖται διττῶς, ἡτοι α) ὡς «τὸ ἐγνῶσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ», καὶ β) ὡς «τὸ γνῶσιν ἀψεύδη πλουτῆσαι παρὰ Θεοῦ τῶν ὑπερφυῶν αὐτοῦ μυστηρίων». 'Ο συνδετικὸς αρίκος τῶν δύο τούτων μορφῶν τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀγάπη. Οὕτως ὁ τιθέμενος ὑπὲρ πάντα τὴν πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην δύναται καθοδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος νὰ γνωρίσῃ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, παραπλήλως δὲ νὰ γνωσθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς δι' ἀγάπης ἐργαζόμενος τὸ θεῖον θέλημα ἐντὸς τοῦ «παραδείσου τῆς Ἐκκλησίας... ἐπιστρέφων δηλονότι ψυχὰς καὶ ἀξίους ἔξαγων ἐξ ἀναξίων, τῷ λόγῳ τῷ διοθέντι αὐτῷ διὰ Πνεύματος ἀγίου»⁴.

Τὴν κατ' ἀρχὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ θεμελιοῦ ὁ Νικήτας, ἀκολουθῶν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν πατερικὴν παράδοσιν, ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν Δημιουργὸν συγγενέας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὅποια ἐκφράζεται διὰ τῆς κατ' εἰκόνα πλάσεως αὐτοῦ⁵. "Ἐνεκα τούτου ὁ ἀνθρωπὸς δι' ὅλης τῆς ὑπάρξεώς του πρέπει νὰ τείνῃ πρὸς τὸν Θεόν. Οὕτως ἀνερχόμενος πρὸς τὸν Δημιουργόν του λατρεύει καὶ γνωρίζει αὐτὸν διὰ πασῶν τῶν ἐναποκειμένων δυνατοτήτων του. Τοιουτοτρόπως ὁ τελειούμενος ἀνθρωπὸς ἐπιδιώκει, ὡς αἰσθητός, νὰ κατανοῇ δρθῶς τὰ

1. Περὶ ἀγνοίας βλ. Ἐκατοντάς 3, 19, PG 120, 961D-964A. Βλ. ἐπίσης Ἐκατοντάς 2, 87, PG 120, 944AB: «Ἡ γὰρ τοῦ χοινοῦ νοὸς ἀγνοιαὶ ἀγλὺς οὖσα καὶ ζόφος βαθὺς, τὰς ὀράσεις τῆς ψυχῆς ἐπικαλύπτουσα, σκοτεινὴν αὐτὴν καὶ ζοφώδη περὶ τὸ νοεῖν τὰ θεῖα τε καὶ ἀνθρώπινα ἀπεργάζεται μὴ δυναμένην πρὸς τὰς αὐγὰς τοῦ θείου φωτὸς ἀτενίζειν...».

2. Ἐκατοντάς 3, 80, PG 120, 997AB.

3. Βλ. αὐτόθι 47, 976C: «... δὲ ἀξιωθεὶς τῆς ἀνωτάτω γενέσθαι σοφίας ἐκ καθαρότητος μέτοχος, δεῖ διὰ εἰκὼν Θεοῦ καὶ αὐτὸς ἐν σοφίᾳ ποιεῖ καὶ ἐργάζεται τὰ τοῦ θείου θελήματος». Βλ. ἐπίσης αὐτόθι 90, 1004BC: «Ο τὸ εἶναι δοὺς ἡμῖν ἔξι ὑποκειμένης ὅλης καὶ νοερᾶς οὐσίας καὶ εἰς ἐν ἐναντίο τῆς φύσεως καθ' ἐκυτά παραδόξως συνουσιώσας καὶ ὑποστήσας, καὶ τὸ εὖ εἶναι δέδωκε διὰ τοῦ λόγου τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τοῦ λόγου τῆς γνώσεως· ὡς ἀν τοῦτο μὲν ἰδωμεν διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος γνώσεως, τοὺς κεχαρισμένους ἡμῖν ἀποκρύφους παρ' αὐτοῦ θησαυροὺς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, τοῦτο δὲ καὶ γνωρίσωμεν τοῖς πλησίον διὰ τῆς τοῦ λόγου σοφίας τῆς χρηστότητος αὐτοῦ τὸν πλοῦτον καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς αἰώνιου ζωῆς, δὲ ἡτοίμασεν εἰς τρυφὴν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν».

1. *Bios Συμεὼν* 133, HAUSHERR, 192-194.

2. Ἐκατοντάς 3, 67, PG 120, 989B. Βλ. καὶ αὐτόθι 49, 977B καὶ 53, 980D· Ἐκατοντάς 2, 8, PG 120, 904C.

αισθητά, ώς λογικός, νὰ άμιλῇ ἀνεπισφαλῶς περὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τέλος δὲ ὡς νοητός, νὰ νοῇ ὅρθῶς περὶ Θεοῦ, περὶ αἰώνιου ζωῆς, περὶ βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῇ κεκρυμμένων μυστηρίων τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Οὕτω «καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι, καὶ τὸ λέγειν, καὶ τὸ νοεῖν ὑγιῶς καὶ ἀνυπαιτίως κατὰ Θεὸν ἔξετάζεται, διπέρ ἐστιν ἀληθινὸν τῷ ὄντι καὶ θεῖον μέτρον καὶ ἵερά τῷ Θεῷ προσφορά»¹.

Πρὸς τούτους ὁ Νικήτας ἀναπτύσσει περαιτέρω τὴν ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν συγγενείας τοῦ ἀνθρώπου ἐναποκειμένην δυνατότητα πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. «Ἐνεκα τῆς συγγενείας ταύτης δύναται ὁ ἀνθρωπὸς νὰ μιμῆται κατὰ τὸ εἰς αὐτὸν ἐφικτὸν τὸν Δημιουργόν του. Ὁ Θεὸς ἔχει φύσει ἐντὸς αὐτοῦ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ τέλη πάντων τῶν ὄντων, ἐν ταυτῷ δὲ ὑπέρκειται αὐτῶν. Ὁ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ δημιουργηθεὶς ἀνθρωπὸς δύναται τελειούμενος ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι νὰ ἐπιτύχῃ τὴν διὰ τοῦ Λόγου μετὰ τοῦ Πατρὸς νοερὰν συνάφειαν. Τότε κατ' ἀναλογίαν ἔχει καὶ αὐτὸς ἐντὸς του κατὰ χάριν τοὺς λόγους καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, γνωρίζει τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ τέλη τούτων, δὲν περιέχεται ὑπὸ τινος καὶ διαμένει ἐντὸς τῶν πάντων»². «Ἐκ τῆς ἀφετηρίας ταύτης χωρεῖ πρὸς τὸν γνόφον τῆς μυστικῆς θεολογίας καὶ ἀρχίζει νὰ γνωρίζῃ τὸν Θεὸν κατὰ τὸ εἰς αὐτὸν δυνατόν.

«Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ ἀποκτᾶται παραλλήλως πρὸς τὴν διηγεκῆ κίνησιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ καθ' ὄμοιόν τοιν. Διὰ τοῦτο ὁ Νικήτας εἰδικῶς διὰ τὴν ἐν λόγῳ γνῶσιν τονίζει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς συνεχοῦς πνευματικῆς προοδίου ἐκ τῆς ἀσκήσεως εἰς τὴν εἰρηνοποιοῦσαν καὶ φωτίζουσαν γνῶσιν τῶν ὄντων. Οὕτως ὁ ἀνθρωπὸς ἐπιτυχῶν τὴν ἐσωτερικὴν κάθαρσιν, τὸν φωτισμὸν τοῦ νοῦ, τὴν ἀγνότητα τοῦ σώματος, τὴν κατάνυξιν, τὴν ἀγάπην, τὸν ἀγιασμόν, ἥτοι τὴν τελειότητα τῆς εὐσεβείας, εἰσέρχεται πλέον «εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας . . . , ἐξ ἣς ῥέει τὸ γάλα καὶ τὸ μέλι τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως, ἡ ἀδαπάνητος τῶν ἀγίων τρυφῆ»³. Τοιουτορόπως καὶ ὁ κεκαθαρμένος νοῦς

ἔχων τὸν "Ηλιον τῆς δικαιοσύνης λάμποντα ἐν αὐτῷ ἀποβαίνει διὰ τὴν ψυχὴν κατάστερος οὐρανὸς ἐκ λαμπρῶν καὶ φωτεινοτάτων νοημάτων ἐκπέμπων εἰς τὸν κόσμον τὰς ἀκτίνας τῆς θεολογίας· ὃ λόγος δὲ τούτῳ καθαρὸς γενόμενος ἐξ ἀβύσσου σοφίας, ἀπλᾶς καὶ ἀμιγεῖς ἐκεῖθεν ἀνάγει πρὸς αὐτὸν τὰς τῶν πραγμάτων ἰδέας καὶ τὰς ἀποκαλύψεις τῶν κεκρυμμένων τετρανωμένας, εἰς τὸ εἰδέναι τί τὸ βάθος καὶ ὕψος καὶ πλάτος τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ»¹.

«Ἡ γνῶσις δόμας τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν ὄποιαν εἰσέρχεται ὁ πιστός, νοούμενη ἐντὸς τῆς χαρισματικῆς ἀτμοσφαίρας τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος δὲν δύναται νὰ ἔχῃ στατικὸν χαρακτῆρα. Εἰς τὸν πιστὸν παρέχεται ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ διὰ νὰ βυθισθῇ οὗτος εἰς αὐτάρκη τινὰ ἀτομικιστικὴν εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ διὰ νὰ κηρύξῃ τὴν εἰς αὐτὸν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν. Ὁ ὑπὸ τῆς θείας γνώσεως φωτισθεὶς ἔχει πρωταρχικὸν καθῆκον νὰ στραφῇ πρὸς τοὺς πιστοὺς καὶ ὡς ἄλλος ἀπόστολος νὰ φωτίσῃ αὐτοὺς ἐκ τοῦ πλούτου τῆς ἀνωθεν πεφωτισμένης καρδίας του. Οὕτως ὁ γενθεὶς τὸ ἥδη τῶν θείων ἀναβάσεων ἀτρανοῦται τὴν γνῶσιν, καὶ διὰ λόγου σοφίας Θεοῦ διηγεῖται πᾶσι τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ ἀγαθά, ἀηδοίμασεν δὲ Θεός τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, καὶ πάντας εἰς τὴν μετουσίαν τῶν τοιούτων προστρέπεται διὰ πολλῶν ἀγώνων καὶ δακρύων ἐλθεῖν»². Διὰ τοῦτο ὁ φωτισθεὶς πιστὸς καθίσταται νοῦς Χριστοῦ, γνωρίζει τὰ μυστήρια τῆς οὐρανίου βασιλείας, εἰσέρχεται εἰς τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ καὶ κηρύζει εἰς τοὺς ἀνθρώπους λόγους ζωῆς. Δεχόμενος τοὺς καρποὺς τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ φωτίζεται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σοφίας καὶ γίνεται λυχνία φωτὸς ἀιδίου πρὸς φωτισμὸν πάντων τῶν ἀνθρώπων· «καὶ οὐ φθονήσει ἔσυτῷ καὶ τοῖς πλησίον ὑπὸ τὸν μόδιον τοῦ φθόνου καλύπτων τὸ δοθὲν αὐτῷ φῶς τῆς σοφίας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν πιστῶν ἐρεύζεται λόγους ἀγαθούς εἰς ὀφέλειαν πολλῶν, καὶ φθέγξεται προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς, δσα τε ἥκουσεν ἀνωθεν, θείων ὑπηχούμενος Πνεύματι, καὶ δσα ἔγνω τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων σχολάζων

καὶ προσευχῆς οἰκοδομηθέντα».

1. Ἐκατοντάς 2, 67, PG 120, 933AB. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 1, 9, PG 120, 856AB· αὐτόθι 11, 856CD. «Ο νοῦς Ἑλλαμπόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καὶ ἐνατενίζων «ταῖς ὑψηλαῖς θεωρίαις . . . ἐν γνώσει γίνεται τῶν κεκρυμμένων τοῦ Θεοῦ μυστηρίων καὶ διὰ λόγου σοφίας τοῖς ἀκούειν δυναμένοις ταῦτα φιλαγάθως διακονεῖ, οὐχ ἔσυτῷ μόνον πολυπλασιάζων τὸ τάλαντον, ἀλλὰ καὶ τοῖς πλησίον τῆς τούτου μεταδιδούς ἀπολαύσεως», Ἐκατοντάς 3, 13, PG 120, 960D.

2. Ἐκατοντάς 2, 87, PG 120, 944B.

1. Αὐτόθι 72, 992D-993A.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 25 ἐξ., Πρβλ. καὶ Ἐκατοντάς 3, 100, PG 120, 1008D-1009A.

3. Βλ. Ἐκατοντάς 2, 83, PG 120, 940D-941A. Εἰς ἄλλην συνάφειαν ὑπογραμμίζονται ἰδιαιτέρως ἡ ταπείνωσις καὶ ἡ προσευχὴ ὡς ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις, διὰ τῶν ὄποιων εἰς τοὺς κατέχοντας αὐτὰς «διατρανοῦται ὁ λόγος τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ», αὐτόθι 40, 917C. Βλ. καὶ Ἐκατοντάς 3, 80, PG 120, 997A: «Ἡ γνώσις ἡ τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐγνῶσθαι ὑπὸ Θεοῦ σημαίνει τὸν εἰς ταύτην διὰ ταπεινοφροσύνης

καὶ οἱ πατέρες αὐτοῦ διηγήσαντα αὐτῷ»¹.

‘Αλλὰ καὶ ὁ εἰσδύσας εἰς τὴν θείαν γνῶσιν ὑφίσταται ὥρισμένας ἄλλωσις καὶ ἀποκτᾷ εἰς πληρέστερον βαθμὸν ἀρετάς, αἱ ὅποιαι ἀπετέλουν προηγουμένως τὸ προπαρασκευαστικὸν πλαίσιον διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Οὗτως ἡ ἐν λόγῳ γνῶσις οὖσα ἀπειρος εἰς φωτοχυσίας καθιστᾶ τὰς μεταλαμβανούσας αὐτὴν ψυχὰς φωτοειδεῖς καὶ πληροῦ ἀυτὰς εἰρήνης, γαλήνης, χαρᾶς, ἀρρήτου σοφίας, καὶ τελείας ἀγάπης. Τέλος «ὁ τοῦ πρώτου νοὸς τὴν γνῶσιν χωρήσας, διὸ ἔστι τῶν ὅλων ἀρχὴ καὶ τέλος καὶ ἀδριστος καθ' ἐαυτὸν καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὑπάρχει ἐντὸς καὶ ἐκτός, οἷδε καὶ μόνος μονάζειν καὶ μέσον μόνων μονάζειν ὡς μήτε τῷ μόνον εἶναι, τοῦ τελείου ζημίαν ὑφίστασθαι· μήτε τῷ μετὰ πολλῶν, τῆς μονώσεως· ἀλλ' εἶναι τὸν αὐτὸν πανταχοῦ καὶ ἐν πᾶσι μόνον· ὡς ἀρχὴν μὲν πρὸς τὸ μονάζειν τοῖς ἄλλοις ὅντα κινήσεως, τέλος δὲ προκειμένον τῆς ἀρετῆς τελειότατον»².

Μέχρι ποίου διμῶς βαθμοῦ δύναται ὁ πιστὸς νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν; Γενικῶς εἰς τὸ παρὸν ἐρώτημα ἡ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξος παράδοσις, ἀπαντᾷ ὡς γνωστόν, διὰ τοῦτο γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τε φυσικὴ καὶ ἡ ὑπερφυσική, δὲν ἔχει τὸν τόπον τῆς θεότητος, τὸ δόποιον διαφεύγει τῶν ἀντιληπτικῶν ικανοτήτων τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου ἀφορᾷ εἰς τὰ κατὰ καὶ τὰ περὶ τὸν Θεόν, τὰ δόποια καθίστανται γνωστὰ διὰ τῶν θείων ἐνεργειῶν. Ἡ θεία οὐσία παραμένει ἐπέκεινα πάσης καταλήψεως.

Τὸ πρόβλημα διμῶς περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ὑπὸ τοῦ θεωθέντος ἀνθρώπου ἀποκτωμένης γνώσεως τοῦ Θεοῦ συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὸ ἔτερον μέγα πρόβλημα τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰδικότερον πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. ‘Ἐν προκειμένῳ γνῶσις καὶ θεωρία τοῦ Θεοῦ ταυτίζονται ἀπολύτως. Λόγῳ λοιπὸν τῆς ταυτότητος τοῦ περιεχομένου τῶν δύο τούτων πραγμάτων, θὰ ἔξετάσωμεν αὐτὰ περαιτέρω εἰς τὴν περὶ θεωρίας τοῦ Θεοῦ παράγραφον. Ἐνταῦθα περιορίζομεθ ἀπλῶς νὰ σημειώσωμεν διὰ τοῦτο τὸν ἡμέτερον συγγραφέα οἱ τέλειοι ἐν τῷ πληρώματι τῶν θείων χαρισμάτων φιλάσαντες εἰς τὸ ἄκρον

1. Ἐκατοντάς 3, 54, PG 120, 981A. Βλ. καὶ αὐτόθι 46, 976B ὡς ἐπίσης καὶ 70, 992B: «... κἀκεῖθεν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὅντων· καὶ δίδωσιν αὐτοῖς θησαυροὺς ὀλενῶτους ἐν καρδίᾳ τοῦ πνεύματος, εἰς τὸ ἐκβάλλειν ἐκεῖθεν καὶ παλαιά μυστήρια τοῦ Θεοῦ καὶ διδόναι τοῖς χρήζουσιν. Ὁ οὖν ταύτης εὑμοιρήσας, ἀνῆλθε καὶ ἐτελειώθη δι' ἀγάπης εἰς γνῶσιν Θεοῦ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καταπάνσας καὶ αὐτὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, δισπερ ἀπὸ τῶν Ιδίων δὲ Θεός».

2. Αὐτόθι 92, 1004D. Βλ. αὐτόθι 19, 964A καὶ 39, 972B.

τῆς ἀγάπης καὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἀφήνουν διπέσω τὰ «ἐκ μέρους» χαρίσματα, ὡς προφητείας, διακρίσεις πνευμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις κ.τ.τ. Τοῦτο δὲ κατοχυροὶ δὲ Νικήτας λέγων διὰ «οἱ εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς ἀγάπης εἰσελθόν, οὐκ ἔτι ἐκ μέρους γνώσκει Θεὸν τὴν ἀγάπην, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὄμιλῶν αὐτῷ, ἐπιγινώσκει αὐτόν, καθὼς καὶ αὐτὸς ὑπὸ αὐτοῦ ἐπεγνώσθη»¹.

5. ΘΕΩΡΙΑ ΘΕΟΥ

Τὸ πρόβλημα τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ μεγάλως ἀπησχόλησε τὴν πατερικὴν θεολογικὴν σκέψιν. ‘Ικανοὶ δὲ μελέται νεωτέρων διαφωτίζουν τὴν ιστορικὴν ἔξελιξιν τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων². Ἡμεῖς ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν περὶ θεωρίας τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα σημειοῦντες καὶ ἔξετάζοντες μόνον τὰ εἰς αὐτὴν ιδιάζοντα στοιχεῖα. ‘Ο Νικήτας κατ' ἀρχὴν ἀποδεικνύεται συνεχιστῆς τῆς περὶ «ὅρατῆς» θεοφανείας διδασκαλίας Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου. Αὕτη, κατὰ τὸν Lossky, ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἀρεοπαγιτικὰ συγγράμματα, εἰς Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν καὶ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ἀναπτύσσεται δὲ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χριστολογίας καὶ δὴ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν θεωθεῖσαν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ, διὰ τῆς ὅποιας ὁ ἀνθρωπὸς μετέχει εἰς τὴν θείαν ἔλλαμψιν³. ‘Ο Νικήτας διμῶς ἀποφεύγει ἐπιμελῶς τὰς τολμηρὰς ἐκφράσεις τοῦ διδασκάλου του, αἱ ὅποιαι ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἡδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς μαστιλιανικαί. Οὗτως ἐπὶ παραδείγματι ὁ Συμεὼν ἀναφερόμενος εἰς τὴν ὑπὸ τῶν θεουμένων πιστῶν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ γράφει τὰ ἔξης: «Ἐὰν αὐτὸν ἀξιωθῶμεν ἐνταῦθα αἰσθητῶς ίδεῖν, οὐκ ἀποθανούμεθα, θάνατος οὐ κυριεύσει ἡμῶν», καὶ «δταν οὖν ἐνοικήσῃ καὶ ἐμπερι-

1. Αὐτόθι 88, 1001C: Α' Κορ. 13, 9 καὶ 12. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 38, 7, PG 36, 317BC.

2. Διὰ πλείστων περὶ τοῦ θέματος τούτου, ἔνθα καὶ πληρεστέρα βιβλιογραφία, βλ. K. KIRK, *The Vision of God*; V.L. LOSSKY, *The Vision of God*, London 1963; E. BENZ, *Die Vision, Erfahrungsformen und Bilderwelt*, Stuttgart 1969. Βλ. ἐπίσης περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ θεώσεως καὶ θεωρίας Θεοῦ ἐν A. STOLZ, μν. ἔργ. J. GROSS, μν. ἔργ. A. HARNACK, *Die Terminologie der Wiedergeburt und verwandter Erlebnisse in der ältesten Kirche*, ἐν TU 42, 2, (1917) καὶ MME. LOT - BORODINE. «La doctrine de la «déification» dans l'église grecque jusqu' au XIe siècle», ἐν RHR 105-106 (1932) 18 ἐξ. καὶ 108 (1933) 34 ἐξ. Πρβλ. G. LADNER, μν. ἔργ., σ. 97-106.

3. Βλ. καὶ V.L. LOSSKY, μν. ἔργ., σ. 109 καὶ 117.

πατήση ὁ Θεός ἐν ἡμῖν καὶ ἐμφανίση αὐτὸς ἔσυτὸν αἰσθητῶς ἡμῖν, τότε καὶ γνωστῶς καθορῶμεν... τὰ ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ μυστήρια»¹. Τοι-αῦτα χωρία ἡδύναντο εὐκόλως νὰ ἐκληφθοῦν ὡς μασσαλιανικαὶ κακοδοξίαι, προφανῶς δὲ ἐσκανδάλισαν ὥρισμένους. 'Ἐντεῦθεν κατανοεῖται καὶ ἡ εἰς χειρόγραφά τινα τοῦ Συμεὼν ἀντικατάστασις τῆς λέξεως «αἰσθητῶς» διὰ τοῦ «εὔκαισθήτως»².

'Ο Νικήτας εἰδικώτερον, ἐνῷ θεωρεῖ τὴν ἀνθρωπολογίαν μέσω τῆς χριστολογίας, ἀναπτύσσει τὴν περὶ θεωρίας τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν του, ὡς καὶ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Συμεών, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πνευματολογίας. Οὕτως ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς τονίζων τὸν πνευματολογικὸν χαρακτῆρα τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ καθαιρεῖ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ πιστοῦ ἐκ τῶν ἐπικινδύνων ἀποκλίσεων τοῦ διανοητικοῦ μυστικισμοῦ τοῦ Εὐαγγέλου καὶ γενικώτερον ἐκ τῆς σχετικῆς ὀριγενείου παραδόσεως, χωρὶς δόμως καὶ νὰ περιπίπτῃ εἰς τὸ ἔτερον ἄκρον, ἢτοι εἰς μασσαλιανικὰς κακοδοξίας, ἀρνούμενος πᾶσαν κατανόησιν ἡ θεωρίαν τῆς θείας οὐσίας διὰ τῶν αἰσθησεων τοῦ σώματος. Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς καταδίκης τῶν ἀπροσώπων ἐκστατικῶν καταστάσεων, κατὰ τὰς ὅποιας ἐν τῇ θεωρίᾳ ἀπροσώπου τινὸς θεότητος ἐξαφανίζεται τὸ ἀνθρώπινον συνειδός³.

'Ο θεούμενος ἀνθρωπὸς κατὰ τὸν Νικήταν ἀνάγεται πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ ἑνὸς καὶ πρώτου φωτὸς διὰ τῆς ἐλλάμψεως. Αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς ἐπιλάμψεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καὶ καθιστᾶ τοὺς εἰς αὐτὴν μετέχοντας ὄλολαμπεῖς καὶ ἡνωμένους μετὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ εἶναι μὲν ἡ ἐλλαμψὶς τῆς ψυχῆς δωρεὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, αἱ προϋποθέσεις δόμως διὰ τὴν μετοχὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς κύτῳ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς συνειδητῆς προσπαθείας καὶ θελήσεως αὐτοῦ νὰ τύχῃ τοῦ ὑψίστου τούτου δώρου. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ ἐλλαμψὶς μηχανικὸν τι μέσον, διὰ τοῦ ὅποίου ἐπιτυγχάνει ὁ πιστὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πνευματικὸν ἐπίτευγμα κατορθούμενον κατόπιν μακρᾶς ἀσκήσεως, ἀποκτήσεως πλούτου

1. Λόγος 2, ΚΙΝΟΣΗΕΙΝ, 1, 276' αὐτόθι 24, 3, 38.

2. Διὰ πλείονα βλ. KRIVOSHEINE 1, σ. 151-4 καὶ σ. 277, σημ. 2, ἐνθα ἀποδεικνύεται ἐν προκειμένῳ τὸ ὄρθιόδοξον τῆς σκέψεως τοῦ Συμεὼν.

3. Περὶ ἀρνητικῆς στάσεως τοῦ Νικήτα ἔναντι τοῦ Εὐαγγέλου βλ. Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 35, ΧΡΗΣΤΟΥ 145, DARROUZÈS 198. 'Αναφορικῶς πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Νικήτα καταδίκην τῶν ἀπροσώπων ἐκστατικῶν τάσεων βλ. π.χ. Bίος Συμεὼν 138 ἐ., HAUSHERR 200 ἐ. Διὰ πλείονα βλ. LOSSKY, μν. Ἑργ., σ. 119 ἐ. τοῦ αὐτοῦ, Μνησικὴ Θεολογία, σ. 246-247. ΧΡΗΣΤΟΥ, μν. Ἑργ., σ. 44. EVDOKIMOV, 'Η πάλη μὲ τὸν Θεόν, σ. 153.

ἀρετῶν καὶ καθάρσεως. Μόνον εἰς τὴν οὔτω προετοιμασθεῖσαν ψυχὴν πραγματοποιοῦνται αἱ ἐλλάμψεις τοῦ πρώτου φωτός, αἱ ὅποιαι καθιστοῦν αὐτὴν ἀγαθὴν καὶ φωτοειδῆ, ἀνάγουν δὲ αὐτὴν διὰ τῆς φυσικῆς θεωρίας εἰς τὰ ὄψη τῆς τελειώσεως, ἔως δὲ του ἐνωθῆ μετὰ τοῦ 'Ἐνδος καὶ ἐνοποιηθῆ ἀπαλείφουσα οὔτω τὰς ἐν αὐτῇ ὑπαρχούσας ἐτερότητας¹. Κυρίως δόμως αἱ ὅδηγοιούσαι εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ ἐλλάμψεις καταρθοῦνται διὰ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμλού προσευχῆς. Αὕτη κατ' ἔξοχὴν καθιστᾶ τὸν ἀνθρωπὸν «συνόμιλον τῷ Θεῷ... καὶ ἐνοῦν οἴδεν αὐτῷ τὸν λόγων ἀπερισπάστως μετὰ τοῦ Πνεύματος προσευχόμενον», ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ «ἀρπαζομένη νοερῶς... εἰς ἀέρα φωτός, ἐλλάμπεται τρανῶς καὶ καθαιρεῖται πλέον καὶ πρὸς οὐρανοὺς ὅλη μετάρσιος γίνεται καὶ τῶν ἀποκειμένων τοῖς ἀγίοις ἀγαθῶν κατοπτεύει τὰ κάλη, ὃν τῇ ἐπιθυμίᾳ ἐκκαιομένη, τὸν καρπὸν εὐθὺς τῆς εὐχῆς ἐκπέμπει ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὸ νόμα τῶν δακρύων πηγάζει ἐκ τῆς φωτοποιοῦ ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος»².

"Οταν λοιπὸν ὁ ἀνθρωπὸς αἰσθανθῆ νὰ πληροῦται ὡς νοῦς ὑπὸ ἀρρήτου φωτός καὶ νοημάτων τῆς «κρείττονος σοφίας», δύναται νὰ ἐχλάβῃ αὐτὰ ὡς ἀπόδειξιν τῆς ἐν αὐτῷ ἐνεργουμένης ἐπιφοιτήσεως τοῦ 'Ἀγίου Πνεύματος. Τότε φανεροῦνται εἰς αὐτὸν οἱ κεκρυμμένοι θησαυροὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καθίσταται δὲ οὗτος «παλάτιον Θεοῦ» καὶ «κατοικητήριον Πνεύματος». Αἱ πνευματικαὶ δόμως αὗται δωρεαὶ δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν εὐδαιμονιστικῶς. 'Ο ἀνθρωπὸς φωτίζεται, διὰ νὰ ἰδῃ τὸ «πρῶτον φῶς» καὶ νὰ γνωρίσῃ πληρέστερον τὸν ἐαυτόν του. 'Ακολούθως στρέφεται πρὸς τοὺς συνανθρώπους του, διὰ νὰ μεταδώσῃ ἐξ ἀγάπης εἰς αὐτοὺς τὰς ἐμπειρίας του ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν θείων ἐλλάμψεων καθιστάμενος οὕτως ὅδηγὸς αὐτῶν πρὸς τὸν Θεόν καὶ γέφυρα, διὰ τῆς ὅποιας οἱ πολλοὶ ἐν τῇ μεθέξει τῆς θεώσεως του ἀνάγονται εἰς τὰ ὄψη τῆς πνευματικῆς ζωῆς³.

1. Βλ. Ἐκατοντάς 3, 48, PG 120, 976D-977A· αὐτόθι 13, 960D· 21, 964B· ὡς καὶ 28, 965D· Ἐκατοντάς 1, 84, PG 120, 889D-892A. Περὶ τῆς καθάρσεως ὡς κυριωτέρας προϋπόθεσεως διὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ, βλ. ἀνθεικτικῶς Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Λόγος κατὰ Ἐλλήνων 2, PG 25, 8B: «Ικανὴ ἡ τῆς ψυχῆς καθαρότης ἐστὶ τὸν Θεὸν δι' ἐκατῆς κατοπτρίζεσθαι», καὶ αὐτόθι 8, 16CD, ὡς ἐπίσης ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 2, 71, PG 35, 480B, καὶ Λόγος 27, 3, BARBEL (J. BARBEL, Die fünf theologischen Reden, Düsseldorf 1963) 40· PG 36, 13C.

2. Ἐκατοντάς 2, 69-70, PG 120, 933B-D.

3. Βλ. Ἐκατοντάς 3, 23, PG 120, 964D· αὐτόθι 22, 964BC· ὡς καὶ 33, 968D. Βλ. καὶ αὐτόθι 37, 969C: «Οσῳ γάρ τὰς ἐκατῆς ἀναβάστεις ἀμείβει διὰ τοῦ πνεύ-

"Ἄς ἵδωμεν διμως εἰδικώτερον τὴν οὐσίαν τῆς περὶ θεωρίας τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως.

Εἰς τὴν προηγουμένην παράγραφον ἐσημειώθη ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Νικήταν νοεῖται διττῶς, ἥτοι ὡς γνῶσις ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς γνῶσις ἡμῶν περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ σχῆμα τοῦτο διατηρεῖται καὶ εἰς τὴν περὶ θεωρίας τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν. Οὕτω καὶ πάλιν οἱ καθαρότεροι καὶ μετέχοντες εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος θεωροῦν τὸν Θεὸν ἐν ἀΐδιῳ φωτὶ καὶ ὄρωνται ὑπ' αὐτοῦ¹.

"Οπισθεν τῆς παραλλήλου ταύτης διατυπώσεως τῶν ἐννοιῶν γνῶσις καὶ θεωρία Θεοῦ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ διδωμεν τὴν παλαιοτάτην χριστιανικήν, ἀλλὰ καὶ ἐλληνικήν παράδοσιν, κατὰ τὴν ὅποιαν τὸ θεωρεῖν τὸν Θεὸν ταυτίζεται πρὸς τὸ γινώσκειν τὸν Θεόν, ἡ δὲ θεωρία τοῦ Θεοῦ συνδέεται μετὰ τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἄλλως μετὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὄμοιώσεως².

Τί διμως εἰναι δύνατὸν νὰ γνωρίσῃ ἡ νὰ ἰδῃ ὁ θεωθεὶς ἀνθρωπος; Εἰς ποῖον βαθμὸν γνῶσεως καὶ θεωρίας δύναται οὗτος νὰ ἀναχθῇ, δοτὸν εἰσέλθῃ εἰς τὴν βαθμίδα τῆς μυστικῆς θεολογίας; Πόσον τελεία καὶ πλήρης εἰναι ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ; Εἰναι ἡ θεωρία τῶν θεωθέντων ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς θεωρίας τῶν περιστοιχούντων τὸν Θεὸν ἀγίων ἀγγέλων ἡ διαφέρει; Ἐάν δὲ διαφέρῃ εἰς τί ἔγκειται ἡ διαφορά; Πῶς θὰ ἀτενίσῃ

ματος καὶ ἐπὶ τὰ βάθη χωρεῖ τοῦ Θεοῦ, τοσούτῳ πυρπολεῖται τῷ πυρὶ τῆς ἐφέσεως καὶ τῶν ἔτι βαθυτέρων αὐτοῦ μυστηρίων τὸ μέγεθος ἔρευνῃ καὶ πλησιάσαι τῷ μακριῷ φωτὶ κατεπείγεται, ἔνθα πᾶσα νοὸς ἔκτασις ἴσταται· ἵνα τὴν τῶν δρόμων κατάπαυσιν ἐν εὐφροσύνῃ καταπαύσῃ καρδίας.

1. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 19, PG 120, 860CD.

2. Βλ. γενικώτερον Δ. ΤΣΑΜΗ, Ἡ διαλεκτικὴ φύσις τῆς διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, σ. 166 ἐ., ἔνθα καὶ βιβλιογραφία. Περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐπιτεύξεως τοῦ καθ' ὄμοιώσιν, θεωρίας Θεοῦ καὶ θεώσεως κατὰ τὸν Νικήταν βλ. Ἐκατοντάς 3, 48, PG 120, 976D-977A. Περὶ τῆς ταυτότητος μεταξὺ θεωρίας Θεοῦ καὶ γνῶσεως Θεοῦ βλ. αὐτόθι 98, 1008A καὶ 23, 964D. Βλ. ἐπίσης καὶ τὰς χρωτηριστικὰς ἐν προκειμένῳ ἐκφράσεις ὁ «θεωρητικὸς νοῦς» ὁ «θεατὴς νοῦς», ὁ «ἀρδην νοῦς», τὸ «ἀπτικὸν τοῦ νοῦς» κ.ο.κ. ἐν Ἐκατοντάς 1, 9, PG 120, 856A· Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον 35, ΧΡΗΣΤΟΥ 145, DARROUZÉS 198· Ἐκατοντάς 3, 44, PG 120, 973C· αὐτόθι 20, 964A ὡς καὶ 35, 969B. Περβλ. ἐπίσης τὴν διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα περὶ καθορισμοῦ τῆς μετὰ θάνατον ἐντάξεως τοῦ θεωθέντος εἰς τὴν οὐρανὸν ιεραρχίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὄμοιότητος τῆς ἐν τῇ γῇ ιεραρχικῆς τάξεως εἰς τὴν ὅποιαν ἀνήκει ὁ θεωθεὶς, πρὸς τὴν ἀντίστοιχον τῆς οὐρανίου. Βλ. σχετικῶς Περὶ ιεραρχίας 4, ΧΡΗΣΤΟΥ 64 ἐ., DARROUZÉS 304 καὶ Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, Η περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, σ. 54.

ὁ ἀνθρωπος τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντὸς πρόσωπον πρὸς πρόσωπον χωρίς νὰ καταφλεγθῇ; Δύναται ἀράγε νὰ ἰδῃ τι πλέον τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν; Θὰ ἰδῃ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀπεκρύψῃ ἀπὸ τοῦ Μωϋσέως; Ὅπάρχει δυνατότης νὰ εἰσχωρήσῃ ὁ πιστὸς εἰς τὴν θείαν φύσιν καὶ οὐσίαν, ἐνῷ ἐξομοιοῦται πρὸς τὸν Θεὸν καὶ γνωρίζει αὐτὸν «καθαθώς καὶ ἐπεγνώσθη»; Μήπως ὁ εὐγενέστατος οὗτος πόθος τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἰδῃ καὶ νὰ γνωρίσῃ τὸν Δημιουργὸν του δύναται νὰ ἀποβῇ τελικῶς ἡ ἐσχάτη βλασφημία κατὰ τοῦ Θεοῦ του; Πῶς εἰναι δυνατὸν ἐν τελικῇ ἀναλύσει νὰ συμβιβασθοῦν καὶ νὰ ἔρμηνευθοῦν αἱ εἰς τὴν Καινὴν Λιαθήκην ὑπάρχουσαι ρηταὶ διαβεβαιώσεις περὶ τῆς ὑπὸ τῶν ἀγίων θεωρίας τοῦ Θεοῦ ὄμοι μετ' ἄλλων σαφῶν ρήσεων τονιζουσῶν τὸ ἀδύνατον τῆς θεωρίας αὐτοῦ;

Τὸ πῶς καὶ τὸ τί θὰ ἰδῃ ὁ ἀνθρωπος ἐγκύπτων εἰς τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ συνιστᾷ τὸ μέγα πρόβλημα τῆς θεολογίας.

«Ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ μέσω τῶν ἐν τῇ δημιουργίᾳ ἐκδηλουμένων ἐνεργειῶν του, ἡτοι ἡ φυσικὴ θεωρία κατὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ Νικήτα, κρίνεται ἀνεπαρκής καὶ δὲν δύναται νὰ ἴκανοποιήσῃ τὰς βαθυτάτας ἐφέσεις τῆς θεουμένης ψυχῆς. «Εἰ ζωὴ ὁ Θεός», παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς Γρηγόριος ὁ Νύσσης, αἱδὲ μὴ ἰδών αὐτὸν τὴν ζωὴν οὐ βλέπει τὸ μὴ δύνασθαι ἰδεῖν Θεὸν οἱ θεοφόροι τῶν προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων διαμαρτύρονται. Εἰς τὶ τοῖς ἀνθρώποις ἡ ἐλπὶς περιίσταται;»¹.

Βεβαίως ὁ Νικήτας ἰδιαιτέρως τονίζει ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ εἰναι διωρεά, ἡ ὅποια προσφέρεται εἰς πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν βαπτισθέντας καὶ διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς φυσικῆς θεωρίας τελειουμένους².

1. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗ, Εἰς τὸν Μακαρισμὸν 6, PG 44, 1264D· Ἀσμα ἀσμάτων 15 JAEGER 6, 439 ἐ.· PG 44, 1093D-1096A. Βλ. καὶ Περὶ νηπίων PG 46, 176A: «Τὸ δὲ βλέπειν τὸν Θεὸν ἔστιν ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς».

2. Βλ. Ἐκατοντάς 1, 90, PG 120, 893CD: «Οἱ τῆς ἀπαθείας πλησιάσας τοῖς δροῖς, ὅρθας μὲν περὶ Θεὸν καὶ τὰς φύσεις τῶν δυντῶν ποιούμενος τὰς ὄρασεις, ἐκ τῆς καλλονῆς τῶν κτισμάτων ἀναλόγως τῆς αὐτοῦ καθαρότητος πρὸς τὸν ποιητὴν ἀνατρέχων, δέχεται τὰς φωτοχυσίας τοῦ Πνεύματος. Ἀγαθὰς δὲ τὰς ὑπολήψεις ἔχων πρὸς πάντας, ἀεὶ λογίζεται περὶ πάντων καλά· ἀγίους τε πάντας ὄρες καὶ ἀγνούς καὶ περὶ θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων τὴν κρίσιν ὄρθην ἐπιφέρεται. Καὶ ἔρῃ μὲν οὐδενὸς τῶν περὶ τὴν ὄλην τοῦ κόσμου καὶ τοῖς ἀνθρώποις σπουδαζομένον· ἔκδυς δὲ τῷ νῷ τῆς παγκοσμίου αἰσθήσεως, πρὸς οὐρανούς καὶ Θεὸν ἀνατρέχει, καθαρὸς πάσης μύνος καὶ πάσης δουλείας ἐλεύθερος καὶ δόλος γίνεται τῶν νοητῶν τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν ἐν μόνῳ τῷ πνεύματι, καὶ τὸ θεῖον καλλος ὄρες καὶ θεοπρεπῶς ἐμφιλοχωρεῖ τοῖς θείοις τόποις τῆς μακαρίας Θεοῦ δόξης, ἐν ἀρρήτῳ συγῇ καὶ χαρῇ, καὶ τὰς αἰσθήσεις πάσας ἀλλοιωθείς, ὡς ἄγγελος ἐν ὑλικῷ σώματι, ἀμοις τοῖς ἀν-

Ο Θεὸς κατὰ τὸν ἡμέτερον συγγραφέα προσκαλεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ γνωρίσουν καὶ νὰ ἰδουν αὐτόν¹. Ποιὸν δμως θὰ εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας;

Ἡ γλῶσσα τὴν ὅποιαν χρησιμοποιεῖ ὁ Νικήτας, προκειμένου νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἑρώτημα τοῦτο, εἶναι ἐκ πρώτης ἐπόψεως ἔξοχως τολμηρά. Ἡ ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως θεωρία τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ συγκρινομένη πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀποστόλων ἐπὶ τοῦ Θαβωρίου ὄρους κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν εἶναι ἀσυγκρίτως κατωτέρα καὶ ἀτελεστέρα. Οἱ ἐν Χριστῷ θεούμενοι ἀνερχόμενοι εἰς τὴν ὑψίστην βαθμίδα τῆς πνευματικῆς τελειωσεως, ἥτοι τὴν μυστικὴν θεολογίαν, δὲν ἀρκοῦνται νὰ ἰδουν τὰ ὀπίσθια τοῦ Θεοῦ, ὡς εἶδεν ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' αὐτὸν τοῦτον τὸν Θεὸν ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ «εὐδοκοῦντα ἐν αὐτοῖς καὶ τὰς πλάκας τούτοις διδόντα τῆς γνώσεως καὶ ἀποστέλλοντα αὐτοὺς εἰς οἰκοδομὴν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ»².

Τοὺς ἐν Χριστῷ τελείους παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Λόγος καὶ ἀνέρχεται μετ' αὐτῶν εἰς τὸ Θαβώριον ὄρος τῆς θεωρίας, δηπου καὶ μεταμορφοῦται ἐμπροσθεν αὐτῶν. Ἐνταῦθα πλέον καταργεῖται τὸ «ἐκ μέρους» τῆς μυσταγωγίας τῶν πιστῶν εἰς τὰ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, διότι ὁ Κύριος δεικνύει εἰς αὐτοὺς τὴν δόξαν καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς θεότητος. Οὕτως οἱ ἀνελθόντες μετὰ τοῦ Λόγου εἰς τὸ ὄρος τῆς θεωρίας λαμβάνουν ἐξ αὐτοῦ τὸ ἀπαστράπτον φῶς τῆς μεταμόρφωσεως καὶ λάμπουν ὡς ἥλιοι ἐν μέσῳ τῶν πιστῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ Κύ-

θρώποις συναναστρέφεται³ καὶ Ἐκατοντάς 2, 86, PG 120, 944A: «Ἡ εὐτόνως ἐν θερμότητι καθαιρούμενη ψυχὴ διὰ πόνων ἀσκήσεως, αὐγάζεται ὑπὸ τοῦ θείου φωτὸς καὶ ὄρεν κατὰ μακρὸν ἀρχεται φυσικῶς τὸ δοθὲν αὐτῇ καλλος ἀρχῆθεν ἀπὸ Θεοῦ καὶ πλατύνεσθαι εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ πεποιηκότος αὐτὴν. Καθόσον δὲ τρανοῦνται αὐτῇ ἐκ καθάρσεως αἱ ἀκτίνες τοῦ ἥλιου τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸ φυσικὸν καλλος ἀπογνοῦνται αὐτῇ καὶ γνωρίζεται, κατὰ τοσοῦτον τοὺς πόνους τῆς γυμνασίας καὶ αὐτῇ πληθύνει, εἰς πλειονα κάθαρσιν ἔχυτῆς· ἵνα καθαρῶς, ἡς ἡξιώθη δωρεᾶς, καταπάθῃ τὴν δόξαν καὶ τὴν παλαιὰν εὐγένειαν ἀναλάβηται καὶ τὴν εἰκόνα καθαρὰν καὶ ἀμιγῆ τῆς ὅλης ἀνασώσῃ τῷ πλάσαντι καὶ οὐδαμῶς τῆς προσθήκης τῶν πόνων ἐνδιδωσιν, ἵνα τοῦ δόκιμου παντὸς καὶ μολυσμοῦ ἔχυτὴν ἐκκαθάρῃ καὶ ἀξίνην εἰς θεωρίαν καὶ ὄμιλαν Θεοῦ ἀπεργάσηται». Βλ. ἐπίσης αὐτόθι 7, 904B ὡς καὶ 70, 933D.

1. Βλ. αὐτόθι 8, 904C: Ἐκατοντάς 1, 74, PG 120, 885C. Πρβλ. Ψαλμ. 45, 11 καὶ Ψαλμ. 26, 4.

2. Ἐκατοντάς 3, 82, PG 120, 997D. Ἡ ἐπίδρασις ἐν προκειμένῳ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἶναι προφανής. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 28, 3, ΒΑΒΒΕΛ 66-68· PG 36, 29B ἐ· Λόγος 32, 8, PG 36, 320BC. Πρβλ. J. Gross, *La divinisation du chrétien d'après les Pères grecs... , σ. 181* ἐ.

ριος «τὰ νοήματα αὐτῶν μεταποιεῖ εἰς λευκότητα καὶ καθαρότητα φωτὸς ὑπερλάμπρου καὶ τὸν νοῦν ἔχυτον αὐτοῖς ἐντίθησιν καὶ ἐκφέρειν ἀπολύει διὰ στόματος καὶ τὰς παλαιὰς εἰς οἰκοδομὴν τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας»¹.

Ἄλλαχοῦ δὲ πάλιν ὁ Νικήτας ὄμιλῶν περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ χρησιμοποιεῖ εἰκόνας ἐκ τοῦ μαστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ γράφει τὰ ἔξῆς: «Τῷ ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ισχυρᾶς οἰκοῦντι, ἅρτος εἰς κόρον δοθήσεται γνώσεως καὶ ὁ κρατήρας τῆς σοφίας εἰς μέθην· καὶ οὔτως ἔσται πιστὸν τὸ ὄντωρ αὐτοῦ· βασιλέας μετὰ δόξης δψεται καὶ οἱ ὄφθαλμοι αὐτοῦ γῆν πόρρωθεν δψονται· ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μελετήσει σοφίαν καὶ ἀναγγελεῖ πᾶσι τὸν τόπον τὸν αἰώνιον, οὗ τῶν ὄρων ἐκτὸς οὐδέν»².

Τί δμως θέλει δι' ὄλων τούτων νὰ εἴπῃ ὁ Νικήτας; Μήπως διὰ τῆς συσσωρεύσεως συμβολικῶν ἔννοιῶν καὶ εἰκόνων τῆς μυστικῆς γλώσσης μᾶς ἀφήνει νὰ ἐννοήσωμεν διτι ὁ θεωθεὶς πιστὸς δύναται νὰ θεωρήσῃ τὸ ἀνεξερεύνητον καὶ ἀπρόσιτον τῆς θείας φύσεως καὶ οὐσίας;

Ἡ ἀπάντησις ἐν προκειμένῳ δὲν εἶναι εὔκολος, διότι ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀποφεύγει νὰ ὄμιλήσῃ σαφῶς περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς θεωρίας τῆς θείας φύσεως καὶ οὐσίας, ἀφ' ἐτέρου δὲ συγχάκις τονίζει τὸ δυνατὸν τῆς θεωρίας αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ ἐν δόξῃ. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ αἵτια τῆς μεθ' ὑποψίας καὶ δισταγμοῦ ἔξετάσεως τῆς θεολογίας τοῦ Νικήτα καὶ γενικώτερον τοῦ κύκλου τῶν μαθητῶν Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου ὑπὸ τῶν θεολόγων τῆς Δύσεως. Ἀκόμη προσφάτως π.χ. ὁ Gribomont³ ὑπογραμμίζων τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Νικήτα ἐπὶ τῆς ἀξίας τῆς ψυχολογικῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὡς καὶ τὸν ἐκ τοῦ ὑπερτονισμοῦ τούτων κίνδυνον ὑποτιμήσεως τῆς ιεραρχίας ἔναντι τῶν χαρισματούχων, ἐπιχειρεῖ νὰ συσχετίσῃ τὰς ἐν λόγῳ μυστικὰς τάσεις πρὸς μασσαλιανικὰς διαθέσεις καὶ δοξασίας. Ἐπὶ τοῦ

1. Ἐκατοντάς 3, 83, PG 120, 997D-1000B.

2. Αὐτόθι 60, 985A.

3. J. GRIBOMONT, «Monasticism, (Oriental)» ἐν NCE 9, 1942. Πρβλ. τὸ σχόλιον τοῦ ἐκδότου τῶν ἔργων Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου ἀναφορικῶς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Συμεὼν περὶ τῆς ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐν PG 120, 531, σημ. 19: «Porro apud Simeonem sequebatur hic disputatio de membris nostris in membra Christi transformatis, deque Christi membris in nostra conversis, quam silentio praetermittendam, Latinisque auribus non satis dignam censuimus». Πρβλ. J. HUSSEY, μν. Ἑργ., σ. 201-202.

προκειμένου λίαν εύστόγως διαμαρτύρεται ὁ VI. Lossky¹ λέγων ότι οὐδέποτε ἡ Δύσις εἰδεν εὐμενῶς τοῦ ἡσυχαστάς, τοῦτο δὲ οὐδόλως εἰναι ἀσχετον πρὸς τὰς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν θεολογικὰς συζητήσεις, κατὰ τὰς ὅποιας οἱ ἡσυχασταὶ εἶχον ἀποβῆ οἱ ὑπέρμαχοι τῶν ὄρθιοδόξων θέσεων. 'Ο ἡσυχασμὸς δύμας δὲν ἦτο ἐφήμερον πνευματικὸν κίνημα, ἀλλὰ μορφὴ μοναχικοῦ βίου τονίζουσα τὴν σημασίαν τῆς προσευχῆς καὶ τῆς φωτιστικῆς ἐνεργείας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς θεώσεως ἐντὸς τῆς ὄρθιοδόξου παραδόσεως. Οὔτε πάλιν οἱ ἡσυχασταὶ ἐφεῦρον νέον εἶδος πνευματικῆς ζωῆς, ἀλλ' ἵδικ διὰ Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου ἐτόνισαν τὰς πνευματικὰς τάσεις, αἱ ὅποιαι ἀνέκαθεν βιοῦνται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀπαντοῦν εἰς τοὺς ἔξοχωτέρους διδασκάλους τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὡς εἰς Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, Ὁριγένη, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, Γρηγόριον τὸν Νύσσης, Εὐάγγριον τὸν Ποντικόν, Διάδοχον τὸν Φωτικῆς, τὸν συγγραφέα τῶν ἀρεοπαγίτικῶν ἔργων, Μάξιμον τὸν Ὁμολογητήν, Ιωάννην τῆς Κλίμακος, Ἡσύχιον τὸν Σιναϊτήν, Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν καὶ ἄλλους. Δυνάμεθα δὲ ἀνευ δισταγμῶν νὰ εἴπωμεν προκαταβολικῶς, ὅτι οὐδὲν τὸ ἀπᾶδν πρὸς τὸν πυρῆνα τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως δύναται νὰ εὐρεθῇ εἰς τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως καὶ γενικώτερον εἰς τὸν ἡσυχασμὸν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Πολλοὶ δύμας δυτικοὶ Θεολόγοι διάσκις ἀκούουν περὶ θεωρίας τοῦ ἀκτίστου φωτός, μὴ διακρίνοντες μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, θεωροῦν τὴν σχετικὴν παράδοσιν τῆς ὄρθιοδόξου Ἐκκλησίας ὡς αἱρετικήν, διατελοῦντες δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προκαταλήψεών των παραβλέπουν συγγενεῖς θέσεις καὶ διδασκαλίας τῶν μεγάλων Ἑλλήνων Πατέρων. Εἶναι δὲ ἐν προκειμένῳ, ἐὰν μή τι ἄλλο, τουλάχιστον ἀφελές, νὰ προσάπτεται εἰς τὸν ἡσυχασμὸν ἡ κατηγορία ὅτι διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἀμεσον ἐπίδρασιν τοῦ Μασσαλιανισμοῦ ἢ ὅτι ἔχει συγγένειαν πρὸς αὐτόν, ἐπειδὴ στοιχεῖα τινα τοῦ ἡσυχασμοῦ—ἵδικ τὰ περὶ θεωρίας τοῦ θείου φωτός—ἀπαντοῦν καὶ παρ' αὐτοῖς². 'Η ἐν λόγῳ συγγένεια εἶναι δὲν ἀλλας ἔξωτερη καὶ ἐπιφανειακή.

1. *The Vision of God*, σ. 114 ἐτ.

2. Περὶ τῶν κακοδοξιῶν τῶν Μασσαλιανῶν βλ. I. HAUSHERR, «L'erreur fondamentale et la logique du Messalianisme», ἐν *OCR* 1 (1935) 328-360. Διὰ πλειονα, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία, βλ. I. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Oἱ Παντοκρατοὶ, ἡ ἱστορία καὶ ἡ διδασκαλία των ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως μέχοι τῶν γεωτέρων χρόνων*, Ἀθῆναι 1959, σ. 153-180. Βλ. καὶ Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, «Μασσαλιανοί», ἐν *ΘΗΕ* 8, 814-815· D. OBOLENSKY, *The Bogomils, a Study in Balkan Neomanichaeism*, Cambridge 1948· A. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, *Ο μοναχικὸς βίος, ἱστορικὴ αὐτοῦ ἐξέλιξις*, Θεσ-

Εἰδικῶς δὲ ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ θείου φωτός οὐσιώδης διαφορὰ καὶ ἀγεφύρωτον χάσμα μεταξὺ τῶν ἡσυχαστῶν καὶ τῶν Μασσαλιανῶν, διότι οἱ τελευταῖοι κατὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐπεδίωκον καὶ ἴσχυρίζοντο ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ θεωρία τῆς θείας οὐσίας διὰ τῶν σωματικῶν αἰσθήσεων¹.

Δύνανται δύμας νὰ διακριθοῦν μασσαλιανικαὶ ἀποκλίσεις καὶ ἐπιδράσεις εἰς τὴν περὶ θεωρίας τοῦ θείου διδασκαλίαν τοῦ Νικήτα; Φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἀπάντησις μετὰ πάσης ἀντικειμενικότητος πρέπει νὰ εἶναι ἀρνητικὴ διὰ τοὺς ἔξῆς λόγους: 'Η θεωρία τῆς δόξης τοῦ θείου οὐδόλως συνεπάγεται θεωρίαν τῆς οὐσίας αὐτοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ θεωρουμένη δόξα ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τοῦ προσώπου. Τὸ πρόσωπον δύμας τοῦ θείου δὲν πρέπει νὰ συγχέεται ἡ νὰ ταυτίζεται μετὰ τῆς θείας οὐσίας, ὡς ἰδιαιτέρως ἐτόνισεν Ἀναστάσιος ὁ Σιναϊτης² ἐλέγχων ἐν προκειμένῳ τοὺς Μονοφυσίτας. 'Εξ ἄλλου ὁ Παῦλος δὲν ἐπηγγέλθη ὅτι θὰ ἰδωμεν τὸν Θεὸν ὡς οὐσία πρὸς οὐσίαν ἡ φύσις πρὸς φύσιν, ἀλλ' ὡς πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. 'Η γνῶσις λοιπὸν ἡ ἡ θεωρία τοῦ θείου δὲν πραγματοποιεῖται εἰς ἐπίπεδον οὐσιῶν, ἀλλ' εἰς ἐπίπεδον προσώπων.

'Η θεωρία, περὶ τῆς ὅποιας δύμιλει ὁ Νικήτας, εἶναι ἀπαύγασμα τῆς καθόλου πνευματικῆς παραδόσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἀποτελεῖ σύνθεσιν τῶν δύο σχετικῶν παραδόσεων, ἥτοι ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς ἀντιοχειανῆς, εἰς τὴν ὅποιαν ἐτονίζετο τὸ προσιτὸν τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, χωρὶς δύμας νὰ καταργῆται τὸ ἀκατάληπτον καὶ ὑπερβατικὸν τῆς θείας οὐσίας, ἀφ' ἐτέρου δὲ τῆς ἀλεξανδρινῆς, ἥ ὅποια ἵδικ διὰ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας ὑπεγράμμιζε «τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐν Χριστῷ ἐνεργουμένην θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς ὅποιας καθίσταται οὗτος μέτοχος καὶ

σαλονίκη 1960, σ. 49 ἐ.

1. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Περὶ αἰρέσεων* 80, PG 94, 732A ἐ. Βλ. ἐπίσης ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* 4, 10, PG 82, 1145AB. ΤΙΜΟΘΕΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΗΡΟΥ, *Περὶ τῶν προστερχομένων τῇ ἀγίᾳ Ἐκκλησίᾳ*, PG 86, 48C-49A. Πρβλ. VL. LOSSKY, μν. Ἑργ., σ. 117.

2. 'Οδηγὸς 8, PG 89, 132A-133A: «Ὦστε οὐ ταυτὸν φύσις καὶ πρόσωπον. Καὶ ἄλλας δὲ μυρίας τοιαύτας παραστάσις ἔστιν εὑρεῖν ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ, προσωπολογησάσας μὲν ὡς ἐν εἰκόνι τινὶ καὶ ὀπτασίᾳ Θεόν, οὐδαμοῦ δὲ αὐτὸν φυσιολογησάσας... 'Αλλὰ πάντες οἱ ὀπτασίαν Θεοῦ τοῦ ἀστράτου τυπικῶν καὶ σκιωδῶν θεωρήσαντες, προσωπικὴ θέαν, ἀλλ' οὐ φυσικὴ οὐσίαν Θεοῦ ἐωράκασιν... "Ὦστε πρόδηλον, ὅτι οὐκ ἔστι ταυτὸν φύσις καὶ πρόσωπον». Βλ. ἐπίσης VL. LOSSKY, μν. Ἑργ., σ. 111-112.

κοινωνὸς τῆς θείας φύσεως»¹. «Οπισθεν δὲ τῆς διδασκαλίας περὶ θεωρίας τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀπαστραπτούσης δόξης αὐτοῦ εὑρίσκεται ἡ βαθεῖα ὑπαρξιακὴ πίστις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν δυνατότητα προσωπικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Διὰ ταῦτα καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ θεωθέντος ἀνθρώπου θεωρία τοῦ Θεοῦ οὐσιαστικῶς δὲν διαφέρει τῆς θεωρίας τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων τῶν Χερουβίμ. Αἱ εἰς τὰ ὑψη τῆς σοφίας καὶ γνώσεως φθάσασαι ψυχαὶ ἔξομοιούμεναι ἀμέσως πρὸς τὰ Χερουβίμ πλησιάζουν τὸν Θεόν. «Κάκειθεν τὴν τῆς εὐθείας ἐποπτείαν καθαρῶς εἰσδεχόμεναι, ἡς καὶ μόναι τῶν Χερουβίμ αἱ δυνάμεις ἀμέσως πρὸς τῆς θεαρχίας αὐτῆς καταλάμπονται τὰ πολλά... τῶν θείων θεωριῶν καθ' ὑπερτάτην ἀνάτασιν»². Αἱ ψυχαὶ δὲ αὗται, αἱ δόποιαι χαρακτηρίζονται ὡς θερμόταται περὶ τὰ θεῖα, λίαν δξύταται, σοφαί, γνωστικαὶ καὶ «ἀνατατικώταται» εἰς τὰς μυστικὰς θεωρίας, ἔχουν ὡς ἴδιον τὴν «περὶ τὸ θεῖον ἀεικινῆσιν καὶ ἀκλινῆ ἵδρυσιν καὶ μονήν... κατὰ δύναμιν καὶ θείαν ἔξιν...». Καὶ πρὸς τούτοις ἡ δεκτικὴ τῶν ἐλλάμψεων ἔξις, μεθ' ἡς τοῦ δόντος μετέχουσι καὶ μεταπέμπουσιν εἰς ἑτέρους ἀφθόνως διὰ τοῦ λόγου τῶν τούτου φωτοχυσίας καὶ χάριτας»³. Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ διαχωριστικὴ ἀπόστασις μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἡτοι τὸ μὴ δυνάμενον νὰ ἐπιγεφυρωθῇ πέλαγος μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς θείας οὐσίας παραμένει

1. Περὶ τῶν δύο τούτων φευμάτων βλ. Vl. LOSSKY, «Le problème de la Vision 'face à face' et la tradition patristique de Byzance», ἐν *SP* 2 (1957) 530-531· ὡς καὶ τοῦ ἴδιου, *The Vision of God*, σ. 82-83: «The theologians of Byzantium will receive the heritage of two schools, the school of Antioch, especially through St. John Chrysostom, and the school of Alexandria through St. Cyril...». Πρβλ. Γ. MANTZARIOS, μν. ἔργ., σ. 118.

2. Ἐκατοντάς 3, 26, PG 120, 965B. Βλ. καὶ αὐτόθι 44, 976A: «... τέλειος ἐν τελείῳ Θεῷ, συναρθεὶς μετὰ τῶν θεολόγων ταῖς ὑπερτάταις δυνάμεσι τῶν Χερουβίμ τε καὶ Σεραφίμ, δὲν καὶ ὁ λόγος τῆς σοφίας ὅμοι καὶ τῆς γνώσεως». Ἡ δὲ πρὸς τοὺς ἀγγέλους ἔξομοιώσις ἐπιτυγχάνεται ἥδη ἀπὸ τοῦ παρόντος κόσμου, βλ. Ἐκατοντάς 2, 43, PG 120, 920C.

3. Ἐκατοντάς 3, 27, PG 120, 965BC. Βλ. καὶ αὐτόθι 28, 965D: «Πάσχουσι δὲ τοῦτο, κατ' ἔρωτα θείου, κοινωνῦντες ἀλλήλοις καὶ ἔχουτοις τὰς ἐκ τῆς θεαρχίας ἐκπεμπομένας ἀγαθοδότως ἐλλάμψεις καὶ τὴν ἐν τούτοις κεκρυμμένην σοφίαν τῶν μυστηρίων Θεοῦ» καὶ ἑτέροις φιλαγάθως μεταδιδόντες εἰς ὅμνον ἀκατάπαυστον τῆς ἀγάπης Θεοῦν. Κατὰ τὴν πατερικὴν παράδοσιν ἡ θέωσις τῶν πιστῶν ἔχεται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς καθαρότητος καὶ τῆς δεκτικότητός των. Βλ. π.χ. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Στρωμ.* 2, 18· αὐτόθι 6, 14· καὶ 7, 2· ΝΙΚΗΤΑ ΣΤΗΘΑΤΟΥ, Ἐκατοντάς 3, 27, PG 120, 965C· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Ἀντιφρονικὸς πρὸς Ἀκίνδυνον* 3, 6.

τὸ ὄριον, εἰς τὸ ὄποιον ἰσταται πᾶσα ἔφεσις καὶ πᾶς πόθος. Οὕτως ὁ Νικήτας ὅμιλῶν περὶ τῆς τελειώσεως τῆς θεώσεως λέγει ὅτι πέριξ τοῦ Θεοῦ ὡς πρὸς κέντρον καὶ αἴτιον τῆς κινήσεως κινοῦνται κυκλικῶς καὶ διηγεκῶς αἱ θεωθεῖσαι ψυχαὶ καὶ ἐν ταυτῷ ἰστανται μονίμως καὶ ἀρεππῶς ὡς πρὸς τὸν κύκλον «μὴ διασκεδασθῆναι δυνάμεναι ἐκ τῆς ἴδιας ἐπὶ τὸ αὐτὸν συνοχῆς πρὸς τὴν αἰσθησιν καὶ τὴν κάτω πλάνην τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Τοῦτο οὖν ἔστι τὸ τετελεσμένον τέλος τῆς ἡσυχίας, εἰς τοῦτο ἄγον τοὺς ἀληθῶς ἡσυχάζοντας· διστε κινουμένους ἰστασθαι καὶ μονίμως ἰσταμένους κινεῖσθαι περὶ τὰ θεῖα»¹.

«Ο ἀνθρωπὸς δον καὶ ἐκὼν ἀνακραθῆ μετὰ τοῦ Θεοῦ, δον καὶ ἐκὼν ἀποβῆ εἰκὼν τῆς θείας μακαριότητος ἐν τῷ πλούτῳ τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, εἰς οἰονδήποτε οὐρανὸν τελειώσεως καὶ ἀναβῆ καὶ ὄσαδήποτε ἐκ τῶν κεκρυμμένων μυστηρίων τοῦ Θεοῦ ἀν γνωρίσῃ συναπτόμενος μετὰ τῶν ἀνω δυνάμεων, δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὸ «θέσει» τῆς θεώσεως του². Ἐντεῦθεν ἡ γνώσις καὶ ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ θεωθέντος ἀνθρώπου θὰ παραμένουν εἰς ἀεὶ «θέσει» μὴ δυνάμεναι νὰ ἔξαντλήσουν τὸ φύσει ἀπειρον καὶ ἀκατάληπτον τῆς θείας οὐσίας.

1. Ἐκατοντάς 3, 29, PG 120, 965D-968A. Ταῦτα εἰναι μακρινοὶ ἀντίλλαις τῆς περὶ «προκοπῆς» διδασκαλίας Γρηγορίου Νύσσης, κατὰ τὴν ὥποιαν ἡ στάσις καὶ ἡ κίνησις περιγραφοῦν ἀλλήλως. Βλ. π.χ. *Eἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, JAEGER, 7, 1, 118· PG 44, 405: «Τοῦτο δὴ τὸ πάντων παραδοξότατον, πῶς τὸ αὐτὸν καὶ στάσις ἔστι καὶ κίνησις. Ο γάρ ἀνιών πάντως οὐχ ἰσταται καὶ ὁ ἔστως οὐκ ἀνέρχεται, ἐνταῦθα δὲ διὰ τοῦ ἐστάντος τὸ ἀναβῆναι γίνεται» καὶ αὐτόθι 112, 401. Πρβλ. G. LADNER, *The Idea of Reform*, σ. 104 ἐξ· J. MARÉCHAL, μν. ἔργ., τόμ. 2, σ. 108 ἐξ· καὶ W. VÖLKER, *Gregor von Nyssa als Mystiker*, Wiesbaden 1955, σ. 231 ἐξ. 186 ἐξ.

2. Βλ. π.χ. Ἐκατοντάς 3, 3, PG 120, 953B· αὐτόθι 47, 976C.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

‘Η ἐν Χριστῷ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιουμένη διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνεργίας δὲν δύναται νὰ ἔρμηνευθῇ κατ’ οὐσίαν καὶ νὰ διατυπωθῇ ἐπακριβῶς. Αὗτη, μολονότι ἀπαιτεῖ τὴν συνεργίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ τῷ δόντι μυστήριον ἐνεργούμενον διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἐλευθέρως πνέοντος Ἀγίου Πνεύματος εἰς τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Τὸ μυστήριον τοῦτο στηρίζεται ἐπ’ αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως. Ο τελειούμενος ἀνθρωπὸς ἀδυνατεῖ νὰ γνωρίσῃ τὴν θείαν οὐσίαν, καθίσταται δόμως δυνάμει τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ κοινωνὸς τῶν θείων ἐνεργειῶν, θεωρεῖ τὴν δόξαν αὐτοῦ καὶ γίνεται διὰ τῆς θείας χάριτος θέσει Θεός.

Ο πιστὸς κατὰ Νικήταν τὸν Στηθᾶτον ἔχει σπουδαίαν κοινωνικὴν ἀποστολήν. Βαδίζων οὗτος τὴν ὁδὸν τῆς τελειώσεως δὲν καταφεύγει εἰς εὐδαίμονα ἀπραξίαν ἢ εἰς ἴδιοτελῆ ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς σκληρᾶς πραγματικότητος τοῦ παρόντος κόσμου διὰ τῆς ὀχυρώσεως ὅπισθεν τῶν ἰδεωδῶν τῆς ἡσυχίας, τῆς κατὰ κόσμον νεκρώσεως καὶ τῆς ἀπαθείας. Τὰ μέσα ταῦτα, ὅταν ἀπολυτοποιηθοῦν καὶ ἀναγνωρισθοῦν ὡς ἔσχατοι σταθμοί, καθίστοῦν τὴν πνευματικὴν ζωὴν στεῖραν καὶ ψευδῆ.

Ο τελειούμενος πιστός, ὡς τονίζει Ἰδιαίτέρως ὁ Νικήτας, καθίσταται τῷ δόντι «ἀπόστολος» καὶ λυχνίᾳ τοῦ ἀιδίου φωτός, διὰ νὰ φωτίσῃ τοὺς συνανθρώπους του καὶ νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς καλοπροαιρέτους τὰ κεκρυμμένα μυστήρια τῆς ἀνωτάτης σοφίας. Ο τελειούμενος Χριστιανὸς ἀποφεύγει τὸν κόσμον κινούμενος οὐχὶ ἐκ μίσους, ἀλλ’ ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο ἐπιστρέφει εἰς τὸν κόσμον, προκειμένου νὰ καταστήσῃ καὶ τοὺς ἀδελφούς του κοινωνοὺς τῶν ἐλλάμψεων τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Δὲν κρύπτει λοιπὸν τὸ εἰς αὐτὸν δοθὲν τάλαντον, ἀλλὰ πληροφορεῖ περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ προερχομένης χαρᾶς τοὺς συνανθρώπους του καὶ προτρέπει αὐτοὺς δι’ ἀγώνων καὶ δακρύων νὰ μετάσχουν τῆς μεγάλης ταύτης δωρεᾶς.

Η ἐν Χριστῷ ἁνοδὸς τοῦ τελειούμενου πιστοῦ πρὸς τὸν Θεὸν δὲν ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς πνευματικῆς πορείας του. Η ἀγάπη ὀθεῖ τοῦτον

νὰ ὑποστῇ τὴν θυσίαν τῆς καθόδου κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου, διὰ νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς πνευματικούς ἀδελφούς του διάδηματαὶ νὰ ἐκφρασθῇ ἐκ τοῦ πλούτου τῆς ἐμπειρίας τῆς θεώσεως. «Πέτασόν σου τὸ νοερὸν δῆμαρ πρὸς θεωρίαν Θεοῦ», λέγει ὁ Νικήτας, «καὶ ἵδε τὴν τερπνότητα Κυρίου . . . κάκεῖθεν καταβάς, διήγησαι τοῖς ἀδελφοῖς σου τὰ τῆς αἰωνίου ζωῆς καὶ τὰ μυστήρια τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας. Καὶ τοῦτο ἔστι τὸ ἔργον τῆς ἐξ ἀνθρώπων φυγῆς δι' ἀκρας ἀσκήσεως καὶ τὸ πέρας τῆς εἰς ἐρημίαν διατριβῆς» (*Ἐκατοντάς* 1, 74, PG 120, 885 C).

Ἐκ τούτων καθίσταται προφανῆς καὶ ἡ ἐπικαιρότης τῆς περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας Νικήτα τοῦ Στηθάτου. Ὁ σύγχρονος ἀνθρώπος ἔχει κορεσθῇ ἐκ τοῦ λογοκρατικοῦ καὶ τοῦ σχολαστικοῦ ήθου κισμοῦ, διὰ τοῦτο ἀναζητεῖ μετὰ πόθου τὴν γνησιότητα εἰς τὴν προσωπικὴν ἐμπειρίαν, προκειμένου νὰ ὁδηγηθῇ εἰς αὐτοκατάφασιν τῆς ὑπάρξεως του καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τελείωσίν του. Ἀλλὰ μόνη ἡ ὁδὸς τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας δὲν δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Ἐν προκειμένῳ χρειάζεται ἀπαραίτητως καὶ ἡ αὐθεντία τῆς παραδοσεως τῆς Ἑκκλησίας, ἡ ὥποια διὰ τοῦ καθολικοῦ κύρους τῆς διαφυλάσσει τὸ ὑποκειμενικὸν τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας ἐκ τοῦ κινδύνου τῆς πλάνης.

Μόνον δταν ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία φωτισθῇ ἐκ τῶν ἐλλάμψεων τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καὶ τραφῇ διὰ τοῦ ζῶντος ὄντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως δύναται νὰ καθοδηγήσῃ τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ του.

THE PERFECTION OF MAN ACCORDING TO NIKETAS STETHATOS

SUMMARY

1. a) In the first chapter, it is stressed that the teaching of Niketas on the subject of the creation of man does not aim at elaborating an anthropology, but at creating a wider basis on which to build his teaching on perfection. Man, as a being between two worlds created by the unconfused union of the soul and the body, can communicate with everything existing in the world and for this reason, he is intoxicated by a desire of God's eternal gifts.

b) Furthermore, a point is made of the unseverable connection between anthropology and theology, as seen by Niketas, and more specially between self - knowledge and the knowledge of God. The use by Niketas of the terms «εἰκὼν Θεοῦ» and «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» is also examined. Man's likeness to God is understood by Niketas in a moral sense and coincides with moral perfection and the complete development of «κατ' εἰκόνα».

c) The body, which in itself is considered unmovable, is kept alive by the soul. But the soul itself cannot be conceived without the body. Perfection is achieved through its proper instrument, the body. The above are based on the simultaneous creation of body and soul and their unconfused hypostatic union in one person made according to the image and likeness of God.

2. a) In the second chapter, man's perversity is considered from the state of according to nature, «κατὰ φύσιν», to the state of contrary to nature, «παρὰ φύσιν». The term «κατὰ φύσιν», statically considered, indicates the keeping of these virtues by which are seen the «κατ' εἰκόνα» in man, and the remaining within the limits fixed by the nature of the soul. Movement according to nature coinciding with likeness to God is achieved whenever the soul unites itself with God, whereas movement contrary to na-

ture is shown as the predominance of the irrational part of the soul. Thus, he who persists in movements of the mind according to nature is crowned with virtues, is rejoiced by the Holy Ghost and becomes an example of perfection to the faithful.

b) Evil, considered as a movement contrary to nature, consists in the enslavement of the rational part of the soul to the irrational, due to man's mutability. The cause of evil is not to be found in creation. Everything within it is naturally good and the knowledge of evil is due to sensual and pleasurable participation, *εμέθεξις*.

c) In the paragraph on the fall, the conclusions derived by Gross from the teaching of Niketas are checked and some of the views supported are seen to be unsound. In regards to the fall of man its character of stagely development is stressed and its causes examined, such as mutability of human nature, negligence, unawareness, laziness, which have found expression through man's free will. In regards to the effect of the fall, it is seen that the soul's disobedience resulted in the destruction of its unity through the triumph of manifold appearance and the revealing of its composite nature.

3. a) The stages of spiritual perfection are examined in the third chapter. In the first paragraph we attempt to give a brief historical survey to help explain certain difficulties in the teaching of Niketas. Thus, we speak of the theology of the ways and stages of perfection according to apostle Paul, the Alexandrian and the Cappadocian teachers, Evagrius Ponticus and the writings of ps. - Dionysius.

b) The teachings of Niketas are dealt with in the second paragraph. First, two groups of stages are noted and, further, the contents of each group and their degrees. A common quality in all stages is the fact that they are not considered by Niketas as being parallel ways, which finally lead to a common end, but as successive stages of an upward march. The four stages of contemplative life perceived by Bardy in the teaching of Niketas are found to be inexact.

4. a) Ascesis, according to Niketas, aims at liberating nature from sin and achieving in Christ the return of the powers of the soul back to the state they held when God first created man.

Ascesis is not to be taken as a purpose in itself, but as a means to reach the first apatheia through which purification, *εκάθαρσις*, from evil is achieved and those oppositions existing within ourselves are made to melt into one single unity.

b) Many means of ascesis mentioned by Niketas are known from a long-standing ecclesiastical tradition. Niketas, however, puts a particular stress on tears, following in this the example of Symeon the New Theologian. These tears, considered as a reality, not as a metaphor, are divided in tears of penance and tears of compunction. The first, which are seen as a second baptism, are immediately connected with the purification of the soul, whereas the second are the consequence of peace of heart through the Holy Ghost and are tears of joy and relief.

c) Ascesis, as understood by Niketas, is an inner act of the soul. It can be achieved in any place and not only in the desert. Niketas finally believes that living together with others is more secure than living in solitude.

d) The purification of the soul from sin is not unending, but goes on until liberation from the slavery of passions is achieved and apatheia through the grace of the Holy Ghost dominates the soul. Purification, to be successful, should envelop the whole of man. Through purification the mind that is set on the flesh is mortified. This mortification, however, should not be considered only as a deprivation. We mortify ourselves not only to disentangle ourselves from the slime of sin, but mainly to be able to live in Christ. This conjunction between the depriving meaning and the positive aspect of Niketas teaching is apparent in his use of the term enlivening mortification, *ζωοποίης νέκρωσις*. To be dead to the world can only be justified by living in Christ.

e) Niketas sees apatheia and the means to achieve it in two ways. The first apatheia indicates the state resulting from genuine ascesis and in the course of which the tendencies of flesh remain inoperant, the motions of the soul move forwards according to nature and mind re-establishes itself through the careful study of divine things.

5. a) The natural contemplation, *φυσική θεωρία*, coincides with the second part of the road leading to God, which follows ascesis. This natural contemplation is connected with material

and immaterial beings, and endeavours to capture their essences, *ωόγοις*, not through the senses but through man's enlightened mind. When knowledge of the essences of beings is achieved, the soul under the guidance of the Holy Ghost reduces through the mind those essences to Logos Christ and thus acquires a certain knowledge of God.

b) He who follows the natural contemplation is according to Niketas the proficient, *ώ μέσος*, i.e. he who is purified from the flesh and has achieved the first apatheia. He raises up his mind through the study of divine things and brings the soul through faith and knowledge of beings from visible things to invisible things. At this stage, Niketas points out to certain dangers, especially in regards to the contemplation and study of the human body.

c) Knowledge of beings is achieved not through the senses, but through the logical operation of the mind under the guidance of the Holy Ghost. Thus, whereas Evagrius and Maximus stress the intellectual character of this knowledge, Niketas sees it as a gift due to the enlightening action of the Holy Ghost within the purified mind.

d) The natural contemplation is the antechamber of mystical theology, in the darkness of which enters the faithful, when he has previously mastered the second apatheia and has transcended the sense of the world, *παγκόσμιος αίσθησις*. The second apatheia is concerned with the peace of mind achieved by the tranquillity of thoughts and is characterised by the liberation and by the freedom of eternal life according to Paul. The faithful who has reached this stage of perfection has to fight the last obstacle, i.e. the *sense of the world*, in order to free himself from the deception of visible things and to live in close communication with God.

6. a) Divinisation, as the highest stage of spiritual perfection, is not seen as just a moral achievement but chiefly as an ontological transformation of the whole of man brought about by his communication with God through divine grace. The teaching of Niketas on divinisation of man has also cosmological consequences, since the divinisation of the lord of creation, i.e. of man, results in the perfection of all things. Finally, the teaching of Niketas

bears a strong social character. Man being divinised does not rest upon his blessed state, but becomes the servant of God's mysteries and his apostle among men.

b) Divinisation, as seen by Niketas is a *«νοερὰ καὶ θεῖα λεπτουργία»*, whereby the «words» of secret wisdom is transmitted to those properly prepared. The divinisation, as an union with, and assimilation to, God acts as a common purpose for both men and angels. The relation of the above definition to the writings of ps. - Dionysius is then noted and the teaching of Niketas on union and assimilation of man to God is further analysed.

The faithful attains to divinisation in two ways: some achieve immediate knowledge of divine things and assimilate themselves to God, others reach perfection through their participation in the divinisation of the former. Man moving towards God is able to achieve unity within his personality which has been shattered by sin. This unity appears as a movement in two stages. During the first, we assist in a *«reversal»*, in other words in a return to the pre-fall state and in the second stage, which is a change to the better, *«ἀλλοίωσις ἐπὶ τὰ χρείττω»*, God makes those being divinised the participants in his unifying power. They may lead their brethren to the unique life and to the contemplation of the one and the first light. Finally, assimilation is understood as a state where man achieves conformity with the image of the Son of God.

c) Niketas, following here Symeon the New Theologian, stresses the ontological changes, which occur in man renewed in the Holy Ghost and transfigured in Christ. The divine grace of the Holy Ghost shines not only within the soul, the mind, or even throughout the whole behaviour of the faithful, but also within the body as exemplified by the body of Christ transfigured and resurrected. These changes are to be taken in an eschatological meaning as the beginning of the kingdom of God; they are conceived ontologically and they are actually experienced. Thus, when in the process of divinisation, man is progressively freed from the physical needs of food and rest and, more generally, does not feel the need to satisfy the demands of his human nature. As having once and for all united himself to God and hav-

ing undergone the «good change», he is subjected to no law and moves amidst men as an angel in a material body.

d) Knowledge of God according to Niketas has a twofold meaning, i.e. our being known by God and our knowing about God. The same pattern is maintained in his teaching on the contemplation of God. Niketas follows the patristic tradition, when he proclaims the possibility in man to achieve knowledge of God on the basis of his relationship to God. Knowledge of God is given to the faithful through God's grace, not for the purpose of enjoying a kind of self-seeking pleasure but to proclaim the truth which has been revealed to him. Man in the process of perfection does not know or contemplate God «in parts», but face to face and «as he has been understood».

e) Those purified and participating in the presence of the Holy Ghost contemplate God and are seen by him. Contemplation, however, of the glory of God does not result in the contemplation of the divine essence, since the glory contemplated constitutes the expression of the person. Knowledge, therefore, or the vision of God, is not achieved on the level of essence but on the level of persons.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Έκδόσεις έργων Νικήτα τοῦ Στηθάτου¹

“Εκδ. J. DABROUZÈS:

Λόγος περὶ ψυχῆς

Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον

Ἐπιστολαὶ

Ἐις τὴν οὐρανίαν ἱεραρχίαν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὥσπαντως ἵεραρχίαν

Περὶ δῶων ζωῆς

Λόγος κατὰ Ἰουδαίων καὶ ἔλεγχος ἐκ προοιμίων τῆς ἀπειθείας καὶ ἀπίστας αὐτῶν

Προέκθεσις ὁμολογίας καὶ πίστεως

Ἐις τὴν ζώνην τῶν στουδίτων διακόνων

Ἐις τὸ διά τῶν χειρῶν ἀσπασμὸν²

Περὶ τοῦ «ἄλλη ἐνεργείᾳ» τῶν ἀναβαθμῶν

Τίς ὁ καινὸς οὐρανός,

ἐν Nicétas Stéthatos, *Opuscules et lettres*, (SC 81), Paris 1961, σ. 56-514.

“Εκδ. A.K. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ:

Πρὸς Ῥωμαίους περὶ ἀζύμων καὶ Σαββάτων νηστείας καὶ τοῦ γάμου τῶν ἱερέων³,
ἐν Ἐκκλησιαστικῇ βιβλιοθήκῃ ἐμπεριέχοντα Ἐλλήνων θεολόγων συγγράμματα
ἐκ χειρογράφων τῆς ἐν Μόσχᾳ βιβλιοθήκης, τόμ. 1, Λειψία 1886
(φωτ. ἀνατ. Hildesheim 1965), σ. 18-36.

“Εκδ. I. HAUSHERR:

Λόγος κατὰ πεντιν καὶ ἀπόκρισιν

*Bίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου,
πρεσβυτέρου καὶ ἡγουμένου μονῆς τοῦ ἀγίου Μάμαντος τῆς
Ξηροκέρκου,*

ἐν *Un grand mystique Byzantin. Vie de Syméon le Nouveau Théologien par Nicétas Stéthatos*. Texte grec inédit, publié avec introduction et

1. Διὰ πλείστα περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Νικήτα καὶ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν, βλ. DABROUZÈS, σ. 11-14.

2. Βλ. καὶ PG 120, 1009-1012.

3. Λατινιστὶ ἐν PG 120, 1011-1020.

notes critiques par le P. IRÉNÉE HAUSHERR S.J., et traduction française en collaboration avec le P. GABRIEL HORN S. J. (*Orientalia Christiana* 12, 45), Roma 1928, σ. XXXIV - XXXV καὶ σ. 2 - 228.

*Εκδ. J. HERGENRÖTHER:

Πραγματεία περὶ ἐρζόμων κατὰ Ἀρμενίον καὶ Αατίον,
ἐν *Monumenta graeca ad Photium . . . pertinentia*, Ratisbonae 1869, σ. 139 - 154.

*Εκδ. J. KODER:

Ἐις τὴν βίβλον τῶν θείων ὅμιλον τοῦ δαιόν πατρὸς ἡμῶν Συμεόν¹,
ἐν *Syméon le Nouveau Théologien, Hymnes 1-15*, (SC 156), Paris 1969, σ. 106 - 134.

*Εκδ. A. MICHEL:

*Πρὸς Ἄρμαλον περὶ ἀζύμων καὶ Σαββάτων νηστείας καὶ τοῦ γάμου
τῶν λεόπορων*
Σύνθεσις κατὰ Αατίον περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἅγιον Πνεύματος,
ἐν *Humbert und Kerullarios, Quellen und Studien zum Schisma des XI. Jahrhunderts II*, Paderborn 1930, σ. 320 - 324 καὶ σ. 371 - 409.

*Εκδ. J.-P. MIGNE:

Πρακτικῶν κεφαλαίων ἐκατοντάς πρώτη
Δευτέρα φωσικῶν κεφαλαίων ἐκατοντάς περὶ τῆς τοῦ νοός καθάρσεως
Τρίτη γνωστικῶν κεφαλαίων ἐκατοντάς περὶ ἀγάπης καὶ τελειώσεως
βίου,

ἐν PG 120, 852 - 1009.

*Εκδ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ:

Πρώτη πρακτικῶν κεφαλαίων ἐκατοντάς
Δευτέρα φωσικῶν κεφαλαίων ἐκατοντάς περὶ τῆς τοῦ νοός καθάρσεως
Τρίτη γνωστικῶν κεφαλαίων ἐκατοντάς περὶ ἀγάπης καὶ τελειώσεως
βίου,

ἐν *Φιλοκαλίᾳ τῶν ἱερῶν νηπτικῶν . . .*, τόμ. 3, 'Αθῆναι 1960, σ. 273-355.

*Εκδ. Π. ΧΡΙΣΤΟΥ, συνεργασία Σ. ΣΑΚΚΟΥ καὶ Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ:

Θεωρία καὶ σύνοδος ἵερα εἰς τὴν οὐρανίον καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἴερας ζήτιαν
Λόγος περὶ ψυχῆς
Θεωρία εἰς τὸν παράδεισον
'Επιστολαῖ,

1. Βλ. καὶ PG 120, 310-311.

ἐν *Νοείτα Στηθάτου, Μυστικά συγγράμματα*, (Εἰσαγωγὴ - κείμενον ἀνέκδοτον - σχόλια), Θεσσαλονίκη 1957.

2. Βιβλιογραφία περὶ τῶν συγγραμμάτων καὶ τῆς διδασκαλίας Νικήτα τοῦ Στηθάτου

- BECK, H. G., *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München 1959, σ. 535 - 538.
 BOUYER, L., «La spiritualité Byzantine», ἐν LECLERCQ J., VANDENBROUCKE F., BOUYER, L., *La spiritualité du moyen-âge*, Aubier 1961, σ. 667 τ.τ.
 CHALENDAR, M., *Nicetas Stethatos : Le Paradis spirituel et autres textes annexes. Texte, traduction et commentaire*, Paris 1944.
 DISDIER, M. T., «Nicetas Stethatos ou Pectoratus», ἐν DTC 11, 1, 479 - 486.
 EHRRHARD, A., *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, τόμ. 3, Leipzig 1940, σ. 1301 τ.
 EMEREAU, G., «Hymnographi graeci», ἐν EO 136 (1924) 413.
 GRIBOMONT, J., «Monasticism, oriental», ἐν NCE 9, 1042.
 GRONDIJS, L. H., *L'iconographie byzantine du crucifié mort sur la croix*, Utrecht 1947.
 — «La mort du Christ et le rit du Zéons», ἐν *Byzantion* 23 (1953) 251 - 274.
 — «Der Heilige Geist in den Schriften des Niketas Stethatos», ἐν BZ 51 (1958) 329 - 354.
 GROSS, J., *Entwicklungsgeschichte des Erbsündendogmas im nachaugustinischen Altertum und in der Vorscholastik (5.-11. Jahrhundert)*, München 1963, σ. 553 - 558.
 HOLL, K., *Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum. Eine Studie zu Symeon dem neuen Theologen*, Leipzig 1898.
 HUSSEY, J. M., *Church and Learning in the Byzantine Empire 867 - 1185*, Oxford 1937.
 — «Nicetas Stethatos», ἐν NCE 10, 440 - 441.
 KARATIANNOPOULOS, I. E., *Πηγαι τῆς βοζαντινῆς ἴστορίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 267 καὶ σ. 280 - 281.
 KROUMPAKHER, K., *Ιστορία τῆς βοζαντινῆς λογοτεχνίας*, τόμ. 1, 'Αθῆναι 1939, σ. 170.
 MICHEL, A., «Die vier Schriften des Nicetas Stethatos über die Azymens», ἐν BZ 35 (1935) 308 - 336.
 MIALLANOU, Δ. Σ., *Oi βοζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 800 μέχρι τοῦ 1453*, 'Αθῆναι 1951, σ. 94 - 95.
 PALMIERI, A., «La lettera del filosofo bizantino Teoriano e un testo polemico inedito di Niceta Pectoratus», ἐν *Bessarione* ser. 3, τόμ. 9, 16 (1912) 8 - 14.

- SCHWEINBURG, K., «Die Textgeschichte des Gesprächs mit den Franken von Niketas Stethatos», ἐν *BZ* 34 (1934) 313 - 347.
- SICKENBERGER, J., *Niketas von Herakleia*, Leipzig, 1909, σ. 8 - 9.
- WENGER, A., «Ciel ou paradis», ἐν *BZ* 44 (1951) 560 - 569.
- WILL, C., *Acta et scripta de controversiis... saec. XI*, Lipsiae 1861.
- WOLTER, H., «Niketas Stethatos», ἐν *Lexikon für Theologie und Kirche* 7, 975.
- ΧΡΗΣΤΟΥ, Π., «Νικήτας ὁ Στηθάτος», ἐν *ΘΗΕ* 9, 466 - 470.

3. Γενικότερα βιβλιογραφία κατ' ἑκλογὴν

- ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ι., *Oἱ Πανδικαιοὶ, ἡ ἱστορία καὶ ἡ διδασκαλία των ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων*, Ἀθῆναι 1959.
- ARSENIEW, N., *Ostkirche und Mystic*, München 1943.
- AUMANN, J., καὶ GREENSTOCK, D. L., *The Meaning of Christian Perfection*, St. Louis 1956.
- BALTHASAR, H. U. von, *Die 'Gnostischen Centurien' des Maximus Confessor*, Freiburg 1941.
- *Kosmische Liturgie. Maximus der Bekenner: Höhe und Krisis des griechischen Weltbild*, Freiburg 1941.
- BARDY, G., «Apatheia», ἐν *DS* 1, 727 ἔξ.
- BAUR, L., «Untersuchungen über die Vergöttlichungslehre in der Theologie der griechischen Väter», ἐν *Theologische Quartalschrift* 98 (1916) καὶ 101 (1920).
- BAYNES, N. H., *The Byzantine Empire*, London 1925.
- *Byzantine Studies and Other Essays*, London 1960.
- BENZ, E., *Die Vision, Erfahrungsformen und Bilderwelt*, Stuttgart 1969.
- BIEDERMANN, H., M., «Novizenunterweisung in Byzanz um die Jahrtausendwende», ἐν *Ostkirchliche Studien* 1 (1952) 16 - 31.
- BONNARDIÈRE, A. M., λα, «Marthe et Marie, figures de l'église», ἐν *VS* 86 (1952) 404 ἔξ.
- BORNHÄUSER, K., *Die Vergottungslehre des Athanasius und Johannes Damascenus*, Gütersloh 1903.
- BOUYER, L., *The Spirituality of the New Testament and the Fathers*, London 1963.
- *Introduction to Spirituality*, New York 1961.
- BRÉHIER, L. *Le Schisme oriental du XIe siècle*, Paris 1899.
- «L'enseignement supérieur à Constantinople dans la dernière moitié du XIe siècle», ἐν *Revue internationale de l'enseignement* 38,8 (1899) 97 - 112.
- *Les Institutions de l'Empire Byzantin*, Paris 1949.
- *Le Monde byzantin*, τόμοι 3, Paris 1947 - 1950.
- BREMOND, J., *Les Pères du désert*, Paris 1927.
- BRIEN, O', *Varieties of Mystic Experience*, New York 1964.
- BUBER, M., *Ekstatische Konfessionen*, Leipzig 1909.
- BULGAKOV, S., *The Orthodox Church*, London 1935.

- BUTLER, E. C., *Western Mysticism*, London 1927.
- CAMELOT, P. T., καὶ MENNESSIEB, I., «The Active Life and the Contemplative Life», ἐν *The Virtues and States of Life*, ἔκδ. A. M. HENRY, Chicago 1957.
- CAMPENHAUSEN, H. von, *Die Askese im Urchristentum*, Tübingen 1949.
- CAYRÉ, F., *Patrologie et histoire de théologie*, τόμ. 3, Paris 1950.
- *Spiritual Writers of the Early Church*, New York 1959.
- CHADWICK, O., *John Cassian*, Cambridge 1968.
- CONGRAN, M. -J., «La déification dans la tradition spirituelle de l'Orients», ἐν *VS* 43 (1935) 91 - 107.
- CONGER, G. P., *Theories of Macrocosms and Microcosms in the History of Philosophy*, New York 1922.
- DALMAIS, I. -H., «Divinisation», ἐν *DS* 3, 1370 - 1389.
- DANIÉLOU, J., *Platonisme et théologie mystique: Essai sur la doctrine de saint Grégoire de Nysse*, Paris 1953.
- DARROUZÈS, J., *Épistoliers byzantins du Xe siècle*, Paris 1960.
- *Syméon le Nouveau Théologien. Chapitres Théologiques Gnostiques et Pratiques* (SC 51), Paris 1957.
- *Syméon le Nouveau Théologien. Traité Théologiques et Éthiques*, τόμοι 2 (SC 122 καὶ 129), Paris 1966 - 1967.
- «Nicétas d'Héraclée ἢ τοῦ Σερρῶν», ἐν *Revue des Études Byzantines* 18 (1960) 179 ἔξ.
- ΔΕΝΤΑΚΗ, Β., *Ιωάννης Κυπαρισσιώτης, ὁ σοφὸς καὶ ὀιδάσκαλος*, Ἀθῆναι 1965.
- ELIADE, M., *The Sacred and the Profane; The Nature of Religion*, New York 1959.
- ERMONI, V., «La déification de l'homme chez les Pères de l'Église», ἐν *Revue du Clergé Français* 11 (1897) 509 - 519.
- EVDOKIMOV, P., *Les âges de la vie spirituelle* (Ἑλλ. μτφρ. 'Η πάλη μὲ τὸν Θεόν), Θεσσαλονίκη 1970.
- «De la Nature et de la Grâce dans la Théologie de l'Orient», ἐν *L'Église et les Églises* 2, 171 - 195.
- EVERY, G., *The Byzantine Patriarchate*, London 1962.
- FALLER, O., «Griechische und christliche Vergöttlichung», ἐν *Gregorianum* 6 (1925) 405 - 435.
- FESTUGIÈRE, A. J., *Les Moines d'Orient*, τόμοι 4, Paris 1961 - 1965.
- «La divinisation du chrétien», ἐν *VS Supplément* (1939) 90 - 99.
- *Contemplation et vie contemplative selon Platon*, Paris 1950.
- FLOROVSKY, G., «Eschatology in the Patristic Age: An Introduction», ἐν *SP* 2 (1957) 235 - 250.
- FORTIN, E., *Christianisme et culture philosophique au cinquième siècle*, Paris 1959.
- GARRIGOU, R., - LAGRANGE, *The Three Ages of the Interior Life*, τόμοι 2, St Louis 1947 - 1948.
- *Christian Perfection and Contemplation*, St. Louis 1937.
- ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, Αθ., *'Η περὶ Θεοῦ γνῶσις*, Θεσσαλονίκη 1954.
- *'Ο μοναχικός βίος, ιστορική αὐτοῦ ἐξέλιξις*, Θεσσαλονίκη 1960.

- GHELLINCK, J. DE, *Lectures spirituelles dans les écrits des Pères*, Paris 1935.
- GIBBON, E., *The Decline and Fall of the Roman Empire*, τόμοι 7, έκδ. J. B. BURG, London 1909 - 1914.
- GILSON, E., *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, New York 1955.
- *La philosophie au moyen-âge des origines patristiques à la fin du XIVe siècle*, Paris 1947.
- GROSS, J., *La divinisation du chrétien d'après les Pères grecs, contribution historique à la doctrine de la grâce*, Paris 1938.
- «Die Vergöttlichung des Christen nach den griechischen Vätern», ἐν *Zeitschrift für Aszese und Mystik* 14 (1939) 79 - 94.
- GRUMEL, V., «Les aspects généraux de la théologie byzantine», ἐν *EO* 30 (1931) 385 - 396.
- «Remarques sur la Dioptra», ἐν *BZ* 44 (1951) 198 - 221.
- GUIBERT, J. DE, *The Theology of the Spiritual Life*, New York 1953.
- GUILLAUMONT, A., «Le 'cœur' chez les spirituels grecs à l'époque ancienne», ἐν *DS* 2, 2281 - 2288.
- HARNACK, A., «Die Terminologie der Wiedergeburt und verwandter Erlebnisse in der ältesten Kirche», ἐν *TU* 42,2 (1917).
- HAUSHERR, I., *La méthode d'oraison hésychaste*, (*OC* IX - 2), Roma 1927.
- «Les grands courants de la spiritualité orientale», ἐν *OCP* 1 (1935) 114 - 138.
- «L'erreur fondamentale et la logique du Messalianisme», ἐν *OCP* 1 (1935) 328 - 360.
- «A propos de spiritualité hésychaste; controverse sans contradicteur», ἐν *OCP* 3 (1937) 260 - 277.
- *Penthos, La doctrine de composition dans l'Orient Chrétien (Orient. Christ. Analecta* 132) Roma 1944.
- «Dogme et spiritualité orientale», ἐν *RAM* 23 (1947) 3 - 37.
- «L'imitation de Jésus-Christ dans la spiritualité byzantine», ἐν *Mélanges F. Cavallera*, Toulouse 1948, σ. 231 - 259.
- «Variations récentes dans les jugements sur la méthode d'oraison de Hésychastes», ἐν *OCP* 19 (1953) 424 - 428.
- «L'hésychasme. Étude de spiritualité», ἐν *OCP* 22 (1956) 5 - 40 καὶ 247 - 285.
- «La direction spirituelle en Orient autrefois» (*Orient. Christ. Analecta* 144), Roma 1955.
- HENGSTENBERG, H. E., *Christliche Askese*, Regensburg 1936.
- HÖRMANN, J., *Untersuchungen zur griechischen Laienbeicht. Ein Beitrag zur allgemeinen Bussgeschichte*, Donauwörth 1913.
- HUSSEY, J. M., *Ascetics and Humanists in XI Century Byzantium*, London 1960.
- «Byzantine Theological Speculation and Spirituality», ἐν *Cambridge Medieval History*, τόμ. 4,2, σ. 185 - 205.
- «The Byzantine Empire in the Eleventh Century. Some Different

- Interpretations», ἐν *Transactions of the Royal Historical Society* 4, 32 (1950) 70 - 85.
- INGE, W. R., *Christian Mysticism*, London 1899.
- IVÁNKA, E. VON, «Byzantinische Yogis?», ἐν *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 102 - Neue Folge 27 (1952) 234 - 239.
- «Vom Platonismus zur Theorie der Mystic», ἐν *Scholastic* 11 (1936).
- JANIN, R., *La Géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin*, Paris 1953.
- *Constantinople byzantin*, Paris 1950.
- JUGIE, M., *Theologia dogmatica christianorum orientalium ab Ecclesia catholica dissidentium*, τόμοι 2, Paris 1926 καὶ 1933.
- ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, Ι., «Η περὶ «συνέσης» ἐν τῇ δικαιώσει τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία ἐξ ἐπόψεως δοθεόδοξου», Θεσσαλονίκη 1953.
- CAVANAUGH, K., «History of Spirituality», ἐν *NCE* 13, 594 - 598.
- KIRCHHOFF, K., *Licht vom Licht*, München 1951.
- KIRK, K. E., *The Vision of God; The Christian Doctrine of the Summum Bonum*, London 1950.
- KNOX, R. A., *Enthusiasm*, New York 1961.
- ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, Ι., *Στοιχεῖα νηπτικῆς ψυχολογίας*, Θεσσαλονίκη, 1963.
- KRIVOCHÉINE, B., «The Writings of St. Symeon the New Theologian», ἐν *OCP* 20 (1954) 298 - 328.
- ΚΡΙΒΟΣΕΙΓΝ, Β., «Πτωχὸς φύλαξελφος», ἐν *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 37 (1954) 156 ἕτερος.
- «Ζηλωτὴς μανικώτατος», ἐν *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 38 (1955) 363 - 371 καὶ 444 - 453· αὐτόθι 39 (1956) 29 - 33 καὶ 192 - 201.
- KRIVOCHÉINE, B., - PARAMELLE, J., *Syméon le Nouveau Théologien. Catéchèses*, τόμοι 3 (*SC* 96, 104, 113), Paris 1963 - 1965.
- LADNER, G. B., *The Idea of Reform; Its Impact on Christian Thought and Action in the Age of the Fathers*, Cambridge, Mass., 1959.
- LARKIN, E. E., «The Three Spiritual Ways», ἐν *NCE* 14, 835 - 837.
- LEMAITRE, J., «Contemplation», ἐν *DS* 2, 2, 1787 - 1872.
- LEROUY, J., «La vie quotidienne du moine studite», ἐν *Irénikon* 27 (1954) 21 - 50.
- LINDWORSKY, J., *The Psychology of Asceticism*, London 1936.
- LOSSKY, VL., *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'Orient*.
- «Darkness and Light in the Knowledge of God», ἐν *Eastern Churches Quarterly* 8 (1950) 460 - 471.
- «Le problème de la 'Vision face à face' et la tradition patristique de Byzance», ἐν *SP* 2 (1957) 512 - 537.
- *The Vision of God*, London 1963.
- LOT-BORODINE, *La déification de l'homme selon la doctrine des Pères grecs*, Πρόλογος JEAN DANIÉLOU, Paris 1970.
- «Le mystère du don des larmes dans l'Orient Chrétien, dans la vie spirituelle», ἐν *Études et documents* 48, 3 (1936) 65 - 110.
- MACDONALD, A. J., *Authority and Reason in the Early Middle Ages*, London 1933.

- MAGER, A., *Mystic als Lehre und Leben*, Innsbruck 1934.
 — *Mystic als seelische Wirklichkeit*, Graz 1946.
- MALONEY, G. A., «Fundamentals Towards a Byzantine Christian Theology», *in John XXIII Lectures* 1 (1966) 10 - 22.
- «Penthos and Apophatic Spirituality», *in John XXIII Lectures* 1 (1966) 33 - 41.
- MANTZARIDOU, Γ., 'Η περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Θεσσαλονίκη 1963.
- 'Ηθική καὶ ἀποκάλυψις, Θεσσαλονίκη 1969.
- «Οἱ νηπτικοὶ πατέρες καὶ ὁ σύγχρονος ἀνθρωπὸς», *ἐν Γρηγόρῳ ὁ Παλαμᾶς* 50 (1967) 203 - 211.
- 'Η μήτηρ τοῦ Χριστοῦ κατὰ Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν, Θεσσαλονίκη 1967.
- «Μασσαλιανοί», *ἐν ΘΗΕ* 8, 814 - 815.
- «Πνευματικότης ὄφεδοζος, ἡ νῆψις», *ἐν ΘΗΕ* 10, 471 - 474.
- MARÉCHAL, J., *Études sur la psychologie des mystiques*, τόμοι 2, Paris - Bruxelles 1924 - 1937.
- MASON, E., *Active and Contemplative Life*, Milwaukee 1961.
- MATSOUKA, N., «Φιλοσοφία καὶ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ», *ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἑπετηρίᾳ Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 14 (1969) 253 - 324.
- MERCIER, M. E., *La Spiritualité byzantine*, Paris 1933.
- MEYENDORFF, J., *Saint Grégoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Paris 1959.
- *A Study of Gregory Palamas*, London 1964.
- MERKI, H., 'Ομοιοτικό Θεῷ. Von der platonischen Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa', Freiburg (Schweiz) 1952.
- MONK OF THE EASTERN CHURCH, A., *Orthodox Spirituality; An Outline of the Orthodox Ascetical and Mystical Tradition*, London 1961.
- ΜΠΟΥΚΗΣ, Χ., 'Η γλῶσσα τοῦ Γρηγορίου Νίσσης ἐπὸ τὸ φῶς τῆς φιλοσοφικῆς ἀναλύσεως', Θεσσαλονίκη 1970.
- NORRIS, R. A., *Manhood and Christ. A Study in the Christology of Theodore of Mopsuestia*, Oxford 1963.
- OBOLENSKY, D., *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-manichaeism*, Cambridge 1948.
- OSTROGORSKY, G., *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München 1952.
- OTTO, R., *Mysticism East and West*, New York 1932.
- PARGOIRE, J., «Les Saint-Mamas de Constantinople», *in Izvēstiya russkago archeologicheskago instituta u Konstantinopolē*, Odessa 1899.
- PORTER, T. A., «Spiritual Theology», *in NCE* 13, 588 - 590.
- ROUSTANG, F., *Une Initiation à la vie spirituelle*, Paris 1963.
- ROYO, A., *The Theology of Christian Perfection*, Dubuque 1962.
- SALAVILLE, S., «Philosophie et théologie ou épisodes scolastiques à Byzance de 1059 à 1117», *ἐν EO* 29 (1930) 132 - 156.
- SAUDREAU, A. L., *The Degrees of the Spiritual Life*, New York 1907.

- SAVRAMIS, D., *Zur Soziologie des Byzantinischen Mönchtums*, Leiden 1962.
- SCHMIDT, H., *Organische Aszese*, Paderborn 1952.
- SCHOENEBECK, H. U. VON, «Die christlichen Paradeisossarkophage», *in Rivista di Archeologia Christiana* 14 (1937) 289 ff.
- SHERWOOD, P., *The Earlier Ambigua of Saint Maximus the Confessor and His Refutation of Origenism*, Romae 1955.
- SHERWOOD, P., *St. Maximus the Confessor; The Ascetic Life. The Four Centuries on Charity*, London 1955.
- SITWELL, G., *Spiritual Writers of the Middle Ages*, New York 1961.
- SPENCER, S., *Mysticism in World Religion*, London 1966.
- STÉPHANOU, E., «Jean Italos: L'immortalité de l'âme et la résurrection», *ἐν EO* 32 (1933) 413 - 428.
- STOLZ, A., *The Doctrine of Spiritual Perfection*, St. Louis 1938.
- *Theologie der Mystik*, Ratisbon 1936.
- TANQUEREY, A., *The Spiritual Life*, Westminster 1945.
- TATAKH, B. N., Θέματα ψυχιστικῆς καὶ βυζαντινῆς φιλοσοφίας, 'Αθῆναι 1952.
- ΘΕΟΔΟΡΟΥ, A., 'Η περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Ἐλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχοις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ', 'Αθῆναι 1956.
- 'Η οὐσία τῆς Ὁρθοδοξίας', 'Αθῆναι 1961.
- THURSTON, H., *The Physical Phenomena of Mysticism*, Chicago 1952.
- TRINITE, PHILIPPE DE LA, «Épreuves spirituelles», *ἐν DS* 4, 1, 911 - 925.
- USPENSKY, TH., *Zapiski imperatorskogo novorossiyskogo universiteta*, τόμ. 59, Odessa 1893.
- VILLER, M., *Aszese und Mystic in der Väterzeit*, Freiburg 1939.
- VÖLKER, W., *Das Vollkommenheitsideal des Origenes*, Tübingen 1931.
- *Fortschritt und Vollendung bei Philo von Alexandrien*, Leipzig 1938.
- *Der wahre Gnostiker nach Clemens Alexandrinus*, Leipzig 1952.
- *Kontemplation und Ekstase bei Pseudodionisius Areopagita*, Wiesbaden 1958.
- *Scala Paradisi. Eine Studie zu Johannes Climacus und zugleich eine Vorstudie zu Symeon dem neuen Theologen*, Wiesbaden 1968.
- WENGER, A., «La nouvelle Ève dans la théologie byzantine», *in Bulletin de la Soc. franç. d'Etudes Mariales* 13 (1955) 43 - 60.
- «Bulletin de spiritualité et de théologie byzantines», *in Revue Études Byzantines* 10 (1952) 142 - 147.
- WETTER, G. P., *Phos (Φῶς). Eine Untersuchung über hellenistische Frömmigkeit; zugleich ein Beitrag zum Verständnis des Manichäismus*, Uppsala - Leipzig 1915.
- WORKMAN, E., *The Evolution of the Monastic Ideal*, London 1912.
- WUNDERLE, G., «La technique psychologique de l'hésychasme byzantin», *in Études Carmélitaines* (1938) 61 - 67.
- «Die Wesenszüge der inneren Gebetshaltung in der Ostkirche», *in Zeitschrift für Aszese und Mystik* 18 (1943) 150 - 162.
- *Zur Psychologie des hesychastischen Gebets*, Würzburg 1949.

ΦΥΤΡΑΚΗ, Α., *Ταῖς τῶν δακρύων φοιτείς. Ὁ κλαυθμός τῶν μοναχῶν*, 'Αθῆναι 1945.

— *Οἱ μοναχοὶ ὡς κοινωνικοὶ διδάσκαλοι καὶ ἐφύγαται ἐν τῇ ἀρχαὶ ἀνατολῇ* 'Εκκλησίᾳ, 'Αθῆναι 1950.

ZAENNER, R. C., *Mysticism Sacred and Profane*, Oxford 1967.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

ἀγάπη 67, 123.
ἀγάπη Θεοῦ 44.
ἀγγελική ζωὴ 119.
ἀγγελική κατάστασις 91.
ἄγγελοι 34, 115, 124.
'Αγία Γραφὴ 24, 27, 55, 78, 82, 101, 131.
ἀγιαστήριον Θεοῦ 30, 103.
ἀγρυπνία 78, 86.
'Αδάμ 27, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58,
59, 60, 100.
ἀδιαφορία 47.
'Αθανάσιος Μ. 49, 85, 129.
αἰσθήσεις 46, 57 — ἀσκήσεως 86.
αἴσθησις παγκόσμιος 70, 97, 104, 106,
117.
ἀκατάληπτον θεότητος 58.
ἀκοή 86.
ἀλεξανδρινή σχολὴ 24, 50, 62.
Alès, d'A. 50.
ἀλλοίωσις 40, 83, 119, 120 — ἐπὶ τὰ βελ-
τίω 75 — ἐπὶ τὰ χειρά 59 — καλὴ 31,
76, 105 — 'Υψιστού 81.
ἀλόγησις 57 ἔξ.
ἀμαρτία 87 — ἡ ροπή 60.
ἀμαρτωλότης 54.
ἀναγέννησις ἀνθρωπιστική 14.
ἀνακαίνισις 115.
'Αναστάσιος Σιναϊτης 135.
'Αναστασίου, Ι. 134.
ἀνδρες — τέλειοι 65, 69, 70 — ὅρμοι 62.
ἀνθρωπολογία 22, 27, 30, 38.
ἀνθρωπος 25, 27, 100, 106, 121.
ἀνοδος 83, 107.
ἀντιοχειανή σχολὴ 135.
ἀντιωριγενεισμός 58.
ἀπάθεια 15, 30, 67, 77, 103 — δευτέρα 97,
105, 106 — πρώτη 70, 75, 89, 92 ἔξ.,
99, 105, 106.
ἀπληστία 47.
ἀποκατάστασις 21, 34, 44, 45, 51, 85.
ἀπόστολος 125.
ἀργία 82.
ἀρεοπαγιτικά συγγράμματα 17, 64, 67.
ἀρεταῖ τέσσαρες 24.
ἀρετῆς ὄδος 25.
'Αριστοτέλης 23, 38.
ἀριστοτελική κοσμολογία 24.

Arnim, H. v. 92.
Arnou, R. 62.
ἀρχέγονος κατάστασις 48.
ἀσκησις 15, 18, 41 ἔ., 51, 52, 59, 65,
68, 73, 75 ἔξ., 82, 83, 88, 93, 100, 103,
111.
ἀσκητισμὸς 88.
Ἄγιουστίνος 41, 63.
αὐτεξόυσιον 38, 54.
αὐτογνωσία 30, 31.
ἀρὴ 86.
ἀρφομοίωσις 51, 113, 116 ἔ.

βαθμίδες τελειώσεως 61 ἔ.
βαθμὶς μυστικὴ καὶ φωτιστικὴ 80.
Balthasar, H. U. v. 29, 73.
βάπτισμα δεύτερον 79.
Barbel, J. 129.
Bardy, G. 69, 92, 93.
Βαρνάβα ἐπιστολὴ 50.
βάσεις ἐπεκτεινόμενων εἰς προκοπὰς 69.
βασιλεία Θεοῦ 48.
Βασίλειος Μ. 28, 30, 31, 37, 39, 50,
55, 58, 71, 80, 81, 82, 84, 90, 95, 100.
βάσις — κατὰ φύσιν 44, 60 — παρὰ φύσιν
καὶ φυσικὴ 42.
Beck, E. 49.
Benz, E. 127.
Bernard, R. 49.
Βερνάρδος ἐκ Clairvaux 14, 95.
Bonaventura 73.
Bonnardière, A. 63.
Borodine, Lot, M. 79, 127.
Bouyer, L. 63, 64, 98, 114.
Bremond, J. 95.

Callahan, J. 24.
Chadwick, O. 63.
Courtonne, Y. 81.
Crouzel, H. 32.
Conger, G. 26.
γαλήνη 86.
Gallay, P. 92.
Gandillac, M. 67.
Garrigou, R. 64.

Γερομιχαλός, Α. 134.
γεύσις 86.
γνῶσις Θεοῦ 19, 25, 27, 29, 43, 73, 79,
88, 96, 98, 122 ἐξ.
γνῶσις δυτών (ἢ γνῶσις λόγων ἢ θεωρία
δυτών) 68, 69, 71, 72, 94, 97, 98,
99, 102, 104.
Γουλιέλμος τοῦ Saint-Thierry 14.
Γρηγόριος Θεολόγος 21, 23, 26, 35, 36,
39, 43, 48, 53, 62, 71, 79, 89, 92,
99, 116, 127, 129, 132, 134.
Γρηγόριος Νόστης 37, 49, 50, 64, 65,
85, 92, 131, 134, 137.
Γρηγόριος Παλαμᾶς 13, 29, 48, 71, 82,
111, 116, 134, 136.
Gribomont, J. 133.
Gross, J. 45, 48, 50, 51, 55, 58, 109,
114, 127, 132.
Guibert, J. de 64, 85.

Δαβὶδ 121.
δαίμονες 81, 82.
δάκρυα 71, 117 — κατανόησες 31, 79, 80,
104 — μετανοίας 67, 70, 76, 78, 79,
80, 87.
Dalmais, I. 118.
Daniélou, J. 62, 64, 85.
Darrouzès, J. 11, 17, 21, 23, 93, 117.
Delehaye, H. 101.
δένδρον γνώσεως 99.
δένδρον ζωῆς 99.
δημιουργία 39 — εἰς αὐτήν 35.
δημιουργία ανθρώπου 21 ἐξ., 28 ἐξ., 42,
53.
διάβολος 60.
Διάδοχος Φωτικῆς 118 ἐ., 134.
διάκρισις (κρίσις) 43, 82, 99.
Διονύσιος Ἀρεοπ., 103, 113, 114, 115,
116.
Disdier, M. 110.

ἐγκράτεια 78, 86.
ἐδὲμ 53.
εἰκὼν Θεοῦ (βλ. καὶ λ. κατ' εἰκόνα Θεοῦ)
29, 30, 31, 32 ἐ., 34, 51, 52, 115.
Εἰρηναῖος 49.
εἰσαγωγικοί 65, 67, 69, 70, 76, 79,
86, 93.
ἐκαποντάδες 17, 42, 68, 72, 79.
Ἐκκλησία ὁρθόδοξος 13.
ἐκστασις 107.
ἐλευθερία 105, 106.
Eliade, M. 95.
Ἐλλαμψίς (βλ. καὶ λ. "Αγιον Πνεύματος καὶ
φῶς) 64, 107.

ἐμπειρία 91.
ἐμπειρία μυστική 30.
Ἐν 115.
ἐνανθρώπησις 44, 99, 135.
ἐνοποίησις 129.
ἐνωσις μετά τοῦ Θεοῦ 16, 30, 34, 35, 63,
64, 73, 107, 113 ἐξ.
ἐπιμυιά 47, 56.
ἐπιμυία κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν 42.
ἐπιστολή πρὸς Διόγηντον 49.
ἐπιστροφὴ 16, 42, 48, 51, 59, 88, 94.
ἐρημία 80, 81.
ἔρως Θεοῦ 85, 120.
ἔσωστρέφεια 82, 97.
ἔτεροτες 75, 114, 115, 118, 129.
Ἐσχ 57, 60, 100.
Ἐύάγιος Ποντικός 63, 64, 67, 72, 77,
92, 93, 97, 99, 102, 128, 134.
Evdokimov, P. 35, 43, 77, 101, 128.
εὐχαριστία Θείᾳ 133.
Ἐφραίμ Σύρος 49.

Festugière, A. 62.
Florilegium Patriticum 49.
Florovsky, G. 38.
Frankenberg, W. 99.

ζωὴ ἐν συνοδείαις 82.
ζωὴ κατὰ Χριστὸν 90.

ἡδονή — ἡδοναι 27, 46, 47, 56, 59, 77, 80.
ἥσυχασμὸς ὁρθόδοξος 134.
ἥσυχια 45, 86.
Ἡσύχιος Σιναϊτης 134.
Harnack, A. 109, 127.
Hausherr, L. 12, 18, 41, 63, 72, 73,
76, 77, 79, 98, 105, 106, 110, 118,
119, 134.
Heil, G. 67.
Holl, K. 29, 118.
Hugh ἐκ Balma 67.
Hussey, J. M. 15, 73.

Θαβὼρ 132.
Θανάτου μελέτη 70.
Θεογνωσία 30.
Θεοδώρητος Κύρου 28, 135.
Θεοδώρου, Α. 109.
Θεολογία 30 — εἰς γνόφος 108.
Θεολογία Δύστεως 13.
Θεολογία μυστική 15, 18, 25, 63, 65,
94, 97, 98, 99, 104.
Θεολόγος 68, 111.

Θεός 23, 28, 29 — Θεοῦ ἄγνοια 122 ἐ.
Θεοῦ βάθη 68, 125 — Θεοῦ ἐνέργεια
134 — Θεοῦ μυστήρια 69 — Θεοῦ συνά-
φεια 47.
Θεός θέσει 35, 105, 116, 137.
Θεωρία (βλ. καὶ λ. πρᾶξις) 62 ἐ., 72.
Θεωρία ἀγγέλων 136.
Θεωρία Θεοῦ 88, 106, 135, 162 ἐ.
Θεωρία κτισμάτων 100.
Θεωρία φυσική 15, 18, 63, 64, 65, 69,
70, 72, 73, 97, 98, 99, 101, 104, 107,
111, 122, 129.
Θέωσις 16, 44, 48, 51, 57, 73, 88, 94,
109 ἐξ.
Θέωσις φυσική 109 ἐ.
Θηνητότες 114, 115.
Θωμᾶς Ἀκιν. 65, 70.

Ιεραρχία οὐράνιος 130.
Ιεραρχία - χαριτωματοῦχοι 133.
Ἰερώνυμος 95.
Ἴστακ Σύρος 96.
Ἱωάννης Δαμασκηνὸς 13, 21, 22, 23,
25, 26, 27, 29, 35, 36, 37, 38, 39,
41, 46, 53, 99, 127, 135.
Ἱωάννης Fécamp 14.
Ἱωάννης Ἰταλὸς 14, 15, 36.
Ἱωάννης Κλήμακος 134.
Ἱωάννης Χρυσόστομος 48.
Jaeger, W. 24, 50, 62.

κάθαρσις 30, 51, 52, 59, 64, 67, 76,
78, 85 ἐξ., 100.
καθ' ὅμοιωσιν 27, 33, 39, 42, 43, 48,
51, 116, 124.
κακά γενικώτατα 47.
κακὸν 27, 45 ἐ.
Καλογήρου, Ι. 34, 35, 46, 55.
Καλοκυρῆς, Κ. 26, 96, 101.
Καππαδόκαι Πατέρες 24, 28, 63, 92.
Καρθουσινοί 14.
Κασσιανὸς 63, 77.
κατάστασις — πνευματική 67 — σαρκική
66 — φυσική 66.
κατὰ φύσιν 16, 41 ἐ.
κατάχρησις 47.
κατ' εἰκόνα (βλ. καὶ λ. εἰκόνα Θεοῦ) 25,
27, 28, 32 ἐ., 34, 39, 42, 48, 51, 52,
102.
κενοδοξία 47.
κίνησις — παρὰ φύσιν 38, 46, 59 — κατὰ
φύσιν 38.
Kirk, E. 95, 127.
Κιστερχινοί 14.
Κλήμης Ἀλεξ. 48, 63, 92, 134, 136.

Koder, J. 12.
Κορναράκης, Ι. 31, 39.
κόρος 47, 58.
Krivocheine, B. 40, 79.
Κύριλλος Ἀλεξανδρείας 50, 109, 135.
κύρφευσις ὅτων 78, 82.

Ladner, G. 37, 49, 50, 62, 64, 85, 127,
137.
Larkin, E. 64, 67, 73.
Lemaitre, J. 96.
Λέων Βυζάντιος 22.
λόγοι κτίσεως 30.
λόγος 29, 31, 39.
Λόγος Θεοῦ 28 ἐ., 98.
Lossky, VI. 28, 62, 75, 79, 112, 127,
128, 134, 135, 136.

Maloney, G. 79.
Μαντζαρίδης, Γ. 14, 26, 28, 71, 82,
93, 109, 112, 130, 134, 136.
Μάξιμος Ὁμολογητής 18, 22, 24, 29,
39, 41, 45, 54, 56, 71, 72, 92, 93, 97,
98, 102, 105, 127, 134.
Maréchal, J. 111, 137.
Μάρφας ἀδελφὴ Λαζάρου 63.
Μαρίας ἀδελφὴ Λαζάρου 63.
Mason, E. 62.
Μασσαλιανισμὸς 127 ἐ., 133 ἐ.
Meriki, H. 32, 49.
μέσοι 65, 67, 70, 98.
μεταμόρφωσις 132 ἐ.
Meyer, H. 37.
μικρόκοσμος 26.
μίμησις 32, 34, 51, 84, 116, 124.
Mohrmann, C. 49.
μοναχὸς 95 ἐ.
Monk of the Eastern Church, A 79.
Mozley, J. 109.
Μπούκης Χ., 113.
Μπρούνο 14.
Muckle, J. 49.
μῆσις ὁρθολαμῶν 78, 82.
μυστικισμὸς 15.
μυστικισμὸς χριστιανικὸς 49.
Μωυσῆς 131, 132.

νεανίσκοι 65, 69, 70.
νέκρωσις 76, 77, 88 ἐ.
νέκρωσις ζωοποιὸς 15, 74, 89.
νήπιοι 62, 65, 69, 70, 71.
νηστεία 70, 78, 96.
Νόννος ἀγ. 101.
Norris, R. 26, 36.

νοῦς 28, 29, 30, 31, 34, 39, 43, 88, 90, 93, 102, 105, 111, 114, 117 \pm , 124 \pm , 125, 130.
νυσταγμός 57 έξ.

Obolonsky, D. 134.
οἰησις 82, 83, 84.
όμοιωσις 51, 63.
ὅρασις 86.
δισφρήσις 86.
οὐσία θεῖα 126, 128, 134, 135, 136.

πάθος 46, 67.
παιδεία θύραθεν 14, 73, 97 έ.
παράδεισος 26, 35, 48, 49, 100.
παρατροπή 57.
παρά φύσην 16, 41 έξ.
παράχρησης ἐλευθερίας 77.
παρθενία 101.
Πατέρες τῆς Ἑκκλησίας (βλ. καὶ λ. Καππαδόκαι) 30, 85, 134.

πατήρ πνευματικός 81.
Παῦλος ἀπ. 49, 61, 62, 66, 96, 102, 107, 111, 115.

πειρασμός 83.
Πελαγία ἄγ. 101.
Περιπετούας μαρτύριον 49.
Philippe de la Trinité 85.

Places, E. 119.
Πλάτων 38.
πλατωνισμός 24, 37, 88, 97.

Πλωτίνος 85.
Πνεῦμα ἀγίου 15, 19, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 43, 47, 61, 68, 71, 74, 75, 76, 80, 83, 86, 89, 90 \pm , 102, 103, 128, 134.

πνευματικότης δρθόδοξος 13 έξ.
Porter, T. 70.
πρᾶξις - πρακτική φιλοσοφία 62 έ., 72, 98.

πρόνοια θεῖα 70.
προσευχή 70, 78, 86.
προσωπικότης ἐννοιαίς 36, 38, 41, 57.-
πρόσωπον 39.
πρωτόπλαστος (βλ. καὶ λ. Ἀδάμ καὶ Εὕα) 49.

πτῶσις 47 \pm , 54 \pm , 57, 59 \pm .

Quasten, J. 18.

ραθυμία 57 έξ.
Rashdall, H. 109.
Reitzenstein, R. 49.

Renauld, E. 14.
Roques, R. 67.
Royo, A. 85.
Ρωμανίδης, Ἱ. 109.

Σάκκος, Σ. 12.
Scaramelli, G. 16.
Schoenebeck, H. 49.
Σερχείμ 68, 110, 136.
Sherwood, P. 22, 29, 56, 58, 73, 98.
Σινᾶ 132.
σιωπή γειτέων 78, 82.
σπέρμα 87.
στοιχεία τέσσαρα 23, 24.
Stolz, A. 49.
στωνισμὸς 30 \pm , 92.
συγγένεια ἀνθρώπου πρὸς Θεὸν 123, 124.
Συμεὼν Εὐαλαβῆς 14.
Συμεὼν νέος Θεολόγος 11, 13, 14, 15, 16, 23, 40, 45, 54, 72, 78, 82, 89, 93, 96, 97, 104, 117, 120, 127, 128, 133, 134.
σῶμα 26, 28, 36, 37, 38, 39, 54, 76, 86, 87, 89, 90, 91, 117 \pm , 120.

τάξις καθαρική 65, 67.
τάξις μυστικὴ ἡ τελειοποιὸς 65, 67.
τάξις φωτιστικὴ 65, 67.
ταπεινοφροσύνη 31.
ταπείνωσις 30, 31, 83, 84.
τέλειος 65, 67, 70.
τελειότης τῆς εὐσεβείας 124.
τελείωσις 16, 21 \pm , 25, 29 έ., 43, 48, 51, 52, 53, 61, 77, 80, 110.
Τιμόθεος πρεσβύτερος 135.
τρεπτότης 46, 57.
Τριάς Ἀγία 28, 29, 30, 33, 106.
τρισυπόστατον 29.
Τσάμης, Δ. 26, 28, 30, 46, 51, 55 \pm , 116, 130.

Usener, U. 101.
Uspensky, Th. 15.

Vinck, J. 73.
Völker, W. 32, 62, 92.

Wolfson, H. 46.
Workman, H. 95.

Zaehner, R. 95.

φιλαργυρία 59, 70.

φιληδονία 59, 70.
φιλοδοξία 59, 70.
Φιλοκαλία 17.
φιλοσοφία 14.
Φίλων 62.
Φουντούλης, Ἱ. 111.
φραγκισκανοί 73.
φρόνημα σαρκικὸν 67, 74, 87, 88, 90.
φυγὴ ἐπὶ τοῦ κόσμου 81, 88, 90.
φύσεις ὅντων 70.
Φυτράκης, Ἄ. 62, 79, 81, 107.
φῶς ἀλίον 125.
φῶς πρῶτον 116, 129. —δεύτερον καὶ τρίτον 116.
φωτὸς ἀπροσίτου θεωρία 80. —συνάρτεις καὶ ἀνάκρασις 69.

χαμενία 70, 78.

χαρακτῆρες εἰκόνος Θεοῦ 30, 32, 34, 75.
Χερουβίμ 68, 110, 136.

Χρήστου, Π. 12, 22, 48, 67.
χριστολογία 22, 27, 28, 38.

Χριστοῦ φύσις 27.
Χριστόμος, Ἱ. 136.

Ψελλός, Μ. 14.
ψυχὴ 23 \pm , 26, 27, 29, 31, 34, 35 \pm , 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 54, 55, 56, 59, 60, 93, 103, 114, 117, 126.
ψυχικό 66.
ψυχοσωματικὴ ἐνώσις 35 \pm , 37, 39.

Ποτιγένης - ωριγενισμὸς 29, 32, 36, 37, 49, 50, 55, 58, 63, 64, 70, 85, 92, 128, 134.

ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΝ ΚΑΙ ΙΟΥΛΙΟΝ ΕΚΑΣΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
ΓΠΟ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΙΑΡΥΜΑΤΟΣ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ : ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Κ. ΧΡΥΣΟΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΣ : ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΝΙΚ. ΖΗΣΗΣ

Μελέται, βιβλιογραφίαι καὶ βιβλία ἀποστέλλονται εἰς τὸν γραμματέα κ. Θεόδωρον Ζήσην, Μονὴ Βλατάδων, Θεσσαλονίκη. Τὰ πρὸς βιβλιογραφίαν προσφεζόμενα βιβλία πρέπει νὰ ἀποστέλλωνται εἰς δύο ἀντίτυπα.

Συνδρομὴ ἑτησίᾳ: ἐσωτερικοῦ δραχμαὶ 250, ἐξωτερικοῦ \$ 10. Αἱ συνδρομαὶ ἀποστέλλονται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος, "Ιωνος Δραγούμη 5, Θεσσαλονίκη, ἀριθμ. λογαριασμοῦ 210/480584. Συνδρομαὶ ἐσωτερικοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποστέλλωνται διὰ ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν κ. Γεώργιον Θεοδωρούδην, Μονὴ Βλατάδων, Θεσσαλονίκη.

ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

1. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΤΣΑΜΗ, 'Η διαλεκτικὴ φύσις τῆς διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (1969)	Δρχ. 100
2. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Γένεσις καὶ οὐσία τοῦ ὄρθιοδόξου δόγματος (1969)	100
3. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Κ. ΧΡΥΣΟΥ, 'Η ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν ἔριν περὶ τὰ Τρία Κεφάλαια καὶ τὴν ε' οἰκουμενικὴν σύνοδον (1969)	100
4. ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Συνάντησις Ὁρθιοδόξου καὶ Σχολαστικῆς Θεολογίας (1970)	100
5. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Νικόλαος Καβάσιλας Χαματέας. 'Η ζωὴ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ (1970)	100
6. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ, Περὶ τὴν χωδικοποίησιν τῶν ιερῶν κανόνων καὶ τῶν κανονικῶν διατάξεων ἐν τῇ Ὁρθιοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ (1970)	100
7. ΟΛΥΜΠΙΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΤΣΑΝΑΝΑ, 'Η ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (1970)	100
8. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Σ. ΨΕΥΤΟΓΚΑ, Μελίτωνος Σάρδεων «Τὰ περὶ τοῦ Πάσχα δύο» (1971)	100
9. ΘΕΟΔΩΡΟΥ Ν. ΖΗΣΗ, "Ανθρωπος καὶ κόσμος ἐν τῇ Οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ιερὸν Χρυσόστομον (1971)	100
10. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΚΟΡΝΙΤΣΕΣΚΟΥ, 'Ο ἀνθρωπισμὸς κατὰ τὸν ιερὸν Χρυσόστομον (1971)	100

